

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 02986

TEATER KARAVANEN

Samuel Jacob Harendorf

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ש. י. הארענדאָרף

טעאָטער קאַראָוואַנען

מעשה'לעך און עפיזאדן פון מיינע
וואנדערונגען מיט יידיש טעאטער

הקדמה: ד"ר. אהרן שטיינבערג

פארלאג "פריינט פון יידיש לשון"

תשט"ו לאַנדאָן 1955

THEATRE CARAVANS

Humorous Sketches

by

S. J. HARENDORF

איבערדרוקן, אפילו טיילחייז, אדער גוצן אויפן ראדיאָ אָן
אַ דערלויבעניש פֿונם מחבר איז אויסדריקלעך פֿאַרבאָטן.

הילע געצייכנט פֿון מ. סאַכאַטשעווסקי

COPYRIGHT BY

S. J. HARENDORF, 66 WOODLANDS, LONDON, N.W.11, ENGLAND

PRINTED IN ENGLAND

THE NAROD PRESS, CAVELL STREET, LONDON

ש. י. הארענדארף

טעאטער קאראוואנען

ערן-עקזעמפלאר

פאר כריינט

מאגיסט. ס. סק/אנסק.
8.12.54
ש. י. הארענדארף

זייט

9	פראלאג: ד"ר אהרן שטיינבערג
13	עטלעכע ווערטער

יונגע יארן

17	מײן ערשטע באקאנטשאפט מיט די „בלאָנדזשענדע שטערן“ פון יידישן טעאַטער
19	אַ פורים־פאַרשטעלונג אין די טיראַלער־בערג
23	איך ווער אַ „בראַוואַ־פאַטשער“ און פראַווע תעניתים
24	יידיש טעאַטער אין דער אַמאַליקער, עסטרייך־אונגאַרישער מאַנאַרכיע
28	מײַט „געזענגע, מערשע און טענצע“
31	„דער דויל וועט ציימען“ ...
33	דער פאַרשונדערישער „חיגעלעבט“ ביי די אַמאַליקע יידישע אַקטיאָרן
35	אַן אַקטיאָרישער פּאַנאַגראַף, וואָס חיל נישט מחל־שבת זיין ...

פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט

41	אַן אַקטיאָר פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אז איך בין דעם „דאַרפס־יונגס“ א ברודער
43	ער איז מתפלל אויף אַ רעגן און — ס׳העלפט נישט !
45	אַן „אויסגעלאַסענע שולמית“ ...
47	מיט דעם געלט פון אַ צדקה תציל ממות־פּושקע באַצאַלט פאַר דער אכסניה ...
50	פאַרענדיקט די „אויסגעלאַסענע שולמית“־טורנעע מיט אַ „ברוך־שפּטרוני“
52	קאַנפּיסקירט דאָס צעבראַכענע בעטל פון אַן אַקטיאָר אַלס אַ משכון פאַר א חוב ...
54	די מעשה איז „פלעק“ ...
56	„בעבור שנדר ? — „סלינקע“ ...
58	אַן אַקטיאָר לאַדט איין דעם ענגלישן קעניג צו זיין בענעפיס־פאַרשטעלונג ...

פאַרצייכענונגען

63	פּאָל באַראַטאַוו ווערט אַ יידישער אַקטיאָר אין קען נישט רעדן קיין יידיש
66	אַן אַהנט מיט ארטור שניצלער

א י נ ה א ל ט :

זייט

- 79 ריכארד בער-האפמאן האָט ביי מיר זיך געלערנט חידושי זאָגן
 83 אַ באַגעגענונג מיט באַריס טאַמאַשעווסקי

נע-ונד מיט דער טעאַטער בויד

- 87 די געשיכטע פון אַ „צילינדער“ ...
 90 אַן אימפרעסאַריאַ פאַרשפּילט אין קאַרטן די סובסדיעס פאַרן יידישן טעאַטער
 92 אַ ראש-הקהל קויפט דעם ניגון פון ראש-חודש בענטשן ...
 94 „אוי, זינגט ער! ...!
 97 אַ ראַבינער גיט אַ „היתר“, אַז יידן מעגן לכבוד שבת באַזוכן דאָס יידישע טעאַטער
 101 „טודרוס בן-שולייק חוק — מפטיר!“ ...
 דער „מיראַפּאָליער צדיק“ הייסט אַן אַקטיאָר זאָגן רבנן-קדיש נאָך צוויי פּראָצענט פון
 102 זיינע טעאַטער-מאַרקעס ...
 107 „אַ קוואַרט“ און אַ „אַס“ באַטרעפן 70 ...
 108 מיר באַצאָלן טאַנטימע פאַר אַ טשעכישער אַפּערע, וואָס מיר האָבן נישט אויפגעפירט
 110 איך ווער אַ „שותף“ צו אַ לאַמבאַרד ...
 112 פּאַליציי געפינט ביי אַן אַקטיאָר אַ געגנבֿיעטע „נאַכט־כל“ פּון אַ ה־ט ...

געלעכטער מיט טרערן

- 117 אַן אַקטיאָרס אַ זייגער ראַטעוועט אונזער טרופע פון שווערע סיטואַציעס
 120 יידן קומען צו אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג מיט הייסע ציגל ...
 123 צוויי טשעכישע גלחים — די איינציקע געסט ביי אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג
 126 מיר שפּילן „כל-נודרי“ פאַר טודענטן פון אַ קאַטוילישן גלחים-סעמינאַר
 129 איך ווער אַ „סטאַר“ צוליב פאַרצוהייפלונג
 133 אַ גוי־אישער „בעל-תּוקע“ בלאָזט שופּר פון נאַטן ...
 139 „אַמאַל האָט ער געקוקט אַראָפּ, איצט קוקט ער אַרויף“ ...
 143 דעם סופּליאַר געפעלט נישט די פּיעסע און לאַזט פּאַלן דעם פאַרהאַנג ...
 145 אַן אַקטיאָר ווערט „געבענטשט“ פון בעלזער רבּין ...
 148 דער „אַלד“ איז שוין גאַרנישט קיין יאַלד געווען ...

אינה א ל ט :

זייט

- 151 א טרופע פֿאַרט אויף אַ „חתונה“ און פֿאַליציי פֿאַרבעט איר אין „חד־גדיא“ אַרײַן
- 153 א טרופע צעפֿאַלט זיך צוליב אַן אַטענטאַט אויף א יוגאַסלאַאישן מיניסטער
- 156 אַן אַקטיאַר לאַזט מיך איבער פֿאַר אַ „משכון“ אין אַ קאַפּע־הויז

אויף פֿאַרבלאָנדזשעטע וועגן

- מיט וועלף
- 163 אַנגעשיכורט אַ גלחיל און אַרויסגעגנבעט פון דער צערקווע אַ פּוסי־אַרגל
- 167 צווישן חסיד'ישע „דרעליעס“ און „שמויגערס“
- 171 איך רעציטיר דעם „דיבוק“ און פֿאַר שרעק האַט אַ פּרוי מפּיל געווען
- 172 אַ „מאַרזיכער“ דערלאַזט נישט שפּילן אַ פּיעסע, וואָס רירט אַן זיין גנב'ישן כּבוד
- 175 מונקאַטשער פּוּריים־שפּילער באַטן מיר אַן אַ שותפות צו זייערע פּוּרימ'דיקע „גרענדעס“
- אַן אַקטיאַר חיל האַבן אַ דין־תּורה מיט אַ רבי'ן צוליב אַ גע'אַסר'ט, טעאַטער־פֿאַרשטעלונג
- 178 יידישע קורגעסט פֿאַרעסטירן קעגן אַ פֿאַר'גוי'אישטער „שולמית“־פֿאַרשטעלונג אין
- אַן אונגאַרישן טעאַטער
- 181 אַפּגעשפֿאַרט אַן אפּותיקא ביים יידישן טעאַטער און באַגראַב זי אין אַ יידישער צייטונג
- 188 יידן חילן פּירן אַ נעגע־רחון אין באַד אַרײַן
- 191 אַן אַקטיאַר ווערט אַן עושר פון קדיש־זאָגן נאָך זיינס אַ פֿאַרשטאַרבענעם „פּאַטריאַט“

פֿאַרן אַפּענעם פֿאַרהאַנג

- 199 „ישראל, מאַך אַ שפּרונג“
- 200 דער עולם חיל זעען אויף דער בינע די תּליות פון די „7 געהאַנגענע“
- 201 אַן אַקטיאַר פֿאַרבעט דעם טעאַטער־עולם צו „צלאַל ראַפּאַפֿאַרטס“ לוויה
- 200 דער עולם חיל זעען אויף דער בינע די תּליות פון די „7 געהאַנגענע“
- 202 אַ מונקאַטשער חסיד חיל נישט זעען אַ יידישן דבר־אחר אויף דער בינע
- 203 דער פֿאַרהאַנג איז געפֿאַלן
- 207 עפּילאַג

א י נ ה א ל ט :

די געשיכטע פון א דערפאלג

זייט

211 "דער קעניג פון לאמפעדוסע"

229 נאכחאָרט

231 טייטש־צעטל

227, 224, 222, 212, 205, 204, 203, 149, 98, 41, זייטן : אויף זייטן פאטאָגראַפיעס

פּראָלֶג

צו ש. י. הארענדארף-דארפזאנ'ס טעאטער-בוך

די גאַנצע וועלט ווייס, אז דאָס עצם וואָרט „טעאָטער“ איז מלידה ומבטן גריכיש. פּאָסט עס זיך, ווען מען ווערט אויפגערוּפן צו מאַכן אַ קורצן אַריינפיר צו אַן ענין, וואָס איז דורך און דורך טעאָטראַליש, אז אויך די דאָזיקע פּאַר-באַמערקונגען זאלן טראָגן אַ קעפל אינעם עכטן סטיל פון אַלטיִון.

זאַל עס טאַקע באמת זיין ניט סתם אַ „פּאַר-וואָרט“, נייערט דווקא און גראַד, ווי ס'איז זיין טייטש אויף גריכיש, אַ מין „פּראָ-לאַג“, עפעס אַזוינס, וואָס איז אין פולן הסכּם מיט די אַלט-אַנגענומענע הלכות טעאָטער. לויט אַט די דינים האָט דער בעל-הפּראָלאַג, נאָך איידער דער פּאַרהאַנג טוט זיך אַ הויב, מסביר צו זיין דעם עולם בתכלית הקיצור וועגן וואָס עס וועט זיך דאָ באַלד אויף דער בינע שפּילן און וועמען מען האָט דאָס שפּיל צו פּאַרדאַנקען.

אין אונזער פּאַל איז דאָס בעסטע אַנצוהויבן ניט מיטן אינהאַלט פון בוך, וואָס וועט זיך גלייך אַן עפּן טון פּאַרן לייענער, נאָר מיטן מחבר גופא. דער טעם איז אַ פשוט'ער. ווען דער ליבער לייענער וועט דערגיין ביזן סאַמע סוף פון די „וואַנדערונגען“ — פון „פּראָלאַג“ ביז צום מחבר'ס אייגענעם „נאָכ-וואָרט“ אָדער, ווידער אַמאַל אויף גריכיש גערעדט, צו זיין „עפּילאָג“ — וועט ער געוואָר ווערן, אז דער נאָמען פון דעם הויפט-העלד אין אַט דער אייגנ-אַרטיקער „פּיעסע“ איז ניט קיין אַנדערער ווי דער, וואָס שטייט אויפן שער-בלאַט: שמואל יעקב האַרענדארף-דאַרפזאָן. ס'איז די געשיכטע פון זיינע איי-גענע אויסטערלישע מסעות מיט יידישע טעאָטער-חברות אויף רעדלעך; ס'איז אַן אויספירלעכער באַריכט וועגן זיינע פּערזענלעכע נאָענטע באַגעגענישן מיט אַ גרויסער צאָל יידישע שפּיל-מענער און שפּיל-פרויען אין משך פון כמעט אַ חצי-יובל יאָרן. ס'איז אַ ברייט בילד פון יידיש לעבן אין כמה לעב-דער צונויפגעשטעלט פון פּאַרביקע עפּיזאָדן און אַנעקדאָטן, אַזוי ווי ער, דער מחבר, האָט עס געזען מיט זיינע אייגענע אויגן, פון זיין באַזונדערן קוק-ווינקל על-גבי און ביי „די ברעטער, וואָס באַדייטן די וועלט“, וואָס דאָס איז, לויט שיללער'ס באַוווסט וואָרט, די בינע, די סצענע, דער טעאָטער-קאַסטן אויף, די כוואַליעס פונעם געוויינטלעכן טאַג-טעגלעכן לעבן. קורץ גערעדט, דאָס בוך איז אַן אויסשניט פון אַ העכסט אינטערעסאַנטער אויטאָביאָגראַפיע. איז איידער מיר גייען זען די פּאַרשטעלונג, וואָס דער אויטאָר פון דער דאָזי-

קער אויטאביאגראפיע „דערלאנגט“ אונז דערין, דארף מען פארשטעלן פארן עולם אים אליין.

אינעם גדר פון דער יידישער טעאטער-וועלט איז ש. י. הארענדארף, כדי עס צו זאגן אין איין ווארט, בבחינת „קעניג“.

ווער עס האט ווען געהערט וועגן דעם גיבור סיד כהן, וואס האט בעת דער לעצטער מלחמה מיט ליאדע צען פינגער באזיגט א גאנצע מחנה איטא-ליענער און אזוי ארום דעראבערט די אינזל לאמפעדוסע, וועט זיך תיכף כאפן וואס איך מייך (און ווער ס'האט ניט געהערט, וועט עס דערגיין אין לעצטן „אקט“ פון דער פארשטעלונג אין אונזער בוך גופא). אקוראט ווי דער יידישער בחור פון לאנדאנער ווייטשעפל, האט זוכה געווען צו ווערן „א קאליף אויף א שעה“, א „גיבור“ אויף א רגע, און וואס איז געווארן א דאנק ש. י. הארענדארף, דעם אויטאר פון דער פיעסע „דער קעניג פון לאמפע-דוסע“, אין דמיון פון פאלק א יידישער „מלך“, א לעבעדיקער סימבאל פון יידישער זעלבשטענדיקייט — אקוראט אזוי האט דער אויטאר גופא, טאקע בפועל ממש אין איין שעה, דעראבערט דעם יידישן טעאטער-עולם. ניט ווילן-דיק דערמאנט מען זיך וואס די גמרא זאגט אין „עבודה זרה“: „יש קונה עולמו בשעה אחת“.

ס'איז נאך פריש אין מיין זכרון, ווי אין רעכטן ברען פון דער מלחמה, האבן לאנדאנער יידן — און ניט בלויז יידישע יידן, נאר אויך אזוינע פאר וועמען מאמע-לשון איז שוין געווארן באבע-און אפילו עלטער-באבע-לשון — ניט געהאט קיין אייליקערע זאך צו טאן ווי וואס גיכער זיך צו באקענען פנים-אל-פנים אין אונזער איסט-ענדער טעאטער מיט דעם ניי-אויפגעקומענעם יידישן מלך ירום הודו. בעת מען לייענט אבער ס'געהעריקע קאפיטל אין זיין באשאפערס אויטאביאגראפישן דין-וחשבון קומט עס אויס, לויט זיין נאטיר-לעכער עניויות, אז ער האט אים באשאפן כמעט על-פי צופאל. פרעג איך אים אפ, מיניה וביה, פון אן אנדער קאפיטל אין זיין אייגענעם בוך.

דער לייענער וועט דא געפינען, אז נאך אין גאר „יונגע יארן“, אין דער צייט ניט פון דער צווייטער, נאר פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט ער שוין אמאל פרובירט צו פארוואנדלען א דראמאטישע סיטואציע אין זיין רעאלן ארום אין א שטיק טעאטער, אדער גענויער אין א טעאטער-שטיק. איז אים, הייסט עס, אויך אין יאר 1943 בייגעשטאנען ניט בלינדער צופאל, נאר זיין עכטער חוש פאר טעאטראלישקייט, וואס פארט זיך ביי אים אזוי נאטירלעך מיט א שטארקן טיף-יידישן חוש פאר הומאר.

א דאנק די דאזיקע כאראקטער-שטריכן: דער שטילער עניויות, דעם גע-

לאַסענעם הומאַר און דעם פיינעם געפיל פאַר'ן טעאַטראַלישן עלעמענט אין רעאַלן לעבן, וואָס נאָר זייער זעלטן פאַרבינדן זיי זיך אינאיינעם אַזוי האַרמאַ-ניש ווי ביי אונזער אויטאָר, איז ער געווען ווי געשאַפן דערצו צו ווערן אַ טרייער מיטפאַרער אין דער יידישעכער טעאַטער-בויד פון דער צווישן-די-מלחמות-תקופה, און מער נאָך: עולה צו זיין צו דער מדרגה פון איר ליב-האַרציקן בעל-עגלה. דעריבער איז ער אויך אַן עדות, אויף וועמען מען וועט זיך קענען גוט פאַרלאָזן ווען עס וועט קומען צום שרייבן אַ פולע געשיכטע פון יידיש טעאַטער אין לעצטן דור.

אַזאַ געשיכטע וועט, מוזן ווערן אַ וואַגיק קאַפיטל אין דער אַלגעמיינער יידישער קולטור-געשיכטע פון אונזער צייט, דרינגט ווידער אַמאָל אַרויס פון ש. י. האַרענדאָרף'ס בוך.

ס'איז שוין דערמאָנט געוואָרן זיין קרובה/שאַפט מיט אַ מאַסע יידישע שפּיל-לייט ווייניקער, מער און העכסט באַגאַבטע. באַזונדערס מוז מען אָבער אונטערשטרייכן, אַז זייענדיק זייער גוטער ברודער און אַדמיניסטראַטיווער שפּיזער, איז אונזער „בעל-עגלה“ געוואָרן אינצייטיק זייער „קולטור-אַטאַשע“, זייער דיפּלאַמאַטישער פאַרטרעטער לגבי דער וועלט, דער יידישער און ניט-יידישער, מחוץ לטעאַטער. אין שייכות דערמיט טרעטן בולט אַרויס אין זיין בוך אַספּעקטן פון יידישן לעבן, וואָס וועגן זיי לאָזט זיך שווער ריידן אין משך פון אַ קורצער פּראָלאָג-צערעמאָניע און וואָס וועלן דאַרפן ברייטער אַרומגע-רעדט ווערן אין אויספירלעכע רעצענזיעס. דאָ וועט זיין גענוג בלוזי מרמז צו זיין אויף די וויכטיקסטע טעמעס, וואָס שווימען אַרויף פון זיך אַליין.

די אינטערעסאַנטסטע צווישן זיי איז, בלי שום ספק די פּראָגע, צי זענען מיר — איך מייך, מיר אחינו-בני-ישראל בכלל — אַ טעאַטראַליש פּאַלק, אָדער צי איז ניט אפשר דאָס גאַנצע יידישע טעאַטער-לעבן פון די לעצטע פאַר דורות בלויז אַן „עפיאָד“, עלול צעברעקלט צו ווערן אין קליינע „מעשה“-לעך, ווי ס'האַט זיי מיט אַזאַ ערלעכער כונה אויסגעשאַטן פאַר אונזערע אויגן אין זיין בוך ש. י. האַרענדאָרף. בשעתו, וואָס דאָס איז צום טייל אונזער אויטאָר'ס צייט, האָט יידיש טעאַטער אויסגעזען צו דערפילן אַ גרויסע שליחות, דהיינו: צו ווערן אַ בריק צווישן דער אַסימילירטער אינטעליגענץ און „עמך“, ווי דאָס איז צו זען פון דעם סיפור-המעשה'לע בנוגע אַרטור שניצלער'ן, דעם „פירשט“ פון דער דייטשער ליטעראַטור אין עסטרייך (זע קאַפיטל „פאַרצייכע-נונגען“). בערך אין דער זעלבער צייט האָט יידיש טעאַטער געווירקט ווי אַ מאַגענט אויך אויף אַזאַ אַריגינעלע פּערזענלעכקייט ווי פּראַנץ קאַפּאָ. איז עס געווען דער פּועל-יוצא פון גאַנץ באַזונדערע קולטור-היסטאָרישע תנאים, אָדער ליגט עס אין דעם מהות פון אונזער טעאַטער „צו שפּילן די ראַלע“ פון אַן אמונה-טראַגאַט?

דערמיט ווערט אָנגערירט אַ טעמע, וואָס שלענגלט זיך דורך אַ גאַנצע ריי פֿון אונזער אויטאָר'ס אַנעקדאָטישע „עפיוזאָדן און מעשה'לעך“. ס'טרעפט זיך ביי אים, אָז די קלויז לייגט אַרויף אַ האַרבן איסור אויף טעאַטער, און פּלוצים גיט זי אים גאָר אַ הילכיקע ברכה, בעת דער אַנדערער, דער טעאַטער־צד, קומט אַמאָל אַליין אין אַ לאַגע צו „שפּילן“ אמתע אמונה און עבודת־הבורא, אַפילו „בעיני הגוים“. ס'איז טשיקאָווע, אויסטערליש — אַ טעמע פֿאַרן עכטן הומאַריסט, און פֿונדעסטוועגן פֿאַרבראַהאַלט זיך דערין אַ טיפּער ערנסט.

דער עיקר העיקרים און דער צווייטער אמת'ער העלד אין האַרענדאָרף'ס אויטאָביאָגראַפישע מעשה'לעך איז „עמד“, בכבודו ובעצמו. ס'איז ער, דער יידישער עולם, וואָס פּלעגט אַמאָל זיין גנעדיק צו אונזער „בעל־עגלה'ס“ און „קעניגס“ קאַרעטע, און וואָס פּלעגט אַן אַנדער מאָל בכלל ניט וועלן האָבן מיט איר קיין שום מגע־ומשא. וועט ער מיט זיין ווונדערלעכן אַריבערשפּרינגען איבער אַלע מחיצות צווישן טעאַטער און לעבן, נאָך ווען עס איז אַמאָל אויפ־שטיין תּחית־המתים, כדי אַריינצוברענגן מער לעבן אין יידישן טעאַטער און מער שפּילעוודיקייט אין דאָס טאַג־טעגלעכע יידישע לעבן?

אין בוך גופא ווערט די דאָזיקע פּראַגע קוים אָנגערירט. אָבער אַ שטילער אומעט לייגט זיך ווי אַ שאַטן נעבן ש. י. האַרענדאָרף'ס שטילן הומאַר און מאַכט אַלע זיינע באַשיידן דערציילטע מעשה'לעך נאָך בולט'ער, נאָך לעבע־דיקער, נאָך פֿאַלקסטימלעכער.

טאָ לאַמיר זאָגן אַ ייִשר־כּוּח דער גאַנצער בויד און ראשית־כל דעם, וואָס האָט זי אַראָפּגעבראַכט צו אונז אַהער. און גענוג גערעדט (ווי געטהע האָט געבאַטן) — געטאָן זאָל עס ווערן: ציט אַרויף דעם פֿאַרהאַנג!

אהרן שטיינבערג.

לאַנדאָן, אלול תשי"ד.

עטלעכע ווערטער

ס'איז נישט מיין כוונה צו שרייבן די געשיכטע פון יידישן טעאטער אין עסטרייך, אונגארן, טשעכאסלאוואקיי, רומעניע און יוגאסלאוויען, איבער וועלכע לענדער און שטעט איך האָב דורכגעשפּאַנט מיט פּאַרשיידענע יידישע טעאטער-טרופּעס.

אין מיין זכרון האָבן זיך איינגעקריצט אַן אַ שיעור מעשה/לעך, עפּיואָדן און טשיקאַווע פּאַסירונגען וואָס בעטן זיך דערציילט צו ווערן, ווייל זיי באַ-לויכטן אַ ביז-גאַר אינטערעסאַנטע תקופּה פון דעם אַמאָליקן יידישן טעאטער אין די דערמאַנטע לענדער וואָס זיינען, ביז צום היטלערישן חורבן, געווען וויכטיקע פּאָזיציעס פון אונזער טעאטער-קולטור.

הגם דער שרייבער פון די שורות איז קיינמאָל נישט געווען קיין פּראָ-פעסיאָנעלער אַקטיאָר, האָב איך אָבער אַנגעהאַלטן אַ יאָרן-לאַנגע פּאַרבינדונג מיטן יידישן טעאטער אין די דאָזיקע לענדער. איך בין אַ צייט-לאַנג געווען אַ סופּליאַר, שפּעטער אַן אימפרעסאַריאַ פון אַ ריי יידישע וואַנדער-טרופּעס און אין די לעצטע יאָרן אויך אַ שותף צו אַ יידיש טעאטער אין ווין.

בעת איך מאַך איצט אַ שטיקל סך-הכל פון יענע גוטע, גליקלעכע צייטן, ווען ס'האַט נאָך עקזיסטירט אַ „יידישע וועלט“, וועמעס מיליאָנען אויסגעקוי-לעטע יידן זיינען געווען געטרייע לייענער און קאַנסומענטן פון אַ יידישער צייטונג און פון יידישן בוך, אַפּגערעדט שוין פון אַ יידישער טעאטער-פּאַרשטעלונג, דערוועקט זיך, נישט ווילנדיק, די אַנגעווייטיקטע פּראָגע: „צי וועלן די מעשה/לעך, וואָס איך גיי דאָ דערציילן, נישט זיין די לעצטע פון אַ טראַגיש-אַפּגעשלאָסענער תקופּה?“

אין משך פון די צען יאָר (פון 1921 ביז 1931), ווען איך בין — מיט געוויסע הפסקות, — געווען אַ מיטוואַנדערער מיט די פּאַרשיידנסטע „בלאָגן-דזשענדע שטערנס“, מוז איך מודה זיין, אַז די דאָזיקע צייט איז געווען די שענסטע אין מיין לעבן. די צען יאָריקע וואַנדערונג האָט מיר געדינט אַלס אַ מין אַוניווערזיטעט, פון וואַנען איך האָב געשעפּט און געזאַמלט גאַר אַ סך לעבנס-דערפאַרונגען, וואָס זיינען מיר שפּעטער שטאַרק צונויף געקומען, הגם שוין נישט מער דירעקט פּאַרבונדן מיטן יידישן טעאטער.

אין אַ הונדערט יאָר אַרום, ווען איך וועל קומען אויפ'ן עולם-האמת און מען וועט, פאַר עפעס אַ זכות, מיך מכבד זיין אויפצושטיין תחית-המתים, שטעלן די פראַגע, אויב איך וויל ווידער ווערן אַ נע-וונד'ניק מיטן יידישן טעאטער, וועל איך, אָן שום באַדינגונגען, ענטפערן מיט אַ "אַ"!

די פראַגע אָבער איז, צי ס'וועט דעמאָלט, — אין הונדערט יאָר אַרום — נאָך עקזיסטירן אַ יידיש טעאטער . . .

די מעשה/לעך און עפיזאָדן, וואָס וועלן דערציילט ווערן אין די קומענ-דיקע קאָפיטלעך, זיינען אויטענטישע פאַסירונגען. איך פאַרוף מיך אין מין אַרבעט אויף פאַרשיידענע יידישע אַקטיאָרן אין אַמעריקע, אַרגענטינע, מדינת ישראל, ענגלאַנד און פראַנקרייך, וואָס אַ טייל פון זיי זיינען געווען פערזענ-לעכע עדות פון די דאָזיקע, טשיקאָווע געשעענישן.

דער מחבר.

יונגע יאָרן

מיין ערשטע באקאנטשאפט מיט די „בלאנדזשענדע שטערן“

פון יידישן טעאטער

אין זומער, 1915, ווען די דייטשע און עסטרייכישע ארמיען האָבן דערפֿאַר-
בערט פּוילן און דאָס לאַנד איז איינגעטיילט געוואָרן אין צוויי אַקופּאַציע-
זאָנעס, אַ דייטשע און אַ עסטרייכישע, האָבן די עסטרייכער גע'מוש'לט איבער
אַ באַדייטנדיקן טייל פון פּוילן, איינגעשלאָסן די שטאָט קעלין, וווּ ס'האַט
דעמאָלט געווינט דער שרייבער פון די שורות. אין זומער פון דעם באַטרעפֿנ-
דיקן יאָר, האָט אַ יידישע טעאָטער-טרופּע פון לובלין, אונטער די אָנפירונג
פון דעם „דירעקטאָר, רעזשיסאר און אַקטיאָר“, ש. הערשקאוויטש, זיך באַוווּזן
אין אונזער שטאָט און געגעבן אַ צאָל פֿאַרשטעלונגען אין דעם שטאָטישן
„טעאָטער-פּאַלסקי“.

די ערשטע יידישע טעאָטער-פֿאַרשטעלונג, וואָס איך האָב געזען אין מיין
לעבן, איז געווען „שולמית“ פון אברהם גאַלדפֿאַדן, וועלכע האָט אויף מיר
געמאַכט אַ גאָר-שטאַרקן איינדרוק. ווי יונג איך בין געווען דעמאָלט, האָב איך
שוין געהאַט פֿאַרשונגען אַ סך ביכער. געווען באַהאַונט מיט די ווערק פון
אונזערע קלאַסיקער, און מיט די שאַפונגען פון אַ גאָר-גרויסע צאָל יידישע
שרייבער, דיכטער און פּובליציסטן, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט אין די וואַרשע-
ווער טעגלעכע צייטונגען און זשורנאַלן. איך האָב שוין אויך געוויסט, אַז
אברהם גאַלדפֿאַדן ווערט באַצייכנט אַלס דער „פּאַטער“, און יעקב גאַרדין,
אַלס דער „רעפּאַרמאַטאָר“ פון יידישן טעאָטער. אָבער אַ גאָר-שטאַרקן איינ-
דרוק האָבן געמאַכט אויף מיר די דראַמאַטישע שאַפונגען פון פּרץ הירשביין
און א. ווייטער, וועלכע איך האָב געלייענט מיט גרויס התמדה.

איך בין געווען גאַר-יונג, קוים 15 יאָר אַלט, ווען איך האָב אָנגעהויבן צו
„זינדיקן“ מיט דער פּען. מייער ערשטע דילעטאַנטישע „שאַפונגען“ האָב איך
געוווּזן מיין בן-עיר, פ. בימקא, וועלכער איז שוין דעמאָלט געווען אַ דער-
פּאַלגרייכער שרייבער און דראַמאַטורג, און ער האָט מיר געגעבן די געהעריקע
אַנווייזונגען, ווי-אַזוי צו שרייבן און מיך דערמוטיקט אין מייער שרייבערישע
תּשוקות. היות ווי פ. בימקא איז געווען גוט-ברידעריש אויסגעקאַכט מיט די
אַקטיאָרן פון דער לובלינער טעאָטער-טרופּע, וואָס איז געקומען גאַסטראַלירן
אין קעלין, האָט ער מיך פֿאַר זיי פֿאַרגעשטעלט, און איך בין געוואָרן אַ
„היימישער“ אין זייערע גארדעראַבעס און אונטער דער בינע.

אַט די ערשטע באַגעגעניש מיט די „בלאָנדזשענדע שטערנס“ פון יידישן
טעאָטער, איז שפּעטער געוואָרן אַ וויכטיקער ווענד-פּונקט אין מיין לעבן.

אין דער דאָזיקער טרופּע איז געווען אַן אַקטיאָר, וועלכער האָט זיך גערופן
אַדלער. אויב דאָס איז געווען זיין ריכטיקער פּאַמיליע-נאָמען, אָדער ער האָט
זיך גאַר-שוואַכן טאַלאַנט געוואָלט „דעקן“ מיט דעם נאָמען פון דעם באַרימטן

יעקב פ. אדלער, און מיט די נעמען פון די אנדערע טאלענטירטע אקטיארשע „אדלערס“, איז שווער צו זאגן. אט דער אדלער פון דער הערשקאוויטש-טרופע, האט מיך אנגעהויבן צו באשיטן מיט שבחים, אז לויט א „שאפונג“, וואס איך האב אים געגעבן צו ליינען, בין איך א „גרויסער ליטערארישער טאלאנט“ און ער ראט מיר אנצושרייבן א פיעסע, וועלכע ער וועט זיך באמיען אויפצו-פירן אין דער „הערשקאוויטש טרופע“. אבער איידער איך וועל מיך נעמען צו דער מלאכה אנצושרייבן די פיעסע, האט ער צו מיר א גאר-גרויסע בקשה: „איך זאל אים אויסבארגן מיין זיגער (וועלכער האט נישט געהערט צו מיר, נאר מיינעם אן עלטערן ברודער), ווייל זיין זיגער איז פלוצים געווארן א חולה און ער האט אים געגעבן פאריכטן צו א זיגער-מאכער“.

איך האב געהאלטן פאר א גרויסן כבוד, וואס א יידישער אקטיאר בארגט זיך אויס ביי מיר א זיגער, בפרט נאך, ווען ער נייטיקט זיך אין דער כלי פאר א פיעסע, אין וועלכער ער טרעט אויף. אין מיין יונגער-אומדערפארנקייט האב איך אויף אן אמת געגלויבט, אז איך האב מיט דעם זיגער מתקן געווען א גאר-גרויסע זאך לטובת דעם יידישן טעאטער.

ווען עס זיינען פארגאנגען אייניקע טעג און מיין ברודער האט צוריק פארלאנגט דעם זיגער, האב איך א פארשעמטער, און מיט א נישט דרייסטן קול געבעטן ביי אדלערן, אז ער זאל מיר אפגעבן די כלי. אבער אדלער האט זיך געמאכט כלא-יודע און געענטפערט, אז איך האב אים דעם זיגער נישט געבארגט, נאר געגעבן כמו מתנה, אלס אן אנערקענונג פאר זיין גרויסן אקטיארישן טאלאנט. דער דאזיקער אקטיארשטיק האט אפילו געוואגט מיר צו געבן א „מאראלישע לעקציע“, אז ס'פאסט נישט פאר אן אינטעללי-גענטן בחור'ל, וואס איז באלאדן מיט א „גרויסן ליטערארישן טאלאנט“, זאל צוריק פארלאנגען א געשענק, וואס איך האב געגעבן צו א יידישן קינסטלער! ווען ס'זיינען אנאנסירט געווארן די לעצטע פארשטעלונגען פון דער „הערשקאוויטש-טרופע“ און איך האב נאך אלץ נישט געהאט דעם זיגער, בין איך, אין מיין גרויסער פארצווייפלונג, געקומען אין דעם קליינעם האטעלכל ווו ס'האט געהויזט די חברה אקטיארן און האב, מיט טרערן אין די אויגן, דערציילט פאר דעם דירעקטאר הערשקאוויטש די מעשה מיטן זיגער.

ווען הערשקאוויטש און די מיטגלידער פון דער טרופע האבן דעהערט פון דער מיאוס'ער געשיכטע, האבן זיי אויפגעפאדערט אדלער'ן, אז ער זאל מיר צוריקגעבן דעם זיגער. צו מיין גרויסער דערשטוינונג, האט דער חברה מאן אנגעהויבן לייקענען שטיין און בייך, אז ער האט ביי מיר נישט אויסגע-בארגט קיין שום זיגער; אז איך האב אויף אים אויסגעטראכט א שקר-בלבול צוליב נקמה, באשר ער האלט נישט פון מיין „ליטערארישן טאלאנט“, וכדומה. איינע פון די אנוועזנדיקע אקטריסעס, וועלכע איז, אפנים, געווען בא-האוונט אין די שווינדלערישע מעשים-טובים פון אדלער'ן, האט פארשטאנען, אז נישט איך, נאר איר קאלעגע איז דער שקרן, און זי האט אים אנגעמאסטן

א מתנת-יד אויף זיינע ביידע באַקן. ערשט דאָן, האָט אַדלער אַ באַ'חרפה'טער אַרויסגענומען דעם זייגער פון זיין באַהעלטעניש . . .

די אַקטיארן באַטראַכטן דעם זייגער און צעלאַכן זיך שטאַרק . . .

— געמיינט, — זאָגט דער דירעקטאָר הערשקאוויטש צו אַדלער'ן — אַן ס'איז נאָטש אַ גאַלדענעם כלי, מילא; אָבער צונעמען ביי אַ ״װיטשאַק״ אַ פשוט'ן ״צײבלע-זײגער״, װאָס האָט דעם װערט פון ״חײפּראַל״, דאָס איז מעשה-לאַטעק . . .

— בחור'ל — האָט צו מיר אַ זאָג געטון די אַקטריסע, װאָס האָט אַדלער'ן מכבד געװען מיט דער מתנה אויף זײנע באַקן, — נעם דעם זײגער און װער אַ ״האַז״! — — — —

א פורים-פארשטעלונג אין די טיראלער בערג

אין דעצעמבער, 1915, װען די מלחמה האָט געבושעװעט אויף אַלע פּראַנטן, האָט די עסטרייכישע אַקופאַציע-מאַכט אין פּוילן אַנגעהויבן צו מאַביליזירן אַרבעטער, װעלכע זאָלן געשיקט װערן קיין טיראַל, כדי דאָרט אויפצובויען אַן אייזנבאַן-ליניע, װאָס זאָל דורכשניידן די הויכע, אומהיימלעכע בערג, װעלכע גרענעצן זיך מיט איטאַליע. די אייזנבאַן האָט זיך געזאָלט ציען פון עסטרייכיש-טיראַל, אָנהויבנדיק ביי דער שטאָט באַצען, דורך קאלטענברון, ביז קאוועלעזיע, װאָס איז געלעגן האָרט נעבן דער גרענעץ פון איטאַליעניש-טיראַל, װוּ ס'זײנען פאַרגעקומען פאַרביטערטע קאַמפן, באַקאַנט אַלס די ״איזאַנצא-שלאַכטן״.

אין לובלין, ראָדאָם, קעליץ און אין צענדליק אַנדערע שטעט און שטעט-לעך פונם עסטרייכישן אַקופאַציע-געביט, זײנען איינגעאַרדנט געװאָרן ספּע-ציעלע װערבירונגס-ביראָס אין װעלכע ס'האַבן זיך פאַרשריבן טויזנטער יונגע, אַרבעטס-פּייאַקע יידישע בחורים און געזונטע שקצים, װעלכע האָבן גע'חתמעט קאָנטראַקטן, אַז זײ זײנען זיך מתחייב אויף אַ יאָר צײט צו פאַרן קיין טיראַל אויף אַרבעט.

היות װי די עקאַנאָמישע לאַגע איז אין מײן היים געװען אַ ביטערע און דער דלות האָט אַרויסגעשײנט פון אַלע װינקעלעך, האָב איך געװאָלט מיך פאַרשרײבן צו פאַרן קיין טיראַל אויף אַרבעט. אָבער איך בין דעמאָלט נאָך נישט געװען 18 יאָר אַלט און מען האָט נישט געװאָלט מיך רעגיסטרירן. אין עטלעכע טעג אַרום בין איך װידער געקומען אין דעם רעגיסטראַציע-ביראָ, אַנגעטון אין פּויערישע בגדים, מיט אַ װינטערדיקער קוטשמע אויפ'ן קאַפּ, װאָס האָט פאַרדעקט מײנע אויערן. כדי איך זאָל אויסזען אַביסל עלטער, האָב

איך איינגעריסט מיין פנים און אָנגעגעבן מיין עלטער מיט צוויי יאָר מער. דאָס מאָל האָב איך יא "מצליח" געווען און מען האָט מיך אַקצעפטירט. לעולם, האָב איך געהאַט אַ גאָר אַנדערע כוונה, ווי צו פאָרן קיין טיראַל. אין ווין האָט דעמאָלט געוווינט מיין עלטסטער ברודער, וועלכער איז געווען אַ חזן אין אַ דאָרטיקער סינאַגאָגע. איך האָב געוווּסט, אַז די נסיעה קיין טיראַל גייט דורך ווין. האָב איך מיר געמאַכט אַזאַ מין פלאַן: ווען דער צוג, וואָס וועט פירן דעם טראַנספּאָרט מיט די אַרבעטער וועט אָנקומען קיין ווין, וועל איך מאַכן אַ "ויברח" און מיך פאַראייניקן מיט מיין ברודער, וועלכן איך האָב אַפילו נישט געקענט פּערזענלעך, ווייל ווען ער איז, צוליבן "פּריזיוו", אין יאָר 1904, אַנטלאָפּן קיין ווין, בין איך געווען אַ קינד.

אין אַ פּאַרטאַגיס, פון אַ ביטער-קאַלטן דעצעמבער-טאָג, האָט אונזער טראַנספּאָרט, וואָס האָט געפירט אַרום זעקס הונדערט אַרבעטער, אָנגעלאָדן אין געפרוירענע לאַסט-וואַגאָנען, זיך דערשלעפט קיין ווין. אויפ'ן ווינער וואַקאַל, זיינען די וואַגאָנען אין וועלכע מיר האָבן זיך געפונען, פאַררוקט געוואָרן אויף זייטיקע שינעס און די שמירה אַרום אונז איז פאַרשטאַרקט גע- וואָרן מיט אַ מחנה זשאַנדאַרן און סאַלדאַטן, מיט אויפגעשפיזטע באַגעטן, כדי מיר זאָלן נישט אַנטלויפּן.

פון מיין געפלאַנטן "ויברח" איז גאַרנישט געוואָרן.

נאָך עטלעכע טעג וואַגלען אין די קאַלטע, שמוציקע לאַסט-וואַגאָנען, וואָס זיינען אין משך פון דער לאַנגער ריזע געווען הערמעטיש פאַרמאַכט, האָבן מיר זיך דערשלעפט קיין באַצען. פון דאָרט האָט מען אונז, גרופּענווייז, אונטער די באַגלייטונג פון מיליטערישע וואַכן, געטריבן צו-פּוס איבער די פאַרשניטע בערגיקע וועגן און שטעגן, ביז מיר האָבן דערגרייכט צו דעם בערג-פּונקט, וואָס האָט געהייסן קאַלטענברון. דאָס איז געווען אַ חצי-דערפל און אַ חצי-שטעטל, וועמענס איינוווינער זיינען געווען ס'רוב איטאַליענער.

אין שכנות פון דעם ישוב זיינען געווען אויפגעשטעלט אַ גרעסערע צאָל הילצערנע באַראַקן, וווּ מ'האַט איינקווארטירט די טראַנספּאָרטן מיט אַרבע-טער. די קעלט איז געווען אַ פּחד'יקע און דער הונגער האָט אונז שטאַרק גע-מאַטערט. נאָך אַ שווערן אַרבעטס-טאָג, האָבן מיר מידע און אַנטוישטע פון די געגעבענע הבטחות אין קעלץ וועגן די גאַלדענע גליקן, וואָס וואָרטן אויף אונז אין טיראַל, זיך אומגעקערט אין די קאַלטע, נישט גע-הייצטע באַראַקן, וואָס זיינען געווען פאַרשאַטן מיט שניי און מיט פּראַעטיקע אייז-קריעס. מיר זיינען געשלאָפּן אין אונזערע, מיט דער צייט אַפּגעשליסנע מלבושים, כדי מיר זאָלן נישט געפרוירן ווערן פון דער ביטערער קעלט, וואָס איז ספּעציעל אין יענעם ווינטער געווען אַ מורא'דיקע.

מיט טעכניש פרימיטיווע מכשירים, האָבן מיר געגראָבן אַקאפּעס און אויסגעגליכן וועגן; אונטערגעהאַקט טיפע, אוראַלטע שטאַם-בוימער און גע-לייגט שינעס פאַר דער אייזנבאַן, כדי די עסטרייכישע מיליטערישע טראַנס-

פארטן זאלן פאר דער געפירטער מלחמה קעגן די איטאליענער, נישט געשלעפט ווערן פון פערד און אקסן אויף די שלעכטע שאסייען און פרימיטיווע וועגן.

* * *

ווען ס'האט זיך דערנענטערט צו פורים און דאס וועטער האט אנגעהויבן ווערן אביסל מילדער, האבן מיר ביסלעכווייז פארגעסן אין די שווערע ווינטער-חדשים, וואס האבן אזוי שטארק דערקוטשעט אונזערע ביטערע טעג און נעכט. מיינע קעלצער לאנדסלייט זיינען צו מיר צוגעשטאנען, אז איך זאל אַנשרייבן עפעס אַ "זאך", וואס זאל אויפגעפירט ווערן לכבוד פורים.

אין משך פון עטלעכע אָונטן האָב איך אַנגעשריבן אַן איינאַקטער, וואָס האָט געהייסן "נאַענט צו גאַט". די האַנדלונג פון דעם איינאַקטער איז געווען אַ רמז אויף די הויכע, טיראַלער בערג, וווּ מיר ווערן פאַרשקלאַפט אַלס אַזוי-גערופענע "פרייוויליקע אַרבעטער", (אַזוי האָבן געלויטעט די קאַנטראַקטן, וועלכע מיר האָבן גע'חמת'עט, אַז מיר פאַרן אַרבעטן קיין טיראַל אַלס "פריי-וויליקע"). דער איינאַקטער האָט אויך באַהאַנדלט פאַרשיידנע טראַגישע און קאַמישע מאַמענטן פון אונזער לעבן אין די טיראַלער בערג.

אונזער הויפט-אויפזעער איז געווען אַ טיראַלער דייטש, שמידט האָט ער געהייסן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער רשע און אַ סאַדיסט. ער האָט כסדר געהאַלטן אין איין שרייען און זיך באַ'נחת'ט, ווען ער האָט איינעם פון אונז געקאַנט שלעכטס טאָן.

אַט דעם רשע שמידט, האָב איך אַריינגענומען אַלס אַ "העלד" אין דעם איינאַקטער און אים אַ נאַמען געגעבן "המן שמידט".

אין אָונט פון דער פורים-פאַרשטעלונג איז דער באַראַק, אין וועלכן מיר האָבן געווינט, פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ "טעאַטער", מיט אַ אימפּראַוויזיר-טער בינע און מיט פרימיטיוו-געמאַלענע דעקאָראַציעס. הונדערטער יידישע אַרבעטער, פון די נאַנטע און פון די גאַר-ווייטע ישובים וווּ זיי האָבן געווינט און געאַרבעט, זיינען געקומען צו דער פאַרשטעלונג, כדי דעם פורים-דיקן אָונט צו פאַרברענגען אין אַ היימישער סביבה.

אין מיטן פון דער פאַרשטעלונג, ווען די אַמאַטאָרן זיינען געווען אויף דער בינע, איז אין דעם באַראַק אַנטשטאַנען אַ בהלה.

אונזער הויפט-אויפזעער, "המן שמידט", איז געקומען!

ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אימיצער פון אונזערע מיטבאַווינער אין באַראַק, צווישן וועלכע ס'זיינען אויך געווען פּאַליאַקן, האָבן צוגעטראָגן שמידט'ן אַ מסירה'לע, אַז ער פיגורירט אַלס אַ "העלד" אין אַ פּיעסע, וואָס ווערט אויפגעפירט לכבוד פורים.

— ווער האָט געשריבן "דאָס טעאַטער-שטיק"? — האָט שמידט געשריען

מיט באַנומענע קולות, — ווער וואָגט פון מיר חזק צו מאַכן ? !

אין באַראַק האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. קיינער האָט צוליב פחד נישט אויסגערעדט קיין וואָרט, דאָס האָט נאָך מער דער'צאָרנט' אונזער אויפֿ-זעער. ער איז אַרויף אויף דער בינע און אָנגעהויבן צו פּאָכן מיט זיין גראַבן שטעקן. אַז אויב מען וועט אים נישט אויסזאָגן דעם נאָמען פונם מחבר, וועט ער אין אונז אַלעמען זיך ביטער נוקם-ונוטר זיין; ער וועט אונז באַהאַנדלען מיט דער זעלביקער שטרענגקייט, ווי עס ווערן באַהאַנדלט די צענדליק טויזנטער רוסישע קריגס-געפּאָנגענע, וואָס האָבן געטאָן ביטערע שקלאַפּן-אַרבעט, און פּאַר זייער פּראַצע האָבן זיי באַקומען פשוטע הונגער-פּאַרציעס! הונדערטער פון זיי זיינען טאָג-טעגלעך, מחמת גויט און פון פּאַרשיידנע קראַנקהייטן, געפּאָלן ווי די פּליגן.

— איך בין דער מחבר פון דעם איינאַקטער — בין איך אַרויס מיט לשון-
— איך האָב אַרגאַניזירט די פּאַרשטעלונג און איך טראָג די פּאַראַנטוואָרט-
לעכקייט פּאַר דעם אַוונט.

— דו? — ליאַרמט שמידט פּאַר כּעס. — דו ביזט דאָס דער בונטאַוויטיק קעגן מיר! איך וועל דיך שיקן צו אַ מיליטערישן קריגס-געריכט און דו וועסט קריגן טויט-שטראַף! דו האַסט באַלידיקט דיין הויפּט-אויפזעער, וועלכער איז, לויט'ן ראַנג, אַ מאַיאָר אין דער עסטרייכישער אַרמיי. איך וועל דיר שוין ווייזן, וואָס עס הייסט אַפּצו'חוק'ן פון עסטרייך! ס'איז מלחמה, פּאַרשטייסט? שמידט פּאָדערט פון מיר דעם מאַנסקריפט, אַלס אַן „אליבי“. אָבער אימיצער פון די אַמאַטאָרן, וואָס האָט מיטגעשפּילט אין דעם איינאַקטער, האָט אים באַהאַלטן.

דער סוף פון דעם אינצידענט איז געווען אַזאָ:

ווען „המן שמידט“ האָט פּאַרלאָזן אינווער באַראַק, האָבן אים, אין דעם שטאַק-פּינסטערן דרויסן, אַפּגעוואָרט עטלעכע קעלצער „יאטן“ און אים גע-מאַכט די אמת'ע „משכנתא“. כדי ער זאָל נישט קענען שרייען נאָך הילף, האָבן זיי אים דעם פּיסק פּאַרשטאַפּט מיט אַ שמאַטע און מקיים פּסק-געווען, ביז צו באַוויסלאָזיקייט! שמידט האָט זיך געבעטן רתמים און געשווירן ביי אַלע הייליקע, אַז ער וועט מיך נישט טשעפּן מיט קיין קריגס-געריכט און ניט מאַכן קיין שום געברויך פון דער מעשה-נורא.

ווען חברה איז צוריקגעקומען אין באַראַק פון דעם שטיקל „אַרבעט“, האָט מען אין אַ פּריילעכער שטימונג פּאַרענדיקט די פּורים-פּאַרשטעלונג און געזונגען הויך אויפ'ן קול „שושנת-יעקב“ . . .

שמידט האָט טאַקע געהאַלטן וואָרט, און מיך נישט פּאַר-סליחה'נט צו די מיליטערישע אויטאָריטעטן. פּאַרקערט: דער ערל איז געוואָרן צו מיר ווייך ווי פּוטער און מיך באַהאַנדלט מיט יושר און דרך-אַרץ. אפּנים, אַז ער האָט זיך פשוט געשעמט מודיע צו זיין פּאַר דער מיליטערישער פּאַרוואַלטונג, אַז ער, דער מעכטיקער אויפזעער, וואָס איז דער הערשער איבער טויזנטער אַרבעטער, איז גע'מק'לט געוואָרן פון יידן . . .

אייניקע וואָכן נאָך דעם פאַרגעקומענעם פורים-אינצידענט, האָט שמידט מיר געגעבן אַ לייכטערע באַשעפטיקונג. אַלס אַן אויפזעער איבער דעם באַ-ראַק וווּ מיר האָבן געווינט, און ער האָט פאַר מיר באַשטימט בעסערע מאַכלים. כדי אינגאַנצן פטור צו ווערן פון מיר, האָט ער אויסגעוויקט, אַז מײן אַרבעטס-קאָנטראַקט זאָל אַנולירט ווערן, און אַנשטאַט צו זײן אין טיראַל אַ יאַר, בין איך דעם ביטערן גלות אָפגעקומען מיט בלוין זיבן חדשים.

איך ווער א „בראוואַ“-פאטשער און פראווע תעניתים

אין חודש יוני, 1916, צוריק פאַרנדיק פון טיראַל קיין קעלץ דורך ווין, האָב איך באַשאַסן, אונטער אַלע אומשטענדן, צו פאַרבלייבן אין דער הויפט-שטאָט פון דער עסטרייך-אונגאַרישער מאַנאַרכיע.

הגם איך האָב דעמאָלט מיך נאָך נישט אינטערעסירט מיט פּאָליטיק האָט אַפילו אַ חדר-יינגל תופס געווען, אַז פון דער קינסטלעך צענויפגעשטעלטער פּאַסאַדע, אויף וועלכער ס'האָט זיך אָנגעשפּאַרט די קיסר'לעך-קעניגלעכע מאַנאַרכיע, הויבן אַן צו פּאַלן שטיקער און דער בנין וועט סוף-כל-סוף איינ-פּאַלן ווי אַ קאַרטן-הייל. דער הונגער און די ביטערע אומצופרידנקייט פון דער באַפעלקערונג איז געווען אַ בולט'ע, אַ שרייענדיקע; עס פּלעגן פאַרקומען סטרייקן און דעמאָנסטראַציעס קעגן דעם זינלאָזן בלוט-פאַרגיסן אויף די מלחמה-פּראָנטן. די ברייטע פּאַלקס-שיכטן האָבן פאַרשטאַנען, אַז עסטרייך האָט במילא שוין פאַרלוירן די מלחמה. טאָ הלמאי נאָך פאַרזעצן די שחיטה? נישט געקוקט אויף דער מלחמה, זיינען די ווינער טעאַטערס, קינאָס, קאַנצערט-הייזער און אַנדערע פאַרוויילונגס-פּלעצער געווען איבערפולט. די באַפעלקערונג האָט געוואָלט אויף אַ פאַר שעה פאַרגעסן אין דער מיזערע, וואָס הייסט „מלחמה“, פאַרבונדן מיט נויט; צו זיצן אין די נישט-געזעצטע ווינונגען און צו שטיין שעה'ן-לאַנג אין דער ריי פאַר די לעבנסמיטל-געשעפטן, כדי באַגליקט צו ווערן מיט אַ פאַר פאַרפּוירענע קאַרטאַפּל; מיט אַ שטיקל ציבעלע, אָדער מיט אַ פאַרפּוילטן עפל. דעריבער איז מען געלאָפּן אין די טעאַטערס, קינאָס און צו די קאַנצערטן, וווּ ס'איז געווען אַ ביסל וואַ-רעם און ליכטיק און די פינצטערע פּנימ'ער פון די מרה-שחורה'דיקע אַרבעטער, בעאַמטע און אָנגעשטעלטע, פּלעגן אויפגעלויכטן ווערן פון אַ גוטער פאַר-שטעלונג אין טעאַטער, אָדער פון אַ פיינעם סימפּאָנישן קאַנצערט.

ווען איך בין געקומען קיין ווין, איז די שטאָט געאַנגען כאַדאַראם צוליב אַ נייער אָפּערעטע, די „טשאַרדאַש-פּירשטיין“, וואָס איז געשפּילט געוואָרן מיט אַ אויסערגעוויינלעכן דערפּאַלג. די מוזיק צו דער וועלט-באַרימט געוואָרע-נער אָפּערעטע, האָט געשריבן דער יידיש-אונגאַרישער קאַמפּאָניסט, עמערין קאַלמאַן, וועמענס מוזיקאַלישע אינסטרומענטאַציע איז דעמאָלט געווען אַ נייער אויפטון, און איז שפּעטער אַדאַפּטירט געוואָרן אויך פון אַנדערע קאַמפּאָניסטן.

דער ממש פאנטאסטישער דערפאלג פון דער „טשארדאש־פירשטין“ איז געווען ניט אין דער סיפור־מעשה פון דער פיעסע, נאָר צוליב די, ס׳ווילט זיך זאָגן „צוקער־זיסע“ מעלאָדיעס און ראַמאַנטישע געזאַנגען פון דער אונגאַריש־ציגינער־ישער מוזיק, וואָס האָט דעם צוהערער געפירט אין די עולמות אַרײַן. ווען איד האָב צום ערשטן מאל געזען שפּילן די דאָזיקע פּראַכטיקע אָפּערעטע אין דעם רחבות־דיקן „טעאַטער אַן דער וויין“, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע בינע און איז געווען באַצירט מיט ווונדער שיינע פאַרבן־רייכע דעקאָ־ראַציעס; מיט אַ גרויסן כאַר פון גוטע, געשולטע זינגער; מיט אַ באַלעט פון ווונדער שיינע מיידלעך, וואָס האָבן אין מײנע אויגן אויסגעזען ווי מלאכים, האָט זיך מיר אויסגעדאַכט, אַז אײך זע דאָס אַלץ ווי אין אַ פּאַנטאַסטישן חלום! דער גרויסער אנסאַמבל איז באַשטאַנען פון גלענצנדיקע אַקטיאָרן און אַקטרי־סעס, מיט גוטע שטימעס, וועמענס געזאַנגען זײנען באַגלייט געוואָרן פון אַ גרויסן אַרקעסטער. ס׳איז, בכּן, נישט געווען קײן חידוש, וואָס די בילעטן צו די פּאַרשטעלונגען פון דער „טשארדאש־פירשטין“ זײנען געווען אויספאַר־קויפט מיט חדשים פאַרויס.

טויזנטער סאַלדאַטן און סטודענטן, אַרבעטער און בעאַמטע, זײנען גע־שטאַנען שעה־ן־לאַנג אין דער רײ פאַרן טעאַטער, כדי באַגליקט צו ווערן מיט אַ בילעט, כאַטש אויף דער גאַלעריע! מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט קײן צײט זיך צו שטעלן אין דער רײ, ווייל זײ זײנען געווען באַשעפּטיקט, האָבן פאַר דעם צוועק געדונגען עלטערע מענער און פרויען, וועלכע האָבן פאַר דעם טעאַטער איבערגענעכטיקט אויף קאַלדרעס, אָדער אין מיליטערישע פעלד־בעטלעך, כדי צומאַרגנס אין דער פרי, ווען ס׳עפנט זיך די קאַסע פון טעאַטער צו זײן פון די ערשטע, וואָס זאָלן זוכה זײן צו קויפן אַ בילעט אויף דער גאַ־לעריע פאַר דער אָונט־פאַרשטעלונג.

אין דעם ווינער טעאַטער־וועלטל איז געווען אַ מנהג, דוכט זיך דער איינציקער פון דעם מין אויף דער גאַרער וועלט, אַז יעדעס טעאַטער, איינ־געשלאָסן די באַרימטע ווינער אָפּערע, מיט דעם „טעאַטער אַן דער וויין“, בתּוכם, האָבן געהאַט אייגענע, אַזױ־גערופענע „קלאַקערס“, כדי צו פאַטשן „בראַװאַ“ דעם אַנגעזעענסטן אַקטיאָר, אָדער אַקטריסע, וואָס דערשײנען אויף דער בינע, אין אַ דראַמע, אָפּערעטע, אָדער קאַמעדיע. די „בראַװאַ־פאַטשערס“ זײנען געווען אַרגאַניזירט און אַפילו געהאַט אַן אייגענעם פאַרײן, כדי צו באַשיצן זײערע „פּראַפעסיאָנעלע אינטערעסן“. דער ראש פון די „בראַװאַ־פאַטשערס“ איז געווען אַ באַצאַלטער אַנגעשטעלטער פון דעם באַטרעפּנדן טעאַטער. אָבער די פשוטע „פאַטשערס“ האָבן נישט באַקומען קײן האַנאַראַר פאַר זײער טירחה. זײער באַלײונג איז געווען — אַ אומזיסטיקער בילעט אין טעאַטער, אויף דער גאַלעריע. נישט יעדער האָט אָבער געהאַט די גרויסע זכּיה, אַנגענומען צו ווערן אַלס אַ „קלאַקער“. דער קאַנדידאַט האָט געמוזט האָבן צוויי פעסטע ידים, כדי ער זאָל „קלאַקן“, דאָס הייסט פאַטשן „בראַװאַ“.

מיט כח און גבורה . . . דער „קלאַק-שעף פלעגט געבן דעם סיגנאַל, ווען חברה זאל פאַטשן בראַוואָ. אָבער ער גופא איז געשטאַנען אויף דער שמירה און אַכטונג געגעבן אַז דאָס „פאַטשן“ זאל אויסגעפירט ווערן מיט אַלע פיטשעווקעס, לויט זיינע אינסטרוקציעס. אויב אימיצער פון די „קלאַקערס“ האָט נישט אויסגעפירט די עבודה, האָט ער אים באַזייטיקט פון טעאַטער און זיין נאַמען איז פאַרזייכנט געוואָרן אויף דער „שוואַרצער ליסטע“. דאָס איז געווען אַזאָ מין האַרבע שטראַף, כדי דער באַטרעפנדער זאל מער נישט אויפֿ-גענומען ווערן אַלס אַ „קלאַקער“ אין קיין שום ווינער טעאַטער.

ווען איד האָב מיך דערוויסט, אַז ס'איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט צו באַזוכן אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג אַן געלט און נישט מוזן שטיין אין דער ריז, כדי באַגליקט צו ווערן מיט אַ בילעט צו דער פאַרשטעלונג פון דער „טשאַרדאש-פירשטיין“, וועמענס האַרציקע מוזיק האָט עפעס אַזוי מאַדנע אַפּעלירט צו מיין געמיט, בין איד געגאַנגען צו דעם „קלאַק-שעף“ פון „טעאַטער אַז דער ווין“ און אים אַנגעבאַטן מיין „בראַוואַ-פאַטשעריי“. דער „קלאַק-שעף“, אַ הויכער, דיקער דייטש, וועלכער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ ריז, האָט מיך באַטראַכט מיט אַ איראַנישן שמיכל און געענטפערט, אַז ער האָט איבער-גענוג „קלאַקערס“, הויכע, שטאַרקע און געזונטע יונגען, וועמענס „קלאַטשן“ איז אימשטאַנד אומצוואַרפן דאָס טעאַטער. דעריבער קאָן ער נישט אַקצעפּ-טירן מיין קאַנדידאַטור.

איד האָב נישט געוואַלט רעזיגנירן פון מיין אַנגעבאַט און איינגע'טענה'ט מיט דעם „קלאַק-שעף“, אַז איד פאַרמאָג אַ סך כח אין מיינע הענט און איד וועל פאַטשן „בראַוואַ“ מיט גרויס געניטשאַפט. ווען מיינע בקשות האָבן נישט געהאַלפן, האָב איד אים אַנגעבאַטן ברויט מיט פאַפּיראַסן, וואָס זיינען געווען ראַציאָנירט און די ביידע אַרטיקלען זיינען געווען טייערער פון געלט. אַט דער אַנגעבאַט האָט דעם „קלאַק-שעף“ געמאַכט ווייכער און ער האָט מיך אַקצעפּטירט אַלס אַ מיטגליד אין דער חברה „קלאַקערס“ . . .

די „טשאַרדאש-פירשטיין“ האָב איד געזען אפשר צען מאָל. אָבער פאַר יעדער פאַרשטעלונג האָב איד געמוזט באַצאַלן אַ צו-טייערע פרייז: מיינע מאַגערע ברויט-ראַציעס פלעגט אויפּרעסן דער „קלאַק-שעף“ און איד האָב בוכשטעבלעך געהונגערט! ווען איד האָב געשפּירט, אַז מיינע כוחות פאַרלאָזן מיך און איד בין מער נישט בכוח צו געבן אַ געהעריקן פאַטש מיט די הענט, האָב איד סוף-כל-סוף רעזיגנירט פון דער „פּראַפעסיע“, — אָבער נישט פון דער „טשאַרדאש-פירשטיין“. די באַטרעפנדע אַפּערעטע האָב איד, אין פאַרלויף פון די שפעטערדיקע יאָרן, געזען אויפּפירן אין די פאַרשיידנסטע לשונות און אין מערערע לענדער, איינגעשלאָסן אויך אין יידישן טעאַטער. אָבער קיין שום אויפּפירונג האָט נישט פאַרמאַגט די זעלבע דינאַמיק און אַקטיאָרישע התלהבות ווי די, וואָס איד האָב געזען שפּילן אין דעם „טעאַטער אַז דער ווין“ אין יאָר 1916. — הגם איד האָב צוליב איר אַזוי ביטער געהונגערט . . .

יידיש טעאטער אין דער אמאליקער, עסטרייך-אונגארישער

מאנארכיע

אין די יידישע ישובים פון דער סלאוואקיי, קארפאטארוס, טראנסיל-וואניען, קראאציען, באטשקא, און באסניען-הערצאגעווינע (נעמען פון פראַ-ווינצן, וואָס ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן געהערט צו עסטרייך-אונגאַרן) איז דאָס יידישע טעאטער-געביט געווען רוי, נישט פאַר-זייט מיט די געהעריקע זוימען, פון וועלכע עס זאל אַרויסוואַקסן אַ יידישע טעאטער-קולטור.

אין אַט די דאָזיקע פראַווינצן האָבן אַמאָל געלעבט לערך אַ האַלבער מיליאָן ווילע, האַרציקע יידן, וואָס זיינען, על פי רוב, געווען גייסטיק און קולטורעל פאַרבונדן מיט דער אונגאַרישער שפראַך און איר קולטור.

מיט'ן אויסנאַם פון טראַנסילוואַניען און קארפּאטאָרוס, טיילווייז אויך אין דער סלאַוואַקיי, האָבן די דאָרטיקע יידן ווייניק פאַרשטאַנען דאָס יידישע לשון. אָבער יידיש טעאטער האָבן זיי ליב געהאַט ווי דאָס אייגענע לעבן. דאָס יידישע טעאטער האָט זיי ממש אַ כישוף אַנגעטון און זיי האָבן זיך געפרייט מיט דעם „זשידאָ-סינהאַז“ (אויף אונגאַריש: יידיש-טעאטער), ווי קינדער פרייען זיך מיט אַ שפּילעכל.

צוליב אַ גזירה איז אין דעם אַמאָליקן עסטרייך-אונגאַרן (מיט'ן אויסנאַם פון גאַליציען און בוקאַווינע), געווען פאַרבאָטן צו שפּילן יידיש-טעאטער. בשעת אַ יידיש טעאטער פאַרשטעלונג אינם ווינער „רינג-טעאטער“, אין יאָר 1879, איז אויסגעבראַכן אַ שריפה און 22 יידן זענען אומגעקומען. די דע-מאָלטיקע יידישע פּני פון ווין האָט אינטערווענירט ביי דער רעגירונג, אַז מ'זאל פאַרווערן צו שפּילן טעאטער אין „זשאַרגאָן“ (אַזוי האָט מען צו יענער צייט אַנגערופן דאָס יידישע לשון) און די עסטרייכישע רעגירונג האָט גערן דערפילט די בקשה.

די דאָזיקע גזירה האָט אַנגעהאַלטן קנאַפע 22 יאָר — פון 1879 ביז 1901, ביז זי איז ענדלעך בטל געוואָרן, און מ'האַט דערלויבט וואַריעטע-פאַרשטע-לונגען אויף אַ דייטשמערישן יידיש. דאָס הייסט, אַז אַ פּיעסע פון דריי אָדער פיר אַקטן, האָט געקענט געשפּילט ווערן נאָר אַלס באַזונדערע איינאַקטערס, פאַרפּוצט מיט פאַרשיידענע „געזענגע און טענצע“, כדי צו שאַפן דעם איינ-דרוק פון וואַריעטע. ערשט אין יאָר 1912, האָט מען געמעגט שפּילן יידיש-טעאטער און אויפפירן גאַנצע פּיעסן.

דאָס איז בלויז געווען חל אויף עסטרייך, און פאַר די טשעכישע פראַווינצן פון בעמען, מערן און שלעזיען. דאָקעגן אין אונגאַרן, איינגעשלאָסן די פּריער-דערמאַנטע פראַווינצן, האָט מען ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, לגמרי נישט געטאַרט שפּילן קיין יידיש-טעאטער. שוין אַפּגערעדט

פון אויפפירן אַ פּיעסע אין מערערע אַקטן. די יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, וואָס זיינען דעמאָלט געווען טעטיק אין דער אונגאַרישער הויפטשטאָט, בודאַ-פעשט, פּלעגן אויפפירן יידישע סקעטשן און איינאַקטערס, וועלכע האָבן געמוזט אַנטהאַלטן אייניקע דייטשע נומערן, „געזענגע און טענצע“. ערשט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה, וואָס האָט זיך אָפּגעשלאָסן מיט אַ מפּלה פאַר דער עסטרייך-אונגאַרישער מאָנאַרכיע, איז בטל געוואָרן די דאָזיקע דיסקרימינאַציע קעגן דעם יידישן טעאַטער און קעגן דער יידישער שפּראַך.

ווען די סלאָוואַקיי און קאַרפּאַטאַרוס זיינען איינגעגלידערט געוואָרן אין דער רעפּובליק פון טשעכאָסלאָוואַקיי; טראַנסילוואַניען און די בוקאַווינע — אין דעם קעניגרייך פון רומעניען; קראַאַציען, באַסניען-הערצהאָגעווינע און באַטשאַ—צו יוגאָסלאַוויען, האָבן זיך געשאַפן נייע פּערסעפּעקטיוון פאַרן יידישן טעאַטער אין אַט די דאָזיקע, פון יידן געדיכט באַוווינטע לענדער, וווּ ס'האַט עקזיסטירט אַן אייגנאַרטיק יידיש לעבן.

אַמשפּרודלדיקסטן איז געווען דאָס ביז גאָר אינטערעסאַנטע יידישע לעבן אין דער קאַרפּאַטאַרוסער פּראָווינץ, וווּ ס'האַבן געלעבט אַרום 120 טויזנט טייערע, האַרציקע יידן, וועלכע האָבן גערעדט יידיש מיט אַ ספּעציפּישן דיאַ-לעקט, געמישט מיט אַ שלל העברעאישע, מאדיאַרישע און סלאָווישע ווערטער. אַט די דאָזיקע יידן, הגם אַ גרויסער טייל פון זיי זיינען געווען העכסט פּרום, האָבן שטאַרק ליב געהאַט דאָס יידישע טעאַטער.

די צווייטע יידישעלעכסטע פּראָווינץ פון אַמאָליקן אונגאַרן איז געווען טראַנסילוואַניען. הגם דאָרט האָבן געווינט לערך 150 טויזנט יידן, האָט אָבער די פּראָווינץ נישט אַזוי שטאַרק גע'שמ'ט אין דער יידישער וועלט, ווי קאַר-פּאַטאַרוס. מונקאַטש איז געווען „באַרימט“ צוליב דעם דאָרטיקן רבי'ן, ר' חיים אליעזר שפּיראַ, וועלכער האָט יאַרנלאַנג געפירט אַ ביטערע מלחמה קעגן די בעלזער חסידים און בעיקר, קעגן די ציוניסטן. וועגן דעם וועט אויסקומען צו דערציילן אין די קומענדיקע קאַפיטלעך.

אַט די ביידע פּראָווינצן, טראַנסילוואַניען און קאַרפּאַטאַרוס, זיינען מיט דער צייט געוואָרן וויכטיקע פּאָזיציעס פאַר די פאַרשיידענע יידישע וואַנדער-טרופּעס, וואָס פּלעגן דאָרט אויפשטעלן זייערע געצעלטן און חדשים-לאַנג מהנה, זיין די דאָרטיקע יידן מיט יידיש-טעאַטער.

אַנגעהויבן האָט מען צו קאַרמען די יידן מיט די פּרימיטיווסטע פּיעסן פּונם פאַרעלטערטן יידישן טעאַטער-רעפּערטואַר. מען האָט זיי געמוזט דער-ציען און בהדרגה הויבן זייער געשמאַק, ביז מען האָט זיי צוגעוויינט צו געניסן די פירות פון דוד פּינסק'ס „יענקל דער שמיד“; ש. אַנ-סק'ס „דבוק“ און „טאַג און נאַכט“; פּרץ הירשביינ'ס „גרינע פעלדער“; צו דעם רעפּערטואַר פון יעקב גאַרדין, וכדומה.

פאַרשטייט זיך, אַז מען פּלעגט זער אָפט אויך אונטערזינדיקן מיט דעם ערגסטן שונד פון „פּינטעלע ייד“ און „כּינקע פּינקע“. מען האָט אָבער מכפּר

געווען אויף די דאָזיקע חטאים מיט בעסערע יידישע מעלאָדראַמעס און אָפּע-רעטקעס, וואָס האָבן געהאַט אַ גאַר שטאַרקן דערפּאָלג. אַ קימאַלן פון קוים פּופּצן יאָר טיילט אונז אָפּ פון דעם מוראַדיקן יידישן קולטור-חורבן אין דעם גרעסטן טייל פון אייראָפּע און עס דוכט זיך, אַז דער גרעסטער אומגליק אין אונזער געשיכטע איז שוין צענדליקער יאָרן אַלט!

דאָס יידישע טעאַטער, וואָס איז געווען אַ שעפּערישער קולטור פּאַקטאָר אַינ'ם יידישן לעבן, האָט ממש אויפּגעהערט צו עקזיסטירן. און דאָס וואָס איז פּאַרבליבן, אַ קוים באַמערקבאַרער זכר פון אונזער קולטור-חורבן, ווערט איצט ביסלעכווייז צעפּרעסן פון דער אַסימילאַטאַרישער קראַנקהייט.

„מיט געזענגע, מערשע און טענצע“

אין משך פון די דריטהאַלבן יאָר ווען איך האָב דאָס ערשטע מאל געוווינט אין ווין (פון חודש יוני, 1916, ביז סעפטעמבער, 1918), פלעג איך פון צייט-צו-צייט באַזוכן דאָס דאָרטיקע יידישע טעאַטער, וואָס האָט געקניגט אין אַ גרויסן זאַל, וועלכער האָט געהערט צו דעם יידישן האַטעל „שטעפּאַני“ אויף דער, פון יידן געדיכט באַוווינטער טאבארשטראַסע. דער זאַל איז געווען אַרומגעשטעלט מיט טישלעך און דער עולם פלעגט בעת דער פאַרשטעלונג נהנה זיין פון די מאַכלים, וואָס די קעלנער פלעגן ברענגען פאַר די טעאַטער-געסט בעת די אַקטיאָרן זענען געווען אויף דער אָפּענער בינע. די טרופּע איז געווען אַ גרויסע און איז באַשטאַנען פון גאַר-גוטע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, ווי: איטשע דייטש, יונה רייזמאַן, אַדאַלף מעלצער, מוניע שטרענג, די ברידער הערמאַן און משה וויינבערג, שמאַל אוריך, דוד וועטשטיין, שלמה וויינגאַלד, וואלדבערג און די פרויען: סאַלטשע וויינבערג, לאה'קע וויינטרויב-גראַף, ראזאַ זיגלער, פעפי וויינבערג, פרוי מעלצער און אַנדערע, וועמענס נעמען ס'איז איצט שווער זיך צו דערמאַנען. אָבער ווי גוט ס'איז געווען די טרופּע, האָט מען אין דעם טעאַטער „שטעפּאַני“ געשפּילט „פעסנעס“ (פיעסן) פון דעם באַקאַנטן שונד!

היות ווי מ'פלעגט יעדן טאַג שפּילן אַן אַנדערע פיעסע, מיט „כינקע פינקע“ בראש, איז דאָס טעאַטער טאַג-טעגלעך געווען געפּאַקט מיט אַ פּאַר-שיידנאַרטיקן עולם, בעיקר מיט יידישע פּלטים פון גאַליציע, וואָס זיינען צוליב דער רוסישער אינוואַזיע פון זייערע גאַליצישע היימערטער, אַנטלאָפּן קיין ווין, כדי דאָרט איבערצובידעווען די מלחמה; מיט יידישע סאַלדאַטן פון דער עסטרייכישער אַרמיי, וועלכע אַ סך פון זיי האָבן געהאַט צוגעשוירענע בערד-לעך און צוליב פּרומקייט נישט טועם געווען קיין טריפה'נע מאַכלים אין משך פון זייער מיליטערישן דינסט. די דאָזיקע פּאַרוואַגלע יידן, וועלכע דער מלחמה-שטורם האָט אומרחמנות'דיק אַרויסגעריסן פון זייערע, זינט דורות פּאַרוואַרצלעטע היימען אין די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך, האָט נישט

אינטערעסירט קיין דראַמאַטישע פראַבלעמען, וואָס זאָלן געלעזט ווערן, דווקא אויף די בידנע ברעטער און פרימיטיווע דעקאָראַציעס, וואָס האָבן „באַשיינט“ די אַרימע בינע פּונ'ם יידישן „שטעפּאני“ טעאַטער אין ווין. זיי זיינען געקומען זיך פאַרוויילן, כדי אַ ביסל צו פאַרגעסן אין די פּערזענלעכע דאגות און צרות; זיך אַרויסצושלאָגן פון זייערע קעפּ די מיליטערישע „סלוזשבע“ אין קיר'ה'ס אַרמיי, וואָס האָט דעמאָלט באַקומען ביטערע קלעפּ אויף די מלחמה-פּראַנטן.

דער „האַנגעשעצטער“ טעאַטער-עולם, מיט די יידישע סאַלדאַטן בתּוכם, פּלעגן פאַר זייערע „ליבלינגס“ אַקטריסעס און אַקטיאָרן מיטברענגען פאַר-שיידענע מתנות, בעיקר ברויט, פאַפּיראַסן, צוקער, קאַשע, מעל און אַנדערע פּראָדוקטן, וואָס זיינען געווען שטאַרק ראַציאָנירט און האָבן אויפ'ן „שוואַרצן מאַרק“ געקאָסט אַ סך געלט. אַלס האַנק פאַר דער דאָזיקער האַרציקער אויפ-מערקזאַמקייט, האָבן די יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס מהנה געווען זייערע טייערע „פאַטריאַטן“ מיט אַ לידל, כמו אַ ספּעציעלער „ביילאַגע“ צו זייערע ראָלן. די יידישע אַקטיאָרן פּלעגן אַפּטמאַל, זייענדיק אויף דער אָפּענער בינע, זיך באַגריסן מיט זייערע „פאַטריאַטן“ און זיי באַשיטן מיט פאַרשיידענע קאַמ-פּלימענטן און מיט ברכות, אַז די מלחמה זאָל באַלד זיך „קינטשען“ מיט אַ „נצחון פאַר די „זיגרייכע“ אַרמייען פון די „צענטראַל-מעכטע“ (געמיינט עסטרייך-אונגאַרן, דייטשלאַנד, בולגאַריע און טערקיי), און דער עולם פּלעגט נאַכזאָגן מיט אַ „אַמן“ . . .

אַט דאָס יידישע „שטעפּאני“ טעאַטער אין ווין, איז איז יענע יאָרן געווען אַ אינסטיטוציע פון יידישער הייטערקייט, אויסגעמישט מיט צער און טרויער. די חב'ר'שע היימעלעכקייט און די גוט-ברידערישע פּריינטשאַפּט פּונם עולם אין זאָל מיט די אַקטיאָרן אויף דער בינע, האָט אַפּגעשאַפּט די מחיצה צווישן די „צוויי וועלטן“, וואָס עס דאַרף, לעולם, רעפּרעזענטירן דאָס טעאַטער און זיין אוידיטאָריע.

אַלס אַ יונגער „צוציק“, האָב איך מיך געהאַלטן דערווייטערט און רעזער-ווירט פון דער יידישער אַקטיאָרן-משפּחה אין ווין. איך האָב נאָך גוט גע-דענקט די ביטערע דערפאַרונג און די אַנטווישונג, וואָס איך האָב געליטן פון דעם אַקטיאָר אַדלער אין דער לובלינער „הערשאַוויטש-טרופּע“, וועלכער האָט געוואָלט מיט כּח אויסנאַרן ביי מיר דעם „ציבעלע-זייגער“. אָבער מיר האָט שטאַרק געפּעלן די היימישע פּאַלקסטימעלעכקייט און די אַטמאָספּערע, וואָס האָט אין יענע יאָרן געהערשט אין דעם ווינער יידישן טעאַטער „שטע-פּאני“, וואָס האָט דערמאַנט אין דעם בראַשית פון דער גאַלדפּאַדענישער טעאַטער-תּקופּה אין יאַסי.

נישט געקוקט אויף דעם שונדאָונעם טעאַטער-רעפּערטואַר, וואָס די ווינער יידישער אַקטיאָרן פּלעגן אין יענע יאָרן צערטלען צוליב פּרנסה, זיינען אָבער אין טעאַטער „שטעפּאני“ געווען אויך אַקטיאָרן, וואָס האָבן זיך געבונ-טעוועט קעגן דעם סאַרט קלאַטשע מיט שטרויפּיעסן, וועמענס באַנאַלער

אינהאלט, פארבראקט מיט דעם דייטשמערישן לשון, האט זיי ממש פאר-קלעמט ביי די הערצער. כדי זיך נוקם צו זיין אין די מחברים פון די דאזיקע פיעסקעלעך, האבן די אקטיארן, (וואס זענען געווען מאכטלאז אין זייער בא-שטרעבן, צו ענדערן אביסל דעם הפקר-צושטאנד אין פרט פון רעפערטואר), גערעדט נישט פונם טעקסט, נאר פון זייער אייגענער פראזע און געפאייאצער וועט, וויפיל ס'האט זיך געלאזט.

איינער פון די דאזיקע בונטאווטישקעס איז געווען דער אקטיאר און רעזשיסאר פון דער „פרייער יידישער פאלקס-בינע“ אין ווין, איטשע דייטש. א געבוירענער אין דעם אוקראינישן שטעטל טאלטשין, האט ער אין דעם פרט פון רעדן דייטש, ניט געקאנט קאנקורירן מיט די יידישע אקטיארן פון גאליציע, ביי וועמען די דייטשע „פראזע“ אין די יידישע פיעסן, איז געווען נאטירלעכער ווי ביי די יידישע אקטיארן און אקטריסעס פון רוסלאנד, פוילן, רומעניע און אין אנדערע לענדער.

איטשע דייטש האט ארויסגעוויזן א באזונדערע שנאה צו די „העלדן ראָלן“ אין פיעסן פון יאָזעף לאטיינער, פראַפעסאָר האַראַוויץ און אנדערע מחברים, וואָס האָבן, כדי אַרויסצוווייזן זייער „אינטעליגענץ“, אנגעהאנגען זייערע העלדן אָן עול, צו באַלאַקן „דייטשמעריש“.

איינמאל, האָט איטשע דייטש געגעבן דעם סופליאַר פון „שטעפּאני-טעאַטער אַ פיעסע פון פראַפעסאָר האַראַוויץ, אַז ער זאָל זי איבערשרייבן אין אַ ריינעם יידיש און פון דאָרט אַרויסוואַרפן אַלע דייטשמעריזמען.

דאָס „תורה'לע“ (פיעסע) האָט געהייסן „פרינץ בן-הדור“.

בעת די פראַבעס, האָבן די אַקטיארן און אַקטריסעס, וואָס האָבן שוין געהאַט געשפילט אין דער פיעסע און געקאנט די דייטשמערישע פראַזע כמעט אויסנווייניק, זיך געקרוםט און געדרייט מיט די נעזער, ווייל דאָס ריינע יידישע לשון האָט זיי ממש געגרילצט אין די אויערן! זיי זענען געווען געוויינט צום דייטשערישן פאַטאַס: „אַה, פאַטער, אַה, מוטער, אַה מיין צעבראַכענע זעלע“, וכדומה. היות ווי איטשע דייטש האָט רעזשיסירט די פיעסע האָט ער פאַראַרדנט די מיטבאַטייליקטע, אַז זיי זאָלן רעדן יידיש און זיך אַרויסשלאַגן פון די קעפּ דאָס דייטשמערישע לשון.

דער ערשטער אַקט איז אָפּגעלאָפּן גלאַטיק און איטשע דייטש האָט טריי-אומפירט מיט זיין דערפאַלגרייכן עקספּערימענט! אין צווייטן אַקט האָט דער אַקטיאַר משה זיגלער, וועלכער האָט געשפילט די ראַלע פון קעניג, פאַרגעסן וווּ ער האַלט און אויסגערופן צום פרינץ, וואָס איז געשפילט געוואָרן פון איטשע דייטש:

„אונד יעצט, מיין טויערער פרינץ, געהען וויר אין דעם זאַל עמפּפאַנגען

די האַכגעשעצטע געסטע“ . . .

ווען איטשע דייטש האָט דערהערט זיגלער'ס דייטשמערישע פראַזע, האָט ער אים צוריק געענטפערט אויף דעם ספּעציפּיש-ווינערשישן דיאַלעקט:

„אי, פאָטער, געי ניט . . . אי ווי ניט“ (איך, פאָטער, גיי נישט; איך וויל נישט).

„גאָט איז מיט דיר“, פרעגט זיגלער אַ פאַר'חידוש'טער; וואָס פאַר אַ לשון רעדסטו?“

„ווען איר רעדט צו מיר דייטש, רעד איך „האַך־דייטש“ — האָט איטשע דייטש אָפגעענטפערט.

די אַקטיאָרן אויף דער בינע און דער עולם אין זאַל האָבן זיך אַזוי שטאַרק צעלאַכט, אַז ס'איז געווען אונמעגלעך ווייטער אַנצוגיין מיט דער פאַרשטעלונג — און דער פאַרהאַנג איז געפאלן . . .

„דער דויל וועט ציימען“ . . .

די יידישע שוישפילערין סאלטשע וויינבערג, וועלכע איך האָב באַגעגנט אין ווין, איז אין אירע יונגע־רע יאָרן געווען אַן אמת'ע יפת־תואר. אין די ווינער אַקטיאָרישע קרייזן האָט מען וועגן איר דערציילט זאָגן מין געשיכטע:

איידער זי האָט, אַלס פּופּצן־יאָריק מיידל, חתונה געהאַט מיט דעם אַקטיאָר הערמאַן וויינבערג, וועלכער איז געווען עלטער פון איר מיט זעכצן יאָר, איז זי געווען פאַר'קנס'ט צו איר צוקונפטיקן שוואַגער, משה, אַ יונגערער ברודער פון איר מאַן. צוליב סאלטשע'ן איז צווישן די ביידע ברידער פאַרגעקומען אַ שווערער קאַמף, וועלכער האָט זיך, סוף כל סוף, פאַרענדיקט מיט אַ נצחון פאַר דעם עלטערן הערמאַן. דאָס דאָזיקע אַקטיאָרן־פאַרל האָט געפירט אַ גליקלעך לעבן, און זיינען געווען די צופרידענע עלטערן פון צען קינדער, פון וועלכע זיבן זענען געבליבן לעבן.

סאלטשע וויינבערג האָט זיך באַרימט, אַז זי איז געווען די איינציקע יידישע קאַבאַרעטיסטין, וואָס איז אין 1903 אויפגעטרעטן אין די פאַרשיידנ־סטע קאַבאַרעטן אין בודאַפעשט און געזונגען יידישע לידער, ספּעציעל פון גאַלדפאַנד'ס רעפּערטואַר, ווי „שולמית“, „עקידת יצחק“, „בר־כוכב“ און פון אַנדערע פּיעסן, וואָס האָבן דעמאָלט גאַר־שטאַרק אויסגענומען.

סאלטשע, וועלכע איז צו 60 יאָר נאָך געווען אַ שיינע פרוי מיט אַ ליכ־טיק פנים און ברענענדיקע אויגן, פלעגט זיך אויך באַרימען, אַז אונגאַרישע גראַפן און פּירשטן, צווישן זיי אויך גראַף טיסאַ, דער שפּעטערדיקער אונגאַרישער מיניסטער, האָט פון אירע שיכלעך שאַמפּאַניער געטרונקען, און ער האָט איר אַפילו אַנגעבאַטן חתונה צו האָבן מיט אים. ווען גראַף טיסאַ האָט זיך דערוויסט, אַז זי איז פאַרהייראַט און האָט שוין אייניקע קינדער, האָט ער זיך אָפּגעטראָגן און מער האָט זי אים נישט געזען.

אינמאַל, האָט מיר סאלטשע וויינבערג דערציילט פּאָלגענדעס:

ווען זי איז אין יאָר 1911 אַנגאַזשירט געוואָרן אויפצוטרעטן אין אַ קאַ-

בארעט אין בעלגראד, די דעמאלטיקע הויפטשטאט פון סערביען, איז מיט איר מיטגעפארן איר מאן, וועלכער איז אויך געווען איר אימפרעסאריא. בשעת אירע אויפטריטן פלעגט הערמאן זיצן אין קאבארעט אין א זייט, ווי סתם א גאסט, ווייל צוליב געשעפטלעכע טעמים און פראפעסיאנעלער „עטיק“ איז עס בעסער פאר א קאבארעט-זינגערין, אז זי איז „אליין“.

ווי דער שטייגער אין די קאבארעטן, ווערט א שיינע ארטיסטין איינגע-לאדן פון א גאסט צו טרינקען מיט אים א גלעזל שאמפאניער. לויטן אפמאך מיטן אייגנטימער פון דעם באטרעפנדן קאבארעט, דארף די קינסטלערין זיך נישט אפזאגן צו טרינקען א גלעזל משקה, ווייל זי באקומט אויך א געוויסן פראצענט, אַלס צולאג צו די שכירות.

— ווען כ'בין פארטיק געווארן מיט מיינע געזאנג-נומערן, — האָט מוסיף געווען סאלטשע, — בין איך איינגעלאדן געווארן צום טישל פון א סערבישן אפיציר, וועלכער האָט מיט מיר גערעדט דייטש און געפרעגט צי איך וויל — אחוץ טרינקען א גלאָז שאמפאניער — אויך עפעס עסן? זייענדיק שטארק הונגעריק, האָב איך געענטפערט, אַז יאָ.

— ווען מיין הערמאן, וועלכער איז געזעסן איינער אליין ביי א טישל אין קאבארעט האָט דערזען די גרויסארטיקע סעודה, וואָס איך פראַווע מיטן סער-בישן אפיציר, איז ער אויך געוואָרן שטארק הונגעריק און האָט דורכ'ן קעל-נער מיר צוגעשיקט אַ צעטעלע, געשריבן אין יידיש, בזה הלשון:
 „סאלטשעניו, איך וואָלט וועלן עפעס „בעריען“ (דאָס הייסט עסן, אויפ'ן אַקטיאָריש-קלעזמער'ישן לשון). ווי מיינסטו, וועט דער „דויל“ (יאָלד) „ציימען“, (צאלן)?“

— ווען דער אפיציר האָט דערזען דאָס צעטעלע, וואָס איך האָלט אין האַנט, האָט ער מיך געפרעגט, ווער ס'האָט צו מיר געשריבן דאָס בריוול?

— מיינער אַ קאלעגע, — האָב איך געענטפערט.
 — קען איך זען דאָס צעטעלע? — האָט געפרעגט דער אפיציר.
 — זייענדיק זיכער, אַז ער וועט נישט קאָנען איבערלייענען די יידישע שריפט, האָב איך אים דאָס צעטעלע געוויזן.

דער אפיציר האָט גענומען דאָס צעטעלע אין זיין האַנט און, נישט אַרויס-ווייזנדיק קיין שום איבערראַשונג פון דער, פאַר אים „אומפאַרשטענדלעכער“ שריפט, האָט ער מיט קאַלט-בלוטיקער רואיקייט אַרויסגענומען אַ בלייזשטיפט און צוריקגעשריבן פאַלגענדעס, דווקא אין אַ גוטן, זאַפטיקן יידיש:
 „איר קענט „בעריען“ וויפל איר ווילט; דער „דויל“ וועט ציימען!“ . . .

דער „סערבישער“ אפיציר איז געווען דער זון פון א יידישן קלעזמער פון לעמבערג, וועלכער איז דורך א צופאַל געוואָרן אַן אפיציר אין דער סער-בישער אַרמיי . . .

דער פארשווענדערישער „חי-געלעבט“ ביי די אמאליקע

יידישע אקטיארן

אין די אמאליקע גוטע און זארגלאזע צייטן, ווען די יידישע טעאטער-פראפעסיע האָט געבליט און אַקטיאָרן האָבן פאַרדינט אַ סך געלט, האָבן זיי שטאַרק ליב געהאַט אַרויסצוווייזן זייער עשירות אין זייער קליידונג און אין זייער אויפפירונג. זיי פלעגן וווינען אין די רייכסטע האַטעלן, עסן אין די שענסטע רעסטאָראַנען און נישט מאַכן קיין שריט צופוס.

אַ יידישן אַקטיאָר האָט מען דערקאַנט פון דער ווייטן . . .

אויך הערמאַן וויינבערג, דער מאַן פון דער פריער דערמאָנטער אַקטריסע סאלטשע וויינבערג, הגם נישט קיין גרויסער „אַקטיאָרישער צעלייגער“, האָט אָבער ליב געהאַט נאַכצוטאָן די באַרימטע יידישע „סטאַרן“ פון יענע יאָרן. ער האָט זיך געקליידט לויט דער „לעצטער מאָדע“ פון די באַוווּסטע קינסט-לער און אַקטיאָרן, כדי מען זאָל אויף אים נאַכטיילען מיט די פינגער, אָז ער געהערט אויך צו די באַרימטהייטן, אַלץ אויפ'ן חשבון פון זיין פרוי'ס גרויסע פאַרדינסטן.

האָט מיר סאלטשע וויינבערג דערציילט, ווי אזוי איר מאַן האָט זיך אויפֿ-געפירט אין דער צייט, ווען זי איז אויפגעטרעטן אין'ם בודאַפעשטער „אַרפע-אום-טעאָטער, מיט אַ קאַנטראַקט אויף זעקס חדשים, צו זעכצן עסטרייך-אונגאַרישע גילדן פאַר אַן אָוונט! מיט 50 יאָר צוריק איז עס געווען אַ ממש לעגענדאַרע סומע, אַפילו פאַר'ן גרעסטן אינטערנאַציאָנאַלן קינסטלער, מיט אַ וועלט-נאַמען.

הערמאַן וויינבערג האָט געהאַט זיין „שטאַם-טיש“ אין'ם בודאַפעשטער קאַפּע-הויז „ניו-יאָרק“. דאָרט פלעגן פאַרקערן די אַנגעזעענסטע אונגאַרישע גראַפן, באַראַנען, פּאָליטיקער, קינסטלער, גענעראַלן און אַפיצירן פון דער אונגאַרישער אַרמיי.

הערמאַן וויינבערג פלעגט אין די נאַכמיטאָג-שעה'ן טראַגן אַ גרויען צילינדער-הוט, מיט אַ מאַנאַקל אויפ'ן רעכטן אויג. . . . אויף די פינגער זיינע האָבן געפינקלט גרויסע דימענטן, וועלכע ער פלעגט כסדר פוצן מיט'ן אַרבל פון זיין „קינסטלערשישן“ סורדוט, כדי זיי זאָלן נאָך מער בלישטשען און גלאַנצן. . . . אויף זיין גרויער וועסט האָט זיך געבאַמקעט אַ שווערע גאַלדענע קייט פון זיין גרויסן גאַלדענעם זייגער, וואָס האָט אַרויסגעקוקט פונ'ם קליי-נעם וועסטל-טעשל. אין זיינע הענט האָט ער געהאַלטן אַ שוואַרץ, גלאַנציק שטעקעלע, וועמעס קעפל איז געווען באַצירט מיט גאַלדענע מאַנאַגראַמען. . . . אַרום פיר נאַכמיטאָג פלעגט פאַר דעם קאַפּע „ניו-יאָרק“ פאַרפאַרן אַן אויסגעפוצטע קאַטש, געשפּאַנט מיט צוויי ווייסע סוסים, וואָס האָט געפירט דעם „הערר באַראַן“ (הערמאַן וויינבערג, בכבוד-ובעצמו), משתי'ן זיין אויף

דער אנדראשיי-גאס, וועלכע איז געווען דערווייטערט פונ'ם קאפע "ניז-יארק" אויף אַ שפּאַציר פון פינף מינוט . . .

אויף דער אנדראשיי-גאס האָט מען דעמאָלט געהאַט פאַרענדיקט אַ ניי "משתין-שטיבל", געבויט אונטער דער ערד. היות די דאָזיקע גאָס געפינט זיך אין צענטער פון בודאַפעשט, האָט מען דאָס דאָזיקע "שטיבל" אויסגעפּוצט מיט מאַרמאַר-ווענט און מיט אַנדערע באַצירונגען.

אַט דאָס דאָזיקע מקום איז וויינבערג'ן שטאַרק געפעלן און ער פלעגט יעדן טאָג, צו דער באַשטימטער צייט, פאַרן "מקבל פנים" זיין דאָס פאַרנעמע "משתין-שטיבל". דער קוטשער פלעגט וואַרטן אויפ'ן "הערר באַראָן" ביז ער איז פאַרטיק געוואָרן און אים צוריקגעפירט אין זיין "שטאם-קאָפע" אַריין, פאַרצוועצן זיין לאַנגווייליקע "באַשעפטיקונג", וואָס איז באַשטאַנען אין פּוצן די דימענטענע רינגען אויף די פינגער . . .

מיט יאָרן שפעטער, ווען די הערמאַן וויינבערג-משפּחה האָט זיך אויף שטענדיק באַזעצט אין ווין, פלעגט סאלטשע אָפט דערמאַנען יענע גליקלעכע צייטן אין בודאַפעשט; וועגן איר מאַג'ס טעגלעכע "נסיעות" צום "משתין-שטיבל" אויף דער אנדראשיי-גאס, וואָס פלעגט אים קאָסטן אַ "רייניש" (צוויי עסטרייכישע קראַן פון פאַר דער מלחמה); וועגן די אונגאַרישע "דזשענטריס", וועלכע האָבן זי באַוואָרפן מיט בלומען אויף דער בינע בעת אירע אויפטריטן; וועגן די ציגיינער-קאָפעליעס, וואָס האָבן אין די שפעטע חצות'ן אויפגעשפילט "ליבעס-סערענאָדעס" פאַר די פענסטער פונ'ם הויז, וווּ זי האָט געווינט . . . ווי די "שטערבלעך פאַרליבטע" יונגעלייט, יידן און קריסטן, האָבן פאַר איר הויז געוונגען ליבעס-ראַמאַנסן און נישט אָפגעטרעטן ביז זי, סאלטשע, האָט זיך באַוויזן ביים פענסטער, אַלס אויסדרוק פון דאַנק און אַנערקענונג, אַז די סערענאָדע אָפעלירט צו איר צעברויזט האַרץ און נשמה . . .

אָפטמאָל פלעגט "איר" הערמאַן זיך אויפכאַפן פון זיין טיפן שלאָף און צולויפן צום פענסטער אַ קוק טאָן, ווער עס זיינען די "יאַלדן", וואָס זיינען אַזוי שטאַרק פאַרליבט אין "זיין" סאלטשע . . .

ווען די פאַרליבטע "סמוריאַנעס", וואָס זיינען געשטאַנען אונטן און גע-וואַרט אויף סאלטשע'ס, באַווייזן זיך אינ'ם פענסטער האָבן דערזען די פאַרשלאָפענע געשטאַלט פון אַ מאַנספאַרשויך, האָבן זיי געמאַכט "אַ ויברח", שעלטנדיק אים מיט טויטע קללות . . . זיי האָבן נישט געוויסט, אַז דאָס פאַרשלאָפענע געשטאַלט איז דער לעגיטימער מאַן פון סאלטשע'ן און גע-מיינט, אַז עס איז איינער פון יענע גליקלעכע גראַפן, באַראָנען און פירשטן, וואָס האָבן באַוויזן צו "דעראַבערן" דאָס האַרץ פון דער שיינער סאלטשע וויינבערג, דער "נאַכטיגאַל" פון בודאַפעשטער "אַרפּעאום"-טעאטער . . .

אן אקטיארישער פאנאגראף, וואס וויל נישט

מחלל-שבת זיין . . .

די געשיכטע וועגן די גרויסע מאַטעריעלע און קינסטלערישע דערפאלגן פון סאלטשע וויינבערג אין די בודאַפעשטער נאַכט-לאַקאַלן און שאַנטאַנען, אַז „גראַפן און פירשטן פאַלן צו אירע פיס“ און אַז „די גרעסטע אונגאַרישע שררות טרינקען שאַמפאַניער פון אירע שיכלעך“, האָט אויך דערגרייכט קיין גאַליציע, וווּ משה וויינבערג, דער געוועזענער חתן פון סאלטשע, האָט אַרומ-געוואַנדערט מיט אַ יידישער טעאַטער-טרופע.

משה וויינבערג האָט זיך אויך דערוווסט וועגן דעם צעבאלעוועטן לעבן, וואָס עס פראַוועט אין בודאַפעשט זיין עלטערער ברודער הערמאַן, וועלכער האָט אים, אַזוי צו זאָגן, „פון אונטער די חופּה“ צוגענומען זיין כלה און מיט איר חתונה געהאַט.

סאלטשע'ס דערפאלגן, האָבן משה נישט וויי געטון; פאַרקערט: ער איז געווען זער צופרידן צו הערן, אַז זי איז געוואָרן „די נאַכטיגאַל פון בודאַ-פעשט“. עס האָט אים אָבער שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס זיין ברודער הערמאַן שניידט די פירות פון זיין פרוי'ס גרויסע קינסטלערישע און מאַטעריעלע דערפאלגן. ער האָט, דעם אמת געזאָגט, נישט פאַרגונען זיין עלטערן ברודער'ס טעגלעכע נסיעות צום „משתין-היזל“ אויף דער אנדראשי-אויטצא אין בודאַ-פעשט; זיין אַרומגיין פוסט און פאַס און לעבן אַ „געשוואַלענעם טאַג“ אויפ'ן חשבון פון זיין פרוי'ס גרויסע פאַרדינסטן . . .

משה וויינבערג האָט נישט געגאַרט נאָך נקמה קייגן זיין אייגענעם ברוי-דער. ער האָט אָבער געהאַט איין גרויסן באַגער: צו פאַרדינען אַ סך געלט, כדי חתונה צו האָבן מיט אַ נאָך גרעסערע יידישע אַקטריסע, ווי ס'איז אין יענע יאָרן געווען זיין שוועגערין סאלטשע, און פון זיין פרוי צו מאַכן דעם גרעסטן „סטאַר“ אויף דער יידישער בינע! דאָס וועט זיין די גרעסטע נקמה און רעוואַנזש קייגן זיין ברודער הערמאַן, וועלכער האָט פון אים אַוועק-געריסן זיין הייס-געליבטע סאלטשע . . .

משה וויינבערג האָט פאַרלאָזן דאָס יידישע „גימפעל-טעאַטער“ אין לעמ-בערג, וווּ ער האָט פאַרנומען אַ נישט אָנגעזעענע ראַלע אינ'ם דאָרטיקן אַנסאַמבל, און זיך גענומען צו אַ שפּאַגל-נייער פרנסה: ער האָט זיך איינגע-האַנדלט אַן אַלטן פּאַנאָגראַף, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ גרויסע דערפֿינדונג און האָט געדינט אַלס אַ פאַרגייער צו די שפּעטערדיקע גראַמאָפּאָנען.

מיט אַט דעם פּאַנאָגראַף, האָט משה וויינבערג זיך אַרויסגעלאָזט איבער די פאַרשיידנסטע גאַליצישע שטעט און שטעלעך און אויף אים אָנגעהויבן צו טראַסקען כל-ערליי מיליטערישע מאַרשן; „מאַורקעס“, „פּאַלקעס“, „אוידי-דאַנעס“, פאַרשיידנע טענץ און אַנדערע פרימיטיווע קאָמפּאָזיציעס פון יענער

זייט, איינגעשלאָסן אויך חזנישע „השיבנו'ס“, „ויהי בנסע'ס“, „אל ארך-אפימ'ס“, „אל אדונ'ס“, וכדומה.

— איך האָב „געדראַליעט“ (געגאַנגען צו פיס)—האַט משה וויינבערג דער-זיילט פאַר דעם שרייבער פון די שורות—פון שטעטל צו שטעטל און געשפּאַרט אַ „גראצער“ (אַן אַמאַליקע עסטרייכישע מטבע) צו אַ „קרוין“; איך האָב מיר נישט פאַרגונען קיין איבעריקן ביסן, כדי צו דערגרייכן מיין גרויסן ציל, — חתונה האָבן מיט איינער פון די שענסטע יידישע אַקטריסעס, וואָס זענען דעמאָלט געווען טעטיק אין יידישן טעאַטער.

דאָס מזל האָט משה וויינבערג צוגעשפּילט און ער האָט פאַרדינט גאַר אַ סך געלט. זיין באַווייזן זיך אויף די יאָרידים מיט'ן פּאַנאַגראַף, האָט אַרויסגע-רופן אַ שטאַרקן חידוש ביי די נאַאיווע פּויערים, וועלכע פּלעגן זיך איבער-צלמ'ן ווען זיי האָבן פון דעם פּאַנאַגראַף-קעסטעלע געהערט ריידן און זינגען און געגלויבט, אַז אין דעם קעסטעלע שטעקט עפעס אַ מיין כּישוף... אָבער דער עולם האָט געצאָלט פאַר דעם „כּישוף“ און משה וויינבערג'ס עשירות איז געוואָקסן ווי אויף הייוון.

* * *

איינמאָל, ווען משה וויינבערג איז אָנגעקומען אין דעם גאַליצישן שטעטלע מאַנאַסטריש, האָט ער זיך אַרויסגעלאָזט אויפ'ן דאָרטיקן מאַרק און אָנגע-הויבן צו געבן „קאַנצערט“ אויף זיין פּאַנאַגראַף. ס'איז גראַד געווען אין אַ שבת און די יידן האָט שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס דאָס „קעסטעלע“ שפּילט יידישע נגונים און חזנישע „שטיקלעך“, און זיי מאַכן אים ביטערע פאַרווורפן, הלמאי ער איז מחלל-שבת אַזוי בפרהסיא!

משה וויינבערג האָט גאַנץ גוט געוויסט, אַז פון די דאָזיקע יידן, אָנגעטאַן אין שטריימלעך, זשיפּיצעס און אין ווייסע זאַקן, וועט ער נישט האָבן קיין פּרוטה. ער האָט אָבער געוואָלט נקמה נעמען אין די דאָזיקע פּרומע יידן, ווייל זיי פּלעגן שטאַרק באַקעמפן די יידישע וואַנדער-טרופּעס, וואָס האָבן זיך פאַרוואַלגערט אין זייערע שטעטלעך.

די יידן שרייען און שילטן, אָבער משה וויינבערג מאַכט זיך תּמ'עוואַטע! אַלעמען אויף להכעיס שפּילט ער ווייטער די חזנישע שטיקלעך און חסידישע מאַרשן... .

ווען דער דאָרטיקער רב האָט זיך דערוויסט פון דער מעשה-נורא, האָט ער געשיקט זיין שמש צו וויינבערג'ן אים אָנוואַגן, אַז ער זאָל אויפהערן מחלל-שבת זיין, ווייל ער וועט האָבן אַ מיאוס'ן סוף!

וויינבערג האָט זיך געמאַכט נישט וויסנדיק און האָט ווייטער געשפּילט ביז — דער פּאַנאַגראַף האָט פּלוצים זיך אָפּגעשטעלט און אויפּגעהערט צו שפּילן!... אַ זאך, וואָס האָט וויינבערג'ן פּאַסירט צום ערשטן מאַל. ער

נעמט זיך די מי צו פאָרריכטן די מוזיקאלישע כלי און ווענדט אָן אלע מיט-
לען, אַז דער פּאָנאָגראַף זאָל ווידער אָנהויבן צו אַרבעטן, אָבער ס'העלפט ווי
אַ טויטן באַנקעס! דער פּאָנאָגראַף האָט פשוט פּאַרסטרייקט און וויל נישט
„דערלאַנגען קיין סחורה“.

משה וויינבערג האָט איינגעפּאַקט דאָס קעסטל און איז אַ פּאַרשעמטער,
אונטער די באַגלייטונג פון „הוראַ“־אויסגעשרייען מצד די יידישע חדר-
קינדער, אַוועק אין זיין אכסניה כדי גענויער בודק צו זיין, וואָס דעם פּאָנאָ-
גראַף פעלט; פּאַרוואָס ער האָט פּלוצים, ווי אויף אַ קאָמאָנדא פּונ'ם שטעטל-
דיקן רב, אויפּגעהערט צו שפּילן.

אַ גאַנצן טאָג האָט וויינבערג זיך געפּאַרעט אַרום דעם פּאָנאָגראַף. ער
האָט צענומען אלע זיינע אינגעוויידן און דאָרט נישט געפונען קיין שום
פּגימה, אַלץ שיינט צו זיין אין דער בעסטער אַרדנונג. טאָ פּאַרוואָס
האָט דער פּאָנאָגראַף פּאַרסטרייקט? פּאַרוואָס וויל ער נישט אַרבעטן?

* * *

מוצאי־שבת, נאָך הַבדלה, קומט דער זעלבער שמש צו וויינבערג'ן מיט
אַ באַפעל, אַז ער זאָל תיכף קומען צום רב און מיטברענגען דאָס קעסטעלע...
וויינבערג האָט געפּאַלגט די איינלאַדונג און איז געקומען.

— שלום עליכם אַ ייד, — זאָגט דער רב צו וויינבערג'ן, און פּאַרבעט
אים צום טיש ווו ס'זיינען געזעסן עטלעכע יידן.

וויינבערג האָט דערוואַרט, אַז דער רב וועט אים מאַכן די ביטערסטע
פּאַרוורפן, פּאַרוואָס ער האָט מחלל שבת געווען, אָבער אַנשטאָט אַריינצוכאַפּן
אַ האַרבע פּאַרציע מוסר, בעט אים דער רב, אַז ער זאָל, לכבוד מלוה-
מלכה, לאָזן אויסשפּילן עפעס אַ חסידישן ניגון, וואָס זאָל מאַכן דערפרייען די
הערצער.

— רבי, — הויבט וויינבערג אָן צו שטאַמלען, — דאָס „קעסטעלע“ אַרבעט
נישט . . . אַן עיין־הרע איז אים געשען . . .

— אַזוי גאָר? — חידוש'ט זיך דער רב, — דאָס „קעסטעלע“ אַרבעט ניט?
— ניין, — ענטפערט וויינבערג, — דאָס „קעסטעלע“ האָט זיך „פּאַר-
קילט“ . . . עס אַרבעט נישט . . .

— גיב מיר תקיעת־כף, — מאַכט דער רב, אַז דו וועסט מער נישט
מחלל שבת זיין און דיין „קעסטעלע“ וועט ווידער אָנהויבן צו אַרבעטן.

— אַט האָט איר מיין תקיעת־כף, — גיט אים וויינבערג די האַנט, אַז
איך וועל מער נישט מחלל שבת זיין מיט'ן קעסטעלע!

— און איצט, — האָט ווייטער געזאָגט דער רב צו וויינבערג'ן, — שפּיל
אויף עפעס אַ פּריילעכעס לכבוד מלוה־מלכה.

מיט אַ ציטערדיקן האַרץ איז וויינבערג צוגעגאַנגען צום פּאָנאָגראַף און
אַנגעשטעלט צו שפּילן אַ חסידישן ניגון און . . . אַ נס איז געשען! דער

פאָנגראַף האָט געשפּילט, ווי ס'וואָלט מיט אים קיינמאָל גאַרנישט געשען... — זינט דעמאָלט, — האָט וויינבערג פאַרענדיקט די מערקווירדיקע גע-
שיכטע, — האָב איך אויפגעהערט מחלל שבת צו זיין און אויפגעגעבן דאָס
אַרומדראַליען מיט'ן פּאָנגראַף איבער די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך.
אויך מיט'ן פאַרמעגן, וואָס וויינבערג האָט אָנגעזאַמלט אין דער צייט,
ווען ער האָט אַרומגעוואַנדערט איבער דער גאַליצישער מדינה, האָט זיך
אויסגעלאָזט אַ בידעם! אַפילו פּונ'ם געדאַנק חתונה צו האָבן מיט אַ באַרימ-
טער יידישער אַקטריסע, וואָס זאָל איבערשטייגן זיין שיינע, באַרימטע שווע-
גערין סאלטשע, איז גאַרנישט געוואָרן.

און אָט צוליב וועלכער מערקווירדיקער סיבה:

משה וויינבערג פלעגט די קליינע מטבעות, וואָס מען האָט אים געגעבן
פאַר הערן שפּילן אויפ'ן פּאָנגראַף, אויסטוישן אויף גרעסערע באַנקנאָטן,
פריער, אויף הונדערטער און שפּעטער, אויף טויזנטער. די דאָזיקע גרויסע
באַנקנאָטן, פינף איינצלנע אלפים, האָט ער אַריינגעלעגט אין זיינע שיד, כדי
מען זאָל זיי אים נישט צוגנבענען. אין די שיד, — האָט וויינבערג זיך גע-
טראַכט, — איז דאָך דאָס „זיכערסטע אָרט“.

ווען ער איז צוריק געקומען קיין לעמבערג, האָט ער אויסגעטאָן די שיד
זיינע, כדי פון דאָרט אַרויסצונעמען דעם גרויסן אוצר, די פינף טויזנט קראָ-
נען. אָבער צו זיין גרויסער איבעראַשונג האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דאָס
פאַפּירגעלט איז אין זיינע שוויסיקע שיד געוואָרן צערבן אויף פיצלעך
און קיין שום באַנק האָט זיי נישט געוואָלט אויסטוישן, ווייל דאָס פאַפּירגעלט
האָט געהאַט אַ פנים פון פאַרפוילטן שטויב. . . .

דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט משה וויינבערג'ס גרויסער חלום, חתונה
צו האָבן מיט אַ באַרימטער יידישער אַקטריסע פון גימפּלי'ס טעאַטער אין לעמ-
בערג, וואָס זאָל איבערשטייגן זיין שוועגערין סאלטשע. משה וויינבערג איז
געווען אַ ביזגאָר שוואַכער אַקטיאָר און ער האָט אינגאַנצן אויפגעגעבן די
אַקטיאָרישע פּראָפעסיע. ער איז געוואָרן אַ גאַרדעראַבער און פלעגט אויס-
באַרגן קאַסטיומען פאַר דעם יידישן טעאַטער אין ווין און פון דעם פלעגט ער
האָבן אַ געמוטשעטע פרנסה.

פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט

אן אקטיאר פארשפרייט א קלאנג. אז איך בין דעם „דארפסיונגס“ א ברודער . . .

אין חודש אויגוסט, 1920, ווען איך בין, צוליב דער דעמאלטיקער פויליש-באלשעוויסטישער מלחמה, אנטלאפן פון וואַרשע קיין ווין, האָב איך שוין געהאַט געזען אַ גרעסערע צאָל פּיעסן, וואָס די „ווילנער טרופע“ האָט דעמלט אויפגעפירט אינ'ם וואַרשעווער „עליזעאום“-טעאַטער; צווישן זיי האָב איך אויך געזען אַ שיינע אויפפירונג פון לעאַן קאַברינ'ס פּאַפּולערע פּיעסע, „דער דאַרפסיונג“ (אָדער „יאַנקל בוילע“).

דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז אין דער זעלבער וואָך, ווען איך בין צוריק געקומען קיין ווין, האָט אַ יידישע חברים-טרופע, אונטער דער לייטונג פון דעם יידישן אַקטיאר און רעזשיסאר, איטשע דייטש, אויפגעפירט די זעלבע פּיעסע אינ'ם ווינער „לוסטשפּיל-טעאַטער“. מאַכנדיק אַ פּאַרגלייך ווי מען האָט גע-שפּילט אָט די פּיעסע ביי די „ווילנער“ אין וואַרשע און ווי מוראָדיק זי ווערט געשפּילט פון די ווינער יידישע אַקטיאָרן, האָב איך, — צום ערשטן מאַל אין מיין לעבן, — אָנגעשריבן אַ רעצענזיע און אָנגעוויזן (אויפ'ן סמך פון דעם וואָס איך האָב געזען ביי די „ווילנער“), וואָס ס'איז געווען גוט און וואָס איז געשטאַנען אונ-טער יעדער קריטיק.

איטשע (יצחק) דייטש.

די רעצענזיע האָב איך גע'חתמעט מיט מיין פען-נאָמען, „ש. י. דאַרפּוואָן“, (וואָס איך באַנוץ עד-היום), און האָב זי צוגעשיקט מיט דער פּאָסט צו דער רעדאַקציע פון דער צייטונג „יידישע מאָרגנפּאַסט“, וועלכע איז דעמאלט דערשינען אין ווין.

דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, נ. מ. ראַקער, ע"ה, וועלכער איז צופעליק געווען ביי דער ווינער אויפפירונג פון „דאַרפּסיונג“ האָט, אפנים, מסכים געווען מיט מיין בייסיקער רעצענזיע און ער האָט זי אָפּגעדרוקט, הגם ער האָט נאָך דעמאלט נישט געהאַט געהערט פון דעם נאָמען „ש. י. דאַרפּוואָן“ און מיך נישט געקענט פּערזענלעך.

ווען די רעצענזיע איז דערשינען, האָט זי אַרויסגערופן אַ רעש אין ווינער אַקטיאָרישן וועלט. דאָס קאַפּע „נאַציאָנאַל“, וווּ די ווינער יידישע אַקטיאָרן פלעגן פאַרקערן, האָט גערוישט ווי אין אַ בינשטאַק. מען איז געלאָפּן אין דער

רעדאָקציע פון דער „ידישער מאָרגנפּאָסט“ און געפרעגט ביים רעדאָקטאָר, פּאַרוואָס ער האָט געלאָזט פּאַרעפּנטלעכן אַזאַ פּאַרניכטנדיקע קריטיק! נ. מ. ראַקער האָט זיך פּאַרטיידיקט, אַז הינטער דעם נאָמען „דאַרפּאָזן“ באַהאַלט זיך אַ „באַרימטער יידישער שרייבער“ . . .

אַז די נייגעריקייט מכה דער געהיימניספּולער פּערזאָן פון מיין וויניקייט

דער אַנסאַמבל פון „שטעפּאַני“ טעאַטער אין ווין אין יאָר 1921.

ערשטע ריי, זיצנדיק (פון רעכטס צו לינקס): לעאָפּאלד יונגוירט, סאַלשע וויינבערג, מאַלי פּיקאַן, יעקב קאַליך (אַלט גאַסטראָליאַרן), פּאַלאַ דרייבלאַט, לאַרקע גליקסמאַן, מוניע שטרענג (דאָס יונגעלע, וואָס זיצט נעבן דעם טאַחל, איז דעם אַקטיאָר דאַלי נאַכבאַרס אַ ברודער); צחיטע ריי, שטייענדיק (פון רעכטס צו לינקס): י. וואַלדבערג, יונה רייזמאַן, אַדאַלף מעלצער, הערמאַן פּאַרוואַמטשע, אביש מייזעלס, נ. קאַץ, אַדאַלף בעל, הערמאַן וויינבערג, משה וויינבערג, הערמאַן טוניס און משה טאַרלאָזשקי.

איז אויך ביים רעדאָקטאָר גופא געוואָרן גרויס, האָט ער מיר געשריבן אַ בריוו, איינלאַדנדיק מיך אין רעדאָקציע אָפּצונעמען האַנאַראַר פאַר דער רעצענזיע און, ביי דער געלעגנהייט, זיך צו באַקענען מיט מיר פּערזענלעך.

איך האָב גערן אָנגענומען די איינלאַדונג, און בין געקומען אָפּנעמען דעם סאַמע ערשטן האַנאַראַר אין מיין לעבן פאַר אַ געדרוקטער טעאַטער־רעצענזיע. דערזענדיק פאַר זיך אַ בחור'ל אין די סאַמע 20-ער יאָרן מיט אַ בלייך פנים, וואָס פּלעגט זיך נאָך רויטלען, האָט ראַקער גאָר העפלעך מיך געבעטן זיצן. דאָן האָט ער מיך מכבד געווען מיט אַ „לחיים“ און מיר געגעבן דריי טויזנט קראַן! אַ סומע, וואָס איז געווען אַ בכבוד'יקער האַנאַראַר פאַר רע־צענזיע פון אַן אָנגעזעענעם טעאַטער־קריטיקער, אַ פּשיטא פאַר אַן אָנפּאַנגער,

וועלכער וואָלט גערן מסכים געווען זיך צו זען געדרוקט אפילו אן האַנאַראַר. אין דער זעלבער צייט, ווען מען האָט מיך איינגעלאָדן אין דער רעדאַקציע, האָט מען אויך פאַרבעטן דעם אַקטיאָר איטשע דייטש, וועלכער האָט זיך כסדר איבערגעווונקען מיט ראַקער'ן, ווי ר'וואָלט וועלן זאָגן: „אַט דאָס יינגל איז דער טעאַטער-קריטיקער“?

איטשע דייטש איז געווען אַ קאַלטבלוטיקער מענטש און ער איז נישט נתפעל געוואָרן פון קיין שום זאַך, שוין אַפּגערעדט פון אַ שלעכטער רעצענזיע וועגן אַ פאַרשטעלונג. דאָך האָט אים מיין יונגקייט און נאַאיוויטעט שטאַרק פאַראינטריגירט, און ער האָט מיך פאַרבעטן אין קאַפּע-הויז פון די יידישע אַקטיאָרן.

ווען די חברה האָט מיך דערזען אין דער געזעלשאַפט פון איטשע דייטש האָבן זיי געמיינט, אַז איך בין אַ פּרישער אַקטיאָר, אַקאַרשט געקומען קיין ווין. אָבער ווען ער האָט מיך פאַר זיי פאַרגעשטעלט אַלס „דאַרפּזאָן“, האָט „געפלאַצט דער בלאַטער“ . . .

— אַט דאָס איז דער „סמוריאַן“? (יינגל אויפ'ן אַקטיאָרישן לשון). — האָבן די אַקטיאָרן זיך גע'חידוש'ט. — דאָס „יינגל“ (געמיינט מיך) וועט שרייבן רעצענזיעס און אונז לערנען ווי מיר האָבן צו שפּילן יידיש-טעאַטער? ! — סנעק! (שווייגן). — האָט קאַלטבלוטיק אַ זאַג געטאָן איטשע דייטש. — אַט דער יונגערמאַן (אַנווייזנדיק אויף מיר) איז שוין גאַרנישט קיין „סמוריאַן“! קיינער, ווי ער, האָט נישט אַזאַ רעכט צו שרייבן אַ רעצענזיע וועגן דעם „דאַרפּסיונג“, ווייל ער איז דאָס „דאַרפּסיונגס“ אַ לייבלעכער ברודער . . .

הגם איטשע דייטש איז געווען באַקאַנט פאַר אַ גרויסן לץ, האָבן די אַקטיאָרן זיך נישט געכאַפט אין זיין נייעסטן וויץ און האָבן מיך שטאַרק איבער-געבעטן פאַר די באַליידיניקע באַמערקונגען אויף מיין חשבון. — אויב „דאַרפּזאָן“ איז דעם „דאַרפּסיונגס“ אַ ברודער, — האָבן זיך די אַקטיאָרן אַנטשולדיקט, — איז עס אַן אַנדערער ענין . . .

ער איז מתפלל אויף א רעגן און ס'העלפט נישט!

אין יאָר 1920, איז ווין געווען אַ וויכטיקער יידישער טעאַטער-צענטער. אַחוץ דער שטענדיקער חברים-טרופּע, וואָס האָט געשפּילט טעגלעך יידיש-טעאַטער אין „האַטעל-שטעפּאני“, אויף דער טאַבאַר-שטראַסע, אונטער דער דירעקציע פון שלום פּאדזאמטשע, איז אויך טעטיק געווען „די פּרייע יידישע פּאַלקס-בינע“, וואָס דער פּריער דערמאַנטער איטשע דייטש האָט אָנגעפירט. אין דעם קליינעם טעאַטער „אַסטאַר“ אויף דער פּראטער-שטראַסע, איז געווען טעטיק אַ יידישער קאַבאַרעט, וואָס האָט געגעבן טעגלעכע פאַרשטעלונגען. ס'האַט

דעמאלט בכלל געווימלט מיט יידישע אַקטיאָרן, וועלכע זיינען געקומען קיין ווין איינצלווייז, אָדער אין גרופן; אויף אַ קורצער, אָדער לענגערער צייט.

אַ יידישע טעאָטער-טרופּע, אָנגעפירט פּונ'ם אַקטיאָר פּאָל ברייטמאַן און זיין פּרוי, די אויסגעצייכנטע אַקטריסע וויערא קאניעווסקא ע"ה, איז דע-מאַלט געקומען פון קאַנסטאַנטינאָפּל קיין ווין. מיט נסים האָבן זיי זיך אַרויס-געראַטעוועט פון דעם בהלה/דיקן אָדעס, וואָס איז אַ געוויסע צייט געווען אַקופּירט פון די אַליאירטע אַרמיען.

אין דער פּאָל-ברייטמאַן-טרופּע האָבן זיך געפונען די פּאַלגענדע אַק-טיאָרן: שלום צוקער און זיין פּרוי מישאַיעווסקא, מענדעלעוויטש מיט זיין פּרוי, פּעפי ליטמאַן מיט איר צווייטן מאַן אַרשאַנסקי און נאָך אייניקע אַקטיאָרן. מיט דער דאָזיקער טרופּע איז אויך געקומען אַן עלטער פּאַר-פּאַלק, דער פּאַטער און די מוטער פון דער פּרוי מישאַיעווסקא. דער אַלטער מישאַיעוו-סקי איז געווען אַ זער פּרומער, שטאַרק אָפּגעהיטענער ייד, אַ שטיקל למדן, וועלכער האָט אַליין געשריבן און פּאַרעפּנטלעכט העברעאישע ספּרימ'לעך אויף פּאַרשיידענע, מיסטיש-קבלה'שע טעמעס. די דאָזיקע ספּרימ'לעך פּלעגט ער פּאַרקויפּן צווישן די פּרומע יידן אין ווין. אָבער קיין פּרנסה האָט ער דערפון נישט געהאַט.

אַט דער פּרומער פּאַטער פון דער יידישער אַקטריסע פּלעגט מתפלל זיין, אַז אין די הייסע זומער-טעג, וואָס האָבן דעמאַלט געהערשט אין ווין, זאָל רענגען, כדי די יידן זאָלן קומען אין טעאָטער אַריין . . .

די אַקטיאָרן פון דער פּאָל-ברייטמאַן-טרופּע פּלעגן דעם אַלטן פּרומען ייד אונטערשטיצן פּאַר זיינע תּפילות, אַז ס'זאָל טאַקע פּאַלן אַ רעגן. דער פּרומער זקן האָט געטון וואָס ער האָט געקאָנט; געזאָגט תּהלים און געפּאַסט תּעניתים, אָבער אַן דערפּאַלג! ס'האָט נישט גערענגט . . .

ווען די אַקטיאָרן האָבן פּאַרלוירן דעם צוטרוי צו זיינע תּפילות און די זון האָט, ווי אויף להכעיס, געסמאַליעט און געבראַטן, האָט דער ייד אָנגעהויבן צו רעוואָלטירן, שטעלנדיק דעם רבּונו של עולם אַן „אולטימאַטום“:

— אויב דו דערהערסט נישט מיין געבעט און באַווייזט אַ נס, אַז ס'זאָל רענגען, ווער איך אַן אפּיקורס! . . .

דער רבּונו של עולם האָט זיך אָבער נישט דערשראַקן פּאַר דעם אַלטן מישאַיעווסקי'ס „אולטימאַטום“ און ס'האָט אַלץ נישט גערענגט. אָבער ער איז, חלילה, נישט געוואָרן קיין אפּיקורס . . .

די אַקטיאָרן, פון זייער זייט, האָבן שטאַרק מיטלייד געהאַט מיט דעם טייערן, פּרומען ייד און האָבן אים ווייטער אונטערגעשטיצט, אפילו ווען ער האָט נישט מתפלל געווען אויף רעגן, כדי ס'זאָל זיין אַ „סבאַר“ אין יידישן טעאָטער און זיין טאַכטער מיט'ן איידעם זאָלן האָבן פּרנסה.

אן „אויסגעלאסענע שולמית“ . . .

אין חודש מאי, 1921, האָב איך געמאַכט מיין ערשטן „דעביוט“ אַלט אַ מיין ליטעראַרישער „כל-ולך“ ביים יידישן טעאַטער. צוזאַמען מיט אַ קליינער יידישער טעאַטער-טרופּע בין איך אַרויסגעפאַרן אין דער טשעכאָסלאַוואַקיי, כדי צו געבן יידישע טעאַטער-פאַרשטעלונגען אין די פּראָווינץ-שטעט פון בעמען, מערן און טשעכיש-שלעזיען. גלייכצייטיק האָב איך מיך מתחייב גע-ווען צו שיקן אַ סעריע רעפּאָרטאַזשן פון מיין נסיעה איבער דער טשעכאָ-סלאַוואַקיי פאַר דער ווינער „יידישע מאַרגנפּאַסט“ און פאַר אַנדערע צייטונגען אין וועלכע איך האָב מיטגעאַרבעט אַלס אַ קאָרעספּאָנדענט פון ווין.

אונזער חברים-טרופּע איז באַשטאַנען פון בלויז זיבן מענטשן, איינגע-שלאָסן מיין ווייניקייט. דערפאַר האָבן מיר מיטגענומען אַזש צוויי מוזיקער, דעם טראַגיש-אומגעקומענעם פידלער, בערנאַרד זאוואדזקי, און אַ קריסטלעכן פּיאַניסט מיט'ן נאַמען פעשאַק.

אַ דייטשער טעאַטער-אימפּרעסאריאַ פון דער מערישער הויפּט-שטאָט ברין, דערוויסנדיק זיך אַז אַ יידישע טעאַטער-טרופּע, וואָס רופּט זיך „האור“, גאַסטראַלירט אין דער סלאַוואַקיי און מאַכט זער גוטע געשעפטן, האָט זיך אים אויך פאַרגלוסט אַפּצולעקן אַ ביין, איז געקומען קיין ווין צוזאַמענצושטעלן אַ קליינע יידישע טעאַטער-טרופּע, כדי מיט איר צו מאַכן אַ טורנע איבער די פּריער דערמאַנטע פּראָווינצן.

דעם ערשטן „ברוך הבא“ האָט אונז דער קריסטלעכער אימפּרעסאריאַ געגעבן אין דער שטאָט ברין (ברנא, אויף טשעכיש), אין דעם דאָרטיקן טעאַ-טער, וואָס האָט געהייסן „דאָס דייטשע הויז“.

די גאַנצע שטאָט האָט ער פאַרפלייצט מיט ריזיק-גרויסע אפישן, באַ-קאַנטמאַכנדיק, אַז „די וועלט-באַרימטע יידישע אַפּערעטן-טרופּע“ וועט זיך פּרעזענטירן פאַר די יידן פון ברין מיט דער באַרימטער גאַלדפּאַדנ'שער אַפּערעטע „שלוּמית“, ווי אַזוי זעקס געציילטע מענטשן וועלן באַווייזן דאָס גרויסע „נס“ און שפּילן „שולמית“, האָב איך מיר נישט געקענט פאַרשטעלן. אָבער לעאַפּאַלד יונגווירט, אַ גרויסער מוזיק אין „צושניידן“ פּיעסן מיט אַ פּערסאָנאַזש פון 20 אַקטיאָרן פאַר 10 און ווען נויטיק, אַפּילו פאַר פיר און פאַר צוויי אַקטיאָרן, אַבי „ער“ און רק „ער“ זאל זיך אַרויסזען, האָט אָבער נישט געקענט באַווייזן די „שטוקע“ ביי „שולמית“ . . .

אין ברין האָבן זיך דעמאָלט געפונען איבער 300 יידישע סטודענטן פון פּוילן, ליטע, רומעניע און אַנדערע לענדער, איינגעשלאָסן די טשעכאָסלאַוואַ-קיי, וועלכע האָבן שטודירט אויף די דאָרטיקע אוניווערזיטעטן.

ווען די ריזיקע אפישן וועגן אונזערע גאַסטראַלן האָבן זיך באַווייזן אין שטאָט, זענען די בילעטן פאַר דער ערשטער פאַרשטעלונג אויספאַרקויפט

געוואָרן אין משך פון זעלביקן טאָג. אונזער אימפרעסאריא, (קראטקי האָט ער געהייסן), האָט אונז טעלעגראַפיש מיטגעטיילט די בשורה-טובה, אַז די ערשטע פאַרשטעלונג איז שוין אויספאַרקויפט, און מיר זענען געפאַרן מיט אַ פריילעך געמיט קיין בריין.

אין אָונט פון דער ערשטער פאַרשטעלונג פון „שולמית“, איידער דער פאַרהאַנג האָט זיך אויפגעהויבן, בין איך אַרויס אויף דער בינע באַגריסן דעם ריזיקן עולם, וואָס האָט אַנגעפילט דאָס טעאַטער ביז איבער די ברעגעס. איך האָב פאַר זיי געוואָלט דערקלערן דעם אינהאַלט פון דער פיעסע און ווער אברהם גאַלדפאַדן איז געווען. אָבער די סטודענטן פון פוילן, ליטע און רומעניע, קענענדיק דעם אינהאַלט פון „שולמית“ פונקט אַזוי גוט ווי איך, האָבן זיך גענומען בונטעווען. . . . ס'האָט זיי שטאַרק פאַרדראַסן פאַרוואָס מען „בלאַפט“ זיי! אין זייערע לענדער איז „שולמית“ אויפגעפירט געוואָרן מיט אַן אנסאמבל פון צענדליקער אַקטיאָרן און מיט אַ גרויסן כאַר, וועמעס געזאַנג איז באַגלייט געוואָרן פון אַן אַרקעסטער, און נישט בלויז פון צוויי, פריער דערמאָנטע, מוזיקער. . . . די סטודענטן האָבן געמאַכט צווישנרופן, נישט דערלאָזנדיק מיך קומען צום „פסוק“ . . .

פאַרשטייט זיך, אַז די פאַרשטעלונג האָט געכאַפט דעם אמת'ן בראַך! ס'איז געווען קלאַר, אַז „אויף כח“ זאָל מען נישט, אַ פיעסע ווי „שולמית“, אויפפירן מיט עטלעכע, געציילטע אַקטיאָרן.

צומאַרגנס, ווען איך און לעאַפּאַלד יונגווירט זיינען געאַנגען אין דער רעדאַקציע פון דער דאַרטיקער יידיש-דייטשער וואַכנצייטונג, „ווידישע פּאַלקס-שטימע“, האָט דער רעדאַקטאָר, מאַקס היקל, אַן עלטערער מענטש, אונז אויפגענומען גאַר קאַלט און ברוגז'דיק.

— וויסן זי, — האָט געזאָגט הער היקל צו יונגווירט'ן, — איר „סולאַ-מיט“ (שולמית) וואָר אויסגעלאָסן. . . . יא, זער אויסגעלאָסן. . . . ס'איסט איינע שאַנדע!

— וואָס רעדט איר, הער היקל? — איז יונגווירט געוואָרן אויפגעקאַכט, — מיין פרוי איז אַן אויסגעלאָסענע?!

— גאָט בעוואַהרע, — פאַרענטפערט זיך הער היקל, — איך מיינ ניכט אירע פרוי, זאָנדערן „סולאַמיט“, דאס שטיק וואָס זי אויפגעפירט האָבן, וואָר אויסגעלאָסן. . . . (געמיינט, געקירצט און געשניטן) וואָס אויפ'ן דייטשן לשון האָט עס די זעלביקע באַטייטונג ווי פאַר אַן אויסגעלאָסענע פרוי. . . .

מיט דעם געלט פון א „צדקה תציל ממות“-פושקע באצאלט פאר דער אכסניה ...

נישט געקוקט אויף דעם מאַראַלישן דורכפאַל, וואָס מיר האָבן געליטן אין ברין צוליב דער „אויסגעלאַסענער“ פאַרשטעלונג פון „שולמית“, איז אונזער קליינע טרופע נישט אַנטמוטיקט געוואָרן. לעאַפּאַלד יונגווירט וועל-כער איז, זאָל ער מיר מוחל זיין, געווען אַ גרויסער „קאַיאָף“ (נישט פאַרגינער), האָט פון דעם דורכפאַל נישט געלערנט קיין מוסר השכל און בשום אופן נישט געוואַלט איינזען, אַז מ'קען נישט בלאַפּן דעם עולם מיט אַן „אויפפירונג“ פון „שולמית“, אין וועלכער עס באַטייליקן זיך בלויז אַ פינף-זעקס אַקטיאָרן. דער דייטשער אימפרעסאָריאַ, וועלכער האָט פינאַנסירט אונזער טורנע, האָט נישט געהאַט קיין השגה, צי די „אויסגעלאַסענע שולמית“ איז געווען אַ דורכפאַל, פון מאַראַלישן שטאַנדפונקט, צי נישט; דער עיקר איז ביי אים געווען דער מאַטעריעלער דערפאַלג אין ברין, און ער האָט געהאַפּט, אַז מיט אונזער טרופעלע וועט ער האָבן ענלעכע מאַטעריעלע דערפאַלגן אויך אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך פון דער טשעכישער פּראָווינץ.

ער האָט צו אונזער רשות געשטעלט זיינס אַ פאַרטרויאַונגס-מענש, אויך אַ דייטש, האַנס מאַזער האָט ער געהייסן, וועלכער האָט פאַר אונז געדונגען די גרעסטע און די שענסטע שטאַטישע טעאַטער-בנינים און אונז איינקוואַר-טירט אין די פּיינסטע האַטעלן. די לאַקאַלע טשעכישע און דייטשע צייטונגען זיינען פאַרפלייצט געוואָרן מיט גרויסע אַנאַנסן און נאַטיצן וועגן אונזערע פאַרשטעלונגען און מיר אַלע זיינען געווען מער ווי זיכער, אַז מיר וועלן באַ-גליקן. אָבער וואָס לענגער עס האָט זיך פאַרצויגן אונזער טורנע, אַלץ אַרימער און מאַגערער איז געוואָרן די קאַסע פּונם דייטשן אימפרעסאָריאַ, ביז ער האָט אונז געלאָזט שטעקן אויף הפקר אין דער טשעכישער שטאַט פּילזן.

נאָך אַ קורצן ישׁוב־הדעת האָבן מיר באַשלאָסן צו נעמען אונזער גורל אין אונזערע אייגענע הענט אַריין און אויף אייגענער אחריות פאַרזעצן די טורנע איבער די סודעטן-דייטשע שטעט און שטעטלעך, וווּ ס'האָבן געווינט אַ גרעסערע צאָל יידן, מיר האָבן זיך דערשלעפט קיין טעפּליץ-שענאו און דאָרט אויפגעשטעלט אונזער אַרים טעאַטער-געצעלט.

נישט געקוקט אויף דער גרויסער רעקלאַמע, וואָס מיר האָבן געמאַכט לכבוד דער אויפפירונג פון דער „אויסגעלאַסענער שולמית“, זיינען די דאָר-טיקע יידן נישט געקומען צו אונזערע פאַרשטעלונגען! אפנים, אַז זיי האָבן „דערקנאַסט“ (דערקאַנט), אָדער זיך דערוויסט פון דער פאַרגאַמירטער אויפ-פירונג פון גאָלדפאַדנ'ס פּיעסע, און אונז אַפּגעטון „אויף טערקיש“.

ווען מיר האָבן אין אייניקע טעג אַרום געוואַלט פאַרלאָזן די שטאַט און פּרווון אונזער מזל אין אַן אַנדער מקום, האָבן מיר נישט געהאַט אויף קיין

רייזע-הוצאות, און אודאי נישט צו באצאלן פאר אונזערע אכסניות ווו מיר זיינען איינגעשטאנען. זיינען מיר פארבליבן אין טעפליץ-שענאו און „געשלוני-גען די סלינע“, ווארטנדיק אויף א נס, וואס איז, ווי דער שטייגער, נישט געשעען.

מיט אונז אין דער טרופע איז געווען א קאמיקער, מענדעלע ראזנער, וועל-כער האט געשטאמט פון רומעניען און האט זיך איינגעבילדעט, אז ער איז דער בעסטער „צינגעטאנג“, וואס מאכט די פארשיידנסטע „פוילע שטיק“ אין „שולמית“.

מענדעלע ראזנער איז געווען א קליין, אויסגעדארט מענטשעלע און האט זער ליב געהאט דעם „ביטערן טראפן“. ווי קליין ער איז געווען, אזוי גרויס איז ער געווען אלס שכור! ער האט געקענט אריינשליאקען גאנצע פלעשער בראנפן און נישט פאלן פון זיינע קליינע, אויסגעמאגערטע פיסלעך.

שיכורים זיינען, בטבע, גוטמוטיקע מענטשן. אויך מענדעלע ראזנער איז געווען א גוטהארציק מענטשל, און ער האט מיך ליב געהאט, ווי כ'וואלט געווען זיינער א ברודער. ער האט מיך שטארק מקרב געווען און זיך געטיילט מיט מיר מיט'ן לעצטן ביסן. מיר האבן געווינט אין איין צימער און ער האט מיך אפגעהיטן, אז ס'זאל מיר גארנישט פעלן.

מענדעלע איז געווען זער דערפינדעריש אויף צו שאפן עטלעכע טשע-כישע קראן. פון אונטער דער ערד פלעגט ער אויסגראבן א מטבע, אז מיר זאלן האבן א שטיקל ברויט, א פאפיראס און אויף אריינצוגיין אין א קאפע-הויז. ער איז געווען א מוזיק אויף שליסן באקאנטשאפטן מיט כל'ערליי „דוי-לעווקעס“ (ד.ה. פרויען און מיידלעך). וואס פלעגן פאר גראשנס, אדער אפילו אומזיסט, אויסוואשן אונזערע וועש; פארריכטן א זאק, אדער אויספוצן אונז זערע לא-עליכמ'דיקע שיד, וועלכע האבן אנגעהויבן לעכצן נאך א שטיקל זייל און א קלעצל . . .

אמאל מאכט מיר מענדעלע ראזנער דעם פאלגענדיקן פארשלאג:

אין דער שכנות'דיקער שטאט, טעטשען-באדענבאך, איז פאראן א דייט-שער קאבארעט, וועמעס אייגנטימער איז א ייד. היות ער קאן אביסל זינגען דייטשע און רומענישע לידער וועט אים אפשר געלינגען זיך צו אנגאזשירן אין דעם קאבארעט אויף א קורצער צייט, און פאר דעם געלט וואס ער וועט פארדינען, וועלן מיר האבן צו באצאלן פאר דער אכסניה. מעגלעך, אז ס'וועט אונז נאך בלייבן א פאר קראן אויף צו דעקן די רייזע-הוצאות, ביז מיר וועלן זיך דערשלעפן צוריק קיין ווין, אדער לפחות אין די שטעטלעך, וואס ליגן נאענט צו ווין און פון דארט וועלן מיר זיך שוין יאקאש „דערפענטען“ צו אונזער ציל. געפעלט מיר מענדעלע'ס עצה און מיר ביידע פארן קיין טעטשען-באדענבאך, וואס ליגט הארט ביי דער דייטש-זאקסישער גרענעץ.

מענדעלע דערציילט פאר דעם יידישן אייגנטימער פון קאבארעט וועגן וואס ער איז געקומען און, נישט ווארטנדיק אויף קיין תשובה, צעלאזט ער

זיך מיט אַ רומענישער „דוינע“ און האַפקעט אונטער מיט זיינע דאַרע פּיסלעך עפעס אַ טענצעלע, פון וועלכן דער יידישער קאַבאַרעטניק ווערט נישט אַזוי שטאַרק באַגייסטערט . . .

זאַגט צו אים מענדעלע ראָזנער :

— אויב מיין זינגען און טאַנצן אויף רומעניש געפעלט אייך נישט, טאָ אַפּשר וועט אייך געפעלן אַ יידיש לידל ?

— אַ „בריוועלע דער מאַמען“ קענסטו זינגען? — פּרעגט אים דער דייטשע ייד.

און מענדעלע ראָזנער צעטריליעט זיך מיט אַ „בריוועלע דער מאַמען“, וואָס ער האָט אַרויסגעקוועטשט פון זיין שוואַך שטימעלע. בעת-מעשה האָט ער אַ וויינגעטון מיט ביטערע טרערן, וואָס האָבן משפיע געווען אויפ'ן דייטשן ייד, אַז ער זאָל זיך פאַרשטעלן די אויגן מיט אַ טאַשנטיכל. אפנים פאַר חרפה איז ער אויף אַ ווייל אַרויס אין אַ צווייטן צימער אַריין.

— ס'איז „קליף“ (גוט, הייסט עס) — גיט מענדעלע צו מיר אַ ממז'ר'ישן ווונק מיט זיין לינק אויגעלע . . .

תיכף קומט דער דייטשער ייד צוריק און דערלאַנגט מענדעלע'ן אַ הונ-דערט קראַן באַנקאָט פאַר דער טרער, וואָס דאָס „בריוועלע דער מאַמען“ האָט אַרויסגעצויבערט פון זיינע אויגן.

— צו מיין גרויסן באַדויערן — פאַרענטפערט זיך דער דייטשער ייד — קאַז איך אייך נישט אַנגאַזשירן אין מיין קאַבאַרעט, ווייל מייע קונים זיינען נישט קיין יידן, נאָר דייטשן און זיי דאַרפן נישט קיין „בריוועלעך“ פון זייערע זונה'שע טאַטע-מאַמע . . .

מיט דעם אַפּזאָג האָט זיך אַפּגעשלאָסן מענדעלע ראָזנער'ס חשק אויפצו-טרעטן אין אַ דייטשן קאַבאַרעט. מענדעלע האָט מיר געגעבן אַ העלפט פונ'ם הונדערטער און מיר געהייסן צוריקפאַרן קיין טעפּליץ-שענאו און ער איז פאַרבליבן אין טעטשן-באדענבאך צוליב דעם פּאַלגענדן „משא'ומתן“.

צופעליק האָט מענדעלע זיך דערוווסט, אַז אין דער שטאָט איז געשטאַרבן איינער פון די חשוב'סטע יידישע בעלי-בתים, וועמעס לוויה דאַרף פאַרקומען דעם אַנדערן טאַג. מענדעלע איז נישט פויל און גייט צום פאַרשטייער פון דער דאַרטיקער חברה-קדישא און בעט ביי אים, אַז ער זאָל אים אויסבאַרגן די „צדקה-פּושקע“ . . .

פאַר דעם פאַרשטייער האָט מענדעלע דערציילט אַ טראַגישע מעשה, ווי אַזוי ער איז פאַרוואָרפן געוואָרן קיין טעפּליץ-שענאו, צוזאַמען מיט אַ חברה יידישע אַקטיאָר, וואָס האָבן נישט קיין „פּאָפע“ (צו עסן), און נאָר די צדקה-פּושקע קאַז אים און די טרופּע אַרויסראַטעווען פון דער גרעסטער פאַר-צווייפלונג . . .

ווי ס'האָט זיך אַרויסגעשטעלט, האָט דער פאַרשטייער פון דער חברה-

קדישא זיך נישט אריענטירט אין דער לאגע און האט מענדעלע ראָזנער „אויס-געבאָרגט“ די צדקה-פּושקע.

בשעת דער לוויה האָט מענדעלע געקלאָפּט מיט דער פּושקע און אויסגע-רופן: „צדקה תציל ממות“ . . . צדקה, — האָט ער זיך צע/דבר'ט מעשה בעל-דרשן, — איז אַ גרויסער מצווה . . . פון געבן צדקה איז נאָך קיינער נישט געשטאַרבן . . .

נאָך איידער די לוויה האָט זיך פאַרענדיקט, איז מענדעלע געלם געוואָרן מיט דער צדקה-פּושקע, וואָס איז געווען אַנגעפילט מיט גרעסערע און קלענערע באַנקנאָטן און מיט זילבערנע מטבעות אויף אַ סומע פון 500 טשעכישע קראַן! פאַרשטייט זיך, אַז די טרופּע האָט נישט געטאַרט וויסן פון דעם אוצר, ווייל פון דעם „צדקה-תציל-ממות“-געלט האָט מען געמוזט באַצאָלן דעם חוב אין דער אכסניה, וווּ מיר ביידע האָבן געווינט. מיר האָבן, צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים, ווייטער געשפּילט די ראַלע פון פּאטענטירטע קבצנים, צוגלייך מיט די אַנדערע מיטגלידער פון דער טרופּע.

פאַרענדיקט די „אויסגעלאַסענע שולמית“-טורנע מיט אַ „ברוך שפּטּרני“

קוים מיט צרות און מיט נסים האָבן מיר זיך אַרויסגעראַטעוועט פון טעפּליץ-שענאו, און אַנגעהויבן צו וואַנדערן איבער די קליינע שטעטלעך פון סודעטן-לאַנד, ביז מיר האָבן זיך, ענדלעך, דערשלעפּט אין די באַרימטע טשעכישע קור-ערטער — קארלסבאד, פראַנצעסבאד און מאַריענבאד, כדי צו געפינען אַביסל מנוחה ביי די דאַרטיקע יידישע קור-געסט, וואָס האָבן אין די צענדליקער טויזנטער, פון ארבע פּנות עולם, אַנגעפילט די באַטרעפּנדע ערטער.

מיר האָבן פון דאָס ניי אויפגעשטעלט אונזער אַרים טעאַטער-געצעלטל אינ'ם מאַריענבאדער כשר'ן האַטעל „נאַציאָנאַל“, וואָס האָט אַנגעהערט צו אַ זער פרומען און גאָר ווילן ייד, לייטנער, האָט ער געהייסן, וועלכער איז געווען טויב אויף אַן אויער און פלעגט אויפנעמען די רייד פון זיינע געסט מיט דער הילף פון אַ בלעכערנער טרובע, וואָס ער האָט תמיד געטראָגן מיט זיך, אויך אין די דאָזיקע קור-ערטער האָבן מיר פאַרגעזעצט די אומגליק-לעכע און „אויסגעלאַסענע שולמית“-פאַרשטעלונגען, וואָס זענען אומעטום געווען, ווילט זיך זאָגן, אַ סגולה פאַר אַ גאַראַנטירטן דורכפאַל. אַקטיאָרן האַלטן זיך בטבע פאַר זער קלוגע און געשעפּטס-טיכטיקע מענטשן, זיי זיינען ס'רוב גרויסע עקשנים און ווילן נישט איינזען, ווי זיי באַנאָרישן זיך צוליב אַט דער איבערטריבענער גרויסקייטס-מאַניע.

אויך לעאָפּאַלד יונגווירט, דער „סטאַר“ פון אונזער טרופּקע. האָט גע-
הערט צו דעם סאָרט עקשנים. ער איז געווען איבערצייגט, אז ער ווייסט און
פאַרשטייט בעסער ווי אַנדערע. אָבער ווען דער מורא'דיקער דלות האָט שוין
געהאַט געמאַכט אַ תּל פון אונז, אז ס'איז ממש געווען סכּנת-נפּשות, האָט ער
סוף-כּל-סוף איינגעזען זיין לעכערלעכע אויפּפירונג פון דער „אויסגעלאָסע-
נער שולמית“, וואָס האָט אונז רואינירט מאַראַליש און מאַטעריעל. מיט אַ
שווער האַרץ האָט ער אונזער זער מאַגערן רעפּערטואַר „באַרייכערט“ מיט
עטלעכע שטאַרק צוגעסטריגעוועטע פּיעסן, צוגעפּאַסט פאַר די געציילטע
זעקס מיטגלידער פון אונזער טרופּע.

נישט געקוקט אויף אונזערע אַנשטרענגונגען, האָבן מיר אויך אין מאַריענ-
באד „געטאַפט אַ וואַנט“, ווייל די טויזנטער יידישע קור-געסט האָבן געהאַט
עפּעס בילכערס צו טון ווי צו קומען בייווינען אונזערע פאַרשטעלונגען. עס
האַט זיי נישט אינטערעסירט צו זען ווי אַזוי מיר „דערלאַנגען די סחורה“.

עס וועט אויסקומען אין אַ שפּעטערדיקן קאַפיטל גענויער זיך אָפּצו-
שטעלן אויף די פאַרשטעלונגען, וואָס פאַרשיידענע טעאַטער-טרופּעס האָבן
געגעבן אין דעם האַטעל „נאַציאָנאַל“. אָבער אַ פּאַקט איז, אז די יידישע קור-
געסט פון מאַריענבאד האָבן צווישן זיך געשלאָסן אַ מיין קאָנספּיראַציע, נישט
צו קומען צו אונזערע פאַרשטעלונגען, און דערמיט אונז פאַרמשפט צו „פּעכ-
נען“ (הונגערן, הייסט עס).

לערך אַ וואַך פאַר ראש-השנה, ווען קאַרלסבאד, פראנצעסבאד און מא-
ריענבאד האָבן זיך אויסגעליידיקט פון די אינטערנאַציאָנאַלע קור-געסט,
האָבן מיר איינגעפּאַקט אונזערע בידנע קלימקלעך און זיך געלאָזט אין
וועג אַריין — צוריק קיין ווין, פּונוואַנען מיר האָבן אָנגעהויבן אונזער טורנע.
ווי סאָלדאַטן פון אַ געשלאָגענער אַרמיי נאָך אַ פאַרלוירענער שלאַכט,
האַט אויסגעזען אונזער טעאַטער-טרופּקעלע; פאַר-דלות'ט, און אַן אַ פּרוטה ביי
דער נשמה.

די ביטערע דערפּאַרונג פון דער טורנע איבער די בעמישע, מערישע און
שלעזישע שטעט און שטעטלעך, וווּ איך האָב אָפּטמאַל געהונגערט און גע-
פּראָוועט בכבוד'יקע תּעניתים, האָט איבער מיר קיין שליטה נישט געהאַט.
עס האָט מיך געצויגן, ווי מיט אַ מאַגנעט, צום ביטערן שטיקל „לחם עוני“
פון יידישן טעאַטער, וואָס האָט געהאַט כּל-ערליי זיסע טעמים . . .
פון דעמאַלט אַן בין איד געוואָרן אַ שטיקל „טעאַטער-מענטש“ און מיט-
געמאַכט „קאַלטס און וואַרעמס“, דרייענדיק זיך אַרום די פאַרשיידענע יידישע
טעאַטער-טרופּעס און זייערע „בלאַנדזשענדע שטערנס“ . . .

קאנפסיקירט דאס צעבראכענע בעטל פון אן אקטיאר אלס א „משכון“ פאר א חוב . . .

אין די ערשטע וואכן נאך מיין אַנקומען קיין ווין, האָב איך אין דעם קאפּע־
הויז „נאַציאָנאַל“, אויף דער טאבאָר־שטראסע, וואָס איז יאָרן־לאַנג געווען
דער שטענדיקער צונויפקום פון דער דאָרטיקער יידישער אַקטיאָרן־משפּחה,
באַגענט דעם יידישן אַקטיאָר עמנואל טשיזשיק, וועלכער איז נאָך פאַר דער
ערשטער וועלט־מלחמה מגלגול געוואָרן קיין עסטרייך.

טשיזשיק איז נישט געווען פון די גרויסע אַקטיאָרישע „צעלייגערס“ און
ער איז כמעט קיינמאַל נישט געווען אַנגאַזשירט אין די דעמאָלטיקע יידישע
טעאַטערס אין ווין. העכסטנס פלעגט מען אים מצרף זיין צו אַ קליינער, אומ־
וויכטיקער עפּיאָדן־ראַלע אין אַ פּיעסע. אָבער טשיזשיק איז נישט געווען פון
די מענטשן, וואָס זאָלן זיך באַקלאַגן איבער זייער פּערזענלעכער טראַגעדיע.
גראַד פאַרקערט: ער האָט פּיינט געהאַט צו האָבן אַן עול אויף זיין קליין קעפּל,
פון וועלכן ס'האָבן אַרויסגעטאַרטשעט אַ פאַר קליינע, תּמיד גוטמוטיקע
אויגן. ער האָט פשוט געהאַט צו זיין אַנגאַזשירט אין אַ טרופּע, כדי צו ווערן
„פאַרשקלאַפּט“ ביי די פּראַבעס; ביינאַכט איינשמירן דאָס פנים מיט שמיינקע
און אַנטון די „פּאַיאַצקע“ קליידער פאַר דער אָונט פאַרשטעלונג. ער איז גע־
ווען צופּרידן, אַז מען לאָזט אים צו־רו און מען פאַרדרייט אים נישט דעם
קאַפּ מיט דער באַקאַנטער „טעאַטער־פּאַליטיק“, וואָס איז תּמיד געווען אַ
וויכטיקער צושטייער אינ'ם לעבן פון די יידישע אַקטיאָרן.

טשיזשיק איז געווען אַ קינסטלער־באַהעם אין דעם פּולסטן זיגען פון
וואָרט. גאַנצע נעכט פלעגט ער זיך אַרומשלעפּן איבער די ווינער קאַפּע־
היזער און קניפּעס, וווּ די „גוטע־ברידער“ פלעגן אים מקרב זיין מיט אַביסל
עסן און מיט אַ שיריימל פון זייערע פאַרדינסטן.

פּונדעסטוועגן: ווען זיין מאַטעריעלע לאַגע פלעגט ווערן אַ קריטישע ביז־
גאַר (און דאָס האָט פּאַסירט גאַר אַפּט!), דאַן פלעגט טשיזשיק אָנהויבן צו
טראַכטן וועגן אַ „תּכלית“. דאָס הייסט — זיך מאַכן אַ „בענעפּיס“; צו פאַר־
קויפּן אַביסל בילעטן פאַר זיין „ערן־אָוונט“ און מיט דעם געלט פון דעם פאַר־
פאַרקויף פון די בילעטן וועט ער האָבן צו באַצאָלן פאַר דיר־ה־געלט און אַב־
דערע דרינגענדע חובות, וואָס זיינען אַנגעוואַקסן אויף זיין קאַפּ.

טשיזשיק'ס „בענעפּיס“ פלעגן פאַרקומען אין דעם טעאַטער „בייערישן
האַף“, אויף דער טאבאָר־שטראסע. עטלעכע חדשים פאַר זיין „ערן־אַבענד“
האַט ער זיך אַרומגעטראָגן מיט אַן אַלטער, פון לעדער אָפּגעריבענער טעקע
און מיט אַ פאַרשעמטן פנים פון אַ „נעבעכל“, פלעגט ער אָנבאַטן די טעאַטער
קאַרטן. דאָס איז געווען איינע פון זיינע וויכטיקסטע הכנסות, וואָס האָבן אים
געטסאַיעט ביז צו דעם קומענדיקן „פּינאַנסיעלן קריזיס“. דאַן האָט ער ווידער

אנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַ „שטיקל תכלית“. דאָס הייסט, מאַכן די פאַרבאַ-
רייטונגען פאַר דעם קומענדיקן „ערן־אַבענד“ . . .

טשיזשיק'ס הויפט־„קאַניאַק“ איז געווען ראַקאוויס באַקאַנטע פּיעסע
„דער בטלן“, מיט זיך פּערזענלעך אין דער הויפט ראַלע. ער פּלעגט פאַר דעם
צוועק „אַנגאַזשירן“ אייניקע דילעטאַנטן, אַדער אַ פּראַפעסיאָנעלן אַקטיאָר, וואָס
זאָל אים באַשיינען די שמחה.

דער הויפט־רעקוויזיט פון דער פּיעסע איז אַן אַלט צעבראַכן בעטל,
וואָס שטייט אויף דער בינע, כדי צו רעפּרעזענטירן דעם מוראָדיקן דלות,
וואָס האָט געהערשט אינ'ם הויז ביי די עלטערן פּונ'ם „בטלן“. אין דעם
טאַג פון דער פּאַרשטעלונג, פּלעגט טשיזשיק אַרויסנעמען דאָס צעבראַכענע
בעטל פון זיין אַרימען צימערל און עס אַרויפּשטעלן אויף דער בינע, כדי דאָס
בעטל זאָל אויסזען טראַגישער און עפּעקטיווער פאַר'ן צושויער'ס אויג, האָט
ער אויך מיטגענומען דעם שטרויענעם שעניק אויף וועלכן ער איז געשלאָפּן
און דערמיט צוגעדעקט דאָס אייזערנע בעטל.

עטלעכע שעה פאַר דער פּאַרשטעלונג, ווען דער דירעקטאָר פּונ'ם טעאַ-
טער האָט געמאַנט ביי טשיזשיק'ן צו באַצאָלן דעם אָפּגעמאַכטן פּרייז פאַר'ן
„בייערישן האַף“, האָט טשיזשיק זיך פּאַרענטפּערט, אָו דער ענין וועט
דערליידיקט ווערן נאָך דער פּאַרשטעלונג. איבעריקנס, — האָט טשיזשיק אַר-
גומענטירט, — שטייט דאָך מיין „בעטל“ אויף דער בינע! דאָס דאַרף פאַר
איך זיין אַ „זיכערע גאַראַנטיע“, אָו איך וועל איינהאַלטן דעם אָפּמאַך און
באַצאָלן ביי צו אַ פּרוטה פאַר'ן טעאַטער . . .

לערך אַ שעה ערב דער פּאַרשטעלונג, ווען די אַקטיאָרן זענען שוין גע-
ווען אין די גארדעראַבעס און זיך מכין געווען צום גרויסן „יום־הדין“ פון
טשיזשיק'ס „ערען־אַבענד“, האָט זיך אַראַפּגעלאָזט אַ שלאַקס־רעגן, וואָס
האָט אַנגעהאַלטן די גאַנצע נאַכט און דער עולם איז נישט געקומען צו דער
פּאַרשטעלונג. עס, זיינען אויך נישט געקומען די יעניקע „מעצענאַטן“,
וואָס האָבן נאָך מיט חדשים צוריק געקויפט די בילעטן צו טשיזשיק'ס
בענעפיס.

ווען דער דירעקטאָר איז צוגעקומען צו טשיזשיק'ן מאַנען דאָס געלט
פאַר'ן טעאַטער, האָט טשיזשיק זיך פּאַרטיידיקט, אָו ער האָט נישט קיין פּרוטה
ביי דער נשמה!

— אייער „שלאַף־צימער“ (געמיינט דאָס אייזערנע בעטל מיט'ן שעניק),
— האָט דער קריסטלעכער טעאַטער־דירעקטאָר זיך גע'כעס'ט, — ווערט
קאַנפּיסקירט! — פאַרשטאַנען?

— אויב איך פאַרשטיי? — האָט טשיזשיק פּילאָזאָפּיש צוריק געענט-
פּערט . . .

קיין שום זאָך האָט דעם יידישן קינסטלער־באַהעם נישט אַזוי געקערענט
ווי דער פּאַקט, וואָס מען האָט אים קאַנפּיסקירט זיין אַרעם בעטל מיט'ן שעניק,

אויף וועלכן ער פלעגט זיך אויסרוען זיינע מידע גלידער.
דאָס איז געווען די גרעסטע חרפה אין זיין שוישפילערישער קאַריערע,
וועלכע ער האָט נישט געקאָנט פאַרשמערצן!

אין אַ געוויסן טאָג, איז דער באַליידיקטער און שווער-געקרענקטער
טשיזשיק פּלוצים נעלם געוואָרן פון ווין, נישט זאָגנדיק אַפילו קיין „זיי-
געזונט“ צו זיינע בעסטע און אינטימסטע פריינט. אַביסל שפעטער איז מען
געווייר געוואָרן, אַז ער געפינט זיך אין פאַרזי און איז זיך מפרנס מיט פאַר-
קויפן פאַרשיידנע בדהנישע לידלעך פון זיין רעפערטואַר, וואָס האָבן גע-
שטאַמט פון זיין טאַטן, וועלכער איז געווען אַ פראַפעסיאָנעלער בדהן.
אין דער צייט פון דער היטלערישער אַקופאַציע אין פראַנקרייך, האָט
טשיזשיק פאַבראַכט אין אַ פאַריזער מושב-זקנים. דאָס שיקזאַל איז אים דאָס
מאַל יאָ געווען גנעדיק, די נאַצישע בעסטיעס האָבן אים נישט דעפאַרטירט און
ער איז געשטאַרבן אין יאָר 1947, אַלט זייענדיק איבער 80 יאָר.

„די מעשה איז פלעק“ . . .

אין דעם יידיש-אַקטיאָרישן טעאטער-וועלטל קורסירט דאָס וואָרט
„פלעק“. דאָס באַצייכנט איינעם, וועלכער זאָגט ליגנט, אָדער ער איז באַוווּסט
אַלס אַ „פראַפעסיאָנעלער שקרן“.

דאָס דאָזיקע וואָרט איז אַנטשטאַנען אין ווין און איז געווען דאָס „קאַפּי-
רייט“ פון אַ גאַליציאַנער ייד מיט'ן נאַמען אַדאַלף ניימאַן, אַ וויסטער עס-
הארץ, וועלכער האָט אַפילו נישט געקענט לייענען און שרייבן. אָבער ער איז
געווען אויסגעקאַכט אין דער פּאָליטיק און האָט אויף זיך געטראָגן „אַן איי-
זערנעם קאַפּ“. קיין פּרנסה האָט ער נישט געהאַט און ער פלעגט קוים-קוים
מאַכן אַ לעבן פון מעקלעריי און פון סתם זייטיקע פאַרדינסטלעך.

דער דאָזיקער ניימאַן האָט זיך „געדרייט“ אַרום דעם יידישן טעאטער
אין ווין; געווען גוט-ברידעריש אויסגעקאַכט מיט די אַקטיאָרן און אַקטריסעס,
וועמען ער פלעגט אונטערטראָגן פליאַטקעלעך און רכילות'לעך און איז מיט
דער צייט געוואָרן אַ היימישער כל-ולך אין דער אַקטיאָרישער משפּחה.

ווען ס'האָבן זיך אויסגעלאָזט די זייטיקע, אומזיכערע פּרנסות פון מעק-
לעריי, האָט ער אַנגעהויבן „מאַכן אַ לעבן“ פון „פרעטענזיע-געלט“. ער פלעגט
זיך צושטעפן צו די פאַרשיידנסטע מענטשן, זיך אַריינמישן אין זייערע גע-
שעפטלעכע און אַפילו פּריוואַטע שמועסן, פראַוואַצירנדיק, אַז מען זאָל אים
„באַליידיקן“, כדי ער זאָל זיי קענען אַנקלאָגן אין געריכט פאַר „ערן-באַליידי-
קונג“. דער ריכטער פלעגט די אַנגעקלאָגטע פאַר'משפּטן מיט אַ געוויסער
סומע געלט לטובת דעם „ערן-באַליידיקטן“ ניימאַן, און פון אַט דעם „שמער-“

צנס-געלט" האָט ער געצויגן אַ געוויסע חיונה, וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן זיין הויפט-הכנסה!

ווען די מענטשן האָבן אָנגעהויבן ווייכן פון ניימאַנ'ען אויס מורא, ער זאָל זיי נישט פראַוואַצירן מיט אַ מחלוקה, האָט ער אָנגעהויבן זיך אויסצוּזוכן קרבנות אויך צווישן די אַקטיאָרן און פון זיי באַקומען צוגע'משפט אין געריכט "שמערצנס געלט".

געהאַט האָט דער ניימאַן אַ שטענדיקן "יאַר-עדות", אַ וויסטן אַרימאַן, וועמען ער פלעגט קאָמפּענסירן מיט גראַנסס פאַר זיינע פאַלשע שבועות אין געריכט, אַז יענער האָט מכלומרשט "געזען און געהערט" ווי מען האָט אים, ניימאַנ'ען, "באַליידיקט". . .

ווען די "וויילנער טרופע", און מאַריס שוואַרץ מיט זיין "ידיש קונסט טעאָטער" זיינען — אין די יאָרן 1922-1924, — געקומען גאַסטרואַלירן אין ווין, האָבן די ווינער יידישע אַקטיאָרן געוואַרנט זייערע קאָלעגן פון אויסלאַנד, זיך נישט אַריינצולאָזן אין קיין שום "פּאָליטישע שמועסן" מיט דעם אַדאָלף ניימאַן, ווייל זיי וועלן טייער באַצאָלן פאַר דער אומהיימלעכער באַקאַנטשאַפט. ניימאַן איז אָבער נישט געווען פון דעם סאָרט מענטשן, וואָס לאָזן זיך לייכט אַפּפּאַרטיקן, אַז מען האָט אים אַרויסגעטריבן דורך דער טיר, פלעגט ער קומען דורכ'ן קוימען.

און אַט איז די געשיכטע פון "פלעק", די דערפינדונג פון ניימאַן גופא. ("פלעק" אויף דייטש באַטייט אַ שמאַטע, שלעכטער שטאָף, וכדומה).

אין ווין, אויף דער פראַטער-שטראַסע, האָט אין די יאָרן פון דער ערש-טער וועלט-מלחמה עקזיסטירט נעבן דעם "קארל טעאָטער" אַ כשר'ער רעס-טאָראַן, וועמענס אייגנטימער, אַ גאַליציאַנער ייד, אַ בן-עיר פון ניימאַנ'ען, האָט געהייסן בערנאַרד פלעק. אַדאָלף ניימאַן איז ביי אים געווען אַ בן-בית, און ביידע האָבן זיך שטאַרק גע'עס'ק'ט אין דער מלחמה-פּאָליטיק.

אַמאָל קומט אַדאָלף ניימאַן פון גאַס און רוימט איין זיין פריינט בערנאַרד פלעק אַ סוד אין אויער, אַז די רוסישע אַרמיען האָבן פאַרנומען לעמבערג. בערנאַרד פלעק, וועלכער איז געווען אַ שטאַרקער פאַטריאָט פון זיין "קייזער-לעכן און קעניגלעכן פאַטערלאַנד", וואָס די עסטרייך-אונגאַרישע מאַנאַרכיע האָט דעמאָלט נאָך מיט זיך פאַרגעשטעלט, איז געוואָרן זער אויפגעבראַכט אויף ניימאַנ'ען פאַר דער פינסטערער בשורה, טענה'ענדיק, אַז ס'איז אונ-מעגלעך, ווייל די "העלדישע אַרמיען" פון זיין מאַיעסטעט דעם קיסר און קעניג פראַנץ יאָזעף, "האָד זאָל ער לעבן", וועלן נישט דערלאָזן צו אַזאַ "שוויינעריי". . .

ניימאַן האָט זיך אָבער געהאַלטן ביים זייניקן, אַז ער האָט עס געהערט פון זיכערע קוועלן און אויך ער האָלט פון דער מעגלעכקייט, אַז די רוסן האָבן פאַרנומען לעמבערג. . .

— הערן זי מאַל צו — האָט בערנאַרד פלעק זיך געקאַכט, שרייענדיק

פון כעס אויף זיין דייטשמערישן לשון, — אויב ס'וועט זיך באשטעטיקן, אז „אונזערע“ ארמיען האבן עוואקואירט לעמבערג, דאן לאס איך מיר אויפֿ- שניידן מיין „גאָרגל“ (האַלז) . . .

אין עטלעכע שעה אַרום קומט אַדאַלף ניימאַן מיט אַ ווינער אַוונט-צייטונג, אין וועלכער ס'איז געווען פאַרעפנטלעכט דער נוסח פון די סקארבאווע קאַמו- ניקאַטן פון דעם עסטרייך-אונגאַרישן הויפט-קוואַרטיר, אַז „צוליב דער גע- וואַלטיקער מיליטערישער איבערמאַכט פונ'ם פיינט, האָבן אונזערע העלדישע אַרמיען זיך געמוזט צוריקציען פון לעמבערג“.

בשעת בערנאַרד פלעק האָט געלייענט דעם אַפיציעלן קאַמוניקאַט און טרערן, ווי באַב, זענען געפלאָסן פון זיינע אויגן, האָט ניימאַן אַרויסגענומען זיין טאַשן-מעסערל און געזאַגט צו זיין „בעסטן“ פריינט, בזה הלשון:

— בערנאַרד, דערלאַנג מיר, ביטע, דיין גאָרגל . . .

— וואָס? — האָט בערנאַרד פּראַטעסטירט. — מיין גאָרגל ווילסטו אויך?

— יא, דעם גאָרגל, זאָ לויטעט אונזער אַפּמאַך, — האָט גע'טענה'ט

ניימאַן . . .

— דעם גאָרגל ווערדע איך דיר ניכט געבן!

— ווען זי געבן ניכט אירן גאָרגל, ווערדע איך זי רופן „פלעק“, — האָט

ניימאַן געדראַט, און איז מיט זיין „בעסטן“ פריינט געוואָרן פער „זי“!

— פאַרבלייבן מיר בעסער ביי „פלעק“, — האָט דער רעסטאַראַטאַר

מסכים געווען . . .

„בעבור שנדר? — „סלינקע“! . . .“

אין ווין איז געווען שטאַרק פּאַפּולער דער אַלטער קאַמיקער יונה רייז- מאַן, אַן אַקטיאָר נאָך פון גאַלדפּאַדנ'ס תקופה.

יונה רייזמאַן איז געווען אַ גרויסער טאַלאַנט פון גאַט'ס גנאָד. יעדע ראָ- לע, וואָס מ'האַט אים אַנפאַרטרויט, איז געווען אויסגעקנאַטן מיט זיין אַק- טיאָרישן מאַרך און שווייס. בעיקר איז ער געווען גרויס אין אברהם גאַלד- פּאַדנ'ס רעפערטואַר.

אַז אַ יידישער אַקטיאָר, שרייבער, אַדער קולטור-טוער האָט געהאַט אַ פרייען אַוונט, איז ער געגאַנגען אין ווינער יידישן טעאַטער אין „האַטעל שטעפּאַני“, אויף דער טאַבאָר-שטראַסע, זען יונה רייזמאַן אין אַ ראַלע פון אַ פּיעסע, וואָס ער האָט שוין געהאַט געזען מערערע מאַל.

אַט דער יונה רייזמאַן איז געווען אַ ידיד-נפש פון דעם פּיל יונגערן אַקטיאָר איטשע דייטש, וועמען איך האָב שוין דערמאַנט אין אַ פריערדיקן קאַפיטל. ראש-השנה און יום-כּפור, ווען מ'האַט אין ווין נישט געשפּילט יידיש- טעאַטער פלעגן די אַקטיאָרן, וואָס האָבן געהאַט גוטע שטימעס און געקאַנט

די דראַבנע אותיות, אַנגאַזשירט ווערן אַלס חזנים פון געוויסע פאַריינען, וועל-
כע האָבן איינגעאַרדנט מנינים פאַר זייערע מיטגלידער. געוויינטלעך, האָט
מען פאַר אַזאַ צוועק געדונגען גרויסע זאַלן אָדער קינאַס אין די יידישע
געגנטן און פון אַט דעם עסק פלעגט פאַרבלייבן אַ געוויסער פראָפיט
לטובת די געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע טעטיקייטן פון די פאַריינען.

איינער פון די פראָמינענטסטע יידישע פאַריינען אינ'ם דעמאָליקן ווין, ווו
ס'האָבן געלעבט ביי 180 טויזנט יידן, האָט אַמאָל אַנגאַזשירט דעם אַקטיאָר
איטשע דייטש אַלס חזן פון אַ „מנין“, ווו ס'האָבן געדאַוונט איבער 500 יידן.
אַליין אַ שוואַכער אַקטיאָר, פלעגט אָבער איטשע דייטש זינגען מיט פיל
מתיקות און דער עולם האָט געלעקט די פינגער פון זיינס אַ לידל. דערצו איז
ער געווען אַ גרויסער בעל מנגן און זיין נגינה איז געווען זער פאַפולער סאַי
אין ווין סאַי אין אויסלאַנד, ווו נאָר ער האָט גאַסטראַלירט.

ס'איז געווען קלאָר, אַז דאָרט ווו איטשע דייטש וועט זיין חזן, וועלן אויך
די אַנדערע יידישע אַקטיאָרן דאַווענען, מיט יונה רייזמאַן בראש, וועלכער איז
געווען אַ שטאַרקער חסיד פון „איטשעס“ (יצחק דייטש'ס) חזנות.

יענעם ראש-השנה האָט איטשע דייטש געבעטן ביים פּרעזידענט פון פאַריין,
בעת ער איז געשטאַנען אויפ'ן באַלעמער פאַרטיילנדיק די עליות צווישן די
חשוב'סטע בעל-הבית'ישע מיטגלידער, אַז ער זאָל אויך יונה רייזמאַן אויפ-
רופן צו דער תורה. דער פאַרלאַנג איז אויסגעפירט געוואָרן, און מ'האָט אים
מכבד געווען מיט אַ בכבוד'ער עליה.

אַז ס'איז געקומען צום „מי שברך“ און דער בעל-קורא האָט רייזמאַנ'ען
אַ פּרעג געטון, ווי דער שטייגער איז:

— בעבור שנדר?

האָט רייזמאַן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער לץ, געענטפערט אויף זיין
קאַלטבלוטיקן אופן:

„ס'לינקע“ . . .

— האָ? — האָט דער בעל-קורא צוגעשטעלט אַן אויער. — וואָס פאַר אַ
סומע איז דאָס?

— דער חזן ווייסט שוין! . . . — האָט יונה געענטפערט, איבערווינקענ-
דיק זיך מיט איטשע דייטש, וואָס האָט זיין געלעכטער פאַרשטיקט אינ'ם
טלית . . .

פון דעמאָלט אַן איז יונה רייזמאַנס ווערטל „ס'לינקע“ אַריין אין לעקסי-
קאן פון די יידישע אַקטיאָרן אין ווין און אין אַנדערע לענדער.

„ס'לינקע“ באַטייט, אייגנטלעך, דאָס אַנטקעגנגעזעצטע פון דעם, וואָס אַן
אַקטיאָר זאָגט. פשוט, ווען ער האָט נישט בדעה צו באַזאָלן פאַר עפעס אַ
זאָך, ענטפערט ער:

— ס'לינקע . . .

אן אקטיאר לאדט איין דעם ענגלישן קעניג צו זיין בענעפיס-פארשטעלונג . . .

דער זעלבער טאלענטירטער יידישער שוישפילער יונה רייזמאן, וועלכער פלעגט אלס 70 יאָריקער זקן שפילן די פאַרשיידנסטע ראָלן פונ'ם גאַלד-פּאַדנישן רעפּערטואַר און געמאַכט אַ טענצל אויף דער בינע מיט דער לייכט-קייט פון אַ יונגענמאַן, האָט מיר אַמאָל דערציילט די פּאַלגענדע, טשיקאַווע געשיכטע:

אין יאָר 1913, פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה, האָט ער, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע יידישע אַקטיאָרן פון ווין, פאַרבראַכט די זומער-חדשים אין מאַריענבאד וווּ זיי האָבן געשפילט אין אַ קאַבאַרעט, וואָס האָט זיך געפונען אין דעם באַקאַנטן יידישן רעסטאָראַן „לייטנער“, וועגן וועלכן ס'זעט אויס-קומען צו דערציילן אַביסל אויספירלעכער אין די קומענדיקע קאַפיטלעך פון אונזערע שילדערונגען.

אין משך פון חודש אלול, ווען די יידישע קור-געסט פלעגן אָנהויבן צו פאַרלאָזן דאָס וועלט-באַרימטע קור-אַרט, כדי די ימים-טובים צו פאַרברענגען אין זייערע היימען, פלעגן די יידישע אַקטיאָרן איינאַרדנען זייערע בענעפיס-פאַרשטעלונגען, כדי צו פאַרדינען אַביסל געלט.

ווען ס'איז אַנגאַסירט געוואָרן יונה רייזמאַנ'ס בענעפיס-פאַרשטעלונג און ער האָט צווישן די קור-געסט אָנגעהויבן צו פאַרקויפן די בילעטן, האָט אים אַן ענגלישער ייד געגעבן די פּאַלגענדע עצה:

אין מאַריענבאד געפינט זיך אויף קוראַציע דער (דעמאָלטיקער) ענגלי-שער קעניג, דוזאַרדזש דער 5-טער, וועלכער שמו'ט מיט זיין האַרציקייט און גוטסקייט, בכּן זאָל יונה רייזמאַן צושיקן דעם קעניג אַ בריוו מיט אַ בקשה, אַז ער, דער קעניג, בכּבוד-ובעצמו, זאָל אים אַנטאָן דעם גרויסן כבוד און באַערן מיט זיין באַזוך . . .

יונה רייזמאַן האָט, לכתחילה, זיך געקווינקלט, אויב ער זאָל טאָן אַזאַ זאַך . . . אַ קלייניקייט — זיין מאַיעסטעט, דער קעניג פון גרויס-בריטאַניע און פון דער בריטישער וועלט-אימפעריע זאָל ווערן איינגעלאָדן צום בענעפיס פון אַ יידישן אַקטיאָר . . . עפעס פאַסט נישט דער עסק . . .

— וואָס אַרט דאָס אייך? — איז צו רייזמאַנ'ען צוגעשטאַנען דער ענג-לישער ייד און צו אים גע'טענה'ט: — פאַרלאָזט זיך אויף מיר . . . איך קען בעסער „מייך“ קעניג פון אייך . . . פּאַלגט מיך און שרייבט אים אַן אַ קורץ בריוועלע און איר וועט זען, אַז ס'זעט זיין „אַל-רייט“ . . . וואָסי, איר יכּוּל'ט נישט דאָס ענגלישע לשון? „נעווער מיינד“. איך וועל פאַר אייך אַנשרייבן דעם בריוו . . .

און כך-הוה:

דער ענגלישער ייד האָט זיך אַוועקגעזעצט און אַנגעשריבן אַ בריוול צו זיין מאַיעסטעט, דעם קינג דזשאַרדזש דער 5-טער, אַז היות ווי דער באַרימטער יידישער „קאַמעדיאַן“ (דאָס הייסט קאַמיקער), יונה רייזמאַן, וועלכער טרעט אויף אין דעם כשר'ן האַטעל „לייטנער“, וואָס געפינט זיך נישט ווייט פון האַטעל וווּ ס'שטייט איין זיין מאַיעסטעט, דער קעניג פון גרויס-בריטאַניע, און אַזוי ווי יונה רייזמאַן וועט דעם און דעם אַוונט האָבן זיין בענעפיס-פאַר-שטעלונג, בכּן בעט ער דעם קעניג, אַז ער זאָל אים, רייזמאַנ'ען צוליב טאַן און אים באַערן מיט זיין באַזוך . . .

אין דעם בריוול האָט רייזמאַן אויך באַמערקט, אַז ער האָט דעם כבוד בייצולייגן צוויי „ערן-בילעטן“ אין דער „איבערצייגונג“, אַז זיין מאַיעסטעט דער קעניג, וועט אַקצעפטירן די איינלאַדונג און ער וועט אים באַערן מיט זיין באַזוך . . .

— מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ, — האָט יונה רייזמאַן מוסיף געווען דאָס מעשה'לע, — האָב איך דעם בריוו אָפּגעשיקט מיט דער פּאָסט און געוואַרט, אַז אַט-אַט קומט די פּאָליציי מיך אַרעסטירן פאַר דער גרויסער, אומפאַר-שעמטער חוצפּה! אין קליניקייט — איינצולאָדן דעם ענגלישן קעניג, דזשאַרדזש דעם 5-טן צו אַ קאַבאַרעט-פאַרשטעלונג פון אַ יידישן אַקטיאָר מיט'ן נאָמען יונה רייזמאַן . . .

— אויפ'ן דריטן טאָג איז, אַנשטאַט פּאָליציי, אַנגעקומען אַ בריוו, טאַקע פון ענגלישן קעניג דזשאַרדזש אין וועלכן ער באַדאַנקט זיך פאַר דער העפּ-לעכער איינלאַדונג צו מיין פאַרשטעלונג. דער קעניג האָט זיך אויך שטאַרק באַדאַנקט פאַר די צוויי בילעטן, וואָס איך האָב אים בייגעלייגט אין מיין בריוו. אָבער ער אַנטשולדיקט זיך זער, וואָס ער איז גראַד דעם אַוונט שטאַרק פאַר-נומען און איז נישט אין דער לאַגע צו קומען צו מיין בענעפיס. ער באַדויערט אויך, וואָס ער איז געצוונגען מיר צוריק צו שיקן די צוויי בילעטן מיט דער בקשה, אַז איך זאָל זיי אימיצן פאַרקויפּן, אָבער נעמענדיק אין באַטראַכט דעם גרויסן זשעסט פון רייזמאַנ'ען, וועלכער האָט אים (דעם קעניג) איינגעלאָדן צו דער פאַרשטעלונג, שיקט ער אים כמו בענעפיס-פרעזענט די סומע פון 100 עסטרייכישע קראַן (אַ גענוג גרויסע סומע פאַר יענער צייט) און ער ווינטשט אים אַ סך דערפּאָלג און הצלחה“.

יונה רייזמאַן האָט דעם מערקווירדיקן בריוו אָפּגעהיטן ווי אַן אבן-טוב און איז געווען זער שטאַלץ, וואָס דער ענגלישער קעניג האָט אים צוריק גע-ענטפּערט אויף דער איינלאַדונג צו זיין בענעפיס.

פאַרצײכענונגען

פאול באראטאוו ווערט א יידישער אקטיאר און קעז ניט

רעדן קיין יידיש

ווען כ'בין צוריק געקומען קיין ווין פון דער „אויסגעלאסענער שולמית“ טורנע וואס האט געדויערט איבער פינף חדשים, האט די דארטיקע „פרייע יידישע פאלקס-בינע“, וועמענס טעאטער איז געפירט געווארן אויף קאאפעראטיווע יסודות, זיך שוין געהאט דערוואַרבן א בכבוד'יקן נאָמען. איטשע דייטש, וועלכער איז געווען דער פאָקטישער גרינדער און אָנפירער פון דעם טעאטערל, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ קליינעם זאַלכל אויף דער „אונטערער אויגארטן-שטראַסע“ און פאַרמאָגט בלויז 180 בענקלעך, האָט געהאַט די אַמביציע אויפצופירן פיעסן פון דעם בעסערן רעפערטואַר. ער האָט פאַר דעם צוועק צוגעצויגן אַ צאָל פון יונגע, ענטוויאַסטישע אַמאַטאָרן, וואָס זיינען גרייט געווען צו הונגערן, אַבי צו שפילן גוט יידיש טעאטער.

איטשע דייטש איז געווען אַ גאָר שוואַכער אַקטיאר. אָבער ער האָט גע- האָט אַ געוונטן חוש צו רעזשיסירן אַ פיעסע און אַרויסצוברענגען פון דעם אַמאַטאָר דעם מאַקסימום פון זיין טאַלאַנט.

די „פרייע יידישע פאלקס-בינע“ האָט אַרויסגעגעבן אייניקע באמת קרעפ- טיקע טאַלענטן, וואָס האָבן שפעטער באַשיינט די בינעס פון יידישן טעאטער אין די פאַרשיידנסטע לענדער.

דעם גרעסטן זכות האָט געהאַט איטשע דייטש, וואָס ער האָט געגעבן אַ תיקון דעם גרויסן יידישן שוישפילער דר. פאול באראטאוו (בן צבי), און ער זאָל אויפטרעטן אין מערערע פיעסן אין דער „פרייער יידישער פאלקס-בינע“. דר. פאול באראטאוו איז געווען איינער פון די צענדליקער טויזנטער יידישע און רוסישע עמיגראנטן פון רוסלאַנד, וואָס די באַלשעוויסטישע רע- וואַלוציע האָט אויסגעשפיגן און זיי צעזייט און צעשפרייט איבער דעם אַמאַליקן דעמאָקראַטיש-רעפובליקאנישן דייטשלאַנד, פראַנקרייך, רומעניע, טשעכא- סלאַוואַקיי, עסטרייך און אַנדערע לענדער פון אייראָפע.

דער הויכער, אויסערגעוויינלעך שיינער און פעסט-געבויטער באראטאוו (זיין ריכטיקער נאָמען איז געווען פאול ברענער), האָט ניט מיטגעבראַכט אין זיין אויסלענדישן גלות קיין שום פאַרמעגן; ער האָט אָבער מיטגענומען מיט זיך זיין גרויסן אַקטיאָרישן טאַלאַנט, וואָס האָט יאָרן-לאַנג באַשיינט דעם מאַסק- ווער קונסט-טעאטער און אַ ריי אַנדערע בינעס אין דעם אַמאַליקן, צאָרישן רוסלאַנד.

איך ווייס נישט, צי דר. באראטאוו (וועלכער האָט געענדיקט דעם מעדי- צינישן פאָקולטעט ביים כאַרקאָווער אוניווערסיטעט), האָט ביז זיין קומען קיין ווין, געהאַט וועלכן עס איז שייכות מיט יידן און יידישקייט. עס האָבן אַפילו קורסירט קלאַנגען, און ער האָט געמוזט זיך שמד'ן, כדי צו האָבן די גרויסע

„זכיה“ צו שפילן טעאטער אין דעם סאמאָראָדנעם פעטערבורג, די געוועזענע הויפטשטאָט פון צאָרישן רוסלאַנד.

באראטאָוו האָט אַמאָל פאַר מיר זיך אויסגע־רעדט דאָס האַרץ, אַז ער איז קיינמאָל נישט געווען גע'שמד'ט און אַז ער איז אַ ייד, הגם ער קאָן זיך נישט אויס אין דעם סידור . . .

אַבער אין אַלגעמיין, איז ער געווען מער רוס ווי ייד.

זיין גאַנצער אויסזען, דער הולך און די רואיקייט איז ביי אים געווען פון אַן אמת'ן רוסישן אַריסטאָקראַט. די געלאַסנקייט און אַפילו דאָס שפילן טעאָטער, אַלץ איז ביי אים אַרויסגעקומען אַביסל גו'יש. אַבער די אויגן, באראטאָוו'ס גרויסע, שיינע אויגן, זיינען געווען דורכאויס יידישע און פון זיי האָט אַרויסגעקוקט דער צער פון יידישע דורות.

איינמאָל עפנט זיך די טיר פון דער רעדאַקציע „יידישע מאָרגנפאַסט“ וווּ איך האָב געאַרבעט און עס קומען אַריין דר. באראטאָוו אין באַגלייטונג פון איטשע דייטש.

— דאָס איז אַ יידישער אַקטיאָר פון רוסלאַנד — שטעלט דייטש פאַר דעם גאַסט. — זיין נאָמען איז בן־צבי. מיר פרובירן איצט גאַרדינ'ס פיעסע „דער פרעמדער“ און בן־צבי וועט שפילן די הויפט־ראָלע.

דר. באראטאָוו זיצט אַנטקעגן מיר, און אויף דאָס רוב פראַגן, וואָס איך שטעל אים, ענטפערט איטשע דייטש.

— איר פאַרשטייט, — פאַרענטפערט איטשע דייטש דעם גאַסט, — ער יכול'ט גאָר שוואַך אונזער לשון . . .

— ער קאָן נישט רעדן קיין יידיש? — פּרעג איך נאָאווו — ווי אַווי־זשע וועט ער שפילן יידיש טעאטער?

באראטאָוו האָט גערעדט אַ פאַר געציילטע יידישע ווערטער מיט אַן עכט־פאַניע'שן אַקצענט, און געענטפערט מיט אַ שמייכלענדיקן פנים:

— פאַנימייעטי, מ'ע־ט שאַין קע־ננ־ען . . . האָ, דייטש? — און ער גיט צו אויף רוסיש: „מניא נוזנא ראבין“ . . .

דייטש בעסערט אים אויס:

— דאָס „יינגעלע“ — בן־צבי הייסט עס — דאַרף האָבן אַ מלמד . . . „וואָט, וואָט“, באַגייסטערט זיך באראטאָוו. „כאידער . . . לערנען אַלף־בית . . .“ און צעלאַכט זיך פון זיין אייגענער המצאה מיט דעם עכטן, ברייט־האַרציקן רוסישן געלעכטער.

די אויפפירונג פון יעקב גאַרדינ'ס פיעסע „דער פרעמדער“, מיט דר. באראטאָוו אין דער ראָלע אַלס „נפתלי הערץ“, און שפעטער „דער אומבאַ־קאַנטער“, אויך פון גאַרדינ'ען, מיט באראטאָוו'ן אַלס „לאוי קראשונסקי“, איז געוואָרן אַ גאָר גרויסער דערפאַלג. ער האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ גאָר גרויסער אַקטיאָר און די רעצענזענטן פון די ווינער דייטשע צייטונגען האָבן

אים פאַרגלייכן מיט דעם גרויסן יידיש־דייטשן אַקטיאָר אַדאַלף זאַנענטאל פונ'ם ווינער „בורג־טעאַטער“.

באראטאָוו האָט גערעדט אַ מורא'דיקן יידיש. אָבער די יעניקע פראַזן וועלכע ער האָט ניט געקענט נאַכזאָגן, האָט ער זיי דערגענצט מיט דעם בליק פון זיינע ווונדער־שיינע אויגן.

געוויסע סצענעס, וואָס אַ סך יידישע אַקטיאָרן פלעגן זיי אָפּשפּילן מיט פּאַטעטישע זשעסטיקולאַציעס, מיט די הענט אָדער מיט'ן קערפּער, זיינען פון באראטאָוו'ן געשפּילט געוואָרן רואיק און באַזאָכט, ווי דאָס איז נאָר מסוגל דער אמת'ער אינטעליגענטער אַקטיאָר.

שפעטער, ווען באראטאָוו האָט שוין געקאָנט אַביסל רעדן יידיש, האָט ער זיך פאַרמאַסטן אויפצוטורעטן אין פּיעסן פונ'ם בעסערן יידישן רעפּערטואַר ווי: „אייזיק שעפּטל“, פון דוד פּינסקי; „שמאַטעס“ פון לייזיק'ן; „מאַשקע חזיר“ פון בערקאוויטש; „שמע ישראל“ פון אַסיפּ דימאָוו; „גאָט פון נקמה“ פון שלום אַש, און אַנדערע.

אָבער איידער באראטאָוו האָט זיך אַנטשלאָסן איבערצונעמען די דאָזיקע ראַלן האָט ער פאַרשטאַנען, אַז ער מוז זיך אויסלערנען רעדן אַ גוטן יידיש; אַז ער מוז זיך באַקענען מיט דעם רעפּערטואַר פונ'ם יידישן טעאַטער און בכלל עפעס ליינען אין יידיש.

אויך דאָס האָט באראטאָוו באַוווּן, אַ דאַנק זיין אינטעליגענץ און בעיקר — דעם אייזערנעם ווילן, וואָס ער האָט דערצו אַרויסגעוויזן. באראטאָוו האָט שפעטער זיך איבערצייגט, אַז זיין גורל איז אין דער צו־קונפט פאַרבונדן נישט בלויז מיט דעם יידישן טעאַטער און מיט דעם יידישן לשון, נאָר אפשר אויך מיט אַנדערע שפראַכן (ענגליש, למשל). אָבער בשום אופן נישט מיט'ן רוסישן טעאַטער, וועמענס קאַריערע ער האָט אָנגעהויבן נאָך זייענדיק אַ יונגער סטודענט.

דאָס רוסישע טעאַטער איז פאַר אים אונטערגעגאַנגען אויף אייביק; אפילו דאָס רוסישע לשון איז פאַר אים געוואָרן אומנויטיק, ווי אומנויטיק עס איז געוואָרן פאַר די רוסישע עמיגראַנטן אין גלות. דער צופאַל האָט געוואַלט, אַז איך זאָל אַ שטיקל צייט זיין באראטאָוו'ס „מלמד“ און ער — מיין „תלמיד“.

די לעקציעס פלעגן פאַרקומען אין אַ קליינעם קאַפּע־הויז, דאָס רוב אין די פאַרנאַכטן, ווען ער פלעגט דאַרפן גיין אין טעאַטער אָפּשפּילן זיין ראַלע. אָבער איך מוז מודה זיין, אַז באראטאָוו איז געווען אַ גאָר שלעכטער תלמיד און די עברי פלעגט אים ניט קריכן אין קאַפּ אַריין. . . . אפילו דאָס, וואָס ער האָט יאָ אויפגעכאַפט, פלעגט ער אַרויסרעדן עפעס האמעטנע און פרעמד, ווי ביי אַ קאַזאַפּ, להבדיל. . . .

איך האָב אַרויסגעוויזן אַ סך געדולד צו באראטאָוו'ן. אָבער צום סוף האָבן מיר ביידע איינגעזען, אַז די טרחה איז אַן אַרויסגעוואָרפענע; אַז מיין

„תלמיד“ וועט שוין אזוי אַפּלעבן זיין ביסל יאָרן און ער וועט אַפילו נישט קענען נאַכזאָגן די ווידוי . . .

אין פאַרלויף פון דער צייט, ווען באראטאָוו האָט געוואַנדערט מיט יידיש טעאטער איבער רומעניע האָב איך געהערט, אַז ער רעדט שוין בעסער יידיש ווי ער האָט גערעדט אין ווין, אָבער נאָך אַלץ מיט'ן רוסישן אַקצענט.

יא, באראטאָוו איז געווען אַ גרויסער אַקטיאָר מיט אַ געבענטשטן טאַ-לאַנט און ער האָט אין משך פון זיין אַקטיוויטעט, נישט פאַרשעמט דאָס יידישע טעאטער.

באראטאָוו האָט דערהויבן דעם כבוד פון דער יידישער בינע, פון זיינע קאַלעגן און פון די יידישע מתברים, וועמענס ראַלן פון זייערע פּיעסן ער האָט געשפּילט ערלעך און באַוווסט — אין הסכם מיט זיין גרויסן, שעפּערישן טאַלאַנט.

אן אוונט מיט ארטור שניצלער

דער שרייבער פון די שורות האָט, אין זומער 1922, געהאַט די גליקלעכע פּריווילעגיע, צו באַקענען זיך פּערזענלעך מיט דעם גרויסן שריפטשטעלער און דראַמאַטורג, ארטור שניצלער, און פאַרברענגען מיט אים מערערע שעה'ן אין אַ שמועס אויף פאַרשיידענע יידישע טעמעס.

קודם־כל וועגן דעם, ווי אזוי עס איז צושטאַנד געקומען אונזער באַ-קאַנטשאַפט, און ביי וואַסערע מערקווירדיקע אומשטענדן.

אין יאָר 1922, האָט אין ווין גאַסטראַלירט די „ווילנער טרופּע“. דער אופן פון זייער שפּילן און דער אויסוואַל פון זייער גלענצנדיק־איינשטודירטן רע-פּערטואַר, האָט אַרויסגערופן אַ רעז אין דעם דעמאָלטיקן, קינסטלעריש-ראַפּינירטן וועלטל פון דער עסטרייכישער הויפּט־שטאָט.

יעדע פּיעסע, וואָס די „ווילנער“ האָבן אויפגעפירט אין דער „ראַלאַנד בינע“ (אויף דער, פון יידן געדיכט־באַוווינטער „פּראטער־שטראסע“), איז געוואָרן פאַרוואַנדלט אין אַ יום־טוב פאַר די יידן פון ווין און פאַר די „ווילנער“, בתוכם.

די רעצענזענטן און די קונסט־קריטיקער פון די וויער דייטשע צייטונגען, הגם זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען קיין יידיש און זיך באַנוצט מיט די אויפקלע-רונגען אין די ביקצור־דיקע אינהאַלטן פון די טעאטער־פּראָגראַמען, האָבן פאַרעפנטלעכט באַגייסטערטע אַפהאַנדלונגען וועגן די אויפגעפירטע פּיעסן, און בעיקר וועגן דעם אויסגעצייכנטן אנסאַמבל, וועלכן די „ווילנער טרופּע“ האָט אין יענער צייט פּרעזענטירט.

אַט יענע טעג, וואָכן און חדשים, ווען די „ווילנער טרופּע“ האָט גאַסטראַ-לירט אין ווין, זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אמת־דיקע טעאטער יום־טובים.

די ווינער יידן, סיי די נאַציאָנאַל-געשטימטע און אפילו די אַסימילירטע אינטעליגענץ, וואָס האָט געהאַט אַ קנאַפן שייכות מיט יידן און יידישקייט, אויך זיי זיינען געוואָרן ווי מיטגעריסן פון דער יידישער טעאַטער שמחה און געשעפט נחת פון די „ווינער“ און פון זייער רעפערטואַר.

גרויס איז געווען דאָס ווונדער, אַז די „ווינער טרופע“, וואָס האָט אַרום זיך גרופירט אַ גרויסן, קרעפטיקן קאַלעקטיוו מיט אויסערגעוויינלעכע אַק-טיאָרישע טאַלענטן, האָט געוואָגט און — מצליח געווען — אויפצופירן אין יידישן לשון פיעסן אויך פון אַן איראַפּעאַישן רעפערטואַר ווי: „דער וואָס קריגט די פעטש“, „די טעג פון אונזער לעבן“, פון לעאַניד אנדרעיעוו; „אין אַפּגרונט“ (נא דניע) פון מאַקסימ גאַרקי; „אייפּערזוכט“, פון פּשיבישעווסקי און אַ צאַל אַנדערע פיעסן פון ניט-יידישע מחברים.

זאַל מען נישט איבערטרייבן מיט דער באַמערקונג, אַז די „ווינער טרופע“ האָט מיט אירע דעמאָלטיקע גאַסטראָלן אין די פאַרשידענע שטעט אין איי-ראַפּע, פאַרשריבן אַ גאַלדן קאַפיטל אין דער געשיכטע פונם אַזוי-טראַגיש אונטערגעאַנגענעם יידישן טעאַטער.

אַלס אַ פּועל-יוצא פון דער באַרעכטיקטער סענסאַציע וואָס די „ווינער טרופע“ האָט אַרויסגערופן אין ווין, איז זייער פאַפּולאַריטעט געוואָרן נאָך מער פאַרשטאַרקט אַ דאַנק דעם, וואָס די באַדייטנדסטע יידיש-דייטשע דיכ-טער, שריפטשטעלער, אַקטיאָרן, מאלער און קינסטלער, זיינען געלאָפן אין יידישן טעאַטער צו זען אַ פאַרשטעלונג פון די „ווינער“, ריכארד בער-האַפּמאַן, פּראַנץ ווערפל, סטעפאַן צווייג, ארטור שניצלער און אַנדערע, זיינען געקומען זען די „ווינער“.

מען האָט ממש געשפּירט, אַז די „ווינער“ האָבן גורם געווען אַ גייסטיקע רעוואָלוציע אין די מוחות ביי דער יידיש-אַסימילירטער אינטעליגענץ; עפעס האָבן זיי אין יידישן טעאַטער געזען אַ פאַר זיי אומבאַקאַנטע יידישע וועלט, וואָס זיי האָבן לגמרי נישט געקאַנט, אַבער געגאַרט האָבן זיי מיט דער דאָזי-קער יידישער וועלט זיך צו באַקענען; עס האָט זיי געצויגן צו די מיסטישע געשטאַלטן פון ש. אַנ-סקי'ס „דיבוק“ און „טאַג און נאַכט“; צו די ערדישע פּאָלקס-יידן פון פּרץ הירשביינס „גרינע פעלדער“, „די נבלה“, אַדער אין „אַ פאַרוואָרפן ווינקל“, צו דער טראַגיש-רעזיגנירטער געשטאַלט פון א. וויטער'ס „דער שטומער“ און צו די מחיה-דיקע יידישע טיפן אין שלום עלכמי'ס „שווער צו זיין אַ ייד“, „דאָס גרויסע געווינס“, וכדומה.

אויסער די אַסימילירטע שניצלערס, בעער-האַפּמאַנס און אַנדערע יידיש-דייטשע שריפטשטעלער, איז דאָך די מכלומרשטע „נאַציאָנאַל“-באַווסטע אינטעליגענץ, אויך געווען אַסימילירט; קיין יידישע צייטונגען און אַ יידיש בוך, האָבן זיי נישט געקענט לייענען, סיידין דאָס בוך איז געווען איבערזעצט אין דער דייטשער שפּראַך.

זיי האָבן, למען-האַמת, נישט געווסט וועגן דער נאַציאָנאַלער רענעסאַנס

פון אונדזער פאלק; נישט געהאט די מינדעסטע השגה וועגן די גרויסע צאל יידישע שריפטשטעלער, דיכטער און דראמאטורגן; וועגן דעם וואקס פון דער יידישער פרעסע און ליטעראטור; וועגן די צאל יידישע שולן, וכדומה און וכדומה.

גאָרנישט האָבן זיי געוויסט! און וואָס זיי האָבן יאָ געוויסט, איז געווען פּאַלש און מטושטש!

געוויס האָבן זיי געהערט, אַז אין „אַסטן“, דאָס הייסט אין די מזרח-לענדער, זיינען פּאַראַן יידן, וואָס זיינען שטאַרק רעליגיעז און עס איז אַ מצווה זיי צו העלפּן מאַטעריעל.

וועגן דעם האָבן די „יאַהודים“ יאָ געוויסט, אָדער געהערט. אָבער אַז די דאָזיקע מיליאָנען יידן פון פּוילן, ליטע, לאַטוויע, רומעניע און פון אַנדערע מזרח-לענדער פּאַרמאַגן אויך אַ וואַגיקע ליטעראַטור אין יידישן לשון (וואָס די אַסימילאַטאָרן האָבן פּאַרשפּאַט אַלס אַ זשאַרגאָן), פון דעם האָבן זיי פשוט נישט געוויסט, אָדער נישט געוואָלט וויסן.

זיי האָבן נישט געהערט וועגן די גרויסע צאל יידישע פּאַרלאַנג, וואָס געבן אַרויס ביכער, נישט בלויז אין דער יידישער שפּראַך, נאָר אַז באַדייטנדיקע טיילן פון דער וועלט-ליטעראַטור, אין רוסיש, דייטש, פּראַנצויזיש, ענגליש און אין אַ ריי אַנדערע לשונות, זיינען איבערזעצט געוואָרן אין יידישן לשון. הכלל: דאָס לעבן און ווירקן פון מיליאָנען יידן, וואָס האָבן געלעבט אין די אַזוי גערופּענע „אַסט“ (מזרח)-לענדער, איז געווען פּאַר זיי אַן אָפּגעשלאַג-סענע וועלט! ערשט אַ דאָנק די טריאומף-טורנעען פון דער „ווילנער טרופּע“ איבער אַ ריי לענדער און שטעט פון מערב-איראָפּע, און די שפּעטערדיקע ווינער גאַסטראָלן פון מאָריס שוואַרצ'ס „יידישן קונסט טעאַטער“ פון ניו-יאָרק, ווי אויך די גאַסטראָלן פון דער העברעאישער „הבימה“ און גראַנאָוסקי'ס מאַסקווער יידישן „קאַמער-טעאַטער“, האָבן די אַסימילירטע יידן פון ווין, בערלין, בודאַפּעשט און פּראַג, אָנגעהויבן צו קוקן אויף די אַרימע, נעבעכדיקע „אַסט“-יידן מיט גאַנץ אַנדערע אויגן. אַ סך פון זיי האָבן אָנגעהויבן איינצוזען זייערע טעותים און רעווידירט אַ סך אָנגענומענע, נעגאַטיווע מיינונגען און השערות, וואָס זיי האָבן געהאַט וועגן די „אַסט-ברידער“; וועגן אונזער יידישן לשון, און דג"ל.

אַ דאָנק דעם יידישן טעאַטער, וואָס האָט אין די פּאַרשיידענע לענדער אין איראָפּע אויסגעפירט אַ וויכטיקע יידישע קולטור-מיסיע, האָט זיך אָנגע-הויבן צו בויען אַ בריק, וואָס האָט שפּעטער — ביז צום יידישן חורבן אין איראָפּע — געדינט אַלס אַ גייסטיקע און קולטורעלע פּאַרשטענדיקונג צווישן די יידן פון מזרח מיט אונדזערע ברידער פון די מערב-לענדער.

* * *

אין יאָר 1920, האָט דאָס ווינער „דייטשע פּאַלקס-טעאַטער“ אויפגעפירט

ארטור שניצלער'ס אינטערעסאנטע און נישט ווייניקער אקטועלע צייט-פיעסע מיט'ן נאמען „פראפעסאר בערנארדי“.

די טעמאטיק פון דער פיעסע, וועמענס האנדלונג האט ארויסגערוּפן א ליידשאפטלעכע דיסקוסיע אויף די שפאלטן פון די ווינער צייטונגען און א שטורם מצד דעם אַנטיסעמיטיש-געשטימטן טעאטער-עולם, וואָס האָט אין דער פיעסע געזען א „באלידיקונג“ פאר'ן קאטוילישן גלח, וועלכער קומט אין שפיטאל מתווה זיין דעם גוסס'דיקן פאציענט, און דער דאָקטאָר (פראָפעסאָר בערנארדי) א ייד, דערלאָזט נישט צו דער פראָפאָנאציע פון מוטשן דעם קראַנקן מיט דעם עיין; דאָן דער פראָצעס קעגן דעם יידישן דאָקטאָר, און אַ ריי אַנדערע סצענעס, דאָס אַלץ האָט שניצלער געשילדערט אין „פראָפעסאָר בערנארדי“ מיט קלוגע, פסיכאלאָגיש גוט דורכגעטראַכטע דיאַלאָגן.

דער סוף איז געווען, אַז כּדי צו פאַרמיידן ווייטערדיקע דעמאָנסטראַציעס פאַר דעם טעאטער, וואָס זיינען געוואָרן אַרגאַניזירט און אַנגעפירט פון די דייטשע אַנטיסעמיטישע סטודענטן, האָט די דירעקציע פון „דייטשן פאַלקס-טעאטער“ זיך אַנטשלאָסן, אַרונטערצונעמען פון רעפערטואַר שניצלער'ס „פראָפעסאָר בערנארדי“.

לערך אין דער זעלביקער צייט, האָט דאָס ווינער „קאָמערשפיל“-טעאטער געוואָגט אויפצופירן שניצלער'ס באַקאַנטע איינאַקטערס: „ליבעליי“, „דער רייגען“ („קאראהאָד“ אין יידישער איבערזעצונג) און „דער גרינער קאָקאָדו“. אָבער אויך אין דעם טעאטער זיינען פאַרגעקומען שטורמדיקע אַנטיסעמיטישע דעמאָנסטראַציעס, נישט בלויז קעגן די דאָזיקע פיקאַנטע איינאַקטערס (וואָס זיינען אַ געוויסע אָפּשאַטונג פון דער אַריסטאָקראַטיש בירגערלעכער מאַראַל), נאָר דער הויפּט-צאָרן איז געווען געווענדט קעגן דעם „ייד“, אַרטור שניצלער!

די ווינער אַנטיסעמיטישע טעאטער-קריטיקער האָבן אויסגעפונען, אַז שניצלער'ס פיעסן „פאַרדאַרבן די קריסטלעכע עטיק און די מאַראַל פון דער יוגנט“, און ענלעכע תירוצים, דער סוף איז געווען, אַז אויך דאָס „קאָמער-שפיל“-טעאטער האָט זיך געזען געצוונגען אַרונטערצונעמען פון רעפערטואַר די דאָזיקע דריי איינאַקטערס.

אָבער נישט געקוקט אויף די אַנטיסעמיטישע אַנפאַלן אויף שניצלער'ן איז זיין פאַפּולאַריטעט און פאַרערונג געווען זער שטאַרק ביי באַדייטנדיקע טיילן פון דער עסטרייכישער באַפעלקערונג און ספּעציעל ביי דער סאָציאַליסטיש-געשטימטער יוגנט, וואָס האָט אין שניצלער'ס פיעסן, ראַמאַנען און דער-צוילונגען, אַרויסגעשפירט אַ נייעם, דערפרישנדיקן געדאַנק.

שניצלער'ס קינסטלערישע, עס ווילט זיך זאָגן, פסיכאלאָגישע-געוואָגטע שאַפונגען ווי: „דער וועג אין דער פרייהייט“, „אנאטאל“, „פרייוואַלד“, „פריילין עלזע“, „שטאַרבן“, „לויטענאַנט גוסטל“ און צענדליקער אַנדערע נאַוועלן, דראַמען און דערצוילונגען, האָבן געשילדערט און אָפּגעשפּיגלט דאָס

געמיט פון דעם אמאליקן, אויף אייביק אונטערגעגאנגענעם ווין; די שטאט פון דעם ראמאנטישן דאנוויטייך; פון זיינע באצויבערנדיקע יאהאן שטראוס „וואלצן“; פון דעם פאר'כישופ'טן „קאבענצל“; פון די באהעמיש-לוסטיקע און דלות-זארגלאזע וויין-שטובן אין „גרינצינג“, ווו די מוזיק-קאפעליעס האבן געשפילט און מען האָט געזונגען ביז אין די ליכטיקע פארטאָגן . . .

* * *

אַרום דעם ווינער יידישן טעאטער האָט זיך „געדרייט“ אַ פאַרשויןדל מיט'ן נאַמען בערנאַרד שאַרער, וואָס האָט געשטאַמט פון דער גאַליצישער שטאָט בראָד. אָבער ער איז דערצויגן געוואָרן אין ווין און האָט אין זיך געהאַט איינגעזאַפט די עסטרייכישע קולטור.

זיין שייכות מיט'ן יידישן טעאטער איז באשטאנען אין דעם, וואָס ער איז געווען דער אַזוי-גערופענער „פרעסע שעה“ און זיין אויפגאַבע איז געווען, צו „שלעפּן“ אין יידישן טעאטער די גוי'ישע רעצענזענטן פון די ווינער צייטונגען, כדי זיי זאלן אַנשרייבן אַ גינסטיק רעצענזיעלע וועגן די פאַרשטעלונגען.

דאָס איז געווען דער תּוך פון זיין לעבן און פון זיין פרנסה.

דער דאָזיקער בערנאַרד שאַרער האָט אויך געהאַט אַ „שוואַכקייט“ פאַר די ווינער יידיש-דייטשע שריפטשטעלער און דיכטער און פלעגט זיך קהל'ן אַרום זיי; זאָגן „מיינונגען“ וועגן זייערע ווערק און אויפגעפירטע פיעסן; אַריינזאָרפן אַ „מבינות“ וועגן די אַקטיאָרן און אַקטריסעס און פלעגט אָפן זיך פאַרטרפּה'נען מיט פליאַטקעלעך און רכילות'לעך.

כדי זיך צו האַלטן אין דער מדרגה פון אַ „ליטעראַטור“ מבין, האָט דער באַטרעפּנדער קאָלעפל פון יידישן טעאטער, געטראָגן אַ מין „ליטעראַרישע“ פעלערניע; זיך געלאָזט פאַרוואַקסן אַ שפיציק בערדל מיט אַ פאַר דיקלעכע וואַנסעס, ווי עס האָט געטראָגן ארטור שניצלער . . . זיינע האָר זיינען געווען פריזירט כמו שניצלער; די הלבשה און דער הולך — אלא שניצלער, און דאָס קליינע, שוואַרץ-ווייכע קאָפעלוש, וואָס האָט מיט נסים, ממש, זיך געהאַלטן אויף זיין גרוי-ווייסלעך קעפל, איז געווען אַפּגערוקט אויף דער רעכטער זייט, מעשה קינסטלעריש-באַהעמיש.

הכלל: בערנאַרד שאַרער האָט נאָכקאַפּירט שניצלער'ן מיט אַלע פיטשעווקעס.

עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז מען פלעגט פאַר אים ציען דעם הוט און באַגריסן מיט דעם ספעציפיש-ווינערישן „האַבע די ערע“, מיינענדיק, אַז דאָס איז דער אמת'ער ארטור שניצלער . . .

ווען די „ווינער טרופע“ איז געקומען קיין ווין, איז בערנאַרד שאַרער געוואָרן זייער פרעסע-שעה און ער האָט פשוט אויפגעלעבט! אַנשטאַט צו שלעפּן אין טעאטער אַריין אומבאַדייטנדיקע רעצענזענטן, זיינען אים נאָכגעלאָפּן די אַנגעזעענסטע שרייבער און דיכטער, מאַלער

און זשורנאָליסטן, אַקטיאָרן און רעזשיסארן, וועלכע האָבן זיך געבעטן ביים „הער שארער“ אַן אומזיסטיקן בילעט צו די פאַרשטעלונגען.
און מען מוז מודה זיין, אַז דער „הער שארער“ האָט זיך אויסגעקאַנט אין דער מלאכה און האָט פאַרשטאַנען ווי זיך אומצוגיין מיט די פּראָמינענטע דייטשע, און יידיש-דייטשע שריפטשטעלער און דיכטער. ער פלעגט זיי באַ-זאָרן מיט אַ דאָלמעטשער, כדי פאַר זיי איבערצוזעצן און צו דערקלערן געוויסע יידישע און העברעאישע פּראָזן און אויסדרוקן, וואָס זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען אין דער פּיעסע.

שארער האָט געהאַט אַן אַמביציע, אַז אויך אַרטור שניצלער זאָל קומען זען די אויפפירונג פון אַ פּיעסע ביי די „ווילנער“. אָבער שניצלער האָט כסדר אַפּגעלייגט די איינלאָדונג מיט דער פאַרזיכערונג, אַז ער וועט קומען זען דעם „דיבוק“.

דעם הער שארער'ס ווונטש איז ענדלעך מקוים געוואָרן.

די סעקרעטאַרשע פון ארטור שניצלער האָט איינמאַל אַנגערופן שארער'ן און אים אַנגעזאָגט די בשורה, אַז איר בעל-הבית, דאָס הייסט אַרטור שניצלער, וועט אין אַוונט קומען צו דער פאַרשטעלונג.
דאָס איז געווען דער העכסטער און גליקלעכסטער מאָמענט אין „הער שארערס“ קאַריערע ביים יידישן טעאַטער!

— שניצלער קומט היינט אין טעאַטער! — האָט בערנאַרד שארער מודיע געווען אַלע אַקטיאָרן פון דער טרופע און זיי אַנגעזאָגט, אַז זיי זאָלן זיך „האַלטן“ בעת דער פאַרשטעלונג און „תפילה“ טון (דאָס הייסט, אויפ'ן טעאַ-טער-לשון, זיך גוט אונטערגאַרטלען). ווייל שניצלער איז נישט בלויז אַ מחבר פון מערערע פּיעסן, נאָר ער פאַרשטייט טאַקע אויך טעאַטער.

צופעליק באַגעגנט מיך שארער און שלאָגט מיר פאַר, אַז איך זאָל בעת דער פאַרשטעלונג זיצן אין טעאַטער נעבן שניצלער'ן, כדי איך זאָל אים פאַר-טייטשן געוויסע ווערטער און פּראָזן פון „דיבוק“ און בכלל אים געבן אַן אויפקלערונג וועגן יידישן טעאַטער און וועגן די „ווילנער טרופע“, כּפרט.

איך האָב גערן אַנגענומען די איינלאָדונג און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער „הער שארער“ (וועלכער האָט געקאַנט שניצלער'ן פּערזענלעך), זאָל אים מודיע זיין, אַז ער האָט פאַר אים באַזאָרגט אַ דאָלמעטשער, אַ יונגען יידישן זשורנאָליסט, וואָס וועט אים געבן די נויטיקע אויפקלערונגען וועגן דער פּיעסע.

אַרטור שניצלער האָט זיך באַדאַנקט ביי שארער'ן פאַר דער אויפּמערק-זאַמקייט און האָט אויסגעדריקט דעם ווונטש, אַז ער וואָלט וועלן זיך טרעפן מיט'ן דאָלמעטשער, דאָס הייסט מיט מיין ווייניקייט, אַ צוויי שעה פאַר דער פאַרשטעלונג, כדי איך זאָל אים נישט דאַרפן דערקלערן דעם אינהאַלט פון דער פּיעסע אין מיטן פון דער פאַרשטעלונג, ווייל דאָס שטערט די אַקטיאָרן אויף דער בינע.

אונזער באַגעגענונג איז פאַרגעקומען אין אַ קאַפּע-הויז, נישט ווייט פון דעם טעאטער, וווּ די „ווילנער“ האָבן געשפּילט. בערנאַרד שאַרער האָט מיך פאַרגעשטעלט ווי אַ גרויסן פאַרערער פון שניצלערין; אַלס ווינער קאַרעספּאַנדענט פונם וואַרשעווער „מאַמענט“ און טעאטער-רעצענזענט פון דער ווינער „יידישע מאַרגנפאַסט“.

ארטור שניצלער האָט מיך אָפּגעמאַסטן מיט אַ דורכדרינגענדיקן בליק און מיר האָבן זיך פאַרקליבן אין אַ ווינקל פונם קאַפּע-הויז, כדי נישט צו ווערן געשטערט פון דעם אַרומיקן קאַפּע-הויז עולם.

אָפּזינדיק עטלעכע געציילטע מינוטן האָט דער „הער שאַרער“, וואָס איז געווען אין אַ באַזונדערער, אויפגעהייטערטער שטימונג, זיך מיט אונז געזעגנט מיט דער באַגרינדונג, אַז ער מוז זיין ביים טעאטער, כדי אָפּצוואַרטן אַנדערע הויכגעשטעלטע געסט, קריטיקער און קינסטלער, וואָס קומען צו דער היינטיקער פאַרשטעלונג, און איז מיט זיין טענצלדיקן גענגעלע נעלם געוואָרן פון קאַפּע-הויז.

דער קעלנער האָט געבראַכט די באַשטעלטע קאַפּע און עס האָט זיך ענט-וויקלט דער שמועס, וואָס איך געדענק אים כמעט גענוי, ווי ער וואָלט פאַרגע-קומען ערשט בעכטן.

שניצלער האָט ממש נישט אַראָפּגעלאָזט זיין בליק פון מיר און מיך גע-פרעגט, פּונאָואַנען איך שטאַם; מיט וואָסער פרנסה עס האָט זיך פאַרנומען מיין פאַטער; זינט ווען איך בין אין ווין און ווי עס זיינען מיינע הכנסות, וכדומה, צו וועלכע דער גרויסער שריפטשטעלער האָט אַרויסגעוויזן אַ ממש פאַטערלעכע פאַראַינטערעסירונג.

— גייט איר אָפּט אין דייטשן טעאטער? — האָט שניצלער אַ פרעג געטאָן.

— יאָ, — האָב איך געענטפערט.

— וואָס פאַר אַ פּיעסע האָט איר לעצטנס געזען? — פרעגט שניצלער.

איך ענטפער אים דעם גאַמען פון דער פּיעסע. איך הויב אָן צו קוקן אויפֿן וואַנט-זייגער, וואָס איז געהאנגען אַקעגן מיר, כדי מיר זאָלן נישט פאַרשפּעטיקן די פאַרשטעלונג. שניצלער באַמערקט מיין נערוועזיטעט און פאַרבעט מיך, שמייכלנדיק, אַז איך זאָל מיך זעצן נעבן אים, כדי איך זאָל אויסמייַדן דעם וואַנט-זייגער.

אַ קליינע פּויזע.

דאָן פּלוצים אַ פּראַגע:

— האָט איר געזען די פּיעסע „פּראַפּעסאָר בערנאַרד“? — פרעגט שניצלער.

— יאָ, געזען . . .

— איז אייך די פּיעסע געפעלן? — פרעגט ער מיט אַ שמייכל. — איך בין געווען באַגייסטערט. די טעמע האָט מיך שטאַרק פאַראַינט-

טערעסירט, — באַמערק איך, — און עס וואָלט געווען כדאי, די פּיעסע צו איבערזעצן פאַר'ן יידישן טעאָטער.
— מיינט איר, — פּרעגט שניצלער, — אָז די „ווילנער טרופע“ וואָלט די פּיעסע אויפגעפירט?

— מען דאַרף וועגן דעם אַ רעד טאָן מיט מר. מאַזאָ, דעם פאַרשטייער פון דער „ווילנער טרופע“, — מאַך איך אַ פאַרשלאָג.
— מיט עטלעכע חדשים צוריק, — דערציילט מיר שניצלער, — האָט ער באַקומט אַ בריוו פון אַ יידישן פאַרלעגער אין וואַרשע, וואָס האָט אים גע- מאַכט אַ פאַרשלאָג צו איבערזעצן די פּיעסע „פּראָפּעסאָר בערנאַרדי“ אין „זשאַרגאַן“ . . .

— איר מיינט צו זאָגן אין יידיש — מאַך איך אַ באַמערקונג.
— אַך, זאָ, — שמיכלט שניצלער, — איר זייט דאָך פון „אַסטן“, דעריבער איז ביי אײך „זשאַרגאַן“ אַ יידישע שפּראַך. — — —

די געמאַכטע באַמערקונג האָט מיך שטאַרק פאַרדראָסן.
שניצלער האָט, אפנים, באַמערקט מיין אַביסל פאַרברוגזטן פנים און מיט אַ ווייכער שטימע, וואָס האָט געקלונגען מיט מחילה'דיקער גוטסקייט, געזאָגט:
— אדרבה: לאַמיר אַביסל דיסקוטירן אויף דער טעמע.

איך האָב אויסגענוצט אַלע מיינע קענטנישן און אַרגומענטן צו באַווייזן שניצלער'ן, אָז יידיש איז אַ לשון צוגלייך מיט אַלע אַנדערע לשונות; איך האָב אים דערציילט, אָז נאָך זייענדיק אַ קינד ממש, האָב איך שוין געהאַט געלייענט זיין, שניצלער'ס „אין קאַראָהאַד“, וואָס האָט מן-הסתם, דורך אַ צו- פאַל, זיך פאַרוואַלגערט ביי אונז אין שטוב, און אָז איך האָב געלייענט אַ סך אַנדערע ווערק פון דער וועלט-ליטעראַטור, איבערגעזעצט אין יידיש לשון. שניצלער ווערט ווי עלעקטריזירט און פּרעגט:

— וואָס? מיין „רייגן“ (קאַראָהאַד) איז איבערזעצט אין „זשאַרגאַן“?
— אין יידיש, — מאַך איך אַ חוצפהדיקע באַמערקונג . . .
— גוט, זאָל זיין אין יידיש, — ווערט שניצלער נייגעריק צו וויסן, ווער האָט געוואָגט צו איבערזעצן „רייגן“ אין יידיש און נישט געבעטן ביי אים די דערלויבעניש פאַר דער איבערזעצונג. נאָכמער: שניצלער האָט אַפילו נישט געוואוסט, וועלכער פארלאַג עס האָט אַרויסגעגעבן די זאַך און ביי וועמען ער זאָל מאַנען האַנאַראַר . . .
— אַ סקאַנדאַל, — צעקאַכט זיך שניצלער; עס איז אַ הפּרות! אַ „שוויי- נעריי“ . . .

* * *

אונזער שמועס האָט מיר געשטערט, אָז איך זאָל זיין אימשטאַנד איר- בערצוגעבן שניצלער'ן קאָטש אַ קיצור פונם אינהאַלט פון דער פּיעסע, וואָס ער דאַרף באלד זען ביי די „ווילנער“. אָבער שניצלער האָט פשוט נישט קיין חשק געהאַט אויסצוהערן דעם אינהאַלט פונם „דיבוק“.

ווען דער כעס (אָדער פאַרדרוס) האָט פון אים זיך אָפגעטאָן, האָט ער ביי מיר זיך אַנטשולדיקט פאַר די באַליידיקנדע באַמערקונגען, וואָס ער האָט פריער געמאַכט אויף דעם, אים אומבאַקאַנטן פאַרלעגער און איבערזעצער, וואָס האָבן געוואָגט אים צו באַ'עולה'ן און אַרויסצוגעבן זיין "רייגן" און אפשר אויך אַנדערע פון זיינע שאַפונגען, אָן זיין וויסן . . .

שניצלער ווערט נישט מיד זיך אויסצופרעגן וועגן דעם גייסטיקן און קולטורעלן מצב ביי דער יידישער יוגנט אין פּוילן; אויב די יידן זיינען טאַקע ציוניסטיש געשטימט און אויב די יוגנט איז פיזיש און אידעאָלאָגיש גרייט נאַכצוטון די ציוניסטישע פּיאַנער-אַרבעט אין "פּאַלעסטינאַ", כדי אויפצובויען אַ יידישע מדינה, וכדומה, אַלץ פּראַגן, צו וועלכע שניצלער האָט אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקן אינטערעס; געוואַלט דערגיין און דערגרונטעווען געוויסע ספּוקות, וואָס האָבן געטליעט אין זיין האַרץ און נשמה.

און פּלוצים:

— זייט איר אַ ציוניסט? — האָט געפרעגט שניצלער.

— יאָ, — האָב איך געענטפּערט.

— ווייסט איר, אָן איך בין געווען באַפּריינדעט מיט דר. הערצל, — זאָגט שניצלער.

— יאָ, איך ווייס, — ענטפּער איך, — אָן איר זייט געווען באַפּריינדעט מיט הערצל'ן, — און טראַצדעם זייט איר נישט קיין ציוניסט, — מאַך איך אַ באַמערקונג.

— איך בין אָבער נישט קיין קעגנער פון דער ציוניסטישער אידעע — האָט געלויטעט שניצלער'ס תשובה, כמו אָן אַנטשולדיקונג. — דר. הערצל איז געווען אַ גרויסער שריפטשטעלער, אַ הערלעכע פּערזענלעכקייט . . . עס קאָן זיין, אָן ער האָט געהאַט די ריכטיקסטע וויזיע פון אַ נביא, — ווערט שניצלער סענטימענטאַל און מעלאַנכאָליש געשטימט . . .

* * *

אינצווישן איז דער "הער שארער" געקומען צולויפן אַ פאַרסאַפּעטער און אַ פאַרשוויצטער, אַפּווישנדיק דעם מיט שווייס באַדעקטן שטערן.

— הער שניצלער, — רעדט "הער שארער" מיט אַ ממש געבראַכענער שטימע. — מיר האָבן געוואַרט אַ פּערטל שעה מיט'ן אָנהויב פון דער פאַר-שטעלונג און איר זייט נישט געקומען . . . "דאָס הויז" (געמיינט טעאַטער), איז אויספאַרקויפט ביז צום לעצטן פּלאַץ! פּראַמיענטע געסט זיינען אנוועזנד ביי דער פאַרשטעלונג . . . די אַקטיאָרן זיינען נערוועז און געשפּאַנט אייך צו זען . . . ביטע, קומט . . .

אָבער ארטור שניצלער ווערט נישט נתפעל פון בערנאַרד שארער'ס תּחנונים'דיק קול'כל און זיצט מיט זיין האַנט אַנגעשפּאַרט אויפ'ן טיש. ער קוקט

שארער'ן גלייך אין די אויגן אריין ווי ער וואלט וועלן דערגרונטעווען די אויס-
טערלישע דרכים פון זיין פלאגיאטאָר . . .

— זיצט, הער שאַרער, — זאָגט שניצלער, ווי ער וואלט וועלן זיך אַביסל
רייצן מיט אים. — זיצט און טרינקט אַ קאפּע . . . איך האָב דאָך שוין סיי
ווי פאַרשפּעטיקט צו דער היינטיקער פאַרשטעלונג פון „דיבוק“. עס מאַכט
נישט אויס. איך וועל זען די פּיעסע ביי אַן אַנדערער געלעגנהייט.

— ווי קאָן איך זיצן אין קאפּע-הויז, — ציטערט אינגאַנצן דער „הער
שארער“, — אַז די אַקטיאָרן וועלן מיר פאַרשטיינען!
דער „הער שאַרער“ קוקט אויף מיר מיט אַנגעצונדענע פּלעמלעך, וואָס
גליען אַרויס פון זיינע צוויי קליינע אויגן און וויל אויסלאָזן זיין גאַנצן כּעס
צו מיר.

שניצלער באַמערקט די אומאַנגענעמע סיטואַציע און וויל מיך באַשיצן. ער
פאַרטיידיקט מיך, באַשר דאָס איז נישט מיין שולד, וואָס מיר האָבן פאַר-
שפּעטיקט צו דער פאַרשטעלונג, נאָר זיינע; אַז דער שמועס, וואָס ער האָט
געפירט מיט מיר, איז פאַר אים געווען זער אינטערעסאַנט און באַלערנדיק;
אַז ער האָט פון מיר זיך דערוואַסט גאָר אַ סך זאַכן, פון וועלכע ער האָט גע-
הערט צום ערשטן מאַל, וכדומה.

אַבער דער „הער שאַרער“ וויל זיך נישט באַרואיקן און שלאָגט פאַר, אַז
שניצלער זאָל קומען אין טעאַטער, כאַטש אויף אַ האַלבער פאַרשטעלונג, כדי
ער זאָל נישט פאַרבלייבן קיין ליגנער ביי די אַקטיאָרן פון דער טרופּע . . .
ווען שניצלער איז אַלץ פאַרבליבן פאַר'עקשנ'ט און נישט געוואַלט נאָכ-
קומען שאַרער'ס צודרינגלעכע בקשה, האָט דער „הער שאַרער“ פאַרוואַרפּן
דאָס קעפל אויף הינטערוויילעכקייט, ווי צו חלש'ן . . .

אין קאפּע-הויז איז אַנטשטאַנען אַ שטיקל סומאַטאָכע . . . דער קעלנער
האַט געבראַכט אַ גלאַז וואַסער און באַשפּריצט שאַרער'ס איינגעפאַלן פנים.
אַן אַנוועזנדער דאָקטאָר, וואָס איז געזעסן אין אַ קרייז פון פריינט איז צוגע-
לאָפּן. געטאַפּט דעם פּולס פונם „פאַר'חלש'טן“ פאַציענט און האָט קאַנסטאַ-
טירט, אַז עס איז „קוואַטש“. . . דעם פאַציענט פּעלט גאַרנישט . . .

שניצלער איז די גאַנצע צייט געווען זייער רואיק און געלאָסן. עפּעס
האַט ער פאַרשטאַנען (אַלס אַן אויסשטודירטער מעדיצין דאָקטאָר). אַז נישט
אַזוי טוט חלש'ן אַ מענטש, ווי עס האָט „גע'חלש'ט“ דער „הער שאַרער“ . . .
ענדלעך האָט דער מכלומרשט פאַר'חלש'טער „פאַציענט“ זיך אַוועקגע-
זעצט ביים טישל און האָט כּסדר עפּעס געוואַרטשעט אונטער די צייך:

— זי, זי, זי, — שטאַמלט דער „הער שאַרער“ אויף זיין ווינעררישן
לשון, — און וואַרפט אַן אויג אויף מיר, — האָבן „פאַרפאַצט“ (פאַרדאָרבן,
הייסט עס), דעם היינטיקן אַונט, און האָט אַ פאַרשעמטער פון דער נישט-געלונג-
גענער קאַמעדיע, וואָס ער האָט געוואַלט אָפּשפּילן פאַר שניצלער'ן, זיך
אַרויסגעשאַרט פון קאפּע-הויז.

די אקארשט פארגעקומענע סצענע, האט אויף שניצלער'ן געמאכט זער א פיינלעכן איינדרוק.

עס איז מעגלעך, אז אים, דעם אזוי פיינ-פילנדיקן מענטש און שריפט-שטעלער, האט ווי געטאן די גלייכגילטיקייט, וואס ער האט ארויסגעוויזן צו זיין פארערער — „הער שארער“, — וועלכער האט דאך דאס אלץ געמיינט אויפריכטיק און אים געוואלט טאן א טובה.

ענדלעך האט שניצלער ווי אויפגעוואכט פון זיינע רעיונות און זיך אָנ-ערופן:

— עס איז אַ הערלעכער אַוונט. אפשר וואָלטן מיר געמאַכט אַ שפּאַציר לענגאַוויס דעם דאַנז? שוין לאַנג נישט געווען אין דער געגנט. מיר זיינען אַרויס פון קאַפּע-הויז און באַגעגנט אַן אמת פאַר'כישופּטן אַוונט.

די אונטערגייענדיקע זון האט זיך ווי גע'טובל'ט אין די בלויע וואסערן פונם דאָנז-טייך. דער אַראָפּגענידערטער בין-השמשות האט אַרומגעהילט די באַלויכטענע שטאַט ווין מיט מיליאָניקע אַנגעצונדענע פייערלעך, וואָס האָבן שעמעריט פון די באַלויכטענע דאָנז-בריקן און פון די קאַפּע-הויזער; פון דעם פּאַפּולערן „ריזן-ראַד“ און פון די שפּיל-בודעס אינ'ם לוסטיק צעפּלאַ-טערטן און פון פּריידיק באַנומענעם „פּראַטער“.

שניצלער איז ווייטער ווי פאַרזונקען אין רעיונות און רעדט נישט קיין וואָרט. זיין אימפּאַנירנדער, ווייסלעך באַדעקטער קאַפּ מיט האַר, האַט אַראָפּ-געהאַנגען אין זיין מיטלווקסיקן גוף און ווי פאַרגעסן דעם הערלעכן זומער-אַוונט, וואָס ער האַט אקאַרשט אזוי שטאַרק באַווונדערט.

ענדלעך איז ער שטיין געבליבן אַ וויילע און זאָגט:

— איר האַט היינט געמאַכט פאַר מיר באמת ווונדערלעכע אַנטפּלעקונגען, וועגן וועלכע איך האָב ביז איצט נישט געוואָסט!

שניצלער'ס אויער איז געווען גרייט אויפצונעמען וואָס מער אינפּאַר-מאַציעס וועגן דעם יידישן לעבן; וועגן אונזערע פּאַליטישע, נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע שטרעמונגען, וואָס האָבן דעמאָלט באַהערשט די יידישע ישובים אין ליטע, פּוילן, גאַליציע, רומעניע, און אַנדערע לענדער.

עס איז נישט אויסגעשלאָסן, אז די אַנטיסעמיטישע דעמאָנסטראַציעס וואָס זיינען, ווי שוין דערמאָנט פּריער, פאַרגעקומען קעגן זיין פּיעסע „פּראַ-פּעסאַר בערנאַרדי“ און קעגן אים גופּא, אַלס אַ ייד, האָבן אויף אים געהאַט אַ גאַר שטאַרקע השפּעה. ער האַט, אפּנים, אַנגעהויבן צו רעווידירן זיין אַסימילירטן „אַני מאַמין“, אז ער איז מער ייד ווי „עסטרייכער“; אז ער איז נישט קיין דייטשער שריפטשטעלער און האַט מער משאַ-ומתן מיט יידן, מיט יידישקייט און מיט'ן ציוניזם.

— הייסט עס. — בלייבט פּלוצים שטיין שניצלער, — אז יידן דאַרפן

האַבן אַן אייגן לאַנד . . . אַן אייגענע היים, ווי דר. הערצל האָט דאָס אַזוי קלאָר פאַרמולירט אין זיין „אַלט־ניילאַנד“ און „יידנשטאַט“ . . .
— צום באַדויערן, — זאָגט שניצלער, — האָבן מיר, די יידן פון ווין און פון אַנדערע מערב־לענדער, נישט ריכטיק פאַרשטאַנען די פּאָליטישע קאַנ־צעפציע פון ציוניזם.

שניצלער'ס קול איז געוואָרן פעסטער און אַנגעהויבן צו רעדן האַסטיק און גיך, ווי ער וואָלט וועלן אַרויסזאָגן פאַרשיידענע געדאַנקען אויף איינמאַל, כדי ער זאָל זיי נישט פאַרגעסן. זיין לענגלעך צוגעשוירן און מיט ווייסע האַר־פעדים פאַרהילט בערדל, האָט בעת'ן רעדן ממש געציטערט און פלעגט אָפט שטיין בלייבן ווי ער זאָל וועלן כאַפּן דעם אָטעם.

עס האָט בעת־מעשה זיך אויסגעזוכט, אַז ארטור שניצלער, דער מחבר פון אַ דריי צענדליק וואַגיקע ווערק, דראַמען, דערציילונגען און נאָוועלן, דער זעלביקער גייסטרייכער שריפטשטעלער, וואָס האָט אין משך פון יאָרן גע־שאַפּן און באַרייכערט די דייטש־עסטרייכישע ליטעראַטור, האָט אין יענעם זומער־אָונט פון יאָר 1922, זיך געפילט עפעס אַזוי הילפלאַז און עלנט, ווי אַ קינד . . .

פון זיינע רייד האָט אַרויסגעיאַמערט דער יידישער צער פון דורות!

* * *

פון אונזער לאַנגן שפּאַציר זיינען מיר צוגעקומען צום בנין וווּ עס האָט זיך געפונען די ווינער „אוראניא“, אַ בילדונגס אַנשטאַלט, וווּ עס זיינען פאַר־געקומען פאַרשיידענע לעקציעס אויף קולטורעלע און אויף פּאָליטישע טע־מעס; פאַרשיידענע אָונט־קורסן פאַר יוגנטלעכע און דערוואַקסענע מענטשן, וואָס שטרעבן צו פאַרפולקאַמען זייער וויסן.

אייניקע פון די תלמידים, וואָס זיינען אַקאַרשט אַרויסגעקומען פונם אוראניא־בנין, האָבן זיך אַפגעשטעלט, ווען זיי האָבן דערזען שניצלער'ן און אים באַגרייט מיט אַ „גוטן אָונט“.

עטלעכע יונגערע מיידלעך זיינען צוגעקומען און מיט שמייכלדיק־פאַר־שעמטע אויגן זיך געבעטן ביי שניצלער'ן, אַז ער זאָל זיי געבן אַן אויטאָגראַף, וועלכע שניצלער האָט אַריינגעשריבן אין זייערע ביכלעך.

ווען דאָס געזעמל מיט יונגוואַרג איז געוואָרן גרעסער און שניצלער האָט מער זיך נישט געקאַנט קיין עצה געבן מיט זיי, האָט ער צוגערופן אַ „טעקסי“ און מיר זיינען צוגעפאַרן צו אַ קאַפּע־הויז אויפ'ן „שוואַרצענבערג פּלאַץ“.

— אַ גוטע, אַ פיינע יוגנט, — האָט שניצלער פּלוצים זיך אַנגערופן. אַבער זי ווערט צופרי פּאָליטיש פאַרדאַרבן און אַנטיסעמיטיש פאַר'ס'מ'ט . . . — אפשר וואָלטן מיר דאָך צוגעגאַנגען צום טעאַטער, כדי צו זען כאַטש אַ האַלבן אַקט פון דער פאַרשטעלונג? — פרעגט שניצלער, וועלכער איז געוואָרן אויפגערעגט און אומרויאַק.

איך האב אים אנגעוויזן, אז עס איז שוין נאך 10 דער זייגער און אז די פארשטעלונג פארענדיקט זיך א ליאדע מינוט. שניצלער ווונדערט זיך אויף דער שפעטער צייט און באדויערט, וואס ער מוז אהיימפארן, ווייל ער וויינט זער ווייט. ער האט זיך שטארק באדאנקט פאר די פאר שעה, וואס איך האב מיט אים פארבראכט און געבעטן, אז איך זאל אים אנטשולדיקן ביים „הער שאַר רער“ פאר דעם עגמת־נפש, וואס ער האט אים גורם געווען. . . . שניצלער האט מיר שטארק געדריקט די האנט און אויסגעדריקט דעם ווילן, אז ווען ער וועט קומען צו די „ווילנער“ זען א פארשטעלונג, וועלן מיר זיך ווידער באגעגענען און פארזעצן דעם אינטערעסאנטן שמועס. איך ווייס נישט, אויב ארטור שניצלער איז געקומען זען א פארשטעלונג ביי די „ווילנער טרופע“.

איך האב אים מער נישט באגעגנט.

* * *

אין יאר 1931, ווען איך האב דאן געוויינט אין דער טשעכאסלאוואקישער הויפט־שטאט, פראג, איז שניצלער געשטארבן. איך ווייס נישט, אויב שניצלער איז געשטארבן א בעל תשובה; אויב ער האט טאקע, אויף אן אמת, רעווידירט זיינע אנשויאונגען און איז פון אן אסי־מילאטאר געווארן א נאציאנאלער ייד. עס איז נישט אויסגעשלאסן, אז שניצלער האט יא געוואלט ווערן א בעל תשובה און קומען צו זיך, צו זיין אייגענעם יידישן שורש. אבער עס האט אים, אפשר, געפעלט דער מוט פאר אזא שריט. זיכער איז אבער איינס: מיט'ן טויט פון ארטור שניצלער, איז איבערגעריסן געווארן דער המשך פון די „אנאטאלס“, „גוסטלס“, „עלזעס“ און הונדערטער אנדערע טיפן און כאראקטערן, וואס ארטור שניצלער האט געשאפן מיט אזא קינסטלערישער ווירטואזיטעט!

ארטור שניצלער האט געהאט דאס גרויסע „גליק“ — צו שטארבן אין עלטער פון 71 יאר און גראד מיט א „נאטירלעכן“ טויט. . . . ער האט אויס־געמיטן דעם ביטערן גורל פון א גרויסן, גאר גרויסן טייל יידיש־דייטשע שריפטשטעלער, דיכטער, דראמאטורגן, קינסטלער, זשורנאליסטן, מאלער, אקטיארן און אנדערע, וואס האבן זיך געהאלטן פאר „דייטשן“ און „עסטריי־כער“. אבער ווען עס איז געקומען דער בייזער טאג און די נאציס האבן אריינמארשירט קיין עסטרייך, זיינען דאס רוב פון זיי געווארן ארעסטירט און פארשיקט אין די קאנצענטראציע לאגערן, שפעטער אין די גאז־אויונס און אין אנדערע אנשטאלטן פון טויט.

אין יאר 1938, זיבן יאר נאך שניצלער'ס טויט, האבן די נאציס געפראָוועט א „קארנאוואל“ און פארברענט אויף די שייטערהויפנס זיינע ווערק. . . .

אָבער די נאַציס האָבן פאַרברענט נישט בלויז די ווערק פון שניצלער'ן. אין די פלאַמען פון דעם היטלערישן קולטור-חורבן, זיינען אויך אומגעקומען שניצלער'ס העלדן. דאָס האַרץ און די נשמה פון דעם אַמאָליקן ווין איז פאַרברענט געוואָרן!

ריכארד בער-האפמאן האט ביי מיר זיך געלערנט ווידוי-זאגן

ריכארד בער-האפמאן, וועלכער איז געשטאַרבן אין יאָר 1945 אין אַמע-ריקע, דערווייטערט פון זיין באַליבטער היים-שטאָט, ווין, האָט ביים שרייבער פון די שורות אַרויסגערוּפן אַ בינטל טייערע זכרונות, וואָס זיינען ביז-איצט געווען איינגעבאַקן אין האַרצן ווי די שענסטע ברייאַנטן אין אַ קרוין. איך האָב די דאָזיקע זכרונות באַהאַלטן ווי אַ פּריוואַט אייגנטום און זיי געצערטלט, צוזאַמען מיט אַנדערע טייערע זכרונות, וואָס זיינען פאַרבליבן אין מיין דמיון פון דעם אַמאָליקן, ראַמאַנטישן ווין, וווּ איך האָב פאַרברענגט מיינע שיינע בחור'ישע יאָרן.

מיין באַקאַנטשאַפט מיט דעם גרויסן יידיש-דייטשן דיכטער האָב איך צו פאַרדאַנקען אַ גליקלעכן צופאַל, און אַ דאַנק דעם צופאַל האָט ער זיך געלערנט זאָגן ווידוי . . . איך ווייס נישט, אויב דער גרויסער דיכטער האָט די ווידוי גע-קאַנט אויסנווייניק, אָבער איך בין מער ווי זיכער, אַז אויב זיין זכרון האָט אים ניט אַפּגעלאָזט ביז אין די לעצטע מינוטן פון זיין לעבן, האָט ער, געוויס, זיך דערמאַנט אין דעם יונגן בלאַנדן בחור מיט די בלויע אויגן, מיט וועלכן ער האָט אַמאָל, אין אַ זוניקן פאַרמיטאַג פון חודש יולי אין יאָר 1922, זיך געלערנט זאָגן די אַלמעכטיקע ווידוי-תּפילה, וואָס איז אַ מין שיייד-וועג צווישן לעבן און טויט; אַ באַקענטניש פון די באַגאַנגענע חטאים אין משך פון דעם אַפּגעלעבטן בינטל יאָרן.

לויט מיין באַשיידענער מיינונג, האָט ריכאַרד בער-האפּמאַן ניט באַגאַנ-גען קיין שום חטאים אויף דעם זינדיקן וועלטל. און אויב יא, איז ער געוואָרן געלייטערט דורך איין איינציקער סטראָף פון זיין ווונדערלעך פאַר'כיטשופּטן „מרימ'ס שלאָף-ליד“, וואָס איז געווען דאָס שיר-השירים פון בער-האפּמאַנ'ס דיכטערישע שאַפּונגען.

ווען די „ווילנער טרופע“ האָט אין ווין אויפגעפירט א. ווייטער'ס פּיעסע „דער שטומער“, האָט דער הער בערנאַרד שארער אַזוי אַראַנזשירט, אַז איך בין געזעסן צו דער רעכטער זייט פון ריכאַרד בער-האפּמאַן, כדי אים צו געבן געוויסע אויפקלערונגען פון דער פּיעסע.

די מערקווירדיקע באַקאַנטשאַפט מיט דעם גרויסן יידיש-דייטשן דיכטער, האָט מיך ממש אַרויסגעבראַכט פון די כלים . . . דער קלוגער און גוט-

מוטיקער בער-האַפּמאַן האָט פאַרשטאַנען מיין גרויסע פאַרלעגנהייט און אַג-
געהויבן מיט מיר צו רעדן ווי מיט זיינסגלייכן, פּונקט ווי מיר וואָלטן געווען
אַלטע פּריינט.

„דער שטומער“ האָט ביי בער-האַפּמאַן און ביי מיר (וועלכער האָט די
פּיעסע געזען צום ערשטן מאל), אַרויסגערופן אַ אומגעהויערע באַגייסטערונג!
איך האָב בעת דער פאַרשטעלונג און בעת די צווישן-אַקטן אים געגעבן צו
פאַרשטיין אַ רייע שפּראַך-אויסדרוקן פון דער פּיעסע, וועמענס האַנדלונג איז
אַזוי צוגעפאַסט אַפילו פאַר דער איצטיקער צייט... די צעבראַכנקייט און אַג-
טוישונג פון דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט פאַרלוירן די אידעאַלן
אין די „שטורם און דראַנג“-עפּאָכעס, איז אַ געלייטערטע און אַ אויפגע-
וועקטע פּונם רעוואָלוציאַנערן טשאַד, צוריק געקומען אַהיים אין דעם קליינעם
יידישן שטעטל, אינעם בית-המדרש, וווּ דער „שטומער“ פּלאַנטערט זיך צווישן
דער עדה יידן בעת מנחה און מעריב, וואָס ציען דעם מאַגאַטענעם מעריב-ניגון,
„והוא רחום יכפר עון“ . . .

* * *

די סימבאָליק פון דער פּיעסע, האָט בער-האַפּמאַנען ווי עלעקטריזירט!
זינט די פאַרשטעלונגען פון דער „ווילנער טרופּע“, וואָס האָט אַרויסגע-
בראַכט שטיקער מיליע'ס פון יידישן לעבן אין די פּוילישע, ליטווישע און
רוסישע שטעט און שטעטלעך, איז דער גרויסער דיכטער פון „שלאַפּליד“,
„יעקב'ס חלום“, „יונגער דוד“, „גראַף פּאַן שעוואַלי“ און פון אַנדערע שאַ-
פּונגען, געוואָרן אויסער זיך! ער האָט — דורך די יידישע טעאַטער-
פאַרשטעלונגען ביי דער „ווילנער טרופּע“, זיך באַקאַנט מיט אַ נייער יידי-
שער וועלט, פון וועלכער ער האָט ניט געוואוסט; יידישע ראַמאַנטיק, וואָס ער
האָט ניט געזען אין ווין און אויך ניט אין זיין געבורטס-שטעטל אין מערן;
ער האָט פאַר זיך דערזען אַ נייע יידישע וועלט, אַ לעבעדיקע און אַ צאַפּלדיקע,
וואָס האָט אים, אָן שום ספק, געבראַכט אַ סך נענטער צום יידנטום, ווי ער
איז געווען ביז דעמאָלט.

בער-האַפּמאַן האָט, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, געוואָלט וויסן נאָכמער
פון יידישן לעבן, וויפיל ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט צו זען אויף דער בינע
ביי די „ווילנער“ און מיך געבעטן אים צו באַזוכן, כדי פאַרצוזעצן דעם שמועס
וועגן „יידישקייט“. עס האָט אים געצויגן, ווי אַ דורשטיקער צום ברונעם, נאָך
שעפּן גייעס וועגן דעם קאַמף פון דער יידישער יוגנט פאַר איר עקזיסטענץ;
געוואָלט וויסן וועגן דעם וווקס און אַנטוויקלונג פון דער יידישער ליטעראַ-
טור, טעאַטער און צייטונגען; ער האָט ניט געוואוסט וועגן דער גרויסער צאַל
יידישע שרייבער, מיט'ן אויסנאַם פון פּרץ, שלום אַש, דוד פּינסקי און נאָך
עטלעכע, וועלכע ער האָט געלייענט אַ טייל פון זייערע שאַפּונגען, איבערזעצט
אין דער דייטשער שפּראַך.

דער דיכטער פון ביבלישע דראַמעס, איז געווען פרעמד פון רעאלן יידישן לעבן . . .

* * *

בער־האַפּמאַן האָט געוווינט אין דעם ווינער הערלעכן דעבלינגער־באַ־צירק, וואָס איז געווען איינגעטונקען אין צאַרטן גרינס און אין דער ספעציפיש ווינער ראַמאַנטיק. מיר איז געווען שטאַרק אויפפאַלענד, וואָס די שיינע וויליע אין וועלכער בער־האַפּמאַן האָט געוווינט, איז געווען באַסימנט מיט אַ גרויסן מגן־דוד. איך ווייס נישט, אויב בער־האַפּמאַן איז געווען אַ ציוניסט. אָבער דורך דעם מגן־דוד האָט ער ממש „פּראָוואַצירט“ זיינע יידישע און ניט־יידישע שכנים און די טויזנטער טוריסטן, וואָס האָבן באַזוכט די דעבלינגער־געגנט.

בער־האַפּמאַן האָט מיך אויפגענומען מיט אַ ממש פאַטערלעכער ליבע און מיך איינגעלאָדן אין זיין אַרבעטס־צימער, וואָס איז געווען זער זויבער און ציכטיק. מיר איז געווען שטאַרק אומבאַקוועם, וואָס דער הויכער, מאַיעסטעטיש שיינער און עלטערער מענטש, רופט מיך „איר“ („זי“) און ניט פּראָסט „דו“. בעת מיר האָבן געטרונקען קאַפּע, האָט בער־האַפּמאַן זיך דערמאַנט אינעם מעריב־ניגון פון דער נעכטיקער פּאַרשטעלונג און אָנגעהויבן צו ברומען די ערשטע ווערטער „והוא“. . . און איך האָב פּאַרגעזעצט: „רחום יכפר עון ולא ישחית“ — — — —

ער האָט אַרויסגענומען פון זיין שראַנק אַן אַלטן סידור און איך האָב אויפגעמישט די מעריב־תפילה, וועלכע הויבט זיך אָן מיט דעם עלעגיש־מאַנאַטאַנעם ניגון, וואָס מיר האָבן אַקאַרשט געברומט. אָבער איך האָב אַ חשד, אַז דער מחבר פון „עקב'ס חלום“, וועמענס שטאַף ער האָט געשעפט פון ביבלישע קוואַלן, האָט ניט געקאַנט קיין שייטל עברי . . . בער־האַפּמאַן האָט מיר מודה געווען, אַז ער איז מקנא דאָס קליינסטע חדר־יינגל אין „אַסטן“ (געמיינט אין די מזרח־לענדער), וואָס הויבט אָן צו גיין אין חדר אַריין צו פיר יאָר קען זאָגן אויף אויסנווייניק דעם „והוא רחום יכפר עון“ און ער קאַן נישט . . .

אַ טיפּער, עכט־יידישעלעכער זיפּף, האָט זיך אַרויסגעריסן פון זיין ברוסט־קאַסטן, און נאָך אַ ווילע שווייגן האָט ער זיך אָנגערופן:

— איבער הונדערט יאָר, וועל איך אפילו ניט קאַנען זאָגן דאָס „זינדן־באַקענטניס“ (געמיינט ווידוי) . . . און ווידער אַ קורצע, דערדריקנדע פּוּזע, דאָן פרעגט ער מיך:

— און איר קאַנט דאָס . . . „זינדן־באַקענטניס“, כ'מין דאָס . . .

— ווידוי? — בעסער איך אויס.

— יא, דאָס מיינט איר . . .

— איך הויב דאָך ערשט אָן צו לעבן, — האָב איך באַמערקט מיט אַ

שמיכל — און כ'האָב נאָך צייט אויסצולערנען ווידוי . . .

בער-האָפּמאַן האָט געלאַכט פון מיין באַמערקונג און צוגעגעבן:
— איר זענט גערעכט, אָבער אין אַ וועלט פון האָס און שנאה צום ייד,
דאַרף יעדעס יידיש קינד קענען זאָגן ווידוי, פונקט ווי זיי קענען זאָגן „והוא
רחום“ . . . — און ברומט ווידער דעם מעריב-ניגון, כדי אַפּצווענדן אונזער
שמועס וועגן דעם אומהיימלעכן ווידוי . . .

* * *

פון דעם העל-זוניקן דרויסן, האָבן אינ'ם קיל-פאַרשאַטנטן אַרבעטס-
צימער אַריינגעשטראַמט סנאַפעס מיט וואַרימער ליכטיקייט.
בער-האָפּמאַן האָט מיך פאַרבעטן אין גאַרטן, וואָס איז געווען אַ מאַזאַיק
פון כל-ערליי בלומען. „אַליין געפלאַנצט“ — באַמערקט ער מיט אַ שטאַלצן,
צופרידענעם שמיכל. יעדן טאָג, ס'רוב אין די פרימאַרגן שעה'ן, — איז ער
מוסיף, — פאַרברענג איך לפחות צוויי שעה אין גאַרטן און צערטל זיי, די
בלומען, מיט וואַסער-באַשפריצונגען, וועמענס פרישע צאַרטע ריחות דער-
קוויקן ממש דאָס האַרץ! בער-האָפּמאַן האָט זיך אויסגעקאַנט אין יעדער בלום
און פאַרשטאַנען זיי צו באַהאַנדלען, ווי אַ געניטער דאָקטאָר פאַרשטייט אומ-
צוגיין מיט זיין פאַציענט.

נאָך אַ קורצער וויילע גייען מיר צוריק אין זיין אַרבעטס-צימער און ער
מישט ווידער אויף אינ'ם סידור די ווידוי . . .
— איך וואָלט וועלן אויסלערנען די תפילה אויף אויסנווייניק, — באַ-
מערקט בער-האָפּמאַן אַביסל פאַרלעגן, — אָבער מיין בני-בית דאַרף דערפון
חלילה ניט וויסן . . . זיי קאַנען ווערן שטאַרק באַאומרויאַקט . . .
איך האָב די העברעאישע אותיות פון דער ווידוי איבערגעשריבן מיט דעם
לאַטיינישן אַלפאַבעט, ווייל — ווי איך האָב שוין פריער באַמערקט, — האָט ער
געקענט זער שוואַך דעם העברעאישן אויסלייג, סיידן די אותיות זיינען געווען
געפינטלט.

איך פלעג אָפט באַזוכן דעם באַטרעפנדן באַצירק בעת די זומער-שפאַצירן
און בעת די כ' תמוז-דיקע יאַרצייטן צו הערצליס קבר, אָבער בער-האָפּמאַנען,
האָב איך זינט דעמאָלט מער נישט געזען.

אין תוך גענומען, איז בער-האָפּמאַן געווען אַ דייטשער דיכטער, ווי
דייטש עס זיינען געווען זיינע צייט-קאַלעגן: אַרטור שניצלער, פראַנץ ווערפעל,
סטעפאַן צווייג, פעליקס סאלטן און אַ סך אַנדערע. אָבער ער איז צווישן אַלע
קאַלעגן פון זיין דור, געווען מער יידישער; האָט געברומט אַ מעריב-דיקן „והוא
רחום“ ניגון און געשטרעבט צו קאַנען זאָגן די ווידוי אויף אויסנווייניק . . .
ער האָט זיינע שאַפונגען באַפליגלט מיט ביבלישע טעמעס, וואָס האָבן
באַרייכערט די דייטשע ליטעראַטור, אָבער ניט די יידישע, ווייל ער איז פון
אונז געווען דערווייטערט און אַפּגעפרעמדט צוליב דער ניט-יידישער סביבה
אין וועלכער ער האָט געלעבט.

ער האָט געשטרעבט צו דערגרונטעוון דאָס יידישע „מיסטעריום“ און אפשר דערפאַר האָט ער איינגעלאָדן גראַד מיך, כדי צו „עקזאָמינירן“ דעם גייסטיקן מהות פון דער יידישער יוגנט; עס קאָן זיין, אָז ער האָט אין זיין אונטערבאווסטיין מקנא געווען און רעספעקטירט דעם יונגן יידישן דור, וואָס איז ענג צוגעבונדן צום יידישן לעבן. עס איז מעגלעך, אָז ער האָט אין קרייז פון זיינע פריינט און באַקאַנטע געשמועסט וועגן דער נאַציאָנאַל באַ-ווסטער יידישער יוגנט, און האָט שטאַלצירט מיט אונז, ווי מיר יידן האָבן באמת שטאַלצירט מיט ריכאַרד בער-האַפּמאַן, דעם ווינער יידישן דיכטער-פירשט, וועלכער איז געשטאַרבן אין דעם פרעמדן אַמעריקאַנער גלות — אַלס פליט פון נאַציזם אין עסטרייך.

א באַגעגענונג מיט באַריס טאַמאַשעווסקי

אין יאָר 1929, ווען איך בין געווען אַ שותף צו דעם ווינער יידישן טעאַטער „אַסטאָר“ אויף דער פּראָטער-שטראַסע, האָט ביי אונז געגעבן אַ קורצן גאַסטראַל באַריס טאַמאַשעווסקי, וועלכער האָט אויפגעפירט אַ פּיעסע מיטן נאָמען „ער און זי“.

דער אַמאָל באַרימטער יידישער אַקטיאָר טאַמאַשעווסקי, וועלכער איז געווען דער מחבר פון אַ גרעסערע צאָל אַפּערעטקעס און מעלאָדראַמעס: פון „תּוֹרַה־לַעֲד“, „בוֹרַה־לַעֲד“, „בר-מצוה־לַעֲד“ און פון „פּינטעלע יידעלעך“, וואָס האָבן געהאַט, ווילט זיך זאָגן, דעראַבערט די יידישע טעאַטער-וועלט פון דעמאָלט, האָט אין ווין נישט געהאַט דעם דערפאַלג, וואָס ער האָט דערוואָרט. באַריס טאַמאַשעווסקי, דער אַמאָליקער אַריאַל פון דער יידישער טעאַטער-וועלט, איז אין יענע יאָרן שוין געווען אַ האַלב-פּאַרלאַשענער שטערן. ער האָט דאָס געפילט און פאַרשטאַנען, אָבער ער האָט געקעמפט קעגן דעם אַזוי בולטן אמת, וואָס האָט אים באַגלייט ווי אַ שאַטן . . .

נאָך זיין נישט געלונגענעם קורצן גאַסטשפּיל אין ווין, האָט טאַמאַשעווסקי זיך אַרויסגעלאָזט אויף אַ טורנעע איבער די פּראָווינצן פון דער סלאַ-וואַקיי און קאַרפּאַטאַרוס, כדי דאָרט צו פּרווון זיין, פון אים זיך אַפּגעטוענעם מזל. ער האָט געקעמפט ווי אַ לייב, כדי זיך צו האַלטן אין דער „מעלה“ און נישט געוואָלט פאַרשוועכן דעם כבוד פון זיין אַמאָליקן פּרעסטיזש.

ער איז אויפגעטראָטן אין אַ ריי דאַרטיקע שטעט און שטעטלעך, און זיינע אַמאָליקע „פּאַטריאָטן“, די צוריקגעקומענע יידישע עמיגראַנטן פון אַמעריקע, וואָס האָבן אים געקענט פון זיינע גרויסע טעאַטער-דערפאַלגן אין ניו-יאָרק, האָבן אים מקרב געווען און צוגעטיילט אַ סך כבוד, אָבער דאָס האָט נישט געהאַלפן צו זיינע דערוואָרטעטע קאַסע-דערפאַלגן.

איך האב איין מאל באגעגענט באַריס טאַמאַשעווסקי'ן אויפ'ן וואַקזאַל פון דעם באַקאַנטן סלאַוואַקישן קור-אַרט פּישטיאַן. ער האָט מיט אַ טרויעריק געמייט זיך באַקלאַגט פאַר מיר, אַז ער וועט אין די נאַענטסטע טעג צוריקפאַרן קיין אַמעריקע, ווייל די יידן פון ווין און פון דער סלאַוואַקיי, האָבן אים שטאַרק אַנטוישט . . .

טאַמאַשעווסקי האָט געהאַט אַ סך פּלענער און פאַנטאַזירט, אַז ווען ער וועט צוריקקומען קיין ניו-יאָרק, וועט ער דאַרט „ברענען אַ וועלט“. ער וועט שרייבן פּיעסן, שפּילן טעאַטער און ווייזן וואָס ער קאַן.

איך ווייס נישט, וואָס פון טאַמאַשעווסקי'ס פּלענער איז געוואָרן. אָבער אין דער צייט, ווען איך האָב אים געטראָפּן אין ווין און אין דער סלאַוואַקיי האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער שיינער פּרינץ פון דער אַמאַליקער יידישער בינע, וועט זיין ציל נישט מער דערגרייכן. ער איז געווען פיזיש צע-בראַכן און מאַראַליש באַליידיקט צוליב זיינע געליטענע דורכפאַלן.

ביי זיין געוועזענעם סלאַוואַקישן אימפּרעסאַריאַ, מ. קאַצוויר, (וועלכער וווינט איצט אין לאַנדאָן), געפּינען זיך אַ צאַל בריוו פון באַריס טאַמאַשעווסקי, וועלכע זיינען געשריבן מיט אַ סך צער און ווייטיק צוליב זיין דורכגעפאַלענער טורנעע אין דער סלאַוואַקיי. ער באַקלאַגט זיך, אַז „די יידן האָבן נישט אַרויס-געוויזן צו אים די געהאַפטע ליבשאַפט און דרך-אַרץ, וואָס ער האָט געהאַט צו זיי אין דער צייט פון זיינע גרויסע מאַראַלישע און מאַטעריעלע דערפאַלגן אויף דער יידישער בינע“.

נע־וּנְד מִיט דער טעאטער־בויד

די געשיכטע פון א „צילינדער“

אין הערבסט, 1924, ווען איך בין געקומען צו דער „שטראמער-טרופע“ וואָס האָט דעמאָלט גאָסטראָלירט אין דער קאַרפּאַטאַרוסער שטאָט מונקאַטש. בין איך שוין געווען אַ היבש ביסל „אויסגעגריינט“. אין משך פון מיי-נע פּריערדיקע וואַנדערונגען מיט דער יונגוירט-טרופע איבער די פּראָווינצן פון בעמען, מערן און טשעכיש-שלעזיען, וועגן וואָס איך האָב שוין דערציילט אין אַ פּריערדיק קאַפיטל, האָב איך ביסלעכווייז מיך איינגעלעבט מיט'ן ספּע-ציפּיש יידישן טעאַטער-וועלטל, און מיט'ן טעאַטער-לשון, וואָס האָט פאַר-נומען אַ וויכטיק אַרט אין אַקטיאָרישן לעבן.

דעם אמת געזאָגט האָב איך נישט געוואָסט, וואָס פאַר אַ פּונקציע איך וועל פאַרנעמען אין דער „שטראמער טרופע“. עס האָט מיך אָבער געצויגן, ווי מיט אַ מאַגענט, צו באַקענען זיך מיט דעם אייגנאַרטיקן יידישן לעבן אין דער, פאַר מיר אומבאַקאַנטער קאַרפּאַטאַרוסער מדינה, וואָס האָט שפּעטער פאַרנומען אַ וויכטיקן אַרט אין מיין לעבן.

דער געשעפּטס-פּירער פון דער טרופע, וועלכער האָט געהאַט אַ קאַנ-צעסיע צו שפּילן יידיש-טעאַטער אין דער טשעכאָסלאָוואַקיי, האָט געהייסן זכריה פּראָנצאַס, אַ געבוירענער אין לעמבערג.

זכריה פּראָנצאַס איז געווען אַ מערקווירדיקער טיפּ, וואָס מען געפינט מער נישט אין אונזער יידישן טעאַטער-וועלטל. ער איז געווען אינטעליגענט און געבילדעט, אָבער גלייכצייטיק הפּקר'דיק און אומפאַראַנטוואָרטלעך פאַר זיינע מעשים; אַ באַהעם און אַ קאַרטן-שפּילער, אַ כּל-בו און אַ גוטער ברו-דער. פון צייט צו צייט פלעגט ער זיך אויך באַטייליקן מיט אַ ראָלע אין אַ פּיעסע, אָבער אַן אַמביציע צו שפּילן טעאַטער. יעדער אויפּטריט אויף דער בינע איז פאַר אים געווען אַן אַפּקומעניש!

ביסלעכווייז האָט פּראָנצאַס מיך איינגעשפּאַנט אין דער אַדמיניסטראַטי-ווער אַרבעט אַרום דעם טעאַטער, כדי ער זאָל האָבן מער צייט צו „שחוק'ן“ (שפּילן אין קאַרטן, אויפ'ן מונקאַטשער לשון). ער האָט מיך באַקענט מיט'ן אופן, ווי אַזוי מען מאַכט „שוואַרץ שבת“ מיט דעם שטייער-אַמט, וואָס פלעגט נעמען אַ געוויסן פּראָצענט פון די פאַרקויפטע בילעטן; ווי אַזוי מען איז זיך נוהג ביים דינגען אַ טעאַטער; ווי אַזוי מען באַשטעלט אָפּישן, אַרגאַניזירן דעם פאַר-פאַרקויף פון די בילעטן, וכדומה.

ווען פּראָנצאַס האָט זיך איבערצייגט, אַז איך פיר אויס די מיר אַנפאַר-טרויער אַדמיניסטראַטיווע פּונקציעס מיט דערפּאָלג, האָט ער מיר אָנגעהויבן געבן זער דעליקאַטע „לעקציעס“, ווי צו מאַכן אַ „צילינדער“ ביים טעאַטער. דאָס הייסט, ווי-אַזוי מען מאַכט אַ פאַר „זייטיקע“ פאַרדינסטלעך, וואָס זאָלן נישט זיין אויפּפאַליק . . .

לכתחילה האָב איך נישט ריכטיק פאַרשטאַנען, וואָס פראַנצאַס מיינט מיט דעם באַגריף „צילינדער“; צי עס האַנדלט זיך אין אַזאַ שוואַרץ-גלאַנצנדיקן, שטייפן הוט, וואָס מ'טראַגט אויפ'ן קאָפּ ביי וויכטיקע צערעמאָניאַלע פאַראַגן-שטאַלטונגען, צי וועגן עפעס אַן אַנדערע זאַך. כדי דעם ענין צו מאַכן אַביסל פאַרשטענדלעכער, האָט ער מיר דערציילט די פּאָלגענדע געשיכטע:

ווען פּוילן איז פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה געווען אונטער דער צאָרישער הערשאַפט און ס'איז אַנגעקומען זער שווער פאַר יידישע אַקטיאָרן צו שפּילן טעאַטער אויף יידיש, וואָס דערצו האָט מען געמוזט האָבן אַ דער-לויבעניש פון די צאָרישע הערשער, האָט אַ יידישע חברים-טרופע אויסגע-וויילט איינעם פון זייערע ערלעכסטע און אינטעליגענטסטע מיטגלידער, אַז ער זאָל זיין דער געשעפטס-פירער.

אמאָל, איז דער דאָזיקער געשעפטס-פירער געקומען קיין לובלין בעטן ביים דאָרטיקן צאָרישן גענעראַל-גובערנאַטאָר אַ דערלויבעניש צו מעגן שפּילן יידיש-טעאַטער. ווען דער גובערנאַטאָר'ס סעקרעטאַר האָט דערזען דעם אַפּ-געשליסענעם הולך פון געשעפטס-פירער, וועלכער איז געגאַנגען אין אַן אַלט אַפּגעריבן רעקל, מיט צעריסענע הויזן און פון די אַפּענע שיך האָבן זיך אַרויס-געזען די נאַקעטע פיס, האָט ער אים אַרויסגעוואָרפן!

פאַרצווייפלט, האָט דער געשעפטס-פירער אַנגעהויבן אַרומלויפן צו די יידישע כלל-טוער פון לובלין און צו די טעאַטער-פאַטריאַטן, בעטנדיק, אַז זיי זאָלן אים אַרויסהעלפן אין דער צרה, ווייל די טרופע, וואָס געפינט זיך אין אַ שכנות'דיק שטעטל, האָט נישט וווּ צו שפּילן, און זיי וואַרטן אויף דער ישועה פון דעם לובלינער גובערנאַטאָר.

— דו שוטה, — האָט זיך אַנגערופן איינער פון די לובלינער טעאַטער-פאַטריאַטן — ווי עשמסטו דיך נישט אין אַזאַ וויסטן מעמד אַנצושלאַגן צום סאַמאָאָראַדנעם גענעראַל גובערנאַטאָר? זעסט דאָך אויס ווי אַ באַסיאק! צו אַזאַ וויכטיקן שררה מוז מען גיין אַנגעטון אין לייטישע בגדים און טראַגן כאַטש אַ צילינדער אויפ'ן קאָפּ . . .

דער נאַאיווער געשעפטס-פירער האָט געפאַלגט די עצה-טובה און האָט אויפ'ן דאָרטיקן אַלטן מאַרק זיך איינגעהאַנדלט אַ צילינדער; עפעס אַן אַלט חפץ נאָך פון גראַף פאַטאַצקי'ס צייטן פאַר וועלכן ער האָט באַצאַלט פּופציק קאַפּיקעס, און האָט זיך נאָכאַמאָל געלאָזט צום גובערנאַטאָר פרווון ס'מול. ווען דער סעקרעטאַר האָט דערזען דעם פאַרשוין מיט אַ צילינדער אויפ'ן קאָפּ איז ער אַריין צום גובערנאַטאָר דערציילן די מעשה וועגן דעם אויסטער-לישן באַזוך פון יידישן געשעפטס-פירער. דער גובערנאַטאָר האָט אים געהייסן אַריינלאָזן. דערזענדיק אים, האָט ער זיך שטאַרק צעלאַכט און פאַר רחמנות אים אויסגעשטעלט אַ דערלויבעניש פאַר דער חברים-טרופע צו שפּילן יידיש-טעאַטער אין לובלין און אין דער גובערניע.

קומענדיק צוריק צו דער טרופע, האָט ער דערציילט זיינע נסים-ונפלאות.

ווי אזוי דער צילינדער האָט געהאַלפֿן באַקומען אַ דערלויבעניש צו שפּילן יידיש טעאַטער, און האָט צוגעשטעלט די סומע פֿון פּופּציק קאַפּיקעס צום חשבון פֿון זיינע הוצאות.

אַז די פינאַנץ־קאָמיטע פֿון דער חברים־טרופּע האָט פֿאַר זיך דערוען עפעס אַן אויסטערלישע ציפּער פֿון אַ האַלבן רובל, האָבן זיי אַנגעהויבן קרימען מיט די נעז און גע'פּסק'נט, אַז זיי אַנערקענען נישט אַ ספּעציעלע אויסגאַבע; אַ געשעפט־פּירער פֿון אַ טעאַטער — האָבן זיי גע'טענה'ט — דאַרף זיך שלאָגן „קאַפּ אין וואַנט“ און מוז באַזאָרגן אַ דערלויבעניש צו שפּילן טעאַטער, ווייל דערויף האָט מען אים באַשטימט, און זיינע זייטיקע הוצאות גייען קיינעם נישט אָן.

דער ערלעכער געשעפט־פּירער האָט געשוויגן פֿאַר צער און פֿאַרדרוס. ער האָט אָבער באַשלאָסן צו „לערנען בלק“ מיט די חברים פֿון דער פינאַנץ־קאָמיטע, אַט ווי־אזוי:

דאָס צווייטע מאָל, צוריקקומענדיק פֿון אַ נסיעה איבער די פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך וווּ ער האָט אַראַנזשירט גאַסטרעאָלן פֿאַר דער טרופּע, האָט ער צוגעשטעלט חשבונות פֿון זיינע הוצאות, וואָס אין די אויגן פֿון דער פינאַנץ־קאָמיטע האָבן זיי אויסגעזען לאַגיש און פֿאַרשטענדלעך. למשל:

„אַ דראַשקע פֿון דער באַן אין שטאַט אַריין און צוריק — פּופּציק קאַפּיקעס (פּריער פּלעגט ער גיין צופּוס); אַ צימער אין האָטעל און טרינק־געלט — אַ רובל (פּריער פּלעגט ער שלאָפֿן אויפֿן וואַקזאַל אָדער אין אַ ביליקער מלינה). הכלל, אַלץ אַזעלכע „הוצאות“, וואָס נאָך יעדער נסיעה פּלעגן זיי ווערן גרעסער און געשוואַלענער . . .

די חברים פֿון דער פינאַנץ־קאָמיטע האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז עפעס איז נישט אין אַרדענונג מיט די הוצאות פֿון זייער געשעפט־פּירער. פּריער האָט ער זיינע חשבונות צוגעשטעלט אויף אַ קליין צעטעלע, און אין דער לעצטער צייט האָט ער שוין געשריבן אויף לאַנגע בויגנס פּאַפּיר, וואָס האָבן אויסגע־זען ווי מגילות. אָבער זיי האָבן אים נישט געקאָנט כאַפֿן ביי דער האַנט מיט עפעס אַ „לינקער“ אויסגאַבע, ווייל אַלע הוצאות האָבן אויסגעזען לאַגיש און פֿאַרשטענדלעך . . .

אַמאָל, ווען דער געשעפט־פּירער איז צוריקגעקומען פֿון אַזאַ נסיעה און האָט, ווי דער שטייגער, צוגעשטעלט אַ לאַנגע מגילה, און מען האָט אים געוואַלט כאַפֿן ביי אַ חטא, האָט ער זיך אַנגערופֿן:

— חברים, וואָס זוכט איר? דעם „צילינדער“? נישטאָ קיין „צילינדערס“

אין מיינע הוצאות . . .

— האָסט פֿאַרשטאַנען דעם נמשל? — האָט פֿראַנצאַס מיך אַ פּרעג גע־

טאַן מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל, ווי אַ רבי, וואָס שטעלט זיין תּלמיד אַ קשיא.

אַט דאָס איז דער „שכל“ פֿון אַ „צילינדער“ אין יידישן טעאַטער.

א אימפרעסאריא פארשפילט אין קארטן די סובסדיעס

פאר'ן יידישן טעאטער

דאס כאראקטעריסטישע מעשה'לע, וואס פראנצאס האט מיר דערציילט, ווי אזוי מען מאכט א "צילינדער" ביים יידישן טעאטער, איז מיר שטארק געפעלן. אבער גלייכצייטיק האט מיר אויך פאראינטריגירט א גאר-וויכטיקע פראגע: פונוואנען נעמט זכריה פראנצאס די גרויסע געלט'ער, וואס ער פאר-שפילט טאג-טעגלעך אין קארטן?

איך האב געוויסט, אז פראנצאס איז "פאניע-בראט" מיט די אַנגעזעענסטע קארטן-שפילער פון מונקאטש, איינגעשלאַסן אויך מיט'ן דארטיקן קריסטלעכן בירגער-מייסטער, ד"ר פעטריגאלא, וועלכער איז צו זיינע מעלות-טובות אויך געווען א גרויסער שיכור און א נאך גרעסערער שיקסע'ניק. ד"ר פעטריגאלא איז לויט זיין פראפעסיע געווען אן אדוואקאט. נאר צוליב זיינע פילזייטיקע פארפליכטונגען אלס בירגערמייסטער, קארטן-שפילער, שיכור און אַנדערע "מעשים-טובים", האט ער אויפגעגעבן זיין אדוואקאטור און איז געווארן דער אמת'ער שאַלטיק.

ד"ר פעטריגאלא האט אויסשליסליך זיך גע'חבר'ט מיט יידן און ער האט מיט דער צייט ממש פאָרגעסן, אז ער איז א קריסט . . . טאָג און נאכט פלעגט ער זיצן אין דעם מונקאטשער קאָפּע-הויז "טשילאג" אין דער געזעל-שאַפט פון זיינע יידישע פריינט, מיט וועלכע ער האט "געסטראַקעט" אין קארטן. אַלס א פּועל-יוצא פון זיין פריינטשאַפט מיט יידן, האט ער זיך אויסגע-לערנט רעדן יידיש און ער פלעגט דאָס יידישע לשון און סתם-יידישע ווערטלעך באַנוצן בעת א גאר-שווערן "גאַנג" אין אַן "אַקע", "פרעפּעראַנס" און אין אַנדערע קארטן-שפילערישע "תורות".

"זאָגט די גמראַ אזוי, א פּולע סטאַדאַלע מיט שטרוי", — פלעגט דער קריסטלעכער בירגערמייסטער פון מונקאטש אונטערברומען א ניגון . . . אַדער:

"אויפ'ן פריפעטשיק ברענט א פייערל און אין די קארטן איז הייס" . . . און זיינע פאַרטנערס פלעגן אים אַרויסהעלפן מיט אַן אַנדער יידיש פאַלקס-לידל, אַדער מיט אַ "שלאַגער"-ליד פון אַ יידישער אַפּערעטקע, וואָס מ'האַט דעמאָלט געשפילט אינ'ם יידישן טעאטער אין מונקאטש.

הכלל: צווישן די יידישע און קריסטלעכע קארטן-שפילער פון מונקאטש, האט געהערשט א גאר-האַרציקע פריינטשאַפט . . . מיט אַט דעם מונקאטשער בירגערמייסטער ד"ר פעטריגאלא, איז פראַנ-צאָס געווען אַ יידיש-נפש. מיט אים האט ער אַמליבסטן געשפילט אין קארטן. אַבער אזוי ווי דער באַטרעפּנדער בירגערמייסטער איז געווען אַ גרעסערער

„גאון“ אין „סראקען“, פלעגט פראנצאס צו אים פארשפילן, וויפל ער האט פארמאגט.

נאך א קורצער אויספארשונג האב איך אויסגעפונען דעם סוד פון פראנצאס'עס געהיימע פינאנציעלע הכנסות, וואס האבן מיט זיך פּרעזענטירט דעם אמת'דיקן, גאָר-גרויסן „צילינדער“.

די יידישע ראַטמענער אין די מוניציפאליטעטן פון מונקאטש, אונגוואר און פון אַ ריי אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין קארפאטארוס האבן אויסגע-ווירקט, אז דאָס יידישע טעאַטער, וואָס גאסטראָלירט אין זייערע שטעט, זאל באַקומען אַ יערלעכע סובסידיע, לויט די פינאנציעלע מעגלעכקייטן פון די מאַגיסטראַטן, און דאָס סובסידיע-געלט זאל אויסגעצאָלט ווערן צו זכריה פראנצאס, דעם אימפרעסאריא און קאַנצעסיאָנער פון די יידישע טעאַטער-טרופעס, וואָס האָבן אין יענע יאָרן אַרומגעוואַנדערט איבער די פאַרשיידענע פּראָווינצן פון קארפאטארוס און סלאַוואַקיי.

די קריסטלעכע ראַטמענער האָבן אין דאָס רוב פאַלן נישט געשטעלט קיין ווידערשטאַנד און אַקצעפטירט די פאַרשלאָגן פון זייערע יידישע קאַלעגן, אַז דאָס יידישע טעאַטער זאל באַקומען אַ יערלעכע סובסידיע.

אַט די סובסידיע-געלט'ער, וואָס האָבן אויסגעמאַכט טויזנטער טשעכישע קראַנען, האָט פראַנצאָס פאַרשפילט אין קאַרטן! די גרעסטע סובסידיע האָט געשטאַמט פון מונקאטש, אַרום פינף טויזנט קראַן, און די סומע פלעגט ער פאַרשפילן צו ד"ר פעטריגאלא . . .

אַמאָל, ווען פראנצאס האט געהאט פארשפילט צו ד"ר פעטריגאלא די גאַנצע סומע, וואָס ער האָט באַקומען אַלס סובסידיע פון מונקאטשער מאַגיסטראַט, האָט ער צו אים אַזוי געזאָגט:

— הער בירגערמייסטער, איר דאַרפט מיר באַוויליקן אַ סובסידיע פאַר'ן יידישן טעאַטער, כאָטש אויף אַ 25 טויזנט קראַן, ווייל דאָס געלט פאַלט דאָך במילא אַריין צו אייך אין טאַש אַריין . . .

דער מונקאטשער בירגערמייסטער איז אין פרינציפ נישט געווען קיינן אַזאַ פאַרשלאָג . . .

א ראש-הקהל קויפט דעם ניגון פון ראש-חודש בענטשן . . .

דאָס סלאָוואַקישע שטעטל רוזשענבורג האָט געהאַט אַ זער שלעכטן שם ביי די יידישע טעאַטער־טרופּעס, וואָס פּלעגן דאָס מקום אויסמיידן ווי דאָרט וואָלט געבושעוועט אַ מגפּה.

מאָדנע יידן האָבן דאָרט געוווינט.

אַ טייל פון זיי זיינען געווען אַסימילירט אַלס „מאָדיאַרן“, אַ טייל אַלס „דייטשן“ און אַ טייל אַלס „סלאָוואַקן“ און נישט געלעבט בשלום צווישן זיך. אָבער אין איין פרט איז יאָ ביי זיי געווען אַחדות, אַז אין יידישן טעאַטער דאָרף מען נישט גיין . . .

דאָס שטעטל איז געלעגן אויף דער באַן־ליניע בראַטיסלאַוואַ־קאַשיצע. בכּן, פּלעגט אָפט פּאַסירן, אַז ווען אַ יידישע טעאַטער־טרופּע איז צוליב גע־וויסע סיבות געבליבן „שטעקן“, ניט האָבנדיק וווּ צו שפּילן במשך פון עטלעכע טעג, האָט מען באַי־ברירה זיך אָפּגעשטעלט אין רוזשענבורג און ריזיקירט אַ פּאַרשטעלונג, הגם מען איז געווען „פּאַרזיכערט“ מיט אַ פינאַנציעלן דורכפּאַל. צוליב דער אָקאַרשט דערמאַנטער סיבה בין איך אַמאָל געווען געצוונגען זיך אָפּצושטעלן אין דאָזיקן שטעטל און האָב געדונגען דאָס דאַרטיקע שטאַטישע טעאַטער אויף צוויי פּאַרשטעלונגען.

פּאַלגנדיק די עצה פון דאַרטיקן שמש, וועלכער פּלעגט צעטראַגן די פּלוג־בלעטלעך אין די בעלי־הבית'שע הייזער אַריין וועגן די דאַרטיקע יידישע פּאַראַנשטאַלטונגען, האָב איך אויף די אָפּישן צוגעגעבן אַ ספּעציעלע באַ־מערקונג, אַז אין דער פּיעסע וועט מען זינגען אַ ראש־חודש ניגון . . . איך האָב עס געטאָן לייכטזיניק, זייענדיק איבערצייגט, אַז דער עולם וועט סאַ־ווי נישט קומען צו אונזערע פּאַרשטעלונגען. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעשטעלט, אַז איך האָב געהאַט אַ טעות.

דער כּח פּונ'ם „ראש־חודש ניגון“ איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין משך פון אייניקע שעה איז דאָס טעאַטער־ל, וואָס האָט פּאַרמאַגט לערך 400 פּלע־צער, געוואָרן אויספּאַרקויפט. ממש אַ „נס“, וואָס האָט צום ערשטן מאַל זיך געטראַפּן מיט אַ יידישער טעאַטער־פּאַרשטעלונג אין דעם דאָזיקן סלאָוואַקישן שטעטל.

די פּיעסע גופּא, האָט דעם עולם נישט אינטערעסירט. זיי זיינען בלויז געקומען הערן דאָס „ראש־חודש בענטשן“, בעיקר דעם ניגון, וואָס האָט אַזוי שטאַרק גערייצט זייער חזנישע מבינות . . . די יידן האָבן אויך מיטגע־ברענגט אין טעאַטער אַריין זייערע קאַפעלישן און קאַפלעך, כדי נישט אויס־צוהערן דאָס הייליקע ראש־חודש בענטשן מיט די בלויזע קעפּע. ענדלעך איז געקומען דער „הייליקער מאַמענט“, ווען דער „סטאַר“, לעאפּאלד יונגוירט, האָט „צוגעפּירט“ די פּראָזע צום פּונקט: — מען בענטשט

ראש-חודש! אלע יידן מיט די פרויען און דאָס יונגוואַרג זיינען אויפגעשטאַ-
נען פון די פלעצער און מיט גרויס כוונה אויסגעהערט דעם יהי רצון . . . ווען
יונגווירט, באַגלייט פונ'ם כאָר, האָט געזונגען „חיים של שלום, חיים של טובה,
חיים של ברכה, און חיים של פרנסה“, האָבן אלע פאַרגלאַצט די אויגן און מיט
אַ געמאַכטער פרומקייט נאַכגעזאָגט „אמן!“
מינוטן-לאַנג האָט געדונערט דער אַפלוז, וואָס האָט ממש פאַרהילכט
דאָס טעאַטער.

— „שקויאַך“, (ייִשר-כח) — האָבן די יידן אַרויפגעשריגן צו דער בינע.
— בראַוואַ! — האָט געשריגן דאָס יונגוואַרג. — ביס!

די טרופע האָט עטלעכע מאָל געמוזט „ביסירן“ געוויסע סטראָפן פון
דעם ראש-חודש ניגון, וועלכער האָט די דאָרטיקע יידן ממש פריטשמעליעט.
נאַכ'ן ערשטן אַקט ווענדט זיך צו מיר דער ראש-הקהל מיט אַ פאַרשלאַג,
אַז ער וויל פאַר זיין „קילע“ (אַזוי פלעגן די דייטשמערישע יידן אויסרעדן דאָס
וואָרט קהילה) קויפן די נאָטן פון ראש-חודש ניגון, און פרעגט ביי מיר דעם
פרייז.

— איר פאַרשטייט, — האָט דער ראש-הקהל מאַטיווירט זיין אויסטער-
לישן פאַרשלאַג. — מיר האָבן פענסיאַנירט אונזער אַלטן חזן און קיין נייעם
האָבן מיר נישט אויפגענומען, דעריבער פוסטעוועט אונזער סינאַגאָגע. אָבער
ווען מיר וועלן האָבן אַנאָ טייערן ראש-חודש ניגון, ווי דער, וואָס אייער טרופע
האָט געזונגען אויף דער בינע, וועלן מיר אים איינשטודירן מיט אונזער יונג-
וואַרג, וואָס וועט אים, לכבוד ראש-חודש, זינגען אין דער סינאַגאָגע.

איך האָב דעם מאַדנעם פאַרשלאַג איבערגעגעבן דער טרופע, און נאָך אַ
קורצער באַראַטונג מודיע געווען דעם ראש-הקהל, אַז מיר געבן אים די נאָטן
פונ'ם ראש-חודש ניגון בחינם. אָבער בתנאי, ער וועט אונז גאַראַנטירן דעם
פאַרקויף פון די בילעטן פאַר דער צווייטער פאַרשטעלונג.

— אַפגעמאַכט! — האָט דער ראש-הקהל מסכים געווען. — אָבער איך
האָב אויך אַ באַדינג צו שטעלן.

— דהיינו? — פרעג איך, — וואָס איז אייער באַדינג?
— אַז אויף דער מאַרגנדיקער פאַרשטעלונג זאָל מען דעם עולם ווידער
מהנה זיין מיט'ן ראש-חודש בענטשן . . .
— מסכים!

איידער ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער צווייטער אַקט פון דער פאַרשטעלונג
איז דער ראש-הקהל אַרויף אויף דער בינע און אָנגעזאָגט דעם עולם די גרויסע
בשורה, אַז ס'איז אים געלונגען איינצוהאַנדלען אַ גאָר גרויסע „מציאה“ . . .
אַז אונזער טרופע איז געווען אַזוי „גרויסהאַרציק“ אים צו געבן אומזיסט דעם
זיסן ניגון פון ראש-חודש בענטשן פאַר'ן פרייז פון נאָך אַ פאַרשטעלונג. די
אנוועזנדע יידן ווערן, בכך, געבעטן אים צו העלפן אין דער „הייליקער טעטי-
קייט“, צו קויפן די טעאַטער-בילעטן פאַר דער מאַרגנדיקער פאַרשטעלונג.

אז די יידן האבן דערהערט פון דעם גרויסן גליק, וואס האט זיי געטראפן, האבן זיי געקויפט צו 10 און צו 20 בילעטן פאר דער צווייטער פארשטעלונג. איך ווייס נישט צי ס'איז דעם ראש-הקהל פון רוזשענבורג געלונגען צו פארגרעסערן די צאל מתפללים — א דאנק דעם ראש-חודש ניגון. אבער דאס מקום איז געווארן פאפולער ביי די יידישע וואנדער-טרופעס מיט'ן נאמען: „ראש-חודש שטעטל“ . . .

„אוי, זינגט ער!“ . . .

אין די הייסע זומער-חדשים פלעגן די פארשיידענע יידישע טעאטער-טרופעס, וואס האבן גאסטראלירט אין דער סלאוואקיי, זיך א לאז טון איבער די קליינע סלאוואקישע שטעטלעך, כדי אויך די דארטיקע יידן צו באגליקן מיט א טעאטער-פארשטעלונג.

אמאל האב איך פארבלאנדזשעט אין דעם קליינעם סלאוואקישן שטעטל, לעוויצע, ווו ס'האבן געווינט לערך 220 יידישע משפחות.

אינ'ם דאזיקן שטעטל איז געווען א יידישער האטעל מיט א רעסטאראן און א גרויסער קינא, ווו מ'האט איין מאל א וואך געגעבן פארשטעלונגען. דער אייגנטימער פון דעם הויז, אין וועלכן ס'האבן זיך געפונען אט די דריי אונטערנעמונגען, איז געווען אן אונגארישער ייד מיט'ן נאמען סטראנסקי, א געוועזענער הוסארן-אפיציר אין דער עסטרייך-אונגארישער ארמיי.

קום איך צום דאזיקן ייד מיט א פארשלאג, אז ער זאל מיר פארדינגען דעם קינא-זאל אויף עטלעכע פארשטעלונגען און באט אים אן 40 פראצענט פון די נעטא-הכנסות. דערפאר זאל ער מיר געבן א געוויסע הנחה אויפ'ן פרייז פון די צימערן, ווו די טרופע וועט איינשטיין.

בעת אונזערע פארהאנדלונגען, האט הער סטראנסקי גערעדט צו דער זאך, אבער ביי יעדן זאץ האט ער צוגעווארפן א באמערקונג: „אוי, זינגט ער!“ . . .

דעם אמת געזאגט, האב איך געמיינט, אז „אוי, זינגט ער“ באצייט זיך אויף אן אקטיאר פון אונזער טרופע, וועלכער איז טאקע געווען א גוטער זינגער און א גרויסער מנגן.

סוף-כל-סוף בין איך דורכגעקומען מיט'ן פרייז פאר'ן קינא-זאל און פאר די האטעל-צימער, בתנאי, איך זאל דעם הער סטראנסקי פאר אלעם באצאלן באלד נאכ'ן ערשטן אקט פון יעדער פארשטעלונג.

ווען די טרופע האט זיך איינקווארטירט אין זיין האטעל און ער האט דער-זען אונזער גרויסן באגאזש, איז ער צו מיר געווארן גאר פריינטלעך און זיין פאר'מרה-שחורה'ט פנים האט זיך אביסל אויסגעלייטערט. ער האט אפילו ארויסגעוויזן א סך העפלעכקייט צו די מיטגלידער פון דער טרופע, ספעציעל צו די פרויען און איז בכלל געווען אין א גוטער, אויפגעהייטערטער שטימונג.

די בילעטן אויף דער ערשטער פּאַרשטעלונג זיינען צעכאַפט געוואָרן, ווי מצה-וואָסער; אויך דער פּאַר-פּאַרקויף אויף די קומענדיקע פּאַרשטעלונגען איז געווען גוט.

לויט אונזער אַפּמאַך, האָב איך דעם הער סטראַנסקי באַצאַלט פּאַר'ן קינאַ-זאַל און פּאַר די צימערן. דער בעל-הבית שיינט פּאַר גדולה און פּאַרבעט מיך כסדר צו אַ ״לחיים״. מיך ווונדערט גאַר שטאַרק, וואָס ער דערמאַנט מער ניט זיין ״אוי, זינגט ער״, וואָס ער פּלעגט, מיט אייניקע טעג צוריק, צוגעבן צו יעדן זאַץ.

ווען מיר האָבן אויסגעטרונקען עטלעכע גלעזלעך משקה, האָב איך אים געבעטן מיר צו דערקלערן דעם באַטייט פון זיין ״אוי, זינגט ער״. וואָס, אייגנט-לעך, האָט ער געמיינט מיט דעם ווערטלעך?

הער סטראַנסקי קלערט נאָך אַ וויילע און דערציילט מיר די פּאַלגענדע, טשיקאַווע געשיכטע:

מיט עטלעכע חדשים צוריק איז צו אים געקומען אַ שיינער, הויך-געוואָק-סענער פּאַרשוין, וועמענס אינטערעסאַנט פנים איז געווען באַוואַקסן מיט אַ קליין, שיין פּאַרקעמט בערדל, און האָט זיך פּאַרגעשטעלט אַלס חזן, וואָס פּאַרט אַרום איבער דער סלאַוואַקישער מדינה מיט חזנישע קאַנצערטן.

דער חזן האָט געוונען צוטרוי ביי דעם אַמאָליקן הוסאַרן-אַפיציר, וועל-כער האָט אים געמאַכט דעם פּאַרשלאַג צו געבן אַ חזנישן קאַנצערט פּאַר די יידן פון שטעטל. היות ער איז אַ לאַ-יוצלה אין די דאָזיקע טעכנישע זאַכן, בעט ער דעם הער סטראַנסקי אים אַרויסצוהעלפן אין דעם ענין. דער חזן האָט סטראַנסקי'ן געמאַכט אַ חשובן, וואָס האָט געשמעקט מיט אַ פּאַרדינסט פון אַ גרעסערער סומע, למשל:

אין קינאַ-זאַל זאַל, אַ געוויסן פרייטאַג-צו-נאַכטס, ביי געדעקטע טישן, פּאַרקומען דער חזנישער קאַנצערט. בעת דער עולם וועט פּראַוון די אכילה פון אַ ״פּיש-שמויש״ (אַזוי פּלעגן די דייטשמערישע יידן אַנרופן געפילטע פּיש). וועט דער חזן משמח זיין דעם עולם מיט זיין נגינה, ער פּאַרלאַנגט ניט קיין האַנאַראַר, חלילה, נאָר בלויז 50 פּראַצענט פון דעם פּדיון, וואָס סטראַנ-סקי וועט אייננעמען פון דעם ״פּיש-שמויש״.

דער פּאַרשלאַג איז סטראַנסקי'ן געפּעלן.

ער האָט אַרויסגעשיקט איינלאַדונגען צו די חשוב'סטע בעל-בתיים פון שטעטל, מודיע זייענדיק וועגן דעם ״עונג-שבת״, וואָס וועט פּאַרקומען אין זיין קינאַ-זאַל. כדי די יידן, זאָלן, חלילה, נישט מחלל שבת זיין, בעט ער מען זאָל פּאַרויס באַצאַלן פּאַר די בילעטן.

— דער דערפּאָל פון די פּאַרקויפטע בילעטן צום חזנישן קאַנצערט, פּאַרבונדן מיט דער ״פּיש-שמויש״ סעודה, האָט איבערגעשטיגן אַלע מיינע דערוואַרטונגען, — האָט דערציילט סטראַנסקי, און בשעת-מעשה אַ שטאַרקן זיפּן געטון. — איבער הונדערט יידן מיט זייערע פּרויען און קינדער, אַנגע-

טאָן אין די שענסטע מלבושים, זיינען געקומען צום „עונג־שבת“. איך בין געווען זער צופרידן פון דעם עסק, — האָט מוסיף געווען סטראַנסקי, — און האָב דעם חזן אויסגעצאָלט זיין חלק פון דער הכנסה, נאָך פאַר'ן אָנהויב פון „קאָנצערט“.

דער עולם האָט זיך אויסגעזעצט אַרום די שבת'דיק סערווירטע טישן און געגעסן מיט גרויס הנאה דעם „פיש־שמויש“. אָבער דער עיקר האָט אַלעמען אינטערעסירט די שיינע געשטאַלט פון חזן, וועלכער האָט געטראָגן אַ שפּאַגל־נייעם סורדוט, מיט אַ האַרטן צילינדער אויף זיין שיינעם קאַפּ. אויפ'ן אימפּראַוויזירטן פּאַדיום איז געשטאַנען אַ קליין טישל, אויף וועלכן ס'האַבן געלויכטן צוויי שבת־ליכט. אויף אַ צווייט טישל איז געשטאַנען אַ גראַם מאַפּאַן, פון וועמענס פליטן ס'האַבן זיך געהערט די זיסע ניגונים פון די וועלט־באַרימטע חזנים: יאַסעלע ראָזענבלאַט, זיינוול קוואַרטן, גרשון סיראַטא און אַנדערע. ביי יעדער חזנישער פליטע האָט דער חזן זיך אויפגעשטעלט און זי פּאַסמאַקעוועט מיט דער באַמערקונג:

„אוי, זינגט ער!“ . . .

אין אָנהויב האָט דער עולם אַפּלאַדירט יעדע פליטע, און געוואַרט מיט אומגעדולד צו הערן זינגען אויך דעם חזן גופא . . . ווען ס'זיינען שוין געווען אויסגעשפּילט אַלע חזנישע פליטן, האָט דער „חזן“ דערקלערט אַ פּויזע אויף אַ פּערטל שעה, מבטיח זייענדיק דעם עולם, אַז נאָך דער הפסקה „דערלאַנגט“ ער די אמת'ע חזנישע סחורה . . . עס פאַרגייט די צייט פון דער פּויזע, ס'איז שוין פאַרלאַפן אַ האַלבע שעה און מען זעט נישט דעם חזן . . . דער עולם ווערט שטאַרק אומגעדולדיק און פּרעגט ביים הער סטראַנסקי, וווּ דער חזן איז אַהינגעקומען, פאַרוואָס לאַזט ער אויף זיך אַזוי לאַנג וואַרטן?

סטראַנסקי הויבט אָן אַרומזוכן דעם חזן, אַז ער זאָל אָנהויבן דעם צווייטן טייל פון „קאָנצערט“ און — געפינט אים נישט! נאָך אַ לענגערער קיירה־ודרישה האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז דער חזנישער בעל־דבר איז בעת דער פּויזע נעלם געוואָרן מיט אַן אויטאָ, וואָס האָט אויף אים געוואַרט אין דרויסן פאַר'ן האַטעל, און מען האָט נישט געוואוסט וווּ זיין געביין איז אַהינגעקומען . . .

— איצט פאַרשטייט איר שוין די געשיכטע פון מיין באַמערקונג — „אוי, זינגט ער!“ . . . — האָט הער סטראַנסקי צוגעגעבן מיט אַ שמייכל. — איר זאָלט אויף מיר קיין פאַראיבל נישט האָבן, — אַנטשולדיקט ער זיך, — פאַר דעם פאַרדאַכט, וואָס וואָס איך האָב אַרויסגעוויזן צו אייך און צו אייער טרופּע. דעם זעלבן חשד האָב איך צו יעדן איינעם, וואָס קומט ביי מיר דינגען מיין קינאָ אויף קאָנצערטן, אַדער פאַר טעאַטער־פאַרשטעלונגען. איך האָב מורא מיך אַפּצובריען ווי בשעתו, מיט דעם „חזן“.

א ראבינער גיט א „היתר“ אז יידן מעגן לכבוד שבת באזוכן דאס יידישע טעאטער . . .

אין די אמאליקע יידישע שטעטלעך פון פוילן, רומעניען און אין דער טשעכאסלאוואקיי זיינען געווען מקומות, וואס האבן ביי די יידישע וואַנדער-טרופעס באקומען אַ שלעכטן שם, אַז דער עולם קומט נישט אין יידישן טעאטער און אַז „מען ברענט דאָרטן ווי קין“.

אויך דאָס סלאוואַקישע שטעטל, ספיסקא-נאווא-וועס, האָט באַקומען אַזאַ ביזן שם, און די יידישע טרופעס האָבן עס אויסגעמיטן ווי מען מיידט אויס אַ שרץ. פונדעסטוועגן האָט אָפּט פאַסירט, אַז ווי שטאַרק מען זאָל נישט האַסן אַזאַ שטעטל מוז מען דאָרט אַריינפאַלן, צוליב נישט פאַראויסגעזעענע סיבות. די יאָרנלאַנגע דערפאַרונגען, וואָס איך האָב אַנגעזאַמלט אַלס געשעפטס-פירער פון אַ ריי יידישע טעאטער-טרופעס האָבן מיר באַוווּזן, אַז ס'זיינען נישטאָ קיין „שלעכטע“ אָדער „גוטע“ שטעטלעך. ס'מוזן זיין באַגרינדעטע סיבות, פאַרוואָס מען „ברענט“ דאָרטן. לויט מיין מיינונג, ווענדט עס זיך אין דער טרופע גופא, פון איר רעפערטואַר און רעפּוטאַציע.

אַלס פּועל-יוצא פון אַ נישט-פאַראויסגעזעענער סיבה, בין איך אַמאָל גע-ווען געצווונגען צו קומען אין דעם דערמאָנטן שטעטל פרווון ס'מזל מיט עטלעכע פאַרשטעלונגען.

אין ספיסקא-נאווא-וועס איז געווען אַ יידישער דרוקער, וועלכער האָט אויך געהאַט אַ פאַפיר-געשעפט. דאָרט פלעגט מען באַשטעלן די אַפּישן פאַר די טעאטער-פאַרשטעלונגען, קאַנצערטן און אַנדערע אונטערנעמונגען, ווי אויך אַראָנזשירן דעם פאַר-פאַרקויף פון די בילעטן פאַר'ן טעאטער. איך האָב באַשטעלט אַן אַפּיש, אַנגעגעבן די נעמען פון די פּיעסן, וואָס מיר וועלן אויפ-פירן אין דאָרטיקן שטאָטישן טעאטער, און די טעג פון די פאַרשטעלונגען.

דער פּרינציפ פון אונזער טרופע איז געווען, נישט צו שפּילן אין די פּרייטאָג-צו-נאַכטסן, כדי נישט אויפצורייצן די רעליגיעזע געפילן ביי דער יידישער באַפעלקערונג. שנית, האָבן די מיטגלידער פון דער טרופע זיך ער-לעך פאַרדינט צו האָבן אַ פּרייען אַפּרו-טאַג, וואָס איז אַמבעסטן געווען צו-געפאַסט פאַר פּרייטאַג.

ווען מיר זיינען אינם טאַג פון אונזערע גאַסטראָלן אַנגעקומען אינם שטעטל האָבן מיר — צו אונזער אַלעמענס איבערראַשונג — געזען, אַז אויף די אַפּישן ווערט אויך אַנגעגעבן דער פּרייטאַג אַלס אַ נאַרמאַלע אָונט-פאַר-שטעלונג, וואָס וועט זיין פאַרבונדן מיט אַ קאַנצערט.

ווען איך האָב דעם יידישן בוך-דרוקער געמאַכט אַ שווערן פאַרווורף, הלאַמי ער האָט אויף אייגענער אַחריות אַנאַסירט אַ קאַנצערט-פאַרשטעלונג אויך אויף פּרייטאַג, האָט דער ייד געענטפערט, אַז איך זאָל מיך נישט מצער

זיין, ווייל גראד די פרייטאָנדיקע פאַרשטעלונג האָט דעם גרעסטן פאַרפאַר-
קויף פון די בילעטן און ער איז זיכער, אַז דאָס גאַנצע טעאָטער וועט זיין
אויספאַרקויפט. — איבעריקנס, — האָט דער דרוקער צוגעגעבן, — זיינען אונ-
זערע יידן נישט קיין צדיקים, און דעם חטא פון דער פרייטאָנדיקע פאַרשטעלונג
נעם איד אויף מיר . . .

גראד דעמאָלט, ווען איד בין געווען אין דעם פאַפיר־געשעפט פונ'ם
דרוקער, קומט אַריין דער שמש און גיט מיר איבער אַ בריוו, געשריבן פון
דאַרטיקן ראַבינער, אין וועלכן ער מאַכט אונזער טרופע ביטערע פאַרוורפן,

די „שטראַמער־טרופע“ אין יאָר 1927.

ערשטע ריי, זיצנדיק (פון רעכטס צו לינקס): צילי בעל, אַראַנקא פּעלדבוים, קלאַראַ
שטראַמער, ז. ראַבינאוויטש, פאַני גלאַדשטיין; צווייטע ריי: שטייענדיק (פון רעכטס צו
לינקס): אַדאַלף בעל, זכריה פּראַנצאַס, מערי ק, סאלאַמאַן שטראַמער, ישראל פּעלדבוים,
א. לובעצקי, בן־ציון סיגאַל און ש. י. האַרענדאַרף.

פאַרוואָס מיר פאַרשוועכן דעם הייליקן שבת און שפּילן טעאָטער דווקא פריי-
טאָג־צו־נאַכטס!

איך ווייז דעם בריוו דעם דרוקער, ענטפערט ער מיר קאַלט:

— לאַכט אייך אויס פון אונזער ראַבינער . . . ער האָט אונז אַזוי דער-

צויגן, און אַזעלכע זיינען מיר געבליבן . . .

איך האָב דעם פּינלעכע ענין איבערגעגעבן די מיטגלידער פון אונזער
טרופע און מען האָט באַשלאָסן, אַז אַ דעלעגאַציע פון אונז זאָל גיין צום ראַ-
בינער אים אויפקלערן די מעשה, אַז לעולם, זיינען מיר גאַרנישט שולדיק; מיר
האַבן נישט בדעה געהאַט צו שפּילן טעאָטער פרייטאָג־צו־נאַכטס און ס'איז

דעם דרוקערס אַ „שטיקל“. אדרבה, מיר זיינען גרייט אַפצוואַגן די פרייטאַגדיקע פּאַרשטעלונג. נאָר דאָס „אומגליק“ איז, וואָס כמעט אַלע ביי־לעטן זיינען דווקא פאַר אַט דער פרייטאַגדיקער פּאַרשטעלונג אויספאַרקויפט. דער גורל איז געפאַלן, אַז איך און דער קאַמיקער פון דער טרופּע, הער־מאַן ראַבינאָוויטש, זאָלן גיין צום ראַבינער און אים אויפקלערן די פיינלעכע זאַך.

הערמאַן ראַבינאָוויטש איז געווען אַן אויסטערלישער לץ, אַ פריילעכע „לונג און לעבער“, וועגן וועמען ס'וועט אויסקומען צו דערציילן אַביסל אויספירלעכער אין די קומענדיקע קאַפיטלעך.

זיין ספּעציאַליטעט איז באַשטאַנען אין „קאַלעכן“ דעם עולם פּריוואַט אין זיינע שמועסן מיט זיי און אַפילו אויף דער בינע. („קאַלעכן“ אויף אַק־טאַרישן לשון הייסט, דערציילן אַ נישט געשטויגענע און נישט געפּלויגענע מעשה, וועמענס אינהאַלט און ווערטער קלעפּן זיך ווי אַן אַרבעס צו דער וואַנט). הערמאַן ראַבינאָוויטש איז נישט געווען קיין גרויסער אַקטיאָר, ער איז אַבער ממש געווען אַ ווירטואַז אין דער קונסט פון „קאַלעכן“ און האַלטן גע־שפּאַנט זיין „קרבן“ שעה'ן־לאַנג.

זעלטן ווען, אַז ראַבינאָוויטש האָט זיך אויסגעלערנט די ראַלע פון אַ פּיעסע, אין וועלכער ער האָט זיך באַטייליקט. דעריבער פּלעגט ער „צוקא־לעכן“ די פּראָזע מיט אייגענע ווערטער. דער עולם האָט אים זער ליב געהאַט, און מען פּלעגט אים מוחל זיין אויך אַנדערע פעלערן.

געקומען צום ראַבינער, האָט הערמאַן ראַבינאָוויטש אויך אים גענומען אין דער „אַרבעט“. דאָס הייסט „קאַלעכן“ אויף אַ גאָר געוואַגטן, ממש גראַב־דיעזן אופן! ער האָט אָנגעהויבן שיטן מיט „תורה“ און מיט העברעאישע ווערטער פון „כּינּק־פּינּקע“, „הערצעלע מיוחס“, „די מומע גענדל“ און אַנדערע פּיעסן, וואָס ער האָט מיט דרייסיק יאָר צוריק געשפּילט.

מיט אַט די פאַר געציילטע העברעאישע ווערטער, וועלכע ער האָט אַזוי מייסטערהאַפט „געקאַלכט“, האָט ער פאַר דעם ראַבינער געוואַלט „באַווייזן“ מיט „ראיות און מופתים“, אַז לויט דער הייליקער תורה איז גאַרנישט קיין חטא צו שפּילן יידיש טעאַטער לכּבוד שבת . . .

— פאַרשטייען זי מיר, — האָט הערמאַן ראַבינאָוויטש „געקאַלעכט“ — די הייליקע תורה זאָגט, „זכור את יום השבת“, מאַכט רש"י לאביכונדוס . . . לא הדרך מקיים מצווה, וייל אתה קדשת את יום מ'דרנידנזשיק . . . זאָגט אַבער דער תנא „ר' הערצעלע מיוחס“, זכרוננו לברכה, אַז ס'איז טשעביכול־דיק . . . יידן דאַרפן זיך משמה זיין מיט יידיש טעאַטער . . .

— נו, הער ראַבינער, וואָס זאָגן זי?

דער קאַמיקער האָט אַזוי פּערפעקט געשפּילט זיין ראַלע, אַז דער ראַבינער האָט אויפגעמאַכט מויל און אויערן, אַנשטרענגענדיק זיך אויפצוכאַפּן דעם „טיפּן אינהאַלט“ פון הערמאַן ראַבינאָוויטש'ס „געקאַלעכטער תורה“; פון

זיינע „טיפע“ קענטענישן אין גמרא, ש"ס, ופוסקים און אין אנדערע הייליקע ספרים . . .

דער ראבינער האָט, נעבעך, נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט . . . די גאַנצע צייט בין איך געשטאַנען אין אַ זייט און „געסמוכעט“ (געלאַכט) און איך האָב דאָס געלעכטער באַהאַלטן אין מיין טאַשנטיכל, כדי דער ראַבינער זאָל מיינען, אַז איך האָב אַ קאַטאַר . . .

ווען הערמאַן ראַבינאוויטש האָט שוין געהאַט „אויסגעקאלעכט“ זיין גאַנצן באַגאַזש העברעאישע ווערטער, האָט דער ראַבינער געענטפערט אויף דייטש:

— די וואַרהייט געשפראַכן, האָב איך נישט „אַלץ“ פאַרשטאַנדען, וואָס זי, הער קינסטלער, האבן פאַר מיר געלערנט, ווייל זי „שפרעכן“ אשכנז'יש און איך האָב געלערנט עברית מיט דער ספרדישער אויסשפראַכע . . . צוויי טנס, האָב איך שטודירט אויפ'ן ראַבינער סעמינאַר אין ברעסלוי און מיינע לערער זיינען געווען רעפאָרם-ראַבינער פון דייטשלאַנד . . . אָבער איך מוז „געשטעען“ (מודה זיין), אַז זיי האָבן נישט געקאַנט אַזויפיל לערנען ווי זי, הער קינסטלער . . . איין צווייטער אמת איז, — האָט דער ראַבינער (וועלכער איז, צווישן אונז גערעדט, נישט געווען קיין גרויסער תלמיד חכם) צוגעגעבן, — האָב איך אין די הייליקע „שריפטן“ (ספרים) נישט געפונען אַן אַנדייטונג, ווי זי בעהויפטן, הער קינסטלער, אַז ס'איז איין מצווה . . .

— אַ גרויסע מצווה! — האָט אים אונטערבראַכן דער קאַמיקער . . . — זאַגן וויר אַ „גרויסע“ מצווה, — איז מסכים דער ראַבינער, — צו באַזוכן דאָס יידישע טעאַטער אין פרייטאַג-צו-נאַכטס . . . אבער איך שטיץ מיך אויף אירע „בעווייזע“ און צי צוריק מיין „פראַטעסט-בריוו“, וואס איך האב געשיקט צו אייער טרופע . . .

— איך דאַנק אייך, הער ראַבינער, — האָט דער קאַמיקער אים געדריקט די האַנט. — אָבער איך וועל אייך בעטן מיר צו געבן אַ שריפטלעכע דער-לויבעניש, אַז מיר מעגן אין אייער שטאַט שפילן יידיש-טעאַטער פרייטאַג-צו-נאַכטס, ווייל אַן אַזאַ באַשטעטיקונג וועט די טרופע נישט וועלן שפילן אין שבת . . .

— איך וועל אייך געבן אַזאַ „היתר“, — האָט מסכים געווען דער הער ראַבינער פון דעם סלאַוואַקישן שטעטל ספיסקאַ-נאַווא-וועס, — אָבער אונטער איין באַדינג: איר מעגט אין מיין שטאַט שפילן יידיש-טעאַטער יעדן שבת פון אַ גאַנץ יאָר, נאָר נישט ראש-השנה און יום כפור . . . דאס זינד יא די גרעסטע און די הייליקסטע פיערטאגע דער יידישן רעליגיאָן . . . ווען זי ווערדען אין אַזעלכע פיערלעכע טאגע שפילן טעאַטער, — גיט דער ראַבינער צו מיט אַ זויערן שמייכל, ווערדען מיינע בעלי-בתים בעסער גיין צו אינען אין טעאַטער און ניכט אין דער סינאַגאגע, ווו איך „פרעדיקע“ (דרש'ן).

„טודרוס בן שאול'יק חזק — מפטיר“

ווינטער, 1928, זיינען מיר געקומען גאסטראלירן אינ'ם סלאוואקישן שטעטלע הומענע, ווו ס'האָבן געווינט לערך 300 יידישע משפחות. אין די קליינע שטעטלעך פון רומעניען, פוילן און אפילו אין דער טשעך-כאסלאוואקיי איז דאָס לעבן געווען אומעטיק און שטאַרק לאַנגווייליק. די דאָרטיקע קינאַס האָבן געשפילט בלויז צוויי מאָל אין דער וואָך. די צוויי־דריי יידישע קאַפּע־הייזלעך און רעסטאָראַנען, וואָס האָבן עקזיסטירט אין די שטעטלעך פלעגן זיך פאַרמאַכן לכבוד שבת און די לאַנגווייליקייט האָט אונזער טרופע שטאַרק דערקוטשעט.

ווען מיר האָבן גאָסטראַלירט אין אַזעלכע מקומות, פלעגן אונזערע אַק־טיאָרן פרייטאָג־צורנאַכטס און שבת אין דער פרי גיין אין שול אַריין, נישט מחמת פרומקייט, ווי צוליב לאַנגווייליקייט און ס'האַט אויך געהאַלפן צו רע־קלאַמע־צוועקן. די דאָרטיקע יידן, פרומע און אפילו נישט פרומע, האָבן שטאַרק הנאה געהאַט, וואָס די אַקטיאָרן קומען דאווענען אין זייער בית־המדרש אָדער שול און מען פלעגט אונז נאַכזאָגן אַ שטיקל שבת. יעדנפאַלס, האָט אונזער „פרומקייט“ אונז נישט געבראַכט קיין מאַטעריעלן שאַדן.

אונזער קאַפּעלמייסטער, אַ יונגער סימפּאַטישער גוי פון בראַטיסלאַווא, איז געווען אויסגעקאַכט מיט'ן רעפּערטואַר פון די אַפּערעטעס און מעלאַ־דראַמעס, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט אין די שטעט און שטעטלעך, ווו מיר האָבן גאָסטראַלירט.

אַט דער גוי־אישער קאַפּעלמייסטער — טאַני האָט ער געהייסן מיט'ן פאַרנאַמען — איז מיט דער צייט געוואָרן שטאַרק פאַר־יידישט. ער האָט אויך געקאַנט אַ סך העברעאישע ווערטער און פאַרשטאַנען די ספּעציפיש־אַקטיאָרי־שע אויסדרוקן, וואָס ער פלעגט זיי באַנוצן אין זיינע שמועסן מיט אונז.

אין יענער צייט איז אין דער סלאוואקיי געווען זער פאַפּולער אַ פּיעסעלע מיט'ן אויסטערלישן נאַמען „טודרוס בן שאול'יק חזק“, אין וועלכער אונזער טאַני איז ממש געווען פאַרליבט. ס'איז אים געפּעלן דער נאַמען פון דעם שטיק און די האַנדלונג, וואָס ער האָט געקאַנט אויף אויסנווייניק.

די יידן האָבן נישט געווסט, אַז אונזער קאַפּעלמייסטער איז אַ קריסט, בפרט נאָך, אַז ער האָט גאַרנישט געהאַט קיין צורת גוי. ער איז געווען מיט אונז ווי פאַר־משפּחה'ט און מיר האָבן אים אויף אַן אמת ליב געהאַט. ער פלעגט דעריבער מיט אונז מיטגיין אין די שולן און בתי מדרשים און מיט גרויס פּיעטעט זיך צוקוקן ווי דער עולם דאוונט. ווען דער שמש האָט אים געגעבן אַ סידור, פלעגט ער אין אים אַריינקוקן „ווי אַ האָן אין בני־אדם“.

אַמאָל, אַ שבת ביים דאוונען, ווען טאַני איז געשטאַנען מיט אונז און מכלומרשט געדאוונט, איז צו אים צוגעקומען דער שמש פון שול און אים געפרעגט אויף דייטשמעריש:

— זינד זי פעהירראט ?

— „לא מיט אן אלף“ — האָט דער גוי צוריקגעענטפערט, דווקא אין

העברעאיש . . .

— ווי הייסן זי ? — פרעגט אים דאָס שמש'ל.

— טודרוס בן שאול'יק חזק ! — האָט טאָני געענטפערט, באַטראַכטנדיק

דאָס יידל פאַר אַ יאַלד. ער האָט באמת נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס דער שמש

פרעגט גראד ביי אים זיין נאָמען. די אַקטיאָרן אָבער, האָבן זיך באַלד אַריענג-

טירט אין דער פיינלעכער סיטואַציע, וואָס וועט דאָ אַנטשטיין און געגעבן דעם

„שגין“ אַ ווונק, אַז ער זאָל זיך „אַרויסריטשן“ פון שול, ווייל ס'האָט זיך דאָ

פאַרקאָכט די אמת'ע קאַשע . . .

אין דעם אויגנבליק, ווען טאָני האָט זיך געהאַט אַרויסגעשאַרט פון דער

שול, האָט מען פון באלעמער דערהערט אַ קול :

— יעמוד, הבחור טודרוס בן שאול'יק חזק — מפטיר ! . . .

דער אַקטיאָר זכריה פראַנצאָס האָט פאַרשטאַנען ווי צו ראַטעווען די

לאַגע. ער איז אַרויף אויפ'ן בעלעמער און טאַקע אַריינגעכאַפט דעם מפטיר,

וואָס איז געווען באַשטימט פאַר'ן קריסטלעכן קאַפעלמייסטער . . .

דער „מיראפאליער צדיק“ הייסט אן אַקטיאָר זאגן „רבנו

קדיש“ נאך צוויי פראצענט פון זיינע טעאטער-מאַרקעס . . .

ביו צום היטלערישן חורבן, האָט אין ווין געווינט אַ יידישער אַקטיאָר

מיט'ן נאָמען מלך הערשקאָוויטש, וועמען דער גורל האָט, אין דער ערשטער

וועלט-מלחמה, אַלס געפאַנגענער סאַלדאַט פון דער רוסישער אַרמיי, פאַר-

וואַרפן קיין אונגאַרן.

הערשקאָוויטש האָט געשטאַמט פון לאַדזש און איז געווען פון דער פראַ-

פעסיע אַ סטאַליאַר. צוליב'ן מאַנגל אין סטאַליאַרעס אין בודאַפעשט, האָט ער

באַקומען די געלעגנהייט צו אַרבעטן ביי זיין פאָך אין דאָרטיקן אונגאַרישן

טעאטער, און אַזוי-אַרום איז מלך הערשקאָוויטש פון דער העלער הויט גע-

וואָרן אַ יידישער אַקטיאָר. אגב, אַ גאָר שוואַכער אַקטיאָר. ער האָט אָבער

פאַרמאַגט אַ סך חוצפּה, זייענדיק ווי באַזעסן פון אַ קראַנקהאַפּטער איינביל-

דונג, אַז ער איז איינער פון די בעסטע יידישע אַקטיאָרן.

מלך הערשקאָוויטש איז געווען אַ הויכער, פעסט-געבויטער פאַרשוין און

פלעגט זיך באַטייליקן אין קליינע, ספעציעל פאַר זיין פיגור באַשטימטע

עפיזאָדן-ראַלן אין פיעסן, וואָס זיינען אויפגעפירט געוואָרן אין דער ווינער

„פרייע יידישע פאָלקס-בינע“.

אין די אַפישן און האַנט-צעטלען פון די „פרייע יידישע פאָלקס-בינע“

פלעגן די נעמען פון אנסאמבל אָנאַנסירט ווערן נישט לויט זייער אַקטיאָרישן סטאַזש, נאָר לויט'ן אלף-בית. ס'איז בכּן, אויסגעקומען, אַז מ'האַט אָנאַנסירט הערשקאָוויטש'ס נאָמען נאָך ד"ר פּאָל באַראַטאָוו, וואָס האָט אין יענע יאָרן זיך באַטייליקט אַלס גאַסטראָליאַר אין דאָזיקן יידישן טעאַטער.

הערשקאָוויטש איז אָבער געווען איבערצייגט, אַז נאָך ד"ר פּאָל באַראַטאָוו און איטשע דייטש, איז ער דער חשוב'סטער מיטגליד פון דער טרופּע און צו זיין גדלות-מאַניע איז נישט געווען קיין גרענעץ. נאָר אַז ס'איז געקומען צום אָפּשפּילן די קלענסטע עפיזאָדן-ראַלע האָט ער נישט געקאַנט „דערלאַנגן גען די סחורה“, און איז אויף דער בינע געווען אומבאַהאַלפּן ווי אַ קליין קינד.

בין איך אַמאָל געווען אַן עדות פון דער פּאָלגענדער סצענע:

ווען די „פּרייע יידישע פּאָלקס-בינע“ האָט אויפגעפּירט לעצט קאַברין'ס באַקאַנטע פּיעסע „דער דאַרפּסיונג“, האָט איטשע דייטש, אַלס רעזשיסאר פון דער אויפפירונג, אנפאַרטרויט הערשקאָוויטש'ן צו אימיטירן אונטער די בינע דעם בעל-עגלה, וואָס שרייט צום פּערדל: „טפּרר . . . וויאַ! וויסטאַ!“ וכדומה.

בעת די פּראַבעס, האָט הערשקאָוויטש ממש געוואַרטשעט מיט דעם גע-העריקן „טפּרר“. אָבער ווען ס'איז געקומען די פּרעמיערע, האָט זיך ביי אים אָפּגענומען ס'לשון און ער האָט באַיך אופּן נישט געקאַנט אימיטירן דעם בעל-עגלה'ישן „טפּרר“ צום פּערדל . . .

דער יידישער אַקטיאָר סעגאל ע"ה, וועלכער איז גראַד געשטאַנען אונטער די קוליסן און באַמערקט הערשקאָוויטש'ס פאַרצווייפלונג, האָט ער אים אַרויסגעהאַלפּן מיט דעם געהעריקן טפּרר . . . און דערמיט געראַטעוועט די סיטואַציע. פאַר גרויס עגמת נפש האָט הערשקאָוויטש זיך אָנגעהויבן שלאַנגן קאַפּ אין וואַנט און זיך צעוויינט ווי אַ קליין קינד . . .

מיט דעם האָט הערשקאָוויטש פאַרענדיקט זיין קאַריערע אַלס מיטגליד פּונ'ם אנסאמבל אין דער „פּרייע יידישע פּאָלקס-בינע“. ער איז אָבער נישט געוואָרן פאַרצווייפלט. פאַרקערט, ער האָט אָפּילו אָנגעהויבן „שרייבן“ פּיעסן, וועלכע ער פלעגט, מיט דער הילף פון דילעטאַנטן, אויפפירן אין די פאַר-שיידענע ווינער באַצירקן. פון צייט-צו-צייט זיך געמאַכט „ערץ-אָונטן“ אָדער „בענעפּיסן“, און דערפון געמאַכט אַ געמוטשעט לעבן.

(אגב, איז דער זעלבער מלך הערשקאָוויטש, נאָכ'ן היטלערישן אַריינ-מאַרש קיין ווין, אַנטלאַפּן קיין בעלגיע, פון וואַנען ער איז שפּעטער דעפּאַר-טירט געוואָרן קיין אוישוויץ. לויט אַ פּערזענלעכער אינפּאָרמאַציע פון איינעם, וואָס האָט אים באַגעגנט אין אַט דעם דאָזיקן גיהנום-לאַגער, איז ער דאַרט דערשאַסן געוואָרן דורך דעם לאַגער-קאַמאַנדאַנט).

זומער, 1928, האָב איך מיט אַ גאַר קליינער יידישער טעאַטער-טרופּע פון בלויז 8 מיטגלידער, פאַרבלאַנדזשעט אין דעם קליינעם סלאַוואַקישן

שטעטעלע, שאהי-נאד-וואהאם (אויף אונגאריש האָט מען דאָס מקום גערופן איפאלשאַג).

די דאָרטיקע יידן זיינען געווען גאַר פרום, נאָר גערעדט האָבן זיי אויס-שליסלעך אונגאָריש און קוים-קוים פאַרשטאַנען אַ יידיש וואָרט. דאָך זיינען זיי געקומען צו אונזערע פאַרשטעלונגען, נישט געקוקט וואָס דאָס יידישע לשון האָט געקלונגען אין זייערע אויערן עקזאָטיש.

ווי קליין אונזער טרופע איז דעמאָלט געווען, האָט זי אָבער פאַר-מאַגט אַ סך חוצפה, וואָגנדיק אפילו אויפצופירן אַנסקי'ס „דיבוק“, וואָס איז אין יענער צייט שוין געווען שטאַרק פאַפולער אויך אין דער נישט-יידישער וועלט. די פּיעסע, כידוע, איז איבערזעצט אויף מערערע לשונות, דערונטער אויך אויף אונגאָריש פון דעם יידיש-אונגאָרישן שרייבער לעאָ שפּילבערגער. מיר איז באַקאַנט, אַז דער „דיבוק“ פלעגט אויפגעפירט ווערן אין בודאַ-פעשט, מישקאָלין, סעגעיִן און אין אַ ריי אַנדערע אונגאָרישע שטעט און שטעטלעך פון די דאָרטיקע יידישע אַמאָטאַרן-טרופעס, וואָס האָבן אין דער האַנדלונג פון דער פּיעסע דערזען פאַר זיך אַ נייע, פאַר זיי אומבאַקאַנטע יידישע וועלט פון מיסטיציזם.

אונזער רעזשיסאר איז געווען דער קאָמיקער שלום צוקער ע"ה, וועלכער איז אומגעקומען אין וואָרשע.

נישט געקוקט אויף דער שטאַרקער פאַרקלענערונג פון גרויסן פּערסאָ-נאַזש, וואָס דאַרף זיך באַטייליקן אפילו אין דעם פאַרקירצטן „דיבוק“ האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ס'פעלט אין דער טרופע כאָטש נאָך איין אַקטיאָר צו שפּילן די ראָלע פון „סענדער בריניצער“.

נאָך אַ לענגערן ישוב-הדעת האָבן מיר באַשלאָסן צו אַנגאַזשירן דעם פּריער דערמאַנטן מלך הערשקאָוויטש, וועלכער איז צו דער צייט אַרומגע-גאַנגען אין ווין ליידיק און געליטן גרויס נויט. מיר האָבן אים טעלעגראַפיש אַנגעפּרעגט צי ער איז גרייט צו קומען צו אונז שפּילן די ראָלע פון „סענדער בריניצער“. דערויף האָט ער טעלעגראַפיש געענטפּערט:

— שיקט הונדערט „יאַקעלעך“ און איד קום.

(אַזוי פלעגט דער הערשקאָוויטש זיך אויסדריקן וועגן געלט. אַ קראַן איז ביי אים געווען אַ „יאַקעלע“; אַ דאָלאַר — אַ „יאַקעלע“; אַן ענגלישער פּונט און וועלכע נישט איז אַנדערע וואָלוטע, אַלץ האָט אויף זיין לשון געהייסן „יאַקעלע“).

די פאַרלאַנגטע סומע האָבן מיר אים גלייך אַרויסגעשיקט טעלעגראַפיש, און אויפ'ן צווייטן טאָג אים אָפּגעוואָרט ביי דער באַן מיט אַ „ברוך הבא“, ווי אַקטיאָרן פלעגן אַפּוואָרטן אַן אַמעריקאַנער „סטאַר“ אויף גאַסטראָלן אין פּוילן, רומעניען און אין אַנדערע לענדער.

שלום צוקער האָט הערשקאָוויטש'ן געגעבן זיין ראָלע אַלס „סענדער בריניצער“, און צומאַרגנס האָט מען אַנגעהויבן די פּראָבעס.

דער צופאל האָט געוואָלט, אַז איך זאָל סופלירן די פיעסע, ווען מען האָט זיך גענומען צו דער אַרבעט.

צוויי מאל אין טאָג זיינען פאַרגעקומען די פראַבעס, און הערשקאוויטש האָט באַקומען גענויע אַנווייזונגען, וווּ צו שטיין און וווּ זיך צו באַוועגן; אַלץ האָט מען אים געמוזט לייגן אין מויל אַריין.

פאַרשטייט זיך, אַז הערשקאוויטש האָט זיך געפילט שטאַרק אויפגעלייגט מעשה „סטאַר“, וועמען מען האָט אַזש פון ווין געבריינגט ספעציעל פאַר דער ראַלע!

בעת די פראַבעס האָט הערשקאוויטש נאָכגעזאָגט די פראַזע כמעט בלחש, ווי אַ שטילע שמונה-עשרה.

ווען שלום צוקער האָט אים אַנגעהויבן פאַרצוואַרפן, אַז ער זאָל „דערלאַנגען אַ וואַרט“, האָט הערשקאוויטש זיך געפילט שטאַרק באַליידיקט און אונז געסטראַשעט. אַז אַט אַט נעמט ער דעם צוג און פאַרט צוריק קיין ווין. . . מען זאָל אים נישט דערגיין די יאָרן, ווייל ער וועט זיך אויסלערנען די ראַלע אויף אויסנווייניק; אַז ער איז נישט קיין דילעטאַנט, און ביי דער געלעגנהייט אַנגעהויבן אויסצושטיטן זיין אַקטיאָרישן „יחוס“, וועלכער שטאַמט נאָך פון דער „פרייע יידישע פאַלקס-בינע“, וווּ ער האָט געשפילט מיט ד״ר באַראַטאָו און מיט אַנדערע פראַמינענטע אַקטיאָרן!

דעם גאַנצן נאָכמיטאָג ערב דער פאַרשטעלונג, איז הערשקאוויטש געזעסן אין דער גארדעראַבע פון טעאַטער און פאַר׳ן שפּיגל אויסגעפרוווט זיין מימיק, גרים און דיקציע, מאַכנדיק פאַרשיידענע גרימאַסן און העויות. האָט געריט-שעט אויפ׳ן קול און תפילה געטון, אַז גאָט זאָל אים העלפן און נישט פאַר-שעמען פאַר די אַקטיאָרישע „סמוריאַנעס“, וועלכע פאַרגינען אים נישט זיין גרויסן שוישפילערישן טאַלענט!

די ראַלע פון „מיראַפאַלער צדיק“ האָט געשפילט דער גאַר-שוואַכער אַקטיאָר זכריה פראַנצאַס, וועמענס נאָמען איך האָב שוין דערמאָנט אין אַ פריערדיק קאַפיטל.

דאָס טעאַטער איז געווען אויספאַרקויפט! כמעט אַלע יידן פון שטעטל מיט די פרויען און קינדער האָבן געשטראַמט אין טעאַטער אַריין, ווי להבדיל צו כל-נדרים.

איך זיך אין סופליר-קאַסטן און וואַרט מיט אַ שרעקנדיק האַרץ אויף „סענדער בריניצערס“ ערשטן אויפטריט און איך זע, אַז „די בראַך איז פאַר-טיק“. הערשקאוויטש האָלט די גאַנצע צייט זיין אויער אַנגעשטרענגט אין דער ריכטונג פון סופליר-קאַסטן און בעט ביי מיר „אַ וואַרט“. ער קאָן, נע-בער, נישט די פאַר ווערטער אויף אויסנווייניק. . . .

זעענדיק די גרויסע „מציאה“, וואָס מיר האָבן איינגעהאַנדלט, סופליר איך אים מיט האַרץ און מיט נשמה. . . איך שפּיל ממש פאַר אים די ראַלע זיינע פונם סופליר-קאַסטן. כ׳מאָך אים באַמערקונגען, וואָס ער האָט צו טון.

אבער עס העלפט נישט! הערשקאָוויטש'ס אויערן זיינען טויב! אויף דער בינע באַוועגט ער זיך ווי אַ גולם און דאָס, וואָס ער רעדט שוין יאָ אַרויס, קלעפט זיך צו דער פּיעסע ווי אַן אַרבעט צו דער וואַנט.

אין דריטן אַקט, ביי דער אומהיימלעכער סצענע, ווען דער „מיראַפּאָליער צדיק“ רופט אַרויס דעם מת-טהור, ניסן בן רבקה, צו דער דינ־תורה מיט „סענדער בריניצער“, באַראַטנדיק זיך מיט די אנוועזנדע רבנים ביים טיש מכח וואָס פאַר אַ פּסק אַרויסצוגעבן אויף סענדער'ן, זאָגט „דער מיראַפּאָליער“ (דאָס הייסט, זכריה פּראַנצאַס) פּאַלגענדעס:

— ר' מלך הערשקאָוויטש, מיר האָבן דיך אַהערגעבראַכט פון די מרחקים, אַזש פון ווין; מיר האָבן דיר געשיקט טעלעגראַפיש הונדערט „יאַקעלעך“, אַז דו זאָלסט, נישט פאַר קיינעם געדאַכט, „דערלאַנגען די סחורה“. היות דו ביסט, במחילה, אַ גאַר גרויסער דראַנג און, נישט געקוקט אויף די מער-מאַליקע פּראַבעס האָסטו נישט באַוויזן זיך אויסצולערנען די ראַלע, בכּן באַשליסט דאָס בית-דין צדק, אַז מען זאל דיר אַרונטערנעמען צוויי פּראַצענט פון דייע מאַר-קעס, און זאָג רבנן-קדיש . . .

דער עולם זיצט ערנסט און געשפּאַנט, פאַרשטייט אָבער-נישט קיין וואַרט פון דער „פּראַזע“, וואָס דער „מיראַפּאָליער צדיק“ שיט אויס . . . נישט קע-נענדיק זיך לענגער איינהאַלטן פון לאַכן, האָבן די אַקטיאָרן אויף דער בינע געלאַכט מיט יאַשטשערקעס אין זייערע בערד אַרײַן, און מיט די רויטע פּאַ-טשיילעס זיך אויסגעווישט די אויגן. אַ „סימן“ פאַר'ן עולם, אַז זיי „וויינען“ און דער עולם האָט מיטגעוויינט פאַר גרויס פחד און עמאַציע . . .

— ר' סענדער בריניצער, — פּרעגט דער „מיראַפּאָליער צדיק“, — ביסטו מסכים מיט'ן פּסק-דין? דער עולם אין טעאַטער וויל וויסן! . . .
— יאָ, הייליקער צדיק, — ענטפּערט הערשקאָוויטש צו דער זאך, — איך בין מסכים . . .

— אויב דו ביסט מסכים „דערלאַנג“ זשע כאַטש אַ רבנן-קדיש . . . קענסט כאַטש זאָגן קדיש אויף אויסנווייניק, דו גרויסער צעליגער? — פּרעגט „דער מיראַפּאָליער צדיק“.

הערשקאָוויטש האָט „אַנגעקאַלעכט“ אַ קדיש, און דער עולם אין טעאַטער האָט מיט גרויס כּוונה נאַכגעזאָגט אמן . . .

א "קווארט" און א "יאס" באטרעפן 70 . . .

דאָס מעשה'לע, וואָס איך דערצייל דאָ, האָט נישט קיין שייכות מיט מיר. איך האָב עס געהערט פון דעם לאַנדאַנער יידישן אַקטיאָר און פּיעסן־שרייבער, י. מאַרקאוויטש. אָבער ווייל ס'האָט אויך צו טון מיט'ן "דיבוק" (הגם אין אַ גאַנץ אַנדערער וואַריאַציע), האָלט איך פאַר וויכטיק עס איבערצוגעבן כדי צו אילוסטרירן, ווי אַזוי יידישע אַקטיאָרן פלעגן פּראָפּאָגירן "דיבוק"־פּאַרשטע־לונגען מיט וויצן, וואָס זיינען געוואָרן אַ שם־דבר אין דער יידישער טעאַטער־וועלט.

אין יאָר 1928, האָט אַ פאַריזער יידישע טעאַטער־טרופּע אויפגעפירט דעם "דיבוק". די ראַלע פּונ'ם "מיראַפּאָליער צדיק" האָט געשפּילט דער אַקטיאָר איקס, אַ גרויסער שיכור און נאָך אַ גרעסערער קאַרטן־שפּילער. ער פלעגט קומען צו דער פּאַרשטעלונג דירעקט פון קאַפּע־הויז, וווּ ער האָט דעם גאַנצן טאַג "געסראָקט" (געשפּילט) אין קאַרטן.

אַמאָל, בעת אַ פּאַרשטעלונג פון "דיבוק", ווען דער "מיראַפּאָליער צדיק" הויבט אָן זאָגן תּורה: "גאַט'ס וועלט איז גרויס און הייליק. . . אויף דער וועלט זיינען פּאַראַן זיבעציק. . . זיבעציק. . ." — און דער אַקטיאָר גייט נישט ווייטער. ער האָט פּאַרגעסן די פּראָזע. . . אין זיין מוח פּלאַנטערט זיך די צאָל 70, וואָס ער האָט אַ גאַנצן טאַג געהאַלטן אין איין רעכענען, שפּילנדיק אין קאַרטן אַ קלאַבריאַש־פּאַרטיע.

די ראַלע פון "מיכאל", דעם "מיראַפּאָליער צדיק'ס" גבאי, האָט געשפּילט דער רומענישער קאַמיקער ב. בערגער. זעענדיק דעם "מיראַפּאָליער צדיק'ס" פּאַרלעגנהייט, זאָגט ער צו אים בזה הלשון:

— הייליקער צדיק, איר פּלאַנטערט זע איך. . . דער חשבון איז דאָך אַזוי קלאַר: אַ "קוואַרט" (אין דער קלאַבריאַש־שפּיל) באַטרעפט 50 און אַ "יאַס" באַטרעפט 20, צוזאַמען איז דער מספר זיבעציק! . . .

דער עולם אין טעאַטער, צווישן וועלכן ס'האַבן זיך אויך געפונען די חברים קאַרטן־שפּילער פּונ'ם "מיראַפּאָליער צדיק", האָט זיך צעלאַכט מיט די אַקטיאָרן אויף דער בינע. און דער פּאַרהאַנג איז געפּאַלן. . .

מיר באצאלן טאנטיעמע פאר א טשעכישער אפערע, וואס מיר האבן קיינמאל נישט געשפילט

ווען זכריה פראנצאס איז געווען דער קאָנצעסיאָנער און אימפרעסאריאָ פון אונזער טרופע, פלעגט ער אויסשטעלן די אַפישן פון די פיעסן, וואָס מיר האָבן געשפילט אין די דאָרטיקע שטעט און שטעטלעך. ער פלעגט אָבער ניט מדקדק זיין ביים אָנגעבן גענוי די נעמען פון די פיעסן און פון זייערע מחברים. ער האָט געהאַט אַ באַזונדערן „טאַלאַנט“ אויסצוטראַכטן נעמען, ווי ער וואָלט זיי גענומען פון דער הפטורה!

— נישט די פיעסע איז דער עיקר, נאָר דער נאָמען . . . משה ט . . . האָט ליב אַ „שטאַרקן נאָמען“, וואָס זאָל אים „נעמען“ — האָט פראַנצאָס פאַרטידיקט זיין „שטאַנדפונקט“.

ער האָט אָבער קיינמאַל זיך נישט געהאַלטן ביים זעלביקן, צוגעטראַכטן נאָמען, ווייל ער האָט נישט געדענקט ווי די פיעסע האָט ביי אים געהייסן — נעכטן! . . .

וויפיל איך פלעג זיך ביי אים בעטן רחמנות אויף די מחברים, אָז ער זאָל אָנגעבן זייערע נעמען, האָט נישט געהאַלפן. ער פלעגט זיך פאַרענטפערן פאַר מיר, אָז אויב ער וועט אָנגעבן דעם מחבר'ס נאָמען, וועט מען מוזן צאָלן טאָנ-טיעמען פאַר דער פיעסע, און פון דעם „האַלט ער נישט“ . . . דעריבער האָט זיך ביי אים אויסגעאַרבעט די הפקר'דיקע מעטאָדע אָנצוגעבן פאַלשע נעמען פון די פיעסן, וואָס זענען אים פערזענלעך געפעלן. אָזאָ פיעסע פלעגט פון אים באַשיינט ווערן מיט די סאַמע אויסטערלישסטע נעמען, למשל: „פראַ-פעסאַר באַנדאַזש“ איז ביי אים געווען דער מחבר פון דער פיעסע „משה, ווו קריכסטו?“ דער מחבר פון „היינטיקע מיידלעך“, האָט ביי אים געהייסן „ד"ר קאַניושנע“; דעם מחבר פון „דאָס חופה-קלייד“, האָט ער אַ נאָמען ד"ר סאַ-לעפ, וכדומה. אַ געוויסן דרך-אַרץ האָט ער אָבער יאָ געהאַט פאַר אברהם גאַלדפאָדן, יעקב גאַרדין, דוד פינסקי, לעא קאַברין, קאַלמאַנאוויטש, ש. אַנ-סקי און פאַר אַנדערע מחברים, וועמענס פיעסן געהערן צום בעסערן יידישן טעאַטער-רעפערטואַר. זייערע נעמען האָט ער נישט געטשעפעט.

אַמאַל שפילן מיר אין דער סלאָוואַקישער שטאָט פּרעשאָוו און זכריה פראַנצאָס לאָזט אַרויס אין גאַס ריזיק גרויסע אַפישן אין וועלכן ס'ווערט אָנאַנסירט, אָז דעם און דעם טאַג ווערט אין דאָרטיקן שטאָטישן טעאַטער אויפגעפירט די וועלט-באַרימטע פיעסע — „די פאַרקויפטע כלה“, אַ „לעבנס-בילד מיט 16 נומערן געזאַנג און טענץ“.

לויט'ן געזעץ פון לאַנד, האָבן אונזערע אַפישן געמוזט זיין געדרוקט אויך אין די הערשנדיקע שפראַכן: אויף סלאָוואַקיש — פאַר דער סלאָוואַקיי; סלאַ-

וואַקיש און אונגאַריש — ווו די געגנט איז געווען באַפעלקערט מיט סלאַוואַקן און מאַדיאַרן.

אין קאַרפּאַטאַרוס, ווו די דרוקערייען האָבן פאַרמאַגט יידישע שריפט, זיינען אונזערע אַפישן געווען געדרוקט אויף יידיש. דאָס איז געווען דער פּאַל אין מונקאַטש, אונגוואַר, כוסט און אין אייניקע אַנדערע שטעטלעך.

צוזאַמען מיט'ן יידישן נאָמען, האָט מען געמוזט אָנגעבן דעם נאָמען פון דער פּיעסע אויך אין די לאַנד־שפּראַכן. בכּן איז אויסגעקומען, אָן פּראַנצאַס' „פאַרקויפטע כּלה“, איבערזעצט אויף סלאַוואַקיש, האָט געהייסן „פּראַדאַנאַ נעווייעסטאַ“ — אַ באַקאַנטע אָפּערע פון דעם באַרימטן טשעכישן קאַמפּאָזיטאָר, בעדרזשיק סמעטאַנאַ. פּראַנצאַס האָט אָבער נישט געוואָגט אָנצוגעבן, אַז די „פאַרקויפטע כּלה“ איז סמעטאַנאַ'ס ווערק. נאָר לויט זיין שטייגער, האָט ער אָנגעגעבן דעם נאָמען פון מחבר אַלס ד"ר באַנדאַזש" . . .

מעלעך, אַז דער נאַאיווער עולם האָט נישט באַמערקט דעם אונטערשייד צווישן זכּריה פּראַנצאַס' „מחבר“ פון „דער פאַרקויפטער כּלה“ און דעם באַ־רימטן טשעכישן קאַמפּאָזיטאָר. אַ פּאַקט איז, אַז די פאַרשטעלונג איז געווען אויספאַרקויפט ביז צום לעצטן שטיי־פּלאַץ.

צומאַרגנס, ווען איך בין געזעסן אין דער קאַסע פון טעאַטער און פאַר־קויפט בילעטן צו דער אָונט־פאַרשטעלונג, איז געקומען אַ פאַרשטייער פון טשעכישן אויטאָרן־פאַרבאַנד און געפּאָדערט צען פּראַצענט טאַנטיעמע פאַר סמעטאַנאַ'ס אָפּערע, „פּראַדאַנאַ נעווייעסטאַ“, וואָס מיר האָבן נישט געשפּילט! זכּריה'ס איינ'טענה'ן מיט'ן ערל, אַז מיר שפּילן אַ פּיעסע פון דעם יידישן „מחבר, ד"ר באַנדאַזש“, האָט גאַרנישט געהאַלפּן . . . דער גוי איז געבליבן פאַר'עקשנ'ט, דערקלערנדיק, אַז אויף דער וועלט איז פאַראַן בלויז איין ווערק, וואָס טראַגט דעם נאָמען „פאַרקויפטע כּלה“ (פּראַדאַנאַ נעווייעסטאַ), און קיי־נער האָט נישט דאָס רעכט צו פּלאַגיאַטירן דעם גרויסן טשעכישן קאַמפּאָ־זיטאָר!

דער סוף איז געווען, מיר האָבן געמוזט צאָלן פּולע צען פּראַצענט טאַנטיעמע.

מעשה צופאַל האָט פּראַנצאַס דאָס מאָל טאַקע יאָ אַנאַנסירט דעם ריכטיקן נאָמען פון דער יידישער פּיעסע — „די פאַרקויפטע כּלה“! . . .

חדשים־לאַנג דערנאָך האָט ער מיך געיאָדעט, טענה'נדיק:

— זעסט וואָס פאַר אַ צרות איך האָב געהאַט, ווען איך האָב מיר איינמאַל דערלויבט צו אַנאַנסירן דעם ריכטיקן נאָמען פון דער פּיעסע . . . טאַג־טיעמען האָבן מיר געמוזט באַצאָלן . . . ווען איך גיב אָבער אַן אַז אויסגע־טראַכטן נאָמען, זיינען מיר דאָך פריי פון באַצאָלן! . . .

למען־האַמת, דאָס מאָל איז ער געווען כּשר גערעכט . . .

איך ווער א „שותף“ צו א לאמבארד . . .

אין א פריערדיק קאפיטל האב איך דערמאנט דעם קאמיקער הערמאן ראבינאוויטש, וועלכער האט צוזאמען מיט מיר ארויסבאקומען א „היתר“ פון א סלאוואקישן ראבינער, אז ס'איז ממש א „מצווה“ צו שפילן יידיש טעאטער אום שבת . . .

אט דער הערמאן ראבינאוויטש האט געהאט א מערקווירדיקע שוואכקייט, נישט בלויז צו „קאלעכן“ דעם עולם מיט זיינע וויצן און מעשה'לעך, נאר אויך צו פירן די אויסטערלישסטע מסחרים מיט די פארשיידנסטע לאמבארדן, אומעטום, ווו הערמאן ראבינאוויטש האט גאסטראלירט, אין רומעניען, אונגארן, יוגאסלאווען, עסטרייך, אדער אין דער טשעכאסלאוואקיי, פלעגט ער ווערן א בן-בית אין די דארטיקע לאמבארדן און ביי זיי פארזעצט, וואס ס'האט זיך געלאזט.

ער פלעגט, למשל, איינהאנדלען כל'ערליי מציאות ביי יידישע סוחרים און פאבריקאנטן, וועלכע האבן אים פארקויפט נייע אַנצוגן, פעלץ-מאנטלען, שיר, וועש און אנדערע זאכן, בחצי-חינם. אבער אין דעם זעלבן טאג פלעגט ער אט די זאכן אוועקטראגן אין לאמבארד אריין און פארזעצן פאר גראשנס. מיט דער צייט איז הערמאן געווארן א באקאנטער „קליענט“ פון די לאמבארדן אין די מדינות, איבער וועלכע מיר האבן געוואנדערט און ער פלעגט מיט זיי פירן א ברייט פארצווייגטע קארעספאנדענץ וועגן באנייען די אפגע-לאפענע לאמבארד-צעטלעך; וועגן באצאלן פראצענט פאר די זאכן, וואס ער האט קיינמאל נישט אויסגעלייזט, וכדומה.

אחוץ שפילן טעאטער, איז דער דאזיקער יידישער קאמיקער געווען גאר שטארק באשעפטיקט מיט לאמבארדישער בוכהאלטעריע. ער האט ארומגע-פירט מיט זיך א גרויסן לעדערנעם קאסטן פול מיט אלטע, שוין פון לאנג פארפאלענע צעטלעך פון צענדליקער לאמבארדן פון פארשיידענע לענדער.

ער האט אויך געהאט קאפיעס פון רעקאמענדירטע בריוו, וואס ער האט געשריבן צו דעם אדער יענעם לאמבארד וועגן זיינע זאכן, וואס ליגן דארט, און זיך אנטשולדיקט, אז צוליב פארשיידענע סבות האט ער די זאכן נאך נישט געקאנט אויסקויפן, אבער ער וועט עס טון ביי „דער נאענטסטער געלעגנהייט“. אויף וויפיל איך ווייס, איז די דאזיקע „געלעגנהייט“ קיינמאל נישט געקומען. די זאכן זיינע, וואס זיינען ווערט געווען מערערע טויזנטער טשעכישע קראן, זיינען אין די לאמבארדן פארפאלן געווארן אויף אייביק. כל-ימיו איז הערמאן ראבינאוויטש געווען א קבצן מיט „זיבן פאלעס“. דערפאר איז ער אבער געווען א גרויסער עולם-הזה'ניק, דער עיקר איז ביי אים געווען א גוטער פרעס, א גוטער טרינק און ער האט גארנישט פיינט גע-האט אויך אנדערע גוטע זאכן . . .

מיט מיר האָט ער געלעבט גאָר פריינטלעך. הגם ער האָט מיך געהאַלטן פאַר אַ „וויטשטאַק“, האָט ער מיר אַרויסגעוויזן אַ געוויסן דרך-אַרץ און מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אויף זיין „פילאָזאָפֿישן“ שטייגער, אַז אַלץ איז „נאַ-פליעוואַט“; דאָס לעבן איז אַזוי קורץ און עולם-הוזה'דיקייט וואַלגערט זיך ממש אין די גאַסן. . . . בכּן איז אַן עבירה, וואָס דער מענטש שלעפט מיט זיך אַרום אַזויפיל זאָכן בעת ס'זיינען, ב"ה, פאַראַן לאַמבאַרדן, וואָס פאַר אַ פאַר טשעכישע קראַן „היטן זיי אָפֿ“ דאָס פאַרזעצטע פאַרמעגן, ווי מען היט אַן אויג אין קאַפּ.

צו מיר איז ער צוגעשטאַנען, אַז איד זאָל אויך „טועם זיין“ פון דער גרויסער „מצווה“, עפעס צו פאַרזעצן אין אַ לאַמבאַרד, כדי צו זיין „אַ מענטש מיט מענטשן גלייך“. דער סוף איז געווען, אַז דער הערמאַן ראַבינאוויטש האָט מיך טאַקע „פאַרדינט“ און איד בין אַ דאַנק זיין צוריינדן געוואָרן אַ „שותף“ צו אַ טשעכישן לאַמבאַרד. . . .

אַמאָל, ווען אונזער טרופּע האָט גאַטראַלירט אין דעם מערישן שטעטל פּראַסניץ, וואָס איז געווען דער צענטער פון דער טשעכישער באַקליידונגס-אינדוסטריע, האָבן די דאַרטיקע יידישע פאַבריקאַנטן מלביש-ערומים געווען די גאַנצע טרופּע פאַר גראַשנס ממש. מיט די פיינסטע אנצוגן, ווינטער און זומער מאַנטלען און מיט אַנדערע זאַכן.

ווען מיר זיינען פון פּראַסניץ געפאַרן גאַטראַלירן קיין בריין, האָב איד מיט מיר געהאַט מערערע וואַליזעס נייע זאַכן. הערמאַן ראַבינאוויטש אָבער האָט מיך גענומען אַזוי שטאַרק „באַאַרבעטן“, אַז איד האָב צוויי פולע וואַליזעס מיט נייע מלבושים פאַרזעצט אין דעם דאַרטיקן לאַמבאַרד און זיי קיינמאָל ניט אויסגעלייזט. . . .

די פאליציי געפינט ביי אן אקטיאר א גע'גנב'עטע נאכט-כלי פון א האטעל . . .

פאראן מענטשן מיט א קראנקהאפטער נייגונג צו "לאטכענען" זאכן, אפילו ווען די דאזיקע זאכן האבן בלויז דעם ווערט פון א פרוטה. מען גנב'עט א מעסער, א גאפל, אדער א לעפעלע אין א רעסטאראן; א האנטוך צי א סער-ויעטקע. אזוי האט זיך אמאל ארויסגעשטעלט, האט א יידישער אקטיאר געהאט די "השגה" צו גנב'ענען א פשוט'ע נאכט-כלי פון א האטעל . . .

דער חשוב'ער לייענער וועט מיר מוחל זיין פאר דערציילן דעם נישט עסטעיטשן עפיזאד. אבער ער האט דאך א דירעקטע שייכות מיט דער געשיכטע פון מיינע וואנדערונגען.

אונזער טרופע האט אמאל פארבלאנדזשעט אין דעם קליינינקן סלאוואקישן שטעטלע, מ. איך האב די טרופע איינקווארטירט אין א שפאגל-נייעם האטעל, וואס איז ערשט נישט לאנג געהאט אויפגעבויט געווארן.

די דירעקטארשע פון האטעל, א סלאוואקישע פרוי, איז געווען פאראנט-ווארטלעך פאר דער ריינקייט, פאר די נייע טישן, בענקלעך, קליידער-שרענק און נאכט-כלים, וואס האבן זיך געפונען אין האטעל.

נאך א דרייטאגיקן גאסטראל, ווען מיר האבן פארלאזן דאס שטעטל און געווארט אויפ'ן וואקזאל אויפ'ן צוג, וואס זאל אונז אריבערפירן אין א צווייט שטעטל אריין, קומען צולויפן צוויי טשעכישע פאליציאנטן מיט דער סלאוואקישער האטעל-דירעקטארשע און דערקלערן, אז זיי מוזן דורכפירן א רעוויזיע אין אונזער באגאזש, ווייל ס'פעלט פון האטעל א שפאגל-נייע, נאך קיינמאל נישט באנוצטע נאכט-כלי . . .

מיר האבן שארף פראטעסטירט קעגן אזא אומגלויבלעכן, ממש אויסטער-לישן בלבול, טענה'נדיק, אז א ליאדע-מינוט קומט אן אונזער צוג און אויב מיר פארשפעטיקן זיך מיט'ן אנקומען אינ'ם אנדערן שטעטל אריין, וועט די אונט-פארשטעלונג נישט קענען פארקומען. מיר האבן אנגעגעבן א צאל אנדערע אר-גומענטן, אבער ס'האט גארנישט געהאלפן.

וואס אן אמת, האבן זיך די פאליציאנטן שטארק אנטשולדיקט פאר אונז און אויסגעדריקט זייער איבערצייגונג, אז קיינער פון אונז האט, חלילה, נישט צוגע'גנב'עט דאס חפץ.

די סלאוואקישע גוי'ע האט אבער געהאלטן אין איין טענה'ן, אז ס'פעלט די נאכט-כלי און אז זי איז פערזענלעך פאראנטווארטלעך פאר דעם האטעל-אינווענטאר. זי האט זיך עקשנות'דיק געהאלטן ביי איר באהויפטונג, אז נישט קיין אנדערער נאר אימיצער פון אונזער טרופע האט צוגענומען די כלי און זי פאדערט דערבער מען זאל דורכפירן א רעוויזיע פון אונזער באגאזש . . .

די פאליציאנטן, פונקט ווי מיר, זיינען געווען מער ווי זיכער, אז די גוי'ע

טראַכט אויס דעם בלבול און האָבן איר געדראַט מיט אַרעסט פאַר „ערן-באַ-ליידיקונג“, אין פאַל די נאַכט-כלי ווערט נישט געפונען ביי אונז.
דער צוג קומט אָן. ער פאַרהאַלט זיך אויפ'ן קליינעם וואַקזאַלכל בלויז צוויי מינוט און אַנטלויפט, איבערלאַזנדיק אונז אין אַ ביטערן מעמד. די אַזונט-פאַרשטעלונג האָבן מיר שוין פאַרשפּעטיקט, ווייל דער אַנדערער צוג קומט ערשט שפּעט אין אַזונט.

עס הויבט זיך אָן די פּיינלעכע רעוויזיע, און, צו אונזער אומבאַשרייבלעכער חרפה, געפּינען די פּאָליציאַנטן די נאַכט-כלי אינ'ם באַגאַזש פון אונזער טרופּע. ווען עס מאַכט זיך אויף אַ גרוב, וואַלטן מיר זיך באַגראָבן פאַר חרפה! אַזוי האָבן מיר זיך פאַרשעמט מיט דער מיאוס'ער גנבה, נישט בלויז פאַר די טשעכישע פּאָליציאַנטן, נאָר פאַר זיך גופּא.

די גו'ע האָט זיך שטאַרק דערפּרייט מיט דער מציאה און איז אַ פּריי-לעכע צוריקגעלאָפּן אין האַטעל אַריין.

די פּאָליציאַנטן, פון זייער זייט, האָבן אַנגעהויבן צוזאַמענשטעלן אַ פּראָ-טאַקאל פון דער געפונענער גנבה, וועלנדיק דעם אַקטיאָר אַרעסטירן. מיט שווערער מי און מיט אַ שיינער מטבע האָבן מיר דעם ענין „פאַרריבן“, און די פּאָליציאַנטן האָבן געמאַכט אַ שווייג.

פאַר דער טרופּע אַבער איז דאָס עסק נישט געווען דערליידיקט.

מיר פרעגן דעם אַקטיאָרישן גנב:

— סטייטש? היתכן? ווי אַזוי האַסטו געקאַנט טאָן אַזאַ זאַך? ווי גנב'עט

מען אַ נאַכט-כלי, וואָס האַט דעם ווערט פון גראַשנס! . . .

— עפעס אַ משוגעת איז מיר באַפאַלן, — האָט דער אַקטיאָרשטיק זיך

פאַרטיידיקט. — די נאַכט-כלי האַט געהאַט אַזעלכע שיינע בלימעלעך, און מען

זאַגט דאָך, אַז אַ נאַכט-כלי איז מזל'דיק. . . אַזוי ווי אונזערע געשעפטן זיינען

נישט נאָר פּויגל'דיק — פּירט ווייטער אויס דער גנב, — האָב איך מיטגענומען

די נאַכט-כלי, אַז זי זאָל אונז ברענגען מזל. . .

דער תּירוץ האַט ביי אונז נישט נושאַ-חן געווען. מיר האָבן דעם בעל-דבר

אויפ'ן אַרט אַפּגעזאַגט און אים משלח געווען צוריק קיין ווין.

פון דעמאָלט אָן האַט שוין קיין שום יידישע טעאַטער-טרופּע נישט גע-

וואַגט צו קומען אין דאָזיקן שטעטל מ. אַריין, ווייל די יידן וואַלטן זי ממש

פאַרשטייניקט!

געלעכטער מיט טרערן

אן אקטיארס א זייגער ראטעוועט אונזער טרופע פון שווערע סיטואציעס

אין דער יידישער (און אויך אין דער נישט-יידישער) טעאטער-פראפעסיע איז פאראן א נישט געשריבן געזעץ, וואס מיטן פשוטן שכל קען מען עס שווער פארשטיין.

אט איז א משל :

א יידישע וואנדער-טרופע קומט אין א שטאט אדער שטעטל אריין און שפילט דארט א פיעסע, וואס נעמט שטארק אויס. דער עולם איז צופרידן, ממש באגייסטערט און די אקטיארן זיינען מלא-שמחה. זיי האבן כבוד און פארדינען א סך געלט.

צוליב נישט פאראויסגעזעענע סיבות קומט די טרופע נאך אמאל אין דעם זעלבן מקום, איבערצייגט, אז מען וועט ווידער דא מאכן גוטע „סבארן“. נאך דער סוף איז, אז „מען ברענט ווי ליכט!“ כאטש נעם און פארטייל די בילעטן אויף די פארשטעלונגען בחצי-חינם, צי גאר אין גאנצן אומזיסט — און ס'העלפט אלץ נישט! די „מענטשהייט“, דאס הייסט „דער הויכגעשעצטער עולם“, וויל נישט קומען אין טעאטער אריין. עס שאפט זיך דער איינדרוק, אז די זעלבע יידן, וואס צוריק בלויז מיט עטלעכע וואכן אדער טעג האבן זיך „געדרייט“ ארום די אקטיארן און זיי באשאטן מיט הניפה און מיט קאמפלי-מענטן, געבנדיק זיי פארשיידענע מתנות, האבן צווישן זיך געשלאסן א מין יד-אחת, אויסצומיידן די אקטיארן, ווי א מגפה!

עס פארלויפט זיך אויך אן אנדערע מעשה.

אין איין שטאט איז א פיעסע גאר שטארק געפעלק, און אין דער שכנות-דיקער שטאט האט די זעלבע פיעסע געכאפט א מיאוס'ן דורכפאל (א „ראס-קאשנע בראך“, אויפ'ן יידיש-אקטיאר'ישן לשון) און די אקטיארן פארלאזן דאס מקום מיט א קללה אויף די ליפן.

אדער פארקערט: די זעלבע פיעסע, וואס האט אויסגענומען אין א שטעטל צום ערשטן מאל, האט געליטן א מפלה ווען מען האט זי אויפגעפירט בעת א צווייטן גאסטראל.

הכלל, אין דער טעאטער-פראפעסיע גילט נישט דאס געזעץ פון דער „אייזערנער לאגיק“. אלץ איז אפהענגיק פון כל'ערליי סיבות און צופאלן, און אפשר אויך פון אביסל מזל.

נאך א ביישפיל פון דעם, וואס מיר האבן אקארשט דערציילט :

אין דער סלאוואקיי איז פאראן א שטעטל, נאווע-זאמק, וואס האט גע-האט א שם ביי די פארשיידענע יידישע וואנדער-טרופעס אלס א „ברויט מיט פוטער שטעטל“, ווייל יעדע טרופע, וואס האט דארטן גאסטראלירט, האט גע-האט מזל און די אקטיארן האבן פארדינט זשמעניעס מיט געלט.

נאָווע-זאמקי האָט געהערט צו די נישט פרומע שטעטלעך פון דער סלאָ-וואַקיי. אין די „ספירה טעג“, ווען מען האָט נישט געקאָנט שפּילן טעאָטער אין די פרומע שטעטלעך, איז מען אַריינגעפאַרן קיין נאָווע-זאמקי, כדי דאָרט איבערצוהאַלטן די קריטישע צייט.

מאָכט זיך, אַז אין די ספירה-טעג בלייבן מיר שטעקן אין אַ סלאָוואַקיש שטעטל און האָבן נישט וווּ צו „דערלאַנגען די סחורה“.
פאַלט מיר איין אַ פּלאַן — נאָווע-זאמקי!

אמת, מיר זיינען דאָרט געווען ערשט מיט עטלעכע וואָכן צוריק און גע-מאָכט גוטע געשעפטן. די פּיעסן זיינען געפּעלן און דער עולם איז געווען גאָר צופּרידן. טאָ וואָס האָבן מיר צו ריזיקירן? דאָס „ברויט מיט פּוטער“-שטעטל וועט אונז יאָקאָש נישט פאַרשעמען. מיר וועלן זיך שוין ווי ס'איז אַרויסשלאַגן אויף פּרנסה.

מיר קומען אָן אין שטעטל און אַנגאַנסירן אַ „שלאַגער“-פּיעסע פאַר דער ערשטער אויפּפירונג. מיר מאַכן אַ ריזיקע רעקלאַמע, זייענדיק זיכער, אַז דער עולם וועט קומען צו אונזערע פאַרשטעלונגען.
אַבער מיר האָבן זיך ביטער אַנטוישט.

ווי אויף להכעיס, זיינען די אפיקורסישע יידן פון נאָווע-זאמקי פּלוצים משוגע-פרום געוואָרן! זיי האָבן ממש אונז באַיקאָטירט און נישט געקומען אין טעאָטער.

זעענדיק, אַז ס'איז ביטער, „כמו-גאַל“, שיקן מיר אַרויס צוויי אַקטיאָרישע פּאַרלעך וואָס זאָלן „כיליען איבער די ראַטשקעס“, דאָס הייסט — זיי זאָלן באַזוכן די יידישע הייזער און פאַרקויפּן בילעטן פאַר די מכלומר/שטע „בענעפּיס“-פאַרשטעלונגען פון די אַנגעזעענסטע מיטגלידער פון אונזער טרופּע. ס'העלפּט אַבער נישט! די יידן האָבן אויסגעפונען ממש אַ גלענצנדיקן תּירוץ, נישט צו קומען אין טעאָטער . . .

— טעאָטער אין ספירה-טעג? פּע, ס'פאַסט נישט פאַר יידישע אַקטיאָרן, האָבן זיי זיך פאַרענטפּערט.

פונדעסטוועגן שפּילן מיר, אַבער פאַר לידיקע בענקלעך. אַפּטמאָל זיינען מיר געצווונגען אַפּצוואַגן אַ פאַרשטעלונג, ווייל אַפּילו אַ הונט קומט נישט אין טעאָטער אַריין.

בינורליבינו פּייפט שוין דער דלות ביי אונז אויף דער העכסטער אַקטאווע! מיר זיינען שולדיק פאַר'ן האַטעל, וווּ מיר וווינען; מיר דאַרפן משלמ'ען אין רעסטאָראַן, וווּ מיר אכלן; און דער דלות גיט אונז דעם אמת'ן קאַנצערט!

* * *

ביי די יידישע וואַנדער-טרופּעס, וואָס האָבן „עולה-רגל“ געווען איבער די מדינות אונגאַרן, טשעכאָסלאַוואַקיי, רומעניען און אין אַנדערע לענדער האָט קורסירט אַ ווערטל, אַז „יעדער אַקטיאָר און אַקטריסע דאַרף מיט זיך

האָבן עפעס אַ „האַרטן קעגנשטאַנד“ (אַ ווערטפולן חפץ), כדי אין אַן עת-צרה צו פאַרזעצן און זיך ראַטעווען פון דער שווערער לאַגע.

וואָס אַן אמת, איז עס גאָר אַ ווילע עצה. אָבער וווּ זאָל מען נעמען דעם „האַרטן קעגנשטאַנד“, ווען מען פאַרמאָגט אים נישט? אַפילו די יעניקע מיט-גלידער פון דער חברים-טרופע, וואָס האָבן יאָ פאַרמאָגט אַ ווערטפולן חפץ—אַ בריליאַנטענעם רינג, אַ גאָלדענעם זייגער, אָדער געלט — האָבן נישט גע-האַט קיין חשק אַרויסצוהעלפן זייערע חברים-אַקטיאָרן פון דער שווערער לאַגע, נישט זייענדיק בכלל זיכער, צי ווען ס'וועט זיין אויס „ספירה-טעג“ וועט מען נישט אויך „ברענען“ . . . ווער וועט זיי דעמאָלט אָפצאַלן דעם חוב? העכסטנס קען מען אַן אַקטיאָר אַנקלאַגן צום „ונתנה-תוקף“, געלט אָבער קען מען נישט צוריק אָפּקריגן . . .

אייער פון אונזער חברים-טרופע, הערמאַן טונים, האָט פאַרמאָגט זיין אייגנס אַ גאָלדענעם זייגער, אַן אַנטיק, אַ באמת „בכבוד-יקער חפץ“, וואָס איז געווען ווי אַנגעמאַסטן געקרוינט צו ווערן אַלס „האַרטער קעגנשטאַנד“. טונים האָט דעם דאָזיקן זייגער אָפגעהיטן ווי אַן אויג אין קאַפּ, ווייל ער האָט געווסט די חשיבות פון זיין גרויסן, גאָר שווערן גאָלדענעם „כלי“, וועלכער קען אים ראַטעווען אין אַן עת-צרה.

היות אַ גרויסער טייל פון אונזער טרופע איז שוין געווען פאַר-קרויב'ט מיט די לאַמבאַרדן, (אַנשטאַלטן, וווּ מען פאַר-משכונ'ט גאָלד, טעפּיכער, מלבושים, בילדער און אַנדערע זאַכן), און ניט געהאַט מער וואָס צו פאַרזעצן, האָבן מיר באַשלאָסן צו אינטערווענירן ביים חבר טונים, אַז ער זאָל אונז אַרויסהעלפן מיט זיין זייגער, כדי אים פאַרזעצן ביים „פעטער“ (אַזוי פלעגן מיר רופן דעם לאַמבאַרד) און פאַר דעם געלט, וואָס מיר וועלן באַקומען, וועלן מיר האָבן צו באַצאַלן די חובות און זיך אַרויסראַטעווען פון נאָווע-זאַמקי, וואָס האָט אונז אַזוי ביטער אַנטוישט.

דער גורל איז געפאַלן אויף מיר און נאָך צוויי מיטגלידער פון אונזער טרופע, צו „אינטערווענירן“ ביים חבר טונים וועגן דעם ענין.

אין יענער צייט, זיינען מיר אַלע געווען בכבוד-יקע „הונגער קינסט-לער“ און מיר פלעגן פאַרשלאָפן די טעג, ווען ס'איז נישט געווען קיין געלט אויף צו „בערענען“ (עסן). מיר האָבן, ווי ס'איז געווען צו דערוואַרטן, געפונען ליגן אין בעט דעם חבר טונים, וועלכער האָט „געקייטע די סלינע“.

ווען ער האָט אונז דערזען, האָט ער באַלד פאַרשטאַנען דעם צוועק פון אונזער מיסיע און אַן שום קשיות אונז איבערגעגעבן דעם זייגער . . .

פאַראַן מאַמענטן אין לעבן, ווען ווי טרויעריק ס'געמיט זאָל נישט זיין ווערט עס פלוצים אויסגעהייטערט פון אַן אומפאַרהאַפטן גליק. פונקט אַזוי האָט אויף אונז געווירקט אַט דער גאָלדענער זייגער, וואָס טונים האָט אונז געגעבן צו פאַרזעצן, כדי מיט'ן געלט זיך צו ראַטעווען פון דער פינאַלעכער לאַגע.

אין דער טרופע האבן מיר געהאט א גארדעראבער, יאנקעלע האט ער געהייסן. אט דעם יאנקעלע האבן מיר געשיקט מיט דעם זייגער קיין בראטיס-לאווא, כדי אים פארזעצן אין א דארטיקן לאמבארד. היות ווי יאנקעלע איז געווען א קליינער לויט'ן ווקס, ממש א פיצעלע, איז ער, נישט האבנדיק קיין געלט צו קויפן א באן-בילעט, געפארן אויף „גאפע“, באהאלטנדיק זיך אונטער א באנק פונ'ם באן-וואגאן . . .

מיט דער צייט איז אט דער זייגער געווארן א מין „רשות-הרבים“ ביי אונזער טרופע. איז אונז געגאנגען שלעכט און מיר האבן „געברענט“, האט טוניס אונז געראטעוועט מיט זיין זייגער, פאר וועלכן מיר פלעגן באקומען טויזנט טשעכישע קראנען; א גענוג גרויסע סומע אין די דעמאלטיקע צייטן. דער זייגער פלעגט פארזעצט און אויסגעלייזט ווערן פון זיינע לאמבארד-דישע גלות'ן, און ער איז מיט דער צייט שטארק פאפולער געווארן אין יעדן לאמבארד פון דער טשעכאסלאוואקישער מדינה. טאמער האט זיך א מיטגליד פון אונזער טרופע באוויזן מיט אט דעם זייגער אין א לאמבארד, האבן די באאמטע נישט געמאכט קיין לאנגע צערעמאניעס און באלד אויס-גערופן:

„טיסיץ קארון“ (טויזנט קראן)! . . .

טוניס'עס זייגער איז יארן-לאנג געווען אונזער „מלאך-הגואל“, ביז ער איז סוף-כל-סוף פארבליבן אויף אייביק פאר'משכונ'ט אין א טשעכישער לאמבארד.

יידן קומען צו א טעאטער-פארשטעלונג

מיט הייסע ציגל . . .

דאס, אין דער יידישער וועלט באקאנטע שטעטל, ניקלשבערג, ליגט צע-ווארפן צווישן קליינע בערגלעך און טאלן, נישט ווייט פון דער מערישער הויפטשטאט, ברין, און לערך 70 וויארסט פון ווין. אט דאס דאזיקע חושכ'דיקע שטעטל, ווו ביז צו דער היטלערישער מלחמה האבן געלעבט ארום 500 יידישע משפחות, וויין-סוחרים, קליינע פאבריקאנטן, קרעמער, פערדס-הענדלער און א קליינע צאל בעל-מלאכות, אונטערשיידט זיך נישט, אויסערלעך, פון די אמא-ליקע יידישע שטעטלעך אין פוילן, רומעניען, ליטע און אנדערע לענדער. די הייזער דארט זיינען אלט, געבויט פון שטיין, און עפעס אן אייגנארטיג-קער אומעט ליגט אויסגעגאסן איבער דער סביבה, אין וועלכער ס'האבן אמאל געלעבט און געוויקט גרויסע רבנים, צווישן זיי אויך דער בארימטער ר' שמעלקע ניקלשבערגער, וועמענס נאמען ווערט אפטמאל דערמאנט אין דער רבני'שער און חסיד'ישער ליטעראטור, און אפילו אין ש. א. א. סק'ס פיעסע „דער דיבוק“.

עטלעכע מאָל בין איך געווען אין ניקלשבערג (מיקאַלאָוו הייסט עס אויף טשעכיש). דריי מאָל מיט יידישע טעאַטער-טרופּעס און איין מאָל פּריוואַט, צו-ליב זשורנאַליסטישער נייגעריקייט. אָבער יעדעס מאָל האָט דאָס שטעטל אויף מיר געמאַכט אַ זער שווערן איינדרוק. די דאָרטיקע יידן האָבן נישט גע'ירש'נט קיין ניצוץ פון דעם גרויסן יידישן „אַמאַל“, וואָס האָט אַזוי מפורסם געמאַכט זייער מקום אין דער גאַרער יידישער וועלט.

יעדעס מאָל, קומענדיק קיין ניקלשבערג, האָב איך געזוכט עפעס אַ זכות אויף די דאָרטיקע יידן — און נישט געפונען . . .

אין די טראַגישע יאָרן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען די צאַרישע אַרמיען האָבן אינוואַדירט גאַליציע, האָט די עסטרייכישע רעגירונג עוואַקוּ-אירט צענדליקער טויזנטער יידישע משפּחות פון זייערע באַדראַטע וווינ-ערטער און זיי באַזעצט אין ניקלשבערג און אין אַ ריי אַנדערע שכנות'דיקע שטעטלעך. אָבער די פּאַרוואַגלע יידן פון גאַליציע האָבן לאַנג נישט אויסגעהאַלטן זייער ניקלשבערגער גלות און זיינען פון דאָרט אַנטלאָפּן מיט דער טענה, אַז דאָס אַמאַליקע פרומע יידישע שטעטל, די געוועזענע היים פון באַרימטע ישיבות און פון אַ פּלעיאַדע רבנים, איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ היינט-צייטיקן סדום!

נאָך מיין עטלעכע מאָל פאַרברענגען אין אַט דעם שטעטל בין איך געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דער בייזער שם איבער ניקלשבערג איז נישט געווען סתם אויסגעטראַכט, נאָר דאָס מקום האָט זיך כשר פאַרדינט געקרוינט צו ווערן אַלס דאָס „סדום פון מערן“ . . .

נישט געקוקט אויף די „הייליקע שבועות“ פון די פאַרשיידנסטע יידישע טעאַטער טרופּעס, אַז זייערע פּיס וועלן מער נישט באַטרעטן דאָס „סדום-שטעטל“, האָט מען די דאָזיקע שבועות געבראַכן צוליב פאַרשיידענע סיבות און אומשטענדן, וואָס מען האָט קיינמאַל נישט געקאָנט פאַרויסוויסן, אָדער פאַרויסזען, און מען איז דאָך דאָרט אַהין אַריינגעפאַלן.

„די גרענדע“ (אַזוי האָבן די פאַרגרעבטע יידן פון די קליינע מערישע שטעטלעך אָנגערופן אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג), איז פאַרגעקומען אין גרויסן זאַל פון דעם איינציקן יידישן „האַטעל שאַפּאַר“, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון דער אַלטער, האַלב-איינגעפאַלענער שול, די אַמאַל געוועזענע ישיבה פון ר' שמעלקע ניקלשבערגער.

עס איז געווען אין אַ מוצאי-שבת'דיקן ווינטער, ווען די טעג זיינען קליין, האָבן מיר אָנאַנסירט די פאַרשטעלונג אויף זעקס אַזויגער אין אַזונט.

צו מיין גרויסער איבעראַשונג, האָבן די יידן אָנגעהויבן שטראַמען אין טעאַטער אַריין נאָך פאַר מוצאי-שבת און זיי האָבן מיט זיך געטראַגן עפעס אַזעלכע גרויסע, שווערע ציגל, וועלכע זיי האָבן געהאַלטן איינגעפאַקט אין שמאַטעס און אין טיכער . . .

איך דערצייל דאָס פאַר די מיטגלידער פון דער טרופּע, וועלכע דריקן

אויס די השערה, אָז די ציגל זיינען מן-הסתם באַשטימט פאַר דער בינע, טאָ-
מער געפעלט די יידן נישט אונזער פאַרשטעלונג . . .

— אין ניקלשבערג, — האָבן מיר זיך גע'מוה'ט, — איז אפנים פאַראַן
אַזא מנהג, אָז ווען אַ פיעסע געפעלט נישט, פריטשמעליעט מען די אַקטיאָרן
אויף דער בינע מיט הייסע ציגל . . .

איך פרעג ביים אייגנטימער פון זאַל, וווּ מיר שפילן, וואָס עס באַטייטן
די שווערע, הייסע ציגל, וועלכע די יידן שלעפן מיט זיך צו דער פאַרשטעלונג?
און ער גיט מיר די פּאָלגענדע טשיקאָווע „אויפקלערונג“.

— די הייסע ציגל זיינען נישט באַשטימט פאַר די אַקטיאָרן, חלילה, נאָר
פאַר די אייגענע אַנגעפרעסענע בייכער . . . אַזא מנהג איז ביי אונז אין
ניקלשבערג, — זאָגט ווייטער דער הער שאַפאַר. — די היגע יידן זיינען גרויסע
ליבהאַבער פון „שאַלעט“ (אָזוי האָבן די דייטשמעריש-רעדנדיקע יידן אַנגע-
רופן טשאַלנט), און כּדי זייערע בייכער זאָלן נישט פּלאַצן פון די פעטע „שאַ-
לעטער“, וואָס זיי עסן לכבוד שבת, לייגן זיי צו הייסע ציגל צו די בייכער,
אַלס אַ סגולה . . .

— אָבער פאַרוואָס — פרעג איך דעם ייד — טראָגן אויך די פרויען
הייסע ציגל?

— אונזערע פרויען, זאָלן לעבן, עסן אויך „שאַלעט“ און לייגן זיך אויך
צו הייסע ציגל צו די בייכער, — ענטפערט ער מיר קאַלטבלוטיק.
מיט דער „בשורה-טובה“ האָב איך באַרואיקט אונזער טרופע, אָז ווי גע-
וויינטלעך, קאַנען מיר אַנגיין מיט דער פאַרשטעלונג.

איז אַנהויב פון ערשטן אַקט איז נאָך געווען אַ האַלבע צרה. אָבער אין
פאַרלויף פון דער האַנדלונג, ווען דער קאַמיקער איז אַרויף אויף דער בינע
און אַנגעהויבן שייטן מיט וויצן און זינגען אַ לידל, האָבן די יידן פאַר גרויס
נחת גענומען וואַרטשען, אַכצן און, במחילה, צו גרעפּצן! אין זאַל איז אַנט-
שטאַנען אַ קאַקאָפּאַניע, ווי דאָס ריטשן פון געקוילעטע אַקסן און ס'איז גע-
וואָרן אוממעגלעך אַנצוגיין מיט דער פאַרשטעלונג . . .

אַז ס'איז פאַרגעקומען אַ שטילע סצענע, האָט מען געקרעכצט . . .
ווען די פּרימאדאַנע האָט געזונגען אַ ראַמאַנטיש לידל, האָט דער עולם
גערעוועט פאַר יסורים פון די געפרעסענע „שאַלעטער“. די הייסע ציגל האָבן,
אפנים, נישט געהאַלפן צו שטילן זייער ווייטיק . . .

איך בין אַרויף אויף דער אָפענער בינע און אַפעלירט צום „הויכגעשעצטן
פּובליקום“, אָז מען זאָל זיך איינמאַל פאַר אַלעמאַל גוט אויסקרעכצן, כּדי די
פאַרשטעלונג זאָל נישט געשטערט ווערן.

די יעניקע יידן, וואָס האָבן נישט מיטגעברענגט מיט זיך קיין הייסע ציגל,
האָבן מיט מיר מסכים געווען.

אַ יידישער דאַקטאָר איז אַרויף נאָך מיר אויף דער בינע און האָט אַריינ-
געזאָגט די „ציגל-יידן“ אַ פאַרציע מוסר, הַלמאי זיי „רעספּעקטירן נישט די

קונסט" און זיי געבן נישט אָפּ דעם געהעריקן כבוד דער יידישער טעאָטער-טרופע, וואָס איז געקומען אין שטעטל אַרײַן.

דאָס מוסר-זאָגן האָט געהאַלפּן „ווי אַ טויטן ביינקעס"! די יידן האָבן כסדר פאַרגעזעצט דעם קרעכץ-קאַנצערט . . . דער סוף איז געווען, אַז מיר האָבן געמוזט לאָזן פאַלן דעם פאַרהאַנג און דערקלערט אַ פּויוזע ביז מען וועט זיך אויסקרעכצן!

דער האָטעל-אייגנטימער האָט געברענגט אַ טאַפּ מיט סאָדא-קארבאָנאָד און געשטאַפּט דעם ווייסן פּראָשעק אין די מיילער אַרײַן פון די האַלב-לעבע-דיקע יידן. די קעלנער פון רעסטאָראַן האָבן געטיילט גלעזער קאַלט וואַסער, כדי דער עולם זאָל נאָכטרינקן און זיך גוט אויסגרעפּצן, אָבער אָן דערפאַלג. נאָך דער הפסקה ווילן די אַקטיאָרן ווידער אָנהויבן שפּילן, אָבער ס'איז נישט געווען פאַר וועמען. די יידן האָבן עוקר געווען פון טעאָטער . . . דער סוף איז געווען — מיר האָבן די פאַרשטעלונג נישט פאַרענדיקט. צומאַרגנס גאַר פרי האָבן מיר פאַרלאָזן ניקלשבערג מיט דער באַקאַנטער „הייליקער שבועה", נישט צו באַטרעטן מער דאָס דאָזיקע שטעטל.

צוויי טשעכישע גלחים — די איינציקע געסט ביי אַ

יידישער טעאָטער-פאַרשטעלונג

דאָס שטעטלעך געדינג (האַדאָנין אויף טשעכיש), וווּ ס'איז געבוירן גע-וואָרן פּראָפּעסאָר טאַמאַס ג. מאַסאַריק, דער ערשטער פרעזידענט פון דער טשעכאָסלאַוואַקישער רעפּובליק, האָט אויך געהערט צו דער ספּערע פון די „שריפה'נע שטעטלעך", וועלכע יידישע אַקטיאָרן פלעגן אויסמיידן. זעלטן, אַז אַ יידישע טעאָטער-טרופע האָט דאַרטן געהאַט מזל. אַקטיאָרן פלעגן זיך וויצלען: „ס'איז אַנגעמערקט מן-השמים, אַז אין געדינג זאָל מען ברענען ווי קיין". . . ס'איז אָבער געווען אין די ביטערע „ספּירה-טעג", ווען מיר האָבן סאַרױו „געברענט", האָב איך פאַר איין ברירה ריזיקירט און בין אַרײַנגעפאַרן קיין געדינג, און פאַרויכערט מיין חברים-טרופע די אמת'ע „שריפה"!

אַ דאַנק דעם געלט, וואָס דער „פעטער" פון אַ לאַמבאַרד האָט אונז אויס-געבאַרגט אויף דעם גאַלדענעם זייגער פון אונזער חבר טוניס (וועגן וועמען עס איז שוין דערציילט אין אַ פּריערדיק קאַפיטל), בין איך געקומען קיין גע-דינג און געדונגען דאָס דאַרטיקע טעאָטער אויף דריי פאַרשטעלונגען. אין אַ לאַקאַלער דרוקעריי האָב איך באַשטעלט די אַפּישן און אַרגאַניזירט דעם פאַר-פאַרקויף פון די טעאָטער-בילעטן. דערליידיקט פאַרשיידענע אַדמי-ניסטראַטיווע ענינים, ווי: מעלדן אונזערע פאַרשטעלונגען ביי דער דאַרטיקער

פאליציי; געגעבן אן א דרויף פאר'ן אפצאל פון די בילעטן ביי דער שטייער-
דירעקציע, און בין געפארן אין אן אנדער שטעטל אריין דערליידיקן די זעל-
בע פראצעדורן, וואס זיינען געווען פארבונדן מיט אונזער טורנעע.

געקומען מיט דער טרופע קיין געדינג א טאג פאר דער פארשטעלונג בין
איך, אויס נייעריקייט, געגאנגען זיך נאכפרעגן אין דער בוכהאנדלונג ווי
ס'זעט אויס דער פארפארקויף פון די בילעטן אויף אונזערע גאסטראלן. צו
מיין גרויסער איבערראשונג ווער איך געווויר, אז מ'האט פארקויפט בלויז
צוויי בילעטן אויף דער ערשטער פארשטעלונג און אויף די איבעריקע צוויי
פארשטעלונגען — אפילו נישט קיין איינציקן בילעט!

ווערט אונז זויער און ביטער אויף די הערצער. מען טאר אבער נישט
פארצווייפלען און מ'מוז אפוארטן. עס פאסירט אפט, אז דער עולם קויפט
נישט קיין בילעטן פאר'וויס. נאר ביי דער קאסע, און דווקא אין דער לעצטער
מינוט, ווען די פארשטעלונג דארף זיך אנהויבן, אדער אפילו נאך דעם ווי
דער פארהאנג איז שוין אויפגעגאנגען.

צומארגנס אין דער פרי גיי איך ווידער אין דעם געשעפט אריין נאכ-
פרעגן ווי ס'האלט מיט'ן עסק און באקום די זעלבע טרוקענע און געלאסענע
תשובה:

— צוויי בילעטן! . . .

צוויי שעה פאר דער פארשטעלונג גיי איך אין געשעפט אריין זיך „אפ-
רעכענען“. מען צאלט מיר אויס פאר די צוויי פארקויפטע בילעטן און מען
צייט מיר אראפ 10 פראצענט פאר דעם פארפארקויף און ביי דעם איז מען
פארבליבן.

איך זען מיך ביי דער קאסע פון טעאטער און ווארט מיט גרויס שפאנונג
און אומגעדולד אויף קונים, אבער זיי קומען נישט. . . די צייט לויפט און
ס'בלייבט בלויז א פערטל שעה צו דער פארשטעלונג. ענדלעך, גאט האט זיך
אויף אונז מרחם געווען און עס באווייזן זיך צוויי מענטשן, די ערשטע טעא-
טער-געסט! זיי טראגן גלח'ישע קליידער און גייען גלייך אריין אין טעאטער
אויף די צוויי קארטן, וואס זיי האבן זיך באזארגט נאך מיט עטלעכע טעג
צוריק אין פארפארקויף.

די אקטיארן זיינען אין דער גארדעראבע און פארקליידן זיך לכבוד דער
פארשטעלונג, איבער'חור'נדיק זייער פראזע פון דער פיעסע.

די צוויי מוזיקער, וואס זיינען מיט אונז מיטגעפארן, ווילן מיט כח פאר-
טרייבן די מרה'שחורה און מאכן א „וויאטער“, (שפילן א פריילעכס), אבער
אין טעאטער איז קאלט און די לערך 500 בענקלעך שטייען ליידיק און פאר-
יתומ'ט.

עס איז שוין לאנג פארביי די צייט, ווען מיר האבן געזאלט אנהויבן
מיט דער פארשטעלונג און די איינציקע געסט אין טעאטער זיינען די צוויי
גלחים. . . .

פאַרשטייט זיך, אַז דעם אַוונט האָט מען אין געדינג נישט געשפּילט קיין יידיש טעאַטער. מיר האָבן אָפּגעזאָגט די פאַרשטעלונג, צוריקגעגעבן די גלחים דאָס געלט פאַר די בילעטן און ס'איז אונז נישט געווען מיט וואָס מקנא צו זיין!

פונדעסטוועגן האָט אונז אינטריגירט די שאלה:

— פאַרוואָס איז קיין איינציקער פון די 600 יידישע איינוווינער פון גע- דינג, נישט געקומען צו דער ערשטער פאַרשטעלונג? וואָס איז די סיבה פון דעם בולט'ן באַיקאַט אָדער חרם? הלמאי האַנדלען די געדינגער יידן מיט אַזאַ ברוטאַלער קאַנסעקווענץ קעגן אונז?

דעם זעלבן אַוונט פון דער נישט צושטאַנדגעקומענער פאַרשטעלונג גיי איך צום ראש-הקהל און ווער געווייר פאַלגענדעס:

מיט אייניקע וואַכן פריער האָט אין געדינג „גאַסטראָלירט“ דער שוין פון פריער באַקאַנטער „חזן“ מיט'ן „אוי, זינגט עד!“ און ער האָט אויך דאָרט אָפּגעטון דאָס זעלבע „חזונישע“ קינצעלע, וואָס אין לעוויצע . . .

דאָס איז געווען סיבה נומער איינס.

סיבה נומער צוויי, איז געווען די פאַלגנדע:

מיט אַ צייט פריער איז קיין געדינג געקומען אַ יידישער אַקטיאָרשטשיק, וועלכער האָט זיך געוואָנדן צום פאַרשטייער פון דער דאָרטיקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע מיט אַ פאַרשלאַג, אַז זיי זאָלן פינאַנסירן צוויי פאַרשטעלונגען פון אַ באַקאַנטער יידישער טעאַטער-טרופּע, וואָס האָט דעמאָלט גאַסטראָלירט אין דער סלאָוואַקיי. דער אַקטיאָרשטשיק האָט באַקומען אויסגעצאָלט אַ סומע פון 500 קראַן האַנט-קעלט, מכלומר'שט אויף הוצאות, כדי צו ברענגען די טרופּע קיין געדינג און ער האָט זי נישט געבראַכט . . .

ערשט דאָן האָבן מיר פאַרשטאַנען, פאַרוואָס די יידן פון געדינג האָבן באַיקאַטירט אונזער פאַרשטעלונג, און פאַרוואָס אונזערע טעאַטער-געסט זיינען געווען די צוויי טשעכישע גלחים, וואָס האָבן, ווייזט אויס, נישט געוואָסט פונ'ם יידישן באַיקאַט אויף אונז . . .

מיר שפילן „כל-נדרי“ פאר סטודענטן פון א קאטוילישן

גלחים-סעמינאר . . .

אין דער סלאוואקישער שטאָט זשילינא. האָט דאָס דאָרטיקע שטאָטישע טעאָטער, וואָס האָט זיך גערופן „קאָטאָליצקי דום“ (דאָס קאָטוילישע הויז), געהערט צו די גלחים, וועלכע האָבן עס נישט זער גערן פאַרדונגען צו יידישע טעאָטער-טרופעס. צי דאָס האָט געשמעקט מיט אַנטיסעמיטיזם, אָדער צוליב אַנדערע טעמים, איז שווער צו זאָגן. ס'איז אָבער יאָ געווען באַקאַנט, אַז ווען אַ יידישע טרופע האָט אין דעם „קאָטאָליצקי דום“ געוואָלט געבן עטלעכע פאַרשטעלונגען, האָבן די גלחים געמאַכט כל'ערליי שוועריקייטן און פאַר-לאַנגט געזאָלצענע פּרייזן. נאָכמער: זיי האָבן אַפילו געוואָגט צו שטעלן באַ-דינגונגען, אַז מ'זאָל נישט אויפפירן קיין „גאָטלאָזע“ פּיעסן, וכדומה. אַמאָל קום איך קיין זשילינא מיט דער דעה צו אַראָנזשירן דאָרט אייניקע פאַרשטעלונגען.

נישט געפּינענדיק קיין אַנדערן טעאָטער-זאָל בין איך געווען געצווונגען אַנצוקומען צום קאָטוילישן גלח, וואָס האָט פאַרוואַלטעט מיט'ן טעאָטער. איך האָב אים געבעטן נאָכצולאָזן אַביסל פון דעם פּרייז, ווייל מיר זיינען אַ חברים-טרופע און פירן אונזער געשעפט אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות. אָבער דער גלח האָט אַפילו נישט געוואָלט הערן פון אַ פּרייז-הנחה און מיר דערקלערט, אַז אויב איך קאָן נישט אָננעמען זיינע באַדינגונגען, איז אַ שאַד מיין טרחה. נישט האָבנדיק קיין אויסוועג בין איך געווען געצווונגען מסכים צו זיין מיט'ן פּרייז און האָב געדונגען דאָס טעאָטער אויף פיר פאַרשטעלונגען. דער צופאַל האָט געוואָלט, אַז דעם זעלבן טאָג, ווען מיר האָבן געזאָלט אַנהויבן אונזער גאָסטשפּיל, איז פאַרגעקומען אַ חתונה ביים דאָרטיקן ראש-הקהל, וועלכער האָט מיט מזל אויסגעגעבן זיין בת-יחיד'קע. די רייכערע יידן זיינען דעריבער נישט געקומען אין טעאָטער אַריין, ווייל זיי זיינען געווען צו-גאָסט ביים ראש-הקהל אויף דער שמחה.

צומאָרגנס, ווען מיר האָבן געהאַפּט אויף אַ בעסערער הכנסה, איז גראַד געשטאַרבן אַן אָנגעזעענער בעל-הבית פון שטאָט, און דאָס איז געווען אַ באַ-רעכטיקטע תירוץ פאַרוואָס מיר זאָלן „ברענען“. די יידן האָבן שטאַרק גע-טרויערט נאָך דער אַבידה פון זייער חשוב'ן מיטברירגער און זיי זיינען נישט געקומען אין טעאָטער.

מיר שפּילן פאַר ליידיקע בענקלעך, און דער דלות פּייפט אויף אַלע כלים. לאַדי, וואָס מיר האָבן נישט צו באַצאָלן פאַר'ן טעאָטער, זיינען מיר נאָך שולדיק אין דער דרוקעריי פאַר די אפישן, פאַר די טעאָטער-צעטלעך, פאַר נאָטיצן אין דער לאַקאָלער סלאוואַקישער צייטונג און פאַר אַנדערע הוצאות. דער גלח'ישער פאַרוואַלטער פון טעאָטער לאָזט מיר זאָגן, אַז אויב איך

וועל אים נישט באַצאָלן פאַר די צוויי פאַרשטעלונגען, וועט ער פאַראַרדנען דער פּאַליציי צו רעקוויירירן אונזער באַגאַזש, וואָס געפינט זיך אין האַטעל, וווּ מיר זיינען אויך שולדיק פאַר דיר-ה-געלט.

איך גיי צום ראש-הקהל און דערצייל אים אונזער ביטערע לאַגע. דרך-אגב, מאַך איך אים די באַמערקונג, אַז צוליב זיין טאַכטער'ס חתונה, „ברענען“ מיר, ווייל לכבוד דער שמחה פון זיין בת-יחידה איז דער עולם נישט געקומען צו אונזער פאַרשטעלונג. ביי דער געלעגנהייט דערצייל איך אים אויך וועגן אולטימאַטום פון גלח, אַז ער וועט לאָזן רעקוויירירן אונזער באַגאַזש אין פאַל מיר באַצאָלן אים נישט דעם חוב.

דער ראש-הקהל גייט מיט מיר צום גלח אַפצושריייען די גזירה, אָבער עס העלפט נישט! דער גלח טענה'ט, אַז ער איז נישט קאָמפּעטענט מבטל צו זיין דעם חוב, וואָס מיר זיינען שולדיק פאַר'ן טעאַטער, ווייל דאָס איז נוגע אויך אַנדערע אינסטאַנצן פון „קאטאַליצקי דום“, וועלכע האָבן צו אַנטשיידן אין אַזעלכע ענינים.

— איבעריקנס, — מאַכט דער גלח אַ באַמערקונג — פאַרוואָס זאָל די יידישע קהלה נישט אַרויסהעלפן די אַקטיאָרן? עס איז פאַר די ימים-נוראים, — ווערט דער גלח פּלוצים סענטימענטאַל, — און ס'וואָלט געווען אַ יושר, אַז די יידישע טרופּע זאָל אויפפירן עפעס אַ פּיעסע, וואָס זאָל נעמען דעם עולם. — איך וואָלט פאַרגעשלאָגן, — זאָגט צו מיר דער גלח, — אַז איר זאָלט שפּילן „כל-נדרים“, וואָס איך האָב אַמאָל געזען אין אַ יידיש טעאַטער אין ווין . . . די פּיעסע איז מיר שטאַרק געפעלן און איך בין זיכער, אַז זי וועט אויך געפעלן די יידן פון זשילינא. מען דאַרף זיי דערמאָנען, אַז ס'גייט צו ראש-השנה און יום-כפור און זיי דאַרפן אַביסל תשובה טון . . .

איך האָב דעם גלח פאַרויכערט, אַז מיר וועלן שפּילן „כל-נדרים“, און ער האָט זיך שטאַרק דערפרייט מיט מיין הבטחה.

צומאָרגנס האָבן זיך אין דער שטאָט באַוויזן אפישן, אַז מיר פירן אויף „כל-נדרים“ — און אַ נס איז טאַקע געשען! אין משך פון עטלעכע שעה זיינען אַלע בילעטן פאַר דער „כל-נדרים“-פאַרשטעלונג געווען אויספאַרקויפט. אין דער ערשטער ריי איז געזעסן דער קאַטוילישער טעאַטער-פאַרוואָל-טער און האָט מיט דער גרעסטער אויפמערקזאַמקייט נאָכגעפאַלגט די האַנד-לונג אויף דער בינע.

נאָך דער פאַרשטעלונג, ווען איך בין געקומען אין זיין קאַנצליי באַצאָלן דעם חוב, האָט מיך דער גלח אויפגענומען גאַר פריינטלעך און באַמערקט, אַז זיי פאַרשטעלונג איז אים שטאַרק געפעלן. ער האָט נאָר-וואָס גערעדט מיט'ן בישאָף, וועלכער האָט געהייסן אונז שענקען דעם גאַנצן חוב, וואָס מיר זיינען שולדיק פאַר'ן טעאַטער!

דער גלח מאַכט דאָן אַ ממש אומגלויבלעכן פאַרשלאָג, אַז מיר זאָלן די זעלבע „כל-נדרים“ פּיעסע אויפפירן נאָך אַמאָל, אויסשליסלעך פאַר די קאַטויל-

לישע תלמידים, וואָס שטודירן אין דאָרטיקן גלחים-סעמינאַר . . . ער וויל נישט, אָז מיר זאָלן שפּילן אַלס אַ קאַמפּענזאַציע פאַר דעם געשענקטן חוב, נאָר מען וועט אונז גאַראַנטירן אַ געוויסע סומע פאַר דער פאַרשטעלונג.

אַן שום קווענקלענישן האָב איך מסכים געווען מיט'ן פאַרשלאָג. צומאָרגנס ביינאַכט איז דאָס טעאָטער געווען איבערפולט מיט אַ מערק-ווירדיקן „עולם“. וואָס איז אַזוי זעלטן צו זען ביי אַ יידישער טעאָטער-פאַר-שטעלונג. לערך 200 יונגע, קאַטוילישע סעמינאַריסטן פון זשילינאַ, האָבן געבילדעט די אוידיטאָריע.

אויף די ערשטע רייען זיינען געזעסן פאַרשיידענע גלחים, וועלכע האָבן שטאַרק אַפלאַדירט די אַקטיאָרן ביי געוויסע סצענעס. הגם זיי האָבן נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט פון יידישן לשון, זיינען זיי אָבער געווען גוט אינ-פאַרמירט וועגן דער האַנדלונג און וועגן דער געשיכטע פון „כל-נדרים“. די אַקטיאָרן האָבן זיך נישט באַמיט צו מילדערן, אָדער אויסצולאָזן געוויסע שאַרפע שטעלן אין דער פּיעסע, וואָס בלאַמירט די קאַטוילישע אינקוויזיציע-מעטאָדן אויף יידן.

* * *

אין אַ צייט אַרום האָב איך מיך דערוואַסט, אַז דער גלח'ישער פאַרוואַל-טער פּונ'ם „קאַטאָליצקי דום“ איז באַזייטיקט געוואָרן פון זיין אַמט, אַלס שטראַף פאַר אַרגאַניזירן די „כל-נדרים“-פאַרשטעלונג לטובת די סעמינאַריסטן. נאָך מער: ס'האַט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער איז געווען אַ משומד און האָט געשטאַמט פון אַ קליין שטעטל אין דער פּראָווינץ פון מערן.

דער בישאָף פון זשילינאַ האָט אויף דעם גלח געהאַט אַ חשד, אַז מיט דער „כל-נדרים“-פאַרשטעלונג, האָט ער געוואַלט באַאיינפלוסן די סטודענטן פון גלחים-סעמינאַר, אַז זיי זאָלן ווערן פּריינטלעך צו יידן, און פון זיי מאַכן אַפיקורסים פון דער קאַטוילישער אמונה . . .

איך ווער א „סטאר“ צוליב פארצווייפלונג

אין דער אַקטיאָרישער פּראָפּעסיע זיינען פּאַראַן פּאַרשיידענע, אַזוי גערופּענע „בין־הזמנים“, ווען מ'שפּילט נישט טעאַטער. דאָס איז בעיקר נוגע געווען די טרופּעס, וואָס האָבן אַרומגעוואַנדערט איבער די פרומע, אַזוי־טראַגיש אונטערגעגאַנגענע ייִדישע ישובים פון די מזרח־אײראָפּעאישע לענדער.

אין אַ פּריערדיקן קאַפיטל איז אויסגעקומען צו דערציילן, אָן צוליב די ספּיריטעג און די ימים־גוראים, האָט מען אין די פרומע ייִדישע שטעטלעך פון קאַרפּאַטאָרוס, סלאָוואַקיי און טראַנסילוואַניען, נישט געקאָנט שפּילן טעאַטער, ווייל די יידן זיינען נישט געקומען צו די פּאַרשטעלונגען. מען האָט, בכּן, זיך געמוזט אַ לאַז טון אין די „העדיעלעך“, דאָס הייסט אין די קלענסטע, ממש פּיציקע חצי־שטעטלעך און חצי־דערפער, וווּ ס'האָבן געווינט צו עטלעכע צענדליק ייִדישע משפּחות, כדי דאָרט איבערצוהאַלטן די שווערע צייטן.

געווינט האָבן די קלענערע ייִדישע וואַנדער־טרופּעס אין די אַרימע היימען פון די ייִדיש־פּאָלקסטימלעכע בעל־מלאכות, קרעמער און ביי סתם גוטהאַרציקע „עמד“־יידן, וואָס האָבן „די בלאַנדזשענדע שטערן“ אויפגענומען מיט אַ סך גוטסקייט און איבערגעבנקייט, ווי מען נעמט אויף אַנגעלייגטע אורחים.

נישט געקוקט אויף זייער אַרימקייט, פלעגן די דאָזיקע יידן אַרויסהעלפּן די ייִדישע אַקטיאָרן מיט עסן, שלאָפּן, און אַפילו מיט מזומנים. זיי האָבן, אגב, געוואָלט באַווייזן, אַז זיי זיינען נישט קיין „כּניאַקעס“ און חסידישע „פּליאַסקע־דריגעס“; אַז זיי זיינען שוין אַביסל „באַוווסטזיניק“ און אַז ס'איז בכלל נישט קיין חטא, אויך אין די הייליקע סליחות־טעג צו קומען צו אַ ייִדישער טעאַ־טער־פּאַרשטעלונג, ווייל אַזאַ געלעגנהייט מאַכט זיך בלויז איינמאַל אין יאָר אַדער איינמאַל אין צוויי־דריי יאָר!

אין אַזאַ טראַגישן „בין־הזמנים“ — ס'איז געווען אין די סליחות־טעג — בין איך געבליבן שטעקן מיט דעם רומענישן אַקטיאָר בערעלע וויסמאַן און זיין פרוי אין דער סלאָוואַקישער הויפט־שטאָט בראַטיסלאַווא, (פרעסבורג אויף דייטש). דאָרט האָבן מיר געדאַרפט אַפּוואַרטן ביז נאָך סוכות, ווען מען וועט ברענגען אַ פּרישע טרופּע אויפ'ן נייעם ווינטער־סעזאָן פאַר אונזערע וואַנדערונגען איבער דער טשעכאָסלאָוואַקישער מדינה. די אַנדערע אַקטיאָרן זיינען זיך צעפּאַרן, ווער אין דעם, ווער אין יענעם לאַנד אַריין, כדי זיך צו אַנגאַזשירן ביי אַנדערע טרופּעס.

בערעלע וויסמאַן האָט אָבער נישט געהאַט קיין חשק צו וואַרטן עטלעכע וואַכן, ביז מען וועט צוואַמענשטעלן די נייע טרופּע. ער איז צו מיר צוגע־

שטאנען. אז מיר זאלן זאלבעדריט זיך ארויסלאזן אויף א קורצער טורנע איי-
בער די "טריפה'נע" שטעטלעך פון מערן, ווו מיר וועלן, לויט זיינע ווערטער,
"שאַרן גאלד אין די גאסן".

איך האָב מיך געלאָזט צורעדן און מיר זיינען אַרויסגעפאַרן.
אין אַ פּרייטאָג פאַרנאַכט זיינען מיר אָנגעקומען אין דעם קליינעם מע-
רישן שטעטל קיאָוו, בעסער באַקאַנט מיט זיין דייטשן נאָמען, גאַיאָ, פון וואָנען
ס'האַבן געשטאַמט אַ צאַל גאַר-פּראָמינענטע, יידיש-דייטשע אַקטיאָרן און
אַקטריסעס, וועמענס נעמען זיינען באַרימט געווען אין דייטשלאַנד, עסטרייך
און אַנדערע לענדער.

אין לאַז מיך אַרויס איבער די געסלעך פון קיאָוו ווו ס'האַבן געלעבט
לערך 400 יידישע נפשות, און פאַרבלאַנדזשע אין שול אַריין. דאָרט האָב
איך געטראָפֿן פונקט 10 יידן, אַלטע לייט, די "עשרה בטלנים", וואָס די קהילה
האַט געדונגען, כדי ס'זאל זיין אַ מנין לכבוד שבת. מען האָט זיי געצאָלט אַ
געוויסן וואַכן-לויף, אַז טאַמער האָט אימיצער געהאַט יאַרצייט, אָדער געווען אַ
קדיש-יחום, האָט ער געקאַנט דאַונען בציבור. אַלע שטאַרק-אַסימילירטע
קהלות אין דייטשלאַנד, עסטרייך און טשעכאַסלאַוואַקיי ווו דאָס יידישע לעבן
האַט גענומען גיין באַרג-אַראַפֿ, האָבן זיך אַזוי נוהג געווען.

צומאַרגנס, שבת אין דער פּרי, גיי איך אין באַגלייטונג פון בערעלע
ווייסמאַן אין דער קליינער סינאַגאָגע. דאָרט טרעפּן מיר אַן ערך דריי מנינים
יידן, וועלכע ריידן טשעכיש און פאַרשטיין נישט קיין וואָרט יידיש, סידן
ס'יידישע לשון איז פאַרבּראַקט מיט די דייטשע "קמץ'ן" און פּתח'ס".

אַלס אורחים, האָבן מיר ביידע באַקומען עליות און געמאַכט די ברכות
הויך אויפֿ'ן קול, וואָס האָט ביי די אַנוועזנדע יידן אַרויסגערופֿן גרויס באַוונג-
דערונג, ווייל געוויינטלעך פּלעגן זיי נאַכזאָגן די ברכות פונ'ם געדרוקטן טע-
וועלע, וואָס דער בעל-קורא, אָדער דער חזן, האָט געהאַלטן פאַר זייערע אויגן.
מיר האָבן דעם ראש-הקהל דערקלערט ווער מיר זיינען און דעם צוועק
פון אונזער קומען אין שטעטל אַריין. מיר האָבן אים ביי דער געלעגנהייט
געבעטן, אַז ער זאל אויפֿ'ן אַרט מכריז-ומודיע זיין, אַז ביינאַכט געבן מיר אַ
פאַרשטעלונג אינ'ם דאָרטיקן "יידישן קלוב".

דער ראש-הקהל האָט מקיים געווען אונזער בקשה און מוידע געווען דעם
עולם אויף טשעכיש, אַז אַ "זשידאָוסקע דיוואַדלאַ" (יידיש טעאטער) איז גע-
קומען קיין קיאָוו. היות די הייליקע "זשידאָוסקע סוואַטי" (ימים-נוראים)
זיינען אין אייניקע טעג אַרום, איז עס אַ מצווה און אַ חוב פון די יידישע בעלי-
בתים, צו קומען צו דער "פרוזשעסטאָוועניע" (פאַרשטעלונג), און אין דעם
זכות וועלן די יידן זיך אויסבעטן אַ גוט יאָר . . .

נאָך אַזאַ אומפאַרהאַפּטער רעקלאַמע פון סאַמאַראַדנעם ראש-הקהל זיינען
מיר געווען מער ווי זיכער, אַז מיר האָבן גוט "אַריינגעשאַסן", און אַזוי איז
טאַקע געווען.

דער קליינער זאל פון „יידישן קלוב“ האָט אַריינגענומען לערך 100 מענטשן, אָבער בענקלעך זיינען דאָרט געשטאַנען בלויז פאַר 25. די יידן האָבן דעריבער געברענגט צו שלעפּן מיט זיך אייגענע בענקלעך פון זייערע וויי-נונגען.

אין זאלעכל איז נישט געווען קיין בינע, נאָר אַ קליינער פּאָדיום פאַר אַ רעדנער. קיין פּאַרהאַנג איז, נאַטירלעך, אויך נישט געווען, שוין אָפּגערעדט פון אַ קלאַוויר, אָדער אַ פּיאַנאָ.

דעם אמת געזאָגט, האָט דער ראש-הקהל, וואָס האָט אונז געמאַכט די פיינע רעקלאַמע, געמיינט, אַז ער אָנאַנסירט אַ טרופּע פון מערערע אַקטיאָרן. אויך דער עולם האָט געהאַפּט צו זען אַ גרעסערע טרופּע, און נישט בלויז צוויי מענטשן — בערעלע ווייסמאַן מיט זיין פרוי, ווייל איך האָב דאָך נישט געהערט צום חשבון.

איך בין קיינמאַל אין מיין לעבן קיין אַקטיאָר נישט געווען און האָב אויך נישט געהאַט קיין שווישפּילערישע אַמביציעס. אמת איז, אַז גאַר-זעלטן אין אַ פּיעסע, וווּ ס'איז געווען אַ קליינע עפּיזאָדן-ראַלע פון אַ דעטעקטיוו, אָדער אַ ברוי-טרעגער און ס'איז נישט געווען ווער עס זאָל אָפּשפּילן די דאָזיקע „ראַלע“, האָב איך מיך פאַרטרפּה'ט מיט אַן „אויפטריט“ אויף דער בינע. איך וויל, למען-האמת, מודה זיין, אַז ווי קליין ס'איז נישט געווען די עפּיזאָדן-ראַלע, וואָס מ'האַט מיר אָנפּאַרטרויט צו „דערלאַנגען“, האָב איך זי געקוילעט אַן אַ מעסער . . .

ווען דאָס ליכט פון דער ראַמפּע האָט מיר אַ שלאַג געטאַן אין די אויגן אַריין, האָב איך, געוויינטלעך, פאַרגעסן וווּ איך האַלט אין דער וועלט און בין אַראָפּ פון דער בינע, אַן אַ „זיי-געזונט“ צו מיין פאַרטנער אָדער פאַרטנערקע, וואָס איז געבליבן מיט אַ נישט פּאַסנדיקן רעפּליק אויף מיין זאָגעכץ . . . ווען בערעלע ווייסמאַן איז דער ערשטער אַרויף אויפ'ן פּאָדיום און גע-נומען דערלאַנגען זיין „סתורה“, האָט דער עולם אָנגעהויבן מאַכן באַמער-קונגען:

— מלואוטע פאַ טשעסקי (רעדט טשעכיש); „נע ראָזומיעמע זשידאָוו-סקעהאַ יאָזיקאַ“ (מיר פאַרשטייען נישט דאָס יידישע לשון), וכדומה.

דאָס ערגסטע איז אָבער געווען, ווען בערעלע ווייסמאַן האָט אָנגעהויבן זינגען אַ לידל אַן מוזיקאַלישער באַגלייטונג, ווייל אין זאלעכל האָט זיך נישט געפונען קיין אינסטרומענט.

איך בין אַרויף אויפ'ן פּאָדיום און אין נאָמען פון מיין „טרופּע“, געבעטן דעם אויפגערייצטן עולם זיך צו באַרואיקן, אַנטשולדיקנדיק זיך, אַז צוליב שבת האָבן מיר נישט געקאַנט באַזאַרגן קיין קלאַוויר און אַז „די עוולה“ וועט פאַראַכטן ווערן בעת דער מאַרגנדיקער פאַרשטעלונג.

מיין דערקלערונג האָט דעם עולם נישט באַרואיקט. די יידן האָבן זיך כסדר געבונטעוועט, אויסלאַזנדיק דעם כעס צו מיר.

די שטימונג איז געוואָרן נאָך מער אָנגעצויגן ווען, צוליב עפעס אַ סיבה, האָט בערעלע ווייסמאַן זיך אָנגעהויבן קריגן מיט זיין פרוי און זייערע קולות האָבן זיך אַריינגעריסן אין זאַלעכל אַרײַן, ווו דער עולם איז געזעסן און גע-וואָרט אויפ'ן צווייטן אויפטריט.

בינור-ליבני האָט דער עולם זיך „געוואָשן“ צו מיר און מיך באַשאַטן מיט שאלות:

— טאַק צאָ יעסט ס'וואָמי? (וואָס איז מיט אייך?) „פּראַטש נע וויסטור פּויעטע?“ (פּאַרוואָס טרעט איר נישט אויף?) ; פּאַרוואָס אינגאַריט מען זיי? וכדומה.

— איך בין אַ זינגער, — האָב איך אָנגעהויבן פּאַרטיידיקן מיין „קינסט-לערישן“ כבוד, און איך קאָן נישט זינגען אָן אַ קלאַוויר . . .

— אייער חבר האָט דאָך אקארשט געזונגען אָן אַ קלאַוויר, — האָבן די יידן זיך נישט געלאָזן שפּײַען אין דער קאַשע, — און איר וועט אויך קענען זינגען אָן אַ קלאַוויר . . .

מיינע טענות און אַרגומענטן האָבן נישט געפּוועלט. דער עולם האָט זיך געקאַכט און געפּאָדערט צוריק דאָס געלט פּאַר די בילעטן.

זעענדיק, אַז ס'האַלט זער ביטער, האָב איך געמאַכט דעם פּאַרצווייפּלטסטן שריט אין מיין לעבן.

איך בין אַרײַן אין שכנות־דיקן צימער, וואָס בערעלע ווייסמאַן און זיין פרוי האָבן באַנוצט אַלס זייער קינסטלערישע גאַרדעראַבע, האָב אַרויסגענומען אַ בלאַט נאָטן פּון ווייסמאַנ'ס רעפּערטואַר און בין אַרײַן אויף דער „בינע“.

איך מאַך אָן עקספּערימענט און הויב אָן דעקלאַמירן, האַפּנדיק צו ראַ-טעווען מיין רעפּוטאַציע אַלס נישט קיין זינגער, אָבער ס'העלפט נישט! דער עולם ליאַרעמט און שרייט:

— ספּײַועטע! (זינגט!).

אָבער וואָס „זינגט“ מען? גאָט איז מיין עדות, אַז איך קאָן נישט זינגען. איך קאָן אויך נישט לייענען קיין נאָטן, און מיין בלעטל נאָטן, וואָס איך האַלט אין דער האַנט, האָט נאָך מער צערייצט זייער אַפּעטיט . . .

אין מיין גרויסער פּאַרצווייפּלונג האָב איך מיך דערמאַנט אַ ליד, וואָס איך פּלעג אונטערסופּלירן דעם אַקטיאָר יונגוירט, ווען ער איז געווען אין אונזער טרופּע.

איך הויב אָן „זינגען“ מיט אַ סך האַרץ און געפיל, און קוק מכלומר/שט אַרײַן אין די נאָטן, ווי „אַ האָן אין בני־אדם“! ווען איך האָב געענדיקט דאָס „זינגעכץ“, האָט דער עולם אָנגעהויבן שטאַרק צו אַפּלאַדירן, שרייענדיק:

— פּאַקראַטשויטע! (נאָך אַמאַל) . . .

אַ שווייס איז מיר באַפּאַלן. איך האָב מיך באַהערשט פּון מיין אומפּאַר-האַפּן „דערפּאַלג“ און געבעטן אַנטשולדיקונג, באַשר דאָס „זינגען“ אָן קלאַ-ויר-באַגלייטונג שטרענגט שטאַרק אָן מיין „שטימע“, וואָס איך מוז אַפּהיטן

לכבוד די ימים־נוראים, ווייל איך בין אנגאזשירט פון אַ גרעסערער „קילע“ (קהילה) אין בעמען אלס חזן און איך מוז דעריבער שוינען מיין „חזנישע כלי“.

אַט דער אַרגומענט האָט יאָ געהאַלפֿן, און דער עולם האָט מיך באַפֿרייט פֿון דעם עונש.

ווען בערעלע ווייסמאַן און זיין פֿרוי האָבן דערהערט וואָס מיט מיר איז געשען, ווי איך האָב „געזונגען“ פֿאַר'ן עולם און מען האָט מיר אַפֿלאַדירט, האָבן זיי זיך איבערגעבעטן און זיך שטאַרק צעלאַכט. זייער געלעכטער האָט מען געהערט אין זאַל, וווּ מיט עטלעכע מינוטן פֿריער האָבן אָפּגעהילכט זייערע קולות און קללות, מיט וועלכע זיי האָבן זיך „קעגנזייטיק“ מכבד גע- ווען אויפֿן אַמת'ן שטייגער.

אַלס פּועל־יוצא פֿון דעם „דערפֿאַלג“, וואָס מיר האָבן געהאַט דעם ערשטן אָונט, האָט ווייסמאַן גענומען מיט מיר איינ'טענה'ן, אַז מיר זאַלן פֿאַר- בלייבן אין גאַיאַ נאָך אַ צוויי טעג. אָבער איך האָב אים געענטפֿערט מיט אַ קאַטעגאָרישן „לא“, און בין איינער אַליין אַוועק פֿון שטעטל, איבערלאַזנדיק דאָרט מיינע צוויי שותפים, צוזאַמען מיט די „גאַלדענע גליקן“.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע און טאַקע ס'לעצטע מאָל, אַז איך בין אויפֿ- געטרעטן אין דער עפֿנטלעכקייט, „זינגענדיק“ אַ ליד און דער ליבער, „הויכ- געשעצטער“ עולם, האָט מיך נישט פֿאַרשטייניקט . . .

א גוי'אישער „בעל-תוקע“ בלאזט שופר פון נאטן . . .

בעת מיינע וואַנדערונגען מיט אַ קליינער יידישער טעאַטער־טרופֿע אי- בער די פֿאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך פֿון דער טשעכישער פֿראַווינץ, האָבן מיר איינמאַל פֿאַרבלאַנדזשעט אין דעם שיינעם, מאַלערישן שטעטל, מיט'ן נאָמען נאַכאָד, וואָס ליגט האָרט ביי דער דייטשער גרענעץ פֿון זאַקסן, אין דעם דאָזיקן שטעטל האָבן געוויינט לערך הונדערט יידישע נפשות, וואָס זיינען געווען שטאַרק אַסימילירט און זיי האָבן קוים געוואָסט, אַז זיי זיינען יידן. גערעדט האָבן זיי רק דייטש און באַצייכנט די יעניקע יידן, וועל- כע האָבן נישט געקאַנט ריידן דאָס דייטשע לשון, אַלס „פֿאַלנישע“. ס'איז פֿאַר זיי געווען אַ חרפה, אַז די דאָזיקע יידן זיינען, לויט דער אָפּשטאַמונג, זייערע ברידער.

איך אָט דעם דאָזיקן שטעטל האָט אונז דער צופֿאַל פֿאַרוואַגלט, כדי צו שפּילן יידיש טעאַטער . . .

ס'איז געווען האָרט פֿאַר ראש־השנה און מיר האָבן סיי־ווי נישט געהאַט קיין בעסערע שטעטלעך אין די שטאַרק־אַסימילירטע פֿראַווינצן פֿון בעמען

און מערן, ווו מיר זאלן איבערווארטן די שווערע, פאר יידיש טעאטער, ימים-נוראים צייט, ביז מיר וועלן זיך דערשלעפן קיין סלאוואקיי, אדער קארפאטא-רוס. דעריבער האבן מיר די דאזיקע עטלעכע וואכן (פון חודש תמוז ביז נאך יום-כיפור), געמוזט פטר'ן אין די "טריפה'נע" מקומות פון בעמען און מערן, און מהנה זיין די דארטיקע אסימילירטע יידן מיט יידיש טעאטער, וועמענס לשון זיי האבן אפילו נישט פארשטאנען.

אין דעם שטעטל נאכאד איז געווען א קליינע סינאגאגע, וואס פלעגט דאס גאנצע יאר ממש פוסטעווען, ווייל ס'האבן זיך נישט געפונען די נייטיקע צען יידן, וואס זאלן אין די שבתים צוזאמענשטעלן א מנין. אבער לכבוד ראש-השנה און יום-כיפור, ווען ס'איז די דארטיקע פאר'גוי'אישטע יידן בא-פאלן א פחד פאר די הייליקע "פייערטאגע", פלעגן זיי זיך פארזאמלען אין דעם שולכל און דארט פארבריינגען עטלעכע שעה, כדי ביים רבונז-של-עולם זיך אויסצובעטן א "גוט קוויטל". איבעריקנס: זיי האבן וועגן דעם נישט באדארפן מתפלל צו זיין, ווייל זיי זיינען במילא געווען שטיין-רייך און דאס זאט-צופרידענע עשירות, האט ווי אראפגעשריען פון זייערע פנימ'ער.

דעם ערשטן אוונט פון אונזער פארשטעלונג איז דאס קליינע טעאטערל געווען פוסט, ווייל די יידן זיינען נישט געקומען באוונדערן אונזער קונסט. ס'האט זיי בכלל נישט אינטערעסירט קיין יידיש טעאטער, קייגן וועלכן זיי האבן געהאט א נישט בארעכטיקטן פארדאכט און פאראורטייל, און געקוקט אויף יידישע אקטיארן ווי זיי וואלטן געווען שלעפערס, וואס זיינען "באפאלן" זייער שטעטל זיי צו דערמאנען, אז זיי זיינען אויך יידן און זיי שטאמען פון דער זעלבער יידישער גזע . . .

דער מיאוס'ער פינאנציעלער דורכפאל פון דער ערשטער פארשטעלונג, האט שטארק פארערגערט אונזער ביטערע מאטעריעלע לאגע. מיר באשליסן, אז א דעלעגאציע פון אונזער טרופע זאל זיך ווענדן צו דעם דארטיקן ראש-הקהל, אז ער זאל אונז ארויסהעלפן מיט א פארשטעלונג, כדי מיר זאלן האבן אויף רייע-הוצאות פאר אונזער "עליה" אין אן אנדערן שטעטל, און צו בא-צאלן די חובות אין דעם האטעלעכל, ווו מיר זיינען איינגעשטאנען.

ווען מיר זיינען געקומען צום ראש-הקהל, וועלכער איז געווען א רייכער מעבל-פאבריקאנט, האט ער אונז באטראכט מיט א ביטערן-בליק און אנגע-הויבן צו שטעלן א ריי קלאץ-קשיות, למשל:

"ווער פון אונזער "קילע" (קהילה), האט געשיקט נאך איך, אז איר זאלט קומען קיין נאכאד שפילן יידיש טעאטער?" והשנית, האט דער קלוגער ראש-הקהל אויך געוואלט וויסן, וואס פאר א שייכות האט ער בכלל צו דעם ענין? ווען ער האט שוין געהאט אויסגעשיט זיינע טענות און שאלות, האט ער אונז געוואלט אפ'פטר'ן מיט א נדבה'לע, כדי מיר זאלן עוקר זיין פון שטעטל און א סוף זאל עס נעמען.

ווען אונזער דעלעגאציע האט קאטעגאריש זיך אפגעזאגט צו נעמען א

נדבה, ווייל מיר זיינען נישט קיין שנאָרערס, איז דער ראש־הקהל געוואָרן שטאַרק אין כעס אויף אונזער געוואַנטער „חוצפה“ און געפרעגט:
— וואָס־זשע דען ווילט איר?

— אַז די יידן פון אייער קהלה — האָבן מיר געענטפערט — זאָלן קומען צו דער היינטיקער פאַרשטעלונג און פון דער הכנסה וועלן מיר האָבן אויף הוצאות, כדי זיך אַרויסצוראַטעווען פון אייער שטעטל, וואָס האָט אונז אַזוי ביטער אַנטוישט . . .

„דאָס איזט יא אונגעגלעך!“ האָט דער ראש־הקהל זיך אָנגעהויבן צו כעס'נען. — אונזער „קילע“ פאַרשטייט נישט קיין „זשאַרגאָן“ און זיי וועלן נישט קומען צו אייער פאַרשטעלונג.

פלוצים פרעגט אונז דער ראש־הקהל אַ פראַגע:

— קענען זי בעטן? (געמיינט דאוונען).

— אוודאי קענען מיר בעטן, — האָב איך געענטפערט.

— און „בלאָזען“ (בלאָזן) „שאַפאַר“ (שופר) קענען זי אויך?

— געוויס קענען מיר שופר בלאָזן, — האָט געלויטעט מיין תשובה.

— דאָן איזט יא אַלעס אין דער בעסטער אָרדענונג, — האָבן אויפגע־

לויכטן די אויגן פון ראש־הקהל . . . דאָן זיינען מיר אַלע געראַטעוועט . . .

דער ראש־הקהל האָט פלוצים באַקומען אַ פריילעך פנים און אונז גע־

הייסן זיך זעצן. פאַר גרויס פרייד האָט ער אונז אָנגעהויבן מכבד צו זיין מיט

משקה און מיט ציגאַרן און ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער פאַלגענדער מסחר:

דער ראש־הקהל האָט אונז געמאַכט דעם פאַרשלאַג, אַז די גאַנצע טרופע

זאָל פאַרבלייבן אין שטעטל ביז נאָך די „הייליקע פייערטאָגע“ און מיר זאָלן

אַנפירן מיט'ן „גאַטעס־דינסט“ אין דער סינאַגאָגע, ווייל זיי האָבן נישט קיין

חזן. דער צופאַל האָט אויך אַזוי צוגעפירט, אַז דער בעל־תפילה, וואָס זיי

האָבן געהאַט באַשטעלט פון פראַג, האָט פלוצים אָפגעזאָגט און די יידן פון

נאכאָד זיינען געבליבן, אַזוי צו זאָגן, אויפ'ן מים . . .

דער אַקטיאָר לעאפאלד יונגווירט, וואָס איז געווען דער ראש פון אונזער

דעלעגאַציע, האָט פאַר דעם ראש־הקהל געוואָלט באַווייזן, וואָס פאַר אַ שיינע

שטימע ער פאַרמאָגט, האָט ער פאַר גרויס פרייד זיך צעפאלצעוועט מיט אַ

„בראש השנה יכתבוך“, מיט אַ „ובכן תן פתוך“ און מיט אַנדערע חזנישע

שטיקלעך, וואָס האָבן אַרויסגערופן אַ פאַרבאָרגענע טרער ביים ראש־הקהל.

אפנים, זיך דערמאָנט אין דער צייט פון זיינע יונגערע יאָרן, ערגעץ

אין אַ פרומען יידישן שטעטל אין דער פראַווינץ פון מערן, ווו אַלץ איז אַמאָל

געווען אַזוי יידיש, אַבער די צייט און די סביבה, בעיקר זיין עשירות, האָבן

ביסלעכווייז אויסגעוועפט דעם יידישן ניצוך פון זיין האַרץ און נשמה, אַבער

אַ צופאַל האָט אים אָפגעטון אַ שפיצל: קומען יידישע אַקטיאָרן אין זיין

שטעטל אַריין און אַ „ומפני חטאינו“, געזונגען פון אַ יידישן אַקטיאָר, האָט

אין אים אויפגעוועקט דאָס „פינטעלע ייד“ . . .

ענדלעך גיט אונז דער ראש-הקהל אַ פּרעג:

— מה-יקר? דאָס הייסט — וואָס וועט דאָס עסק קאָסטן?

— דריי טויזנט טשעכישע קראָן, — האָב איך מיך אַרױסגעכאַפּט מיט אַ

ציפּער . . .

— מיט „שאַפּאַר בלאַזן“? — וויל ער וויסן . . .

— מיט שופּר-בלאַזן, — וואַרפט אַרײַן יונגוירט אַ וואַרט, — וועט דער

עסק קאָסטן פינף טויזנט קראָן, און מאַכט מיר אַ פּאַרוורף מיט אַ בליק פון זיין אויג, וואָס האָט באַטייט: „שוטה, וואָס דו ביזט! ווען דו זאָגסט צען טויזנט קראָן, וואַלט דער יאַלדישער ראש-הקהל אויך מסכים געווען . . .

דער ראש-הקהל איז, מעשה סוחר, געבליבן אַביסל קאַלט צו דער אים אַנגעבאַטענער סומע און נאָך אַ וויילע געענטפערט:

— מסכים. דאָ האָט איר טויזנט-קראָן האַנטגעלט און נעמט זיך צו דער

אַרבעט.

מיט דעם טויזנט קראָן באַנקנאַט גייען מיר צוריק אין אונזער האַטעכלל

און ס'איז ליהודים! אויף אַזא אומפאַרהאַפּטן נס מן-השמים, האָבן מיר אַפילו

נישט געוואָגט צו חלומ'ן! אַט זיינען מיר געגאַנגען צום ראש-הקהל בעטן, אַז

ער זאָל אונז אַרױסהעלפּן פון דער ביטערער לאַגע אין וועלכער מיר געפינען

זיך, און אַט ווערן מיר גאָר אויפגעריכט מיט אַ טויזנט קראָן באַנקנאַט אַלס אַ

האַנט-געלט און עס דערוואַרט אונז חוצדעם נאָך אַ פּאַרדינסט פון 4 טויזנט

קראַנען . . .

מיט אונזער עברי איז יאַקאַש געווען אין אַרדענונג. די אַקטיאָרן האָבן

אַריינגעקוקט אין די מחזורים און אויפגעפרישט אין זייער זכרון די תפילות

פון אונזערע ימים-נוראים. די פּראַגע איז אָבער געווען: — וואָס וועט זיין

מיט אַ בעל-תּוקע? ווער פון אונז זאָל שופּר בלאַזן? דער ראש-הקהל האָט

דאָך אונז דערלייגט צוויי טויזנט טשעכישע קראַנען, ספּעציעל פאַר דעם

בעל-תּוקע . . .

מיט אונזער טרופּע איז מיטגעפאַרן אַ קריסטלעכער קאפעלמייסטער,

וועלכער איז געווען באהאוונט מיט די נאַטן פון שופּר-בלאַזן, וועמענס טענער

ער פלעגט אַפּט באַנוצן אין די פּאַרשיידענע לידער, וועלכע פלעגן געזונגען

ווערן אין די פּיעסן, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט.

אַט דער קריסטלעכער קאפעלמייסטער האָט מסכים געווען, אַז ער וועט

אונז אַרױסהעלפּן פון דער צרה און בלאַזן שופּר אין דער סינאַגאָגע פון דעם

שטעטל נאַכאָד . . . מיר האָבן געוואוסט, אַז דאָס מצרף זיין אַ קריסט פאַר

דעם הייליקן צוועק, איז נישט אין אַרדנונג; אַז דאָס איז, זאָל אונז גאָט מוחל

זיין, פּראַפּאַנאַציע. אַ צווייטער אמת איז, אַז דער זעלבער קריסטלעכער קא-

פעלמייסטער, איז יאָרן-לאַנג געווען אַן אַרגל-שפּילער אין אַ „רעפּאָרם-

סינאַגאָגע“ און ער איז אויך געווען אויסגעקאַכט אין די יידיש-ליטורגישע

נגונים. ער פלעגט שפּילן די חזנישע „שטיקלעך“ פון גרשון סיראטא, זיינ-

וועל קווארטין, יאסעלע ראזנבלאט און פון אנדערע חזנים. פונדעסטוועגן — ווי אויסגעײד'לט דער ערל איז געווען, האָט ער נאָך קיינמאָל נישט געוואָגט צו בלאָזן שופּר אין אַ סינאַגאָגע . . .

לעאפּאלד יונגווירט האָט דעם גוי גענומען אין דער „אַרבעט“ און מיט אים אָנגעהויבן איינצוקנעלן דאָס שופּר-בלאָזן. ער האָט אויפגעשריבן די נאָטן פון שופּר-בלאָזן און דער ערל האָט רעפּעטירט דעם „תּקיעה“ שברים, תּרועה, מיט'ן תּקיעה גדולה, ווי אַן אמת'ער בעל-תּוקע . . .

מיר האָבן אַרויסבאַקומען פון דער סינאַגאָגע דעם שופּר, וואָס איז דאָרט געלעגן באַהאַלטן, איינגעוויקלט אין אַן אַלטן טלית, און דער גוי האָט אָנגע-הויבן צו אַרבעטן מעשים! עטלעכע מאָל אין טאָג האָט ער געמאַכט די גע-העריקע „רעפּעטיציעס“ און אַלץ איז צוגעגאַנגען ווי געשמירט.

ווען מיר האָבן אין גאָס באַגעגנט יידן פּונ'ם שטעטל, וואָס האָבן געהערט די רעפּעטיציעס פון שופּר-בלאָזן האָבן זיי זיך באַ'נחת'ט און דערקלערט, אַז אַפילו אַ ראַבינער וואָלט נישט געקאַנט אַזוי „בלאָזן“ ווי עס באַווייט אונזער קאַפּעלמייסטער . . .

פאַרשטייט זיך, אַז די יידן האָבן נישט געוויסט פון דעם גרויסן סוד, אַז אונזער קאַפּעלמייסטער איז נישט קיין ייד, און אַז זייער בעל-תּוקע וועט זיין אַן ערל. איבעריקנס: ווען זיי וואָלטן אַפילו יאָ געוויסט, וואָלט עס ביי זיי אויך נישט געווען קיין אומגליק. דער עיקר, אַז עס ווערט „געבלאָזן“ . . .

אונזער „לאַבעשניק“ (קלאַויר-שפּילער), איז געווען אַ שיכור, מ'קען זאָגן — אַ גרויסער שיכור, וועלכער פּלעגט זיין גאַנצע שכירות פאַרזושלאַקען, נאָך איידער ער האָט באַקומען אויסגעצאַלט זיין טעגלעכן האַנאַראַר, אַפטמאַל פּלעגט ער פאַרפאַלן ווערן און מיר האָבן אים, ערב דער פאַרשטעלונג, גע-מוזט אויפזוכן ערגעץ אין אַ שענקל, וווּ ער איז געווען טויט-שיכור. אָבער בעת דער פאַרשטעלונג, ווען ער האָט געזאַלט שפּילן אויפ'ן קלאַויר, פּלעגט ער זיך האַלטן אין דער מדרגה און זיינע פינגער האָבן אויף די קלאַווישן פּונ'ם קלאַויר זיך באַוויגן ווי אַ וויכער! דער גוי האָט אין זיך פאַרמאַגט אַ מוזיקאַלישע נשמה און איז ממש געווען פאַרליבט אין יידישן טעאַטער און אין די יידישע פּיעסן וואָס מיר האָבן אויפגעפירט.

ווען מיר האָבן אים אָנפאַרטרויט די מיסיע צו זיין דער „בעל-תּוקע“, האָבן מיר אים געבעטן רחמים, אַז ער זאָל נישט שיכור'ן, כדי מיר זאָלן, חלילה, נישט ליידן קיין מאַראַלישן דורכפאַל. דער גוי האָט אונז פאַרזיכערט, אַז ער וועט אין נאכאָד נישט טועם זיין דעם ביטערן טראָפּן און ער האָט טאַקע נישט פאַרזוכט דעם טעם פון אַ כּוּסָה, אַ פּאַקט, אין וועלכן ער גופּא האָט נישט געגלויבט . . .

ווען ס'איז געקומען צום גרויסן מאַמענט ווען מ'דאַרף בלאָזן שופּר, האָט אין דעם קליינעם שולעכ'ל געהערשט אַ טויטע שטילקייט. אַלעמענס בליקן זיינען געווען קאַנצענטרירט צום קליינעם באלעמערל, וווּ מיר, די „טרופּע“ פון

6 מענטשן, זיינען געשטאנען און, אזוי צו זאגן, געבילדעט דעם כאָר. לעאָ- פאלד יונגוירט איז געווען דער בעל-תפילה. מיר אַלע זיינען געשטאנען אַרום אים און פאַרשטעלט דעם גוי, וועלכער איז אויך געווען איינגעהילט אין אַ טלית . . .

אויפ'ן שולחן איז געלעגן אַ בלאַט מיט נאָטן און יונגוירט האָט דעם גוי „סופלירט“ דאָס שופר-בלאָזן . . .

— תקיעה . . . שברים . . . תרועה . . . — — — — —
למען האמת מוז איך דאָ מודה זיין, אַז דער ערל האָט געבלאָזן שופר, ווי אַן אמת'ער בעל-תוקע . . . ווען ער האָט געהאַט פאַרענדיקט די „אַרבעט“, האָבן שווייס-טראָפנס גערונען פון זיין פאַררויטלטן פנים . . . אזוי איינגע- לעבט האָט ער זיך אין דעם שופר בלאָזן און פון זיינע אויגן האָט געלויכטן עפעס אַ מין פייערל פון נצחון, אַז ער האָט אונזער טרופע נישט פאַרשעמט. „שקויאָך“ (יישר-כח) — האָבן די יידן מיט באַגייסטערונג גראַטולירט דעם „בעל-תוקע“ . . . ווונדערבאַר געבלאָזן“ . . . „אויסגעצייכנט“ . . . שווערע שטיינער האָבן זיך אַראָפגעקייקלט פון אונזערע הערצער . . . איבערגעקומען בשלום פאַר דעם, אויף וואָס מיר האָבן אַממייסטן זיך געשראַקן.

* * *

צו אונזער אַפשיד-פאַרשטעלונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין טעאָטער, זיינען געקומען אַלע יידן מיט זייערע פרויען און קינדער, אַנגעטון אין זייערע שענסטע קליידער, ווי צו אַ גרויסן יום-טוב. דער ראש-הקהל מיט'ן פרעזידיום פון זיין „קילע“, זיינען געזעסן אין דער ערשטע רייע, ווי די מחותנים אויף אַ שמחה און האָבן געשטראַלט פון נחת.

נאָך דער פאַרשטעלונג איז פאַרגעקומען אַ באַנקעט, וואָס האָט געדויערט ביז אין דעם גרויען פרימאַרגן. אַחוץ די דרשות, וואָס זיינען געהאַלטן געוואָרן לכבוד דער טרופע און לכבוד דעם יידישן טעאָטער, זיינען מיר אויך באַ- שאַנקן געוואָרן מיט אַ סך מתנות.

דער ראש-הקהל האָט אונז געוואַלט געבן אַ „קאַנטראַקט“ אויף עטלעכע יאָר, אַז מיר זאָלן קומען קיין נאַכאָד לכבוד די ימים-נוראים און זיי מהנה זיין מיט „בלאָזן שאַפאַר“.

אויף וויפיל איך ווייס, האָט קיין שום יידישע טעאָטער-טרופע מער נישט פאַרבלאָנדזשעט אין דעם בעמישן שטעטל נאַכאָד, וועמענס יידישע איינ- וווינער זיינען נישט פאַרשויגט געוואָרן פונ'ם היטלערישן שטורם. דער נאָ- צישער מבול האָט זיי, מיט קליינע אויסנאַמען, פאַרטיליקט, ווי פאַרטיליקט ס'זיינען געוואָרן די הונדערטער יידישע קהילות אין די טשעכאָסלאָוואַקישע פראַווינצן פון בעמען, מערן, שלעזיע, סלאָוואַקיי און קאַרפאַטאַרוס.

אמאל האט ער געקוקט „אראפ“ און איצט קוקט ער „ארויף“

איין מאל אין יאר פלעגט אונזער טרופע פארפארן אין דעם קליינעם סלאוואקישן שטעטל מיכאלאווע, וווּ מיר האָבן געוויינטלעך געגעבן פינף פֿאַרשטעלונגען.

מיט אונזער טרופע איז דעמאלט מיטגעפארן די ווינער יידישע אַקטריסע, סאלטשע וויינבערג, וואָס איז שוין דערמאָנט געוואָרן אין די פריערדיקע קאָפיטלעך.

מיר האָבן אין יענע יאָרן אויפגעפירט פיעסן פון אברהם גאלדפאָדנס רעפערטואַר, וואָס די יידן האָבן שטאַרק ליב געהאַט. היות סאלטשע וויינבערג איז געווען אַ „געשפילטע“ אין „שולמית“, „עקידת יצחק“, „בר-כוכבא“ און אין אנדערע פיעסן, וועמעס ראָלן זי האָט געקאָנט כמעט אויסנווייניק, האָבן מיר זי מיטגענומען, ספעציעל פֿאַר דעם דאָזיקן רעפערטואַר.

ווען איך בין אַ טאָג פֿאַר דער פֿאַרשטעלונג אָנגעקומען קיין מיכאלאווע האָב איך, צו מיין גרויסער איבערראַשונג און פרייד, פעסטגעשטעלט, אַז דער פֿאַרפֿאַרקויף פון די בילעטן איז אַ גאָר גוטער, בעסער ווי איך האָב דער-וואַרט; און די ערשטע צוויי רייען צו דער בינע זיינען אויסגעקויפט געוואָרן פֿאַר אַלע פינף פֿאַרשטעלונגען, וואָס זיינען אָנאַסירט געווען אין די אפישן.

דעם ערשטן אָונט איז געשפילט געוואָרן „שולמית“, מיט פרוי סאלטשע וויינבערג אין דער הויפט-ראָלע.

נישט געקוקט אויף איר עלטער, ספעציעל פֿאַר דער ראָלע, האָט זי אָבער גאָר שוין געזונגען די האַרציקע געזאַנגס-נומערן. זי איז דעמאלט, הגם שוין אַ באַבע פון עלטעכע אייניקלעך, נאָך געווען אַ שיינע פרוי, וועמענס נישט געשמייקט פנים האָט געלויבטן ווי די זון און איר גוטע פיגור האָט איר צוגע-געבן אַ מאַיעסטעטיש אויסזען.

קיינער האָט נישט געוואָלט גלויבן, אַז זי איז שוין אַזוי אַלט, און אַרום איר פלעגן זיך נאָך שאַרן פֿאַרשיידענע „אַלדן“, וואָס האָבן זי שטאַרק פֿאַרערט. בעת דער פֿאַרשטעלונג פון „שולמית“ איז זי באַשאַנקען געוואָרן מיט בלומען און מיט טייערע מתנות, וואָס זיינען איר דערלאָנגט געוואָרן אויף דער אָפּענער בינע.

נאָך דער פֿאַרשטעלונג איז אין דעם האַטעל וווּ די טרופע האָט געווינט, פֿאַרגעקומען אַ גרויסאַרטיקער באַנקעט, וואָס די דאַרטיקע „טעאַטער-פֿאַר-טריאַטן“ (פון די ערשטע רייען פֿאַר דער בינע), האָבן געגעבן פֿאַר דער גאַנצער טרופע, בעיקר אָבער לכבוד סאלטשע וויינבערג, וועלכע איז געזעסן אויבן אַן ביים טיש און האָט געשעפט נחת פון איר דערפֿאַלג.

סאלטשע וויינבערג, וועלכע פלעגט אָפט זיך דערמאָנען אין די גליקלעכע צייטן, ווען זי האָט גאַסטראָלירט אינ'ם בודאַפעשטער קאַבאַרעט „אַרפעאום“,

וון אונגאַרישע אַפֿיצירן, גראַפֿן און באַראַנען פֿלעגן פשוט „משוגע ווערן פֿאַר אירס אַ בליק“ און האָבן, אַלס אויסדרוק פֿון זייער דזשענטלמענישער אונטער־טעניקייט, געטרונקען שאַמפּאַניער פֿון אירע שיכלעך, האָט אויך בעת'ן באַנ־קעט זיך דערמאָנט אין די בודאַפעשטער צייטן מיט עטלעכע צוואַנציק יאָר צוריק . . .

דאָס זעלבע האָט זיך אויך איבערגע'חזר'ט צומאַרגנס, און אין די אַלע טעג פֿון די פֿאַרשטעלונגען, ווען סאַלטשע איז אויפֿגעטרעטן, האָבן די יידן און זייערע פֿרויען, וואָס זיינען געזעסן אין די ערשטע רייען נאָענט צו דער בינע, איר שטאַרק אַפֿלאַדירט און באַשאַנקען מיט מתנות. נאָך דער פֿאַרשטעלונג—אַ באַנקעט מיט די טייערסטע מאַכלים, און שאַמפּאַניער האָט זיך געגאַסן ווי וואַסער!

* * *

אַרום סאַלטשע וויינבערג האָט זיך „געדרייט“ איינער פֿון די אַנגעזעענ־סטע טעקסטיל־סוחרים פֿון מיכאַלאָווצע, וועלכער האָט נישט געמאַכט קיין געהיימניש פֿון זיין גרויסער פֿאַרערונג, וואָס ער האָט אַזוי אָפֿן, אויף אַ ממש פֿראַוואַצירנדיקן אָפֿן, אַרויסגעוויזן צו סאַלטשן; אויך זיין פֿרוי, זיינע פֿריינט און באַקאַנטע האָבן דערפֿון געוואָסט. אויף די באַנקעטן האָט ער זיך מודה געווען, אַז „דאָס זיינען די שענסטע טעג אין זיין לעבן און אַז ער פֿילט זיך ווי ניי־געבוירן“ . . .

אַחוץ די שיינע מתנות, וואָס דער דאָזיקער ייד האָט סאַלטשען דערלאָנגט אויף דער בינע, האָט ער זי אויך פֿאַרבעטן צו קומען אין זיין געשעפט אַריין, כדי זי זאָל זיך אויסקלויבן וועלכע זאַכן זי וויל, פֿאַר אוממיט, פֿאַרשטייט זיך. סאַלטשע איז נישט געווען פֿויל און איז יעדן טאָג געקומען אין געשעפט פֿון איר פֿאַרערער, כדי דאָרט זיך אויסצוקלויבן דאַמען־קליידער, מלבושים פֿאַר איר מאָן, פֿאַר די קינדער און אַפֿילו פֿאַר אירע אייניקלעך, און די זאַכן זיינען טראַנספֿאַרטירט געוואָרן קיין ווין.

די אַקטיאָרן, בעיקר די אַקטריסעס אין דער טרופֿע, האָבן צווישן זיך אַנגעהויבן צו פֿליאַטקעווען און צו שושקען, אַז „עפעס איז דאָ נישט גלאַטיק“ מיט סאַלטשע'ן; אַז איר „יאַלידישער פֿאַרערער“ איז נישט משוגע געוואָרן, געבנדיק איר אַזעלכע טייערע מתנות; אַז צווישן „זיי“ קומט עפעס פֿאַר, וכדומה. אַי, דער „יאַלד“ איז מיט אַ 25 יאָר יונגער פֿון סאַלטשע וויינבערג, אַז ער האָט אַ שיינע, יונגע פֿרוי, מיט וועלכער ער איז גליקלעך און ער האָט אויך אַ קינד, דאָס — האָבן געטענה'ט אונזערע אַקטריסעס — איז אַ תּירוץ „פֿאַר די בענט־ליכט“, ווייל פֿאַרליבטע מענטשן זיינען בלינד און זיי מיינען, אַז גראַד זיי זיינען ווייט־זיכטיק . . .

ענדלעך איז געקומען דער לעצטער אָונט פֿון אונזערע גאַסטראָלן אין מיכאַלאָווצע. קומט צו מיר סאַלטשע וויינבערג'ס „יאַלד“ מיט אַ פֿראַגע, צי

ס'איז נישט מעגלעך צו פארלענגערן דאָס גאָסטשפּיל אויף לפחות נאָך צוויי פּאַרשטעלונגען?

אויף מיין תשובה, אַז מיר דאַרפן מאַרגן אָנהויבן שפּילן אין אַ שכנות־דיק שטעטל, ענטפּערט ער, אַז ער וועט אונזער טרופּע פּאַרגיטיקן פּאַר דעם מאַטעריעלן שאַדן, וואָס מיר וועלן ליידן, אויב מיר וועלן געבן נאָך צוויי פּאַר-שטעלונגען אין מיכאלאווע. דער „יאָלד“ גיט מיר אַ געוויסע סומע האַנט-געלט און מיר פּאַרבלייבן אויף נאָך צוויי פּאַרשטעלונגען אין שטעטל.

עס חזר'ט זיך איבער דאָס זעלבע, וואָס אין די פּאַרגאַנגענע פינף טעג: סאלטשע וויינבערג ווערט כּסדר באַשאַנקן מיט בלומען און מיט מתנות אויף דער בינע. נאָך דער פּאַרשטעלונג — אַ באַנקעט אין האַטעל. די מיטגלידער פון דער טרופּע זיינען טויט־מיד פון די כּסדר־דיקע הוליאַנקעס, און סאלטשע האַלט אין איין שיקן קיין ווין נייע טראַנספּאַרטן מיט וועש, קליידער, שיד, מאַנטלען און אַנדערע זאַכן, וואָס דער „יאָלד“ גיט איר.

ענדלעך איז געקומען דער אַוונט פון דער לעצטער פּאַרשטעלונג, און מיר באַנקעטעווען ביז פּאַרטאַג, אונטער דער באַגלייטונג פון אַ ציגיינער־קאַפּעלע.

ווען ס'האָט שוין געהאַלטן ביי „נעילה“ פון די צעבאלעוועטע ימים טובים, וואָס מיר האָבן געפּראָוועט אין דעם שטעטל, איז אויפגעשטאַנען דער „יאָלד“ און האָט פּאַר אונז מגלה געווען דעם גרויסן סוד פון זיין גרויסער פּאַרערונג צו סאלטשע וויינבערג; אַ „סוד“, וואָס האָט אים אָפּגעקאַסט עט-לעכע שיינע טויזנטער טשעכישע קראַן. אָבער ס'האָט פּאַר אים די ווערט געהאַט! ס'איז פּאַר אים געווען די גרעסטע סאַטיספּאַקציע, אַז ער האָט גע-קאַנט מקיים זיין אַ נדר, וואָס ער האָט געגעבן זיך גופא, נאָך מיט צוויי צענד-ליק יאָר צוריק.

און ער דערציילט פּאַלגענדעס:

„ווען איך בין געוואָרן אַ בר-מצווה בחור'ל, האָבן מיינע אַרימע עלטערן מיך געשיקט צו מיינעם אַ קרוב קיין בודאַפעשט, כדי ער זאָל פון מיר מאַכן אַ לייט און מיך אָפּגעבן צו אַ יידישן שניידער, וועלכער זאָל מיך אויסלערנען די מלאכה.

„אַמאָל האָט מייין שניידער־מייסטער מיך מיטגענומען אין בודאַפעשטער „אַרפּעאום“־טעאַטער, וווּ ס'איז אויפגעטרעטן סאלטשע וויינבערג מיט אירע יידישע לידלעך און שאַנסאַנען, וועמעס טעם ליגט מיך נאָך עד-היום אין מויל.

„זינט יענעם טאַג בין איך געוואָרן אַ שטענדיקער באַזוכער פון דעם טעאַטער, וווּ פרוי וויינבערג האָט משמח געווען דעם עולם. איך האָב גע-שפּאַרט אַ גראַשן צו אַ גראַשן און בין יעדן שבת און זונטאַג געגאַנגען באַ-ווונדערן די שיינע יידישע אַקטריסע, וואָס האָט דעמאָלט געהאַט אַזאַ גרויסן, פּאַנטאַסטישן דערפּאָלג אין דער אונגאַרישער הויפּטשטאָט.

„פּאַרשטייט זיך, אַז געגאַנגען בין איך אויף דער גאַלעריע, ווייל מיינע

מאָגערע אָפּשפּאַרונגען האָבן מיר נישט דערלויבט צו זיצן אונטן, נעבן דער בינע.

„אַמאַל, זייענדיק אויף דער גאליאַרקע, האָט זיך מיר שטאַרק פאַרגליסט צו זיין נאָענט צו דער בינע, כדי איך זאָל בעסער קענען זען דאָס שיינע, ליכטיקע פנים פון סאלטשע וויינבערג, וועמעס אויסזען האָט מיך דעמאַלט, אַלס אַ יינגל, ווי פאַר/כישופ'ט! איך האָב מיר אַ נדר געגעבן, אַז ווען גאָט וועט מיר העלפן און איך וועל מאַטעריעל זיין בכח צו זיצן בעת אַ יידישער טעאַטער-פאַרשטעלונג אין דער ערשטער ריי, נאָענט צו דער בינע, וועל איך זיין דער גליקלעכסטער מענטש.

„יאָרן זיינען פאַרגאַנגען, — דערציילט ווייטער דער „יאָלד“ (וועלכער איז, לויט זיין גרויסן עשירות, גאַרנישט געווען אַזאַ יאָלד . . .) — און איך האָב נישט פאַרגעסן מיין נדר, וואָס איך האָב געגעבן מיט עטלעכע און צוואַנ-ציק יאָר צוריק אין בודאַפעשט.

„און פּלוצלינג איז געשען אַ זאַך, וואָס האָט מיך געמאַכט אויפציטערן: „ווען איך האָב מיט עטלעכע טעג צוריק באַמערקט אין די גאַסן אפישן, אַ אַ יידישע טעאַטער טרופּע קומט גאַטראַלירן קיין מיכאַלאָווצע און ס'וועט אויפגעפירט ווערן „שולמית“, מיט פרוי סאלטשע וויינבערג אין דער קרוין-ראַלע, האָב איך אין דעם פאַקט געזען אַ צייכן פון גאָט, וועלכער וויל מיך אויספרוון אין מיין נדר . . .

„אַט, רבותי, — האָט דער „יאָלד“ פאַרענדיקט זיין קליינע „ווידוי“, — דאָס איז געווען דער סוד פון מיין נדר: אַנשטאַט אַראַפּצוקוקן פון דער גאַל-לעריע אויף דער בינע, האָב איך איצט אַרויפגעקוקט אויף דער בינע“ . . .

ס'איז געווען אַ ממש פאַטעטישע „ווידוי“ פון די אַמאַליקע, טייערע און ליבע „פאַטריאַטן“ פון יידישן טעאַטער, וועלכע מ'זעט שוין נישט מער!

א סופליאר געפעלט נישט די פיעסע און לאזט פאלן דעם פארהאנג

אין זומער, 1925, האָט די „שטראַמער טרופע“ (וואָס איז שוין דערמאָנט געוואָרן אין די פּרערידיקע קאָפיטלעך), גאָסטראַלירט אין די באַרימטע טשע-כישע קור-ערטער, קאַרלסבאָד און מאַריענבאָד.

צענדליקער טויזנטער מענטשן פון אַלע וועלט-טיילן פלעגן קומען אין די דאָזיקע טשעט, נישט בלויז לשם קוראַציע, נאָר אויך כדי צו געניסן פון אַביסל עולם-זוה'דיקייט, וואָס מען האָט דאָרט באַקומען בשפע. מען פלעגט קומען אין די דאָזיקע קור-ערטער, כדי צו קורירן פאַרשיידענע קראַנקהייטן: קעגן אַסטמאַ, גאַל און נירן; קעגן פעט-לייביקייט און — פאַרקערט — צו געווינען אַביסל וואָג אויף זייערע אָפגעצערטע גופים. די דאָרטיקע וואַסער-קוואַלן און הייל-בעדער, זיינען אויך געווען גוטע רפואות קעגן כל-ערליי אַנדערע מיחוש'ן.

קאַרלסבאָד און באַריענבאָד ליגן צווישן הויכע בערג און טאָלן און אויף זייערע רוקנס הענגען ממש די פּרעכטיקע, לוקסוסדיקע האַטעלן און פענסיאַ-נאַטן, אין וועלכע ס'זיינען געווען איינקוואַרטירט מענטשן פון אַלערליי אומות און אַמונות.

אויך אַהינו-בני-ישראל, רביים און רבנים, כל-ערליי חסידים מיט זייערע הויז-געזינטן, זיינען געווען צווישן די אינטערנאַציאָנאַלע אורחים, וואָס האָבן די זומער-חדשים פאַרברענגט אין די באַטרעפנדע קור-ערטער. די רביים האָבן געוויינט אין די דאָרטיקע, שטרענג-פרומע יידישע האַטעלן, און גע-פּראָוועט „טיש“, צו וועלכע ס'פלעגן קומען אַרימע און גאָר רייכע חסיד'ישע אָנהענגער זיך אויסצובעטן ביי זייער רבי'ן אַ „רפואה שלימה“ און פאַר דער ברכה, וואָס זיי האָבן באַקומען, האָבן זיי איבערגעלאָזט אַ גוטן פּדיון.

קאַרלסבאָד און מאַריענבאָד איז אויך געווען אַ מין אינטערנאַציאָנאַלער צוזאַמענטרעף פון יידישע פּאָליטיקער, שרייבער, אַקטיאָרן, קינסטלער און מוזיקער, אַרום וועלכע ס'פלעגן זיך אַרומשאַרן די אויפגעקומענע יידישע גבירים, וואָס האָבן, מעשה גוט-ברודערשאַפט, זיך געלאָזט קאַסטן אַ געוויסע סומע לטובת די „אַרימע יידישע קינסטלער“.

די דאָזיקע גוט-ברודערשאַפט פלעגט דאָן ווערן קאַמפּענסירט מיט אַ גע-מיינזאַמער „פּאַטאַגראַפישער אויפנאַמע“ ביים קאַרלסבאָדער „שפרודל“, אָדער אויף דער מאַריענבאָדער „קאַלאָנאָדע“, וווּ דער עולם פלעגט, אונטער דער באַגלייטונג פון מוזיק, שפּאַצירן מיט די אָנגעפילטע גלעזער „שפרודל-וואַסער“, ווי זיי וואַלטן געווען גאָר חשוב'ע געסט.

אין די דאָזיקע אינטערנאַציאָנאַלע קור-בעדער האָט אויך געווימלט מיט כל-ערליי האַכשטאַפלער, גנבים, זונות און מיט אַנדערע שלעק, וואָס פלעגן

קומען פון אלע וועלט־עקן, כדי אפצולעקן א ביין פון די רחבות־דיקע טישן ווו ס'האָבן געווינט די רייכע פאַבריקאַנטן, סוחרים און סתם „אַלרייטניקעס“, וואָס האָבן פאַראַדירט מיט זייער עשירות.

דאָס, לפי ערך, איז געווען דער סדר־עולם אין קאַרלסבאַד און מאַריענ־באַד, וואָס האָט געגאַלטן אַלס אַ מין מעטראָפּאָליע פון דער אינטערנאַציאָנאַלער „לעבע־וועלט“ . . .

אין אַ געוויסן טאַג, האָט אין מאַריענבאַד זיך באַוווּזן דער יידישער אַק־טיאָר דזשוי קעסלער, וועלכער האָט אונז דערציילט, אַז ער איז געקומען קיין מאַריענבאַד, נישט בלויז כדי צו פּראַוון קוראַציע, ווייל לעולם, איז ער געזונט־הייטלעך „אַקעי“ . עס פעלט אים חלילה גאַרנישט. נאָר ער האָט אַ שטאַרקע אַמביציע זיך צו באַוווּזן פאַר דעם מאַריענבאַדער יידישן עולם אַלס אַ גרוי־סער „עקטאָר“ אין אַ „שאַו“ (פּיעסע), פון וועלכער זיי וועלן די „פּינגער לעקן“. פון זיינע דיקע, פליישיקע פּינגער האָבן געפּינקלט עטלעכע בריליאַנט־טענע רינגען, וואָס האָבן געזאָלט באַשטעטיקן, אַז ער איז נישט קיין אַנדערער ווי דער סאַמאַראַדנער „דזשוי קעסלער“, מיט די ביינער, „יו־נאָו“ . . .

אין אַ צוויי טעג אַרום איז גאַנץ מאַריענבאַד פאַרפלייצט געוואָרן מיט ריזיק־גרויסע אַפּישן, וועלכע ער האָט געבראַכט מיט זיך און אויף וועלכע ס'איז געווען „אַפּגעפאַרטערטלט“ די אמת'ע ברייט און די לענג פון דזשוי קעסלער, בכבוד־וּבעצמו. דאָן אַ מודעה אין גרויסע אותיות, אַז „דער וועלט־באַרימטער און דער גרעסטער יידישער „עקטאָר“ פון „אַלע צייטן“, דער „לויכטענדיקער שטערן“ פון די גרעסטע יידישע בינעס אין אַמעריקע, ענגלאַנד, פאַריז, וואַרשע, בוקאַרעשט און פון אַנדערע לענדער, וועט מהנה זיין די יידישע „פּובליק“ פון מאַריענבאַד מיט אַ „העכסט־קינסטלערישער פּראַדאַקשן“ — „דער טיגער“, אַ באַרימטע פּיעסע, וואָס איז יאָרן־לאַנג גע־שפּילט געוואָרן אויף די יידישע בינעס אין דער גאַרער וועלט“.

נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז אַפּילו דער גרעסטער קינסטלער קען אַליין נישט שפּילן אין אַ פּיעסע אין וועלכער ס'פּאָדערט זיך די מיטבאַטייליקונג פון מערערע אַקטיאָרן, האָט דזשוי קעסלער געמאַכט אַ פאַרשלאַג אונזער טרופּע, אַז זי זאָל אַנטייל נעמען אין זיין „פּראַדאַקשן“ און מיר וועלן באַקומען אַ טייל פון די ברוטאָ־פּראַצענטער, וואָס ער באַקומט פּונם דירעקטאָר פון מאַריענ־באַדער שטאַטישן טעאַטער פאַר זיין אויפּטריט.

בעת די פּראַבעס פון דער פּיעסע האָבן מיר געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער דאָזיקער „גרויסער סטאַר“, (אַ ליכטיקן גן־עדן זאָל ער האָבן!) איז במחילה, אַ גרויסער „דראַנג“ און ער ווייסט נישט „וואו גאַט וווינט“. ער האָט ליב געהאַט צו שפּילן באַמבאַסטישע „העלדן־ראַלן“ פון „האַמלעט“, „אַטעלאָ“ און פון ענלעכע פּיעסן, וועמעס ראַלן ער האָט נישט געקאַנט צעקיינען.

די פּיעסע, „דער טיגער“, וואָס איז געווען די קרוינ־אויפּפירונג פון דזשוי קעסלער'ס „פּראַדאַקשן“, האָט סופּלירט דער אַקטיאָר הערמאַן טוניס (ווע־

מענס זיגער פלעגט אונזערע קלענערע טעאָטער-טרופעס, וואָס האָבן „גע-
ברענט“, אַרויסראַטעווען פון די פאַרשיידנסטע צרות).

נישט געקוקט אויף די גרויסע רעקלאַמעס און אויף קעסלער'ס אַליין
פאַבריצירטע שבחים, איז דאָס טעאָטער געווען נישט אויספאַרקויפט און די
פיעסע איז נישט געפעלן. בעסער געזאָגט, זי איז שטאַרק דורכגעפאַלן.

הערמאַן טונים, וועלכער איז, אַלס יאָרן-לאַנגער סופליאר, געווען אַ מבין
אויף אַ פיעסע, האָט נישט געקענט פאַרטראַגן דזשוי קעסלער'ס שפילן און ער
האַט, אינמיטן אַ דראַמאַטישער סצענע, וואָס קעסלער האָט „דערלאַנגט“, גע-
געבן אַ צייכן צום בינע-מייסטער, און דער פאַרהאַנג איז מיט גרויס כבוד
געפאַלן — אינמיטן דער פאַרשטעלונג . . .

קעסלער האָט ממש געוויינט פאַר כעס און געשריגן מיט באַנומענע
קולות, אַז דער סופליאר האָט אים „געקוילעט אַן אַ מעסער“ און רואינירט
זיין קינסטלערישע קאַריערע.

— נישט איך האָב איך געקוילעט, — האָט טונים זיך פאַרענטפערט פאַר
קעסלער'ן, — נאָר איר האָט געקוילעט די ראַלע, וואָס איר האָט געשפילט
נאָך שלעכטער פון דעם מינדעסטן אַמאַטאָר! ווען איך לאָז נישט באַצייטנס
דעם פאַרהאַנג פאַלן, — האָט טונים אים געגעבן צו פאַרשטיין, — האָב איך
געהאַט דאָס געפיל, אַז דער עולם אין טעאָטער וועט אייך מכבד זיין מיט
פוילע אייער . . .

נאָך זיין גרויסן דורכפאַל איז דזשוי קעסלער דעם אַנדערן טאָג נעלם
געוואָרן פון מאַריענבאָד . . .

אַן אַקטיאר ווערט „געבענטשט“ פון בעלזער רבי'ן . . .

אין מאַריענבאָד זיינען געווען עטלעכע שטרענג-אַרטאָדאָקסישע רעסטאָ-
ראַנען און האָטעלן, וווּ ס'פלעגן איינשטיין רבנים, רביים און חסידים פון
פוילן, גאַליציען און רומעניען. דער „האַטעל לייטנער“ האָט אין דעם רבני'שן
וועלטל גע'שמי'ט אַלס דער כשר'סטער פון גאַנץ מאַריענבאָד און איז למהדרין-
מין-מהדרין, פונדעסטוועגן, האָט דער בעלזער רבי, וואָס פלעגט וווינען אין
דעם „האַטעל לייטנער“, מיטגעברענגט מיט זיך זיין אייגענעם שוחט, כדי צו
זיין זיכער, אַז ער וועט נישט נכשל ווערן מיט דער שחיטה פון אַ פרעמדן
שוחט.

דער „האַטעל לייטנער“ האָט געהאַט אַ גרויסע גאַסן-וועראַנדע, וווּ מען
פלעגט סערווירן די מאַלצייטן פאַר די געסט, וואָס האָבן נישט געקענט אַריי-
גיין איבערווייניק אינ'ם רעסטאָראַן.

אַט די גרויסע וועראַנדע פלעגט דער פרומער ייד לייטנער פאַרדינגען

פאר יידישע טעאטער-פארשטעלונגען, וואס פלעגן דאָרט פארקומען יעדן זון-מער אין דער צייט פונם קורסעזאָן.

די רביים, רבנים און די חסידים פלעגן זיך חידוש'ן — ווי אזוי עס פאָרט זיך דאָס עסק — אַ יידיש טעאטער אין אַ שטרענג-כשר'ן רעסטאָראַן? אָבער לייטנער, הגם שטאַרק פרום, פלעגט זיך פאַרענטפערן, אָן צו אים אין רעס-טאָראַן קומען יידן, וואָס זיינען נישט קיין צדיקים און זיי ווילן נהנה זיין אָביסל פאַרוויילונג. בכך מוז ער מקיים זיין זייער פאַרלאַנג, ווייל אויב זיי וועלן נישט קומען צו אים, וועלן די יידן גיין ערגעץ אַנדערש און אפשר וועלן זיי גאָר נכשל ווערן מיט טריפה'נע מאכלים.

דער אַנפירער פון דעם מאַריענבאָדער יידישן טעאטער איז געווען דער טעאטראַל אביש מייזעלס, וועלכער האָט געהאַט אַן אַפּמאָך מיט לייטנער'ן, אָן פרייטאָג-צו-נאַכטס און שבת טאָר מען נישט שפילן יידיש טעאטער, און דער אַפּמאָך איז אַפּגעהיטן געוואָרן מיט דער גרעסטער שטרענגקייט. אָפילו אין די סוף-זומער טעג, ווען דער מאַריענבאָדער קורסעזאָן האָט שוין געהאַלטן ביי „נעילה“ און די טעג זיינען קלענער געוואָרן, האָט מען אויך נישט גע-שפילט קיין טעאטער.

אין „האַטעל לייטנער“, וווּ ס'איז איינגעשטאַנען דער בעלזער רבי, פלעגט יעדן טאָג, בעיקר אין די פרייטאָג-צו-נאַכטס און מוצאי-שבת, זיך טון חושך ו דאָס געסל פלעגט באלאָגערט ווערן פון מאַסן יידן, וועלכע זיינען געקומען מקבל שבת זיין אינ'ם בית-המדרש'ל, וואָס האָט זיך געפונען אין האַטעל, כדי צו זען די ליכטיקע געשטאַלט פונ'ם רבי'ן.

ביים בעלזער רבי'ן האָט זער לאַנג געדויערט דאָס דאַוונען, וואָס פלעגט זיך פאַרציען ביז אַרום 11 אין דער נאַכט. דאָן האָט זיך אַנגעהויבן דאָס „פּראָ-ווען טיש“, וואָס האָט געדויערט ביז אין דעם גרויען פאַרטאָג אַריין. הונדערט-טער און הונדערטער יידן, פרומע און נישט קיין פרומע, פלעגן באלאָגערן דעם רבי'ן, כדי אים צו געבן „שלום עליכם“ און געוואָרט אויף זיין ברכה. דער בעלזער רבי איז געווען אַ קליינינקער און אַ שוואַכיקער, און מען האָט קוים-קוים געהערט זיין שטימע. ער פלעגט אַפּטמאָל זיך פרעגן ביים גבאי, וואָס איז געבן אים געשטאַנען, ווער ס'איז דער ייד, וואָס גיט אים „שלום עליכם“, פונוואָנען ער שטאַמט און וואָס ס'איז זיין פּרנסה.

אויך די יידישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן געשפילט טעאטער אין „האַטעל לייטנער“, האָט זיך שטאַרק פאַרגלוסט צו געבן דעם בעלזער רבי'ן „שלום עליכם“. איך בין אויך געווען איינער פון אונזער חברה, וואָס האָט געוואָלט קריגן דעם רבי'נס ברכה, און מיר האָבן זיך געשטעלט אין דער ריי, וואָס האָט זיך געצויגן ביז אין גאָס אַרויס.

דער ערשטער פון די אַקטיאָרן, וואָס האָט דערגרייכט צום רבי'ן, איז געווען אַ מיטגליד פון אונזער טרופע, וואָלדבערג האָט ער געהייסן. ער איז געווען אַ קליינער און אַ מאַגערער, ווי אַ שטעקעלע, און די אַקטיאָרן האָבן

אים גערופן „קאָקעלע“. (זאל ער מיר מוחל זיין דער דאָזיקער יידישער אַק-
טיאָר ווען איד וועל אים מאַכן אַ שלעכטע רעקלאַמע אויף יענער וועלט, אָז
ער איז געווען אַ גאָר שוואַכער קאָמיקער).

ווען ער האָט דעם רבי'ן דערלאַנגט זיין קליין, דאָר הענטעלע, האָט אים
דער רבי געפרעגט, וואָס ס'איז זיין פרנסה?

— אַן אַקטיאָר! — האָט וואַלדבערג געענטפערט . . .

— וואָס איז דאָס פאַר אַ פּאָך? — וויל וויסן דער רבי . . .

— עך בין אַ קינצעלע-מאַכער, — וויל אים וואַלדבערג „אויפקלערן“ אויף
זיין לעמבערגער לשון.

— וואָס פאַר אַ קינצן, רחמנא-לצלן, באַווייזטו? — איז נייגערק דער רבי.
מישט זיך אַריין דעם רבי'נס גבאי און „קלערט אויף“ דעם רבי'ן,

זאָגנדיק:

— רבי, ער איז אַ „פורים-שפּילער“, איינער פון די „מושבי-לצים“ . . .

אויף דער וועראַנדע . . . זיי מאַכן אַ „פורים-שפּיל“ . . .

— אַזוי, אַ פורים-שפּילער ביסטו? — חידוש'ט זיך דער רבי . . . —

און פון דעם האָסטו אַ גאַנץ יאָר פרנסה?

— ניין, רבי, — ציטערט וואַלדבערג ממש פאַר פחד. — עך בין נישט

קיין פורים-שפּילער . . .

— רבי, — מישט זיך ווייטער אַריין דער גבאי, — ער איז אַ בדחן . . .

— אַזוי? — הויבט דער בעלזער רבי אָן צו „פאַרשטיין“ דעם ענין . . .

— דו ביסט אַ בדחן און דו ביסט משמח דעם עולם . . .

די גאַנצע צייט פון דעם שמועס, האָט דער בעלזער רבי נישט אויפגע-
הויבן זיינע אויגן. אָבער ווען וואַלדבערג האָט אים געזאָגט, אָז ער איז אַ „קינ-
צעלע מאַכער“, האָט ער אויפגעהויבן זיין קאָפּ און אויף אים געגעבן אַ דורכ-
דרינגלעכן בליק. דער רבי האָט פאַרשטאַנען, אָז די מעשה מיט וואַלדבערג'ס
„קינצן“ איז עפעס נישט אין אָרדענונג . . .

— ס'איז נישט קיין פרנסה פאַר אַ ייד . . . — האָט מוסיף געווען דער

רבי. — גאָט זאל דיר צושיקן אַ רפואה שלמה פאַר דיין נשמה . . .

ווען וואַלדבערג האָט אונז איבערגעגעבן דעם „אינהאַלט“ פון זיין שמועס

מיט'ן רבי'ן און די „ברכה“, וואָס ער האָט פון אים באַקומען, האָבן מיר זיך

„אַרויסגעכיליעט“ פון זאל אויס מורא, אָז מיר זאלן פון אים נישט באַקומען

אַן ענלעכע ברכה . . .

דער „יאלד“ איז שוין גארנישט קיין יאלד געווען . . .

דער יידישער קאָמיקער שמחה פאָסטעל (וועלכער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ צוזאַמען מיט די אַנדערע יידישע אַקטיאָרן). האָט עטלעכע מאָל גאַטראַלירט אין דעם מאַריענבאָדער יידישן וועראַנדע־טעאַטער אין „האַטעל לייטנער“ און האָט שטאַרק אויסגענומען. דער עולם האָט זער ליב געהאַט צו הערן זינגען זיינע לידלעך, וואָס האָבן געהאַט אַ סך טעם און געשמאַק.

איינער פון פאָסטעלס שטאַרקע פאַרערער איז געווען אַ יידישער „אַל־רייטיניק“ פון אַמעריקע, וועלכער האָט געפראָוועט קוראַציע אין מאַריענבאָד און ער האָט זיך צו אים צוגעטשעפּעט, ממש פאַרפּאָלגט מיט קאַמפּלימענטן, אַז ער איז „מאַרוועלעס“; אַז ער איז אַ „גוד־עקטאָר“, און ער וועט אים פאַר־העלפן צו קומען קיין אַמעריקע.

— „יו־נאָו“ — האָט דער „אַל־רייטיניק“ זיך באַרימט פאַר פּאָסטלען, — איך בין אַ נגיד. דו זעסט די צוויי בריליאַנטענע רינגען, וואָס איך טראָג אויף מייןע פינגער? זיי האָבן אַ ווערט פון פינף טויזנט דאָלאַר . . . ביי מיר אין פאַבריק אַרבעטן 200 מענטשן . . . איך צאָל אויס „וועידושעס“ יעדע וואָך אַ סומע פון 20 טויזנט דאָלאַר . . .

פּאָסטעל האָט געגלויבט יעדעס וואָרט, וואָס דער ייד האָט אים געזאָגט און איז געווען איבערגליקלעך, וואָס דער צופּאָל האָט אים באַקאַנט געמאַכט מיט אַזאַ טייערן פאַרערער.

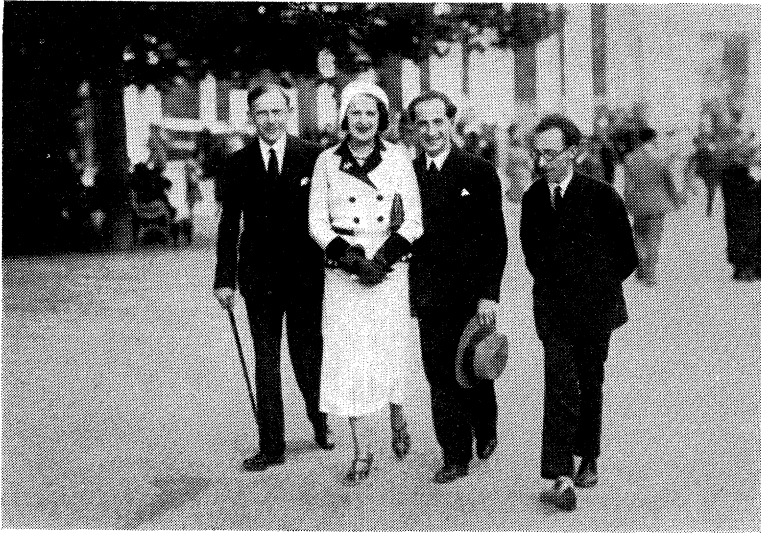
ווען שמחה פּאָסטעל האָט צום סוף פּונם טעאַטער־סעזאָן געהאַט אַ בענעפיס, האָט ער, פאַרשטייט זיך, איינגעלאָדן דעם „אַמעריקאַנער פעטער“ צו דער פאַרשטעלונג און אים מכבד געווען מיט 10 פון די בעסטע בילעטן, כדי ער זאָל זיי פאַרקויפן צווישן זיינע אַמעריקאַנער פּריינט און באַקאַנטע, וואָס האָבן דעמאָלט זיך געפונען אין מאַריענבאָד.

אין דער יידישער טעאַטער־וועלט איז געווען אַ מנהג, אַז די „פאַטריאַטן“ פלעגן לכבוד די „בענעפיס“־פאַרשטעלונגען פון זייערע „ליבלינגס“־אַקטיאָרן און אַקטריסעס, זיי באַשענקען מיט פאַרשיידענע מתנות און חוץ דעם געבן אַ פּיינעם פּדיון פאַר די טעאַטער־בילעטן.

אויך שמחה פּאָסטעל האָט געהאַפּט (ער איז געווען זיכער), אַז דער ייד וועט אים ברענגען אַ פּיינע מטבע פאַר די 10 בילעטן און אַ נאָך פּיינערע מתנה. אַ קלייניקייט, אַזאַ רייכער יידישער פאַבריקאַנט פון „אַקל סעמס־מדינה“, וועלכער איז ממש פאַרליבט אין זיין אַקטיאָרישן טאַלאַנט, ער וועט דאָך אַ יידישן אַקטיאָר נישט אַנטוישן!

אין אַוונט פון פּאָסטעלס „בענעפיס“ איז דער ייד געקומען אין טעאַטער אין באַגלייטונג פון נאָך 9 געסט, וואָס האָבן זיך אויסגעזעצט ביי די בעסטע טישן און אַנגעהויבן צו פּראָווען די אמת'ע סעודה.

שמחה פאָסטעל איז, ערב זיין אויפטריט, צוגעקומען צוט טיש און האָט באַגריסט די געסט, וועמען דער „אַמעריקאַנער פעטער“ האָט פאַרגעשטעלט אַלס אַ גרויסן יידישן „עקסטאַר“, וועלכער האָט אַ גרויסע צוקונפט און ער איז „שור“ (זיכער), אַז פאָסטעל וועט ווערן דער גרעסטער „סטאַר“ פונ'ם יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, ווייל ער איז „עקסעלענט“ און „מאַרוועלעס“ . . .

אין מאַריענבאד, אין יאָר 1932.

(פון רעכטס צו לינקס): דער טעאַטראַל א. מייזעלס, דער אַקטיאָר שמחה פאָסטעל, ע"ה, די אַקטריסע נאַדיאַ קאַרעני, און ש. י. האַרענדאָרף.

נאָך דער פאַרשטעלונג ווערט שמחה פאָסטעל איינגעלאָדן פון די אַמערי-
קאַנער יידן, אַז ער זאָל מיט זיי מיטגיין אַ הוליע-טון אין קאַבאַרעט. זיי
באַשיטן אים מיט קאַמפּלימענטן, אַז ער איז „אַלרייט“; אַז פאַר אַמעריקע
וועט ער זיין „אַ-קעי“, און ער וועט „מאַכן אַ לעבן“, וכדומה.
פאָסטעל איז איבערגליקלעך. די קאַמפּלימענטן פאַרשטאַרקן זיין השערה,
אַז ער וועט באַלד באַקומען דעם אמת'ן „מתנת יד“ פאַר די 10 ביליעטן.
ער פאַרפאָלגט די קלענסטע באַוועגונג פון די יידנס הענט און האַפט, אַט-
אַט וועלן די הענט דערגרייכן צו זייערע בריוו-טאַשן און ס'וועלן זיך אַרויס-
שלעפּן אַמעריקאַנער „לאַקשן“ (דאָלאַרן). אַבער קיין איינציקע האַנט רירט זיך
נישט צו די געלט-טייסטערס פון די אַמעריקאַנער אורחים . . .
מען טרינקט וויין און שאַמפּאַניער. די מוזיק שפּילט און די יידן זינגען
פאַרשיידענע לידער. עס הויבט שוין אַן צו טאַגן און פאָסטעל האַלט אין איין

וואַרטן אויפ'ן געלט פאַר די בילעטן און אויף די מתנות . . . ער מאַכט כל-
 ערליי זער דעליקאַטע אַנדייטונגען וועגן דעם חוב, וואָס אים קומט פאַר די
 בילעטן, אָבער דער "פעטער" מאַכט זיך טויב, ווי נישט אים מיינט מען.
 ווען דער עולם האָט אָנגעהויבן זיך צו געזעגענען מיט פאַסטלען, האָט
 אים דער "פעטער" געבעטן, אַז ער זאָל מאַרגן קומען צו דער באַן אים
 זאָגן "גוד-באַי".

פאַסטעל איז, פאַרשטייט זיך, געקומען צו דער באַן אין דער איבערציי-
 גונג, אַז דאָרט וועט ער באַקומען אויסגעצאָלט דעם חוב פאַר די בילעטן (פון
 די געהאַפטע "מתנות" האָט ער שוין געהאַט רעזיגנירט . . .)

אַט קומט אַן דער צוג און דער ייד שטייגט איין אין וואַגאָן . . .

פאַסטעל פאַרבייסט די ליפּן און שווייגט, ווי ער וואָלט געוואַרט אויף אַ
 גס . . . אָבער אין דעם לעצטן אויגנבליק, ווען דער צוג האָט געזאָלט זיך אַ
 ריר טון, זאָגט אים פאַסטעל מיט אַ האַלבן מויל:
 — אַנטשולדיקט, מ . . . איר האָט . . . דוכט זיך . . . פאַרגעסן צו
 באַצאָלן . . .

— אַ פאַר די "טיקעטס" מיינט איר? — מאַכט דער ייד זיך תּמ'עוואַטע.
 אַ יעס . . . איר האָב נישט פאַרגעסן . . . "שור" ווי נישט פאַרגעסן . . .
 איר וועל איר צושיקן אַ טשעק פון אַמעריקע . . . "יו-נאָו, איי עם אַ דזשענ-
 טלמען" . . .

און דער צוג איז אַוועק!

יארן-לאַנג האָט שמחה פאַסטעל געוואַרט און געהאַפט אויף דער הבטחה,
 אָבער ער האָט קיינמאָל נישט דערהאַלטן קיין טשעק פון דעם "אַמעריקאַנער
 פעטער", וועלכער האָט אָנגעבלאַפט אַ יידישן אַקטיאָר . . .

א טרופע פארט אויף א „חתונה“ און די פאליציי פארבעט איר אין „חד-גדיא“ אריין . . .

סוף זומער 1929, האָט די „שטראַמער טרופע“ באַשאַסן אַרױסצופאַרן אויף אַ טורנעע איבער דער פּראָווינץ פון טראַנסילװאַניען (אָדער זיבנבירגען) װאָס געהערט צו רומעניען.

װען סאָלאַמאַן שטראַמער, דער פּאַרשטייער פון זיין טעאַטער-געזעל-געזעלשאַפּט איז געגאַנגען צום רומענישן קאַנסול אין װיין נאָך די איינרייזע-װיזעס פאַר דער טרופע, האָט אים דער װיצע-קאַנסול, אַ ייד, געגעבן צו פאַר-שטיין, אַז ער קען פאַר אַקטיאַרן נישט אַרױסגעבן קיין רומענישע איינרייזע-װיזעס, אויב זיי האָבן נישט קיין קאַנטראַקטן פון אַ דירעקטאָר, װאָס האָט אַ גילטיקע קאַנצעסיע צו מעגן שפּילן יידיש-טעאַטער אין רומעניען.

דער יידישער װיצע-קאַנסול האָט אָבער דאָך געװאָלט אונז אַרױסהעלפּן, האָט ער שטראַמער'ן געגעבן די פּאַלגענדע עצה: ער זאָל שיקן קיין טראַנסילװאַניען אימיץ, װאָס איז נישט קיין אַקטיאַר, װעלכער זאָל פון דאָרט צור-שיקן אַ טעלעגראַפישע איינלאַדונג, אַז די טרופע זאָל קומען צו דער „חתונה“ פון זייערן אַ קרוב. אויפ'ן סמך פון דער טעלעגראַפישער „חתונה“-איינלאַדונג, װעט ער אַרױסגעבן פאַר דער טרופע קורץ-טערמיניקע איינרייזע-װיזעס קיין טראַנסילװאַניען.

היות איד בין נישט געװען קיין פּראַפעסיאָנעלער אַקטיאַר און אין מיין פּאַספּאָרט האָב איך פיגורירט װי אַ זשורנאַליסט, האָט דער יידישער װיצע-קאַנסול מיר תּיכּף אויסגעשטעלט אַ לאַנג-טערמיניקע איינרייזע-װיזע קיין רומעניע און איך בין נאָך אין דעם זעלבן טאַג געפאַרן קיין קלױזנבורג (קלוזש אויף רומעניש), װאָס איז די הויפטשטאָט פון דער טראַנסילװאַנישער פּראָווינץ.

נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז איך פאַר צום ערשטן מאָל קיין רומעניען און איך האָב נישט געקאַנט דאָס רומענישע לשון, האָב איך מיטגענומען רעקאָ-מענדאַציעס צו דער דאָרטיקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע; צו די רעדאַק-טאָרן פון דער יידיש-אונגאַרישער צייטונג „אוי-קעלעט“, און צו אַנדערע יידישע כלל-טוער, אַז זיי זאָלן מיר מיטהעלפּן אין דער אַרגאַניזירונג פון עט-לעכע פּאַרשטעלונגען אין קלױזנבורג, און אין די שטעט און שטעטלעך פון דער טראַנסילװאַנישער פּראָווינץ.

איך האָב פאַר די ליבע יידישע כלל-טוער פון קלױזנבורג מגלה געװען דעם סוד, אַז מיר האָבן נישט קיין אַפיציעלע דערלױבעניש צו שפּילן יידיש-טעאַטער, און איך האָב זיי אויך דערציילט װעגן דער פּיקטיווער „חתונה“-טעלעגראַמע, װאָס איך דאָרף אַרױסשיקן צו דער שטראַמער-טרופע קיין װיין, כדי זיי זאָלן באַקומען די רומענישע איינרייזע-װיזעס צו די פּאַרשטעלונגען.

וואס דארפן פארקומען אין קלויזנבורג „אויף שווארץ“, דאס הייסט — אן אן אפיציעלער דערלויבעניש.

דער צופאל האט געוואלט, אז גראד אין דער צייט, ווען איך האב געזאלט איינארדנען די ערשטע פארשטעלונג, איז פארגעקומען אַ חתונה ביי אַ ציור-ניסטישן כלל-טוער פון קלויזנבורג און ער האט, אין נאָמען פון חתן-כלה, מיר געגעבן די דערלויבעניש זיך צו באַנצן מיט זייערע נעמען אַלס די יעניקע, וואָס לאַדן איין אונזער טרופע צו דער חתונה פון זייערע קינדער . . .

ביז איצט איז אַלץ געווען כשר. אָבער וואָס וועט זיין צומאָרגנס, נאָך דער חתונה ?

איך שיק אַרויס די אָפּגערעדטע טעלעגראַמע און דער יידישער וויצע-קאָנסול האָט מקיים געווען זיין הבטחה. אויפ'ן דריטן טאָג איז די טרופע מיט מזל אָנגעקומען קיין קלויזנבורג.

איך האָב געדונגען דאָס דאָרטיקע אונגאַרישע טעאַטער און אַרויסגעלאָזן אַפּישן וועגן אונזערע גאַסטראָלן. פאַרעפנטלעכט מודעות אין די דאָרטיקע יידיש-אונגאַרישע צייטונגען וועגן אונזערע פאַרשטעלונגען, און די יידן האָבן צעכאַפט די טעאַטער-בילעטן.

די ערשטע צוויי פאַרשטעלונגען, וואָס זיינען אויסגעפּאַלן אין אַ שבת און זונטאָג, זיינען געווען אויספאַרקויפט און אָפּגעלאָפּן גלאַטיק.

מאַנטאָג פאַרטאָג, ווען מיר זיינען נאָך געלעגן אין די בעטן, איז דער האַטעל וווּ מיר האָבן געווינט, אַרומגערינגלט געוואָרן פון דער „סיגוראַנציאַ“ (רומענישע געהיים-פּאָליציי), וועלכע האָט אונז פאַרבעטן אין „חד-גדיאַ“ אַריין !

קודם כל האָבן זיי מיך גענומען אין דער „אַרבעט“ און געוואַלט דערגיין, אויף וואָס פאַר אַ סמך איך האָב געדונגען דאָס אונגאַרישע טעאַטער, כדי דאָרט צו געבן יידישע פאַרשטעלונגען, נישט האָבנדיק קיין טעאַטער-קאַנ-צעסיע ? והשנית, האָבן זיי אויך געוואַלט וויסן, וועלכע מענטשן ס'זיינען גע-ווען פאַרמישט אין דער „קאָנספּיראַציע“, צו שיקן די טעלעגראַפּישע חתונה-איינלאַדונג צו דער „שטראַמער-טרופע“ קיין ווין.

איך האָב געשפּילט די ראַלע פּונ'ם „טויבן מאיר“ און גע'טענה'ט, אַז איך ווייס פון גאַרנישט און אַז די גאַנצע באַשולדיקונג קלעפט זיך ווי אַן אַרבעס צו דער וואַנט. איך האָב אָנגעהויבן דרייען מיט דער צונג מיט דער כוונה, אַז זיי זאָלן נישט וויסן וועמען צו באַשולדיקן אין דער מעשה.

בינור-לבינו האָט מען אין דער שטאָט זיך דערוויסט וועגן דעם אַרעסט פון אונזער טרופע און ס'איז געוואָרן ליהודים. דער בנין פון דער „סיגוראַנציאַ“ איז געווען באַלאַגערט פון אַ גרעסערע צאָל יידן, וועלכע האָבן זיך געזאָרגט איבער אונזער גורל און געהאַלטן אין איין אַלאַרמירן די יידישע כלל-טוער פון שטאָט, אַז מ'זאָל אונז מציל זיין פון „זייערע“ (סיגוראַנציאַ) הענט.

באַלד איז אָנגעקומען איינער פון די אָנגעזעענסטע יידישע אַדוואָקאַטן

פון קלויזנבורג, וואָס האָט אָנגעהויבן צו אַרבעטן מעשים — און גאָט האָט געהאַלפּן.

מיט'ן „כח“ פון אַ „מתנת-יד“, וואָס ס'האָט באַקומען דער ראש פון דער „סיגוראנציא“, זיינען מיר באַפרייט געוואָרן פון „חד-גדיא“ און די שמחה פון אונזער באַפרייאונג איז ביי די דאָרטיקע יידן געפראָוועט געוואָרן ווי אַ יום-טוב.

מיר האָבן שפעטער באַקומען אַ דערלויבעניש צו שפילן יידיש טעאַטער איבער גאַנץ טראַנסילוואַניען און געמאַכט זער גוטע געשעפטן. לערך זעקס חדשים האָבן מיר אַרומגעוואַנדערט איבער די גרעסערע און קלענערע שטעט און שטעטלעך פון דער טראַנסילוואַנישער פראָווינץ. אומע-טום האָבן אונז די דאָרטיקע יידן אויפגענומען מיט אַ סך פרייד און האַרציי-קייט. ביז מיר האָבן זיי דערשלעפט קיין בוקאַרעשט.

א טרופע צעפאלט זיך צוליב אן אטענטאט אויף א יוגאסלאווישן מיניסטער

צווישן די יאָרן 1927-1930, האָב איך דריי מאָל דורכגעשפּאַנט איי-בער יוגאָסלאַויען מיט פאַרשיידענע יידישע וואַנדער-טרופעס. מיר זיינען געווען אין די פאַרשיידנסטע שטעט און שטעטלעך, ווו ס'האָבן געווינט יידן און מיר האָבן זיי דערקוויקט מיט יידיש טעאַטער.

מיר האָבן געגעבן פאַרשטעלונגען אין דער הויפטשטאָט בעלגראַד, זאַג-רעב, סאַראַיעוואַ, סובאַטיצאַ, אַסיעק, סאַמבאָר, ווינקאווע, סענטאַ, באַסניש-בראַד, קיקינדאַ, און אין אַ צאָל אַנדערע מקומות, און די דאָרטיקע יידן האָבן אונז ממש אויף די הענט געטראָגן.

דאָס „יעוורעסקע קאָזעלישטשע“ (אויף סערביש יידיש טעאַטער), איז געווען אַ שם-דבר נישט בלויז ביי די יידן, וואָס האָבן שטאַלצירט מיט די פאַרשיידנאַרטיקע פיעסן, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט, נאָר אויך די סערבישע, קראַאַטישע, אונגאַרישע, דייטשע און סלאַווענישע פרעסע, האָט אונז גע-שאַנקען אַ סך אויפמערקזאַמקייט.

צו די באַנקעטן, וואָס די יידישע פּני האָט געגעבן לכבוד די יידישע אַק-טיאָרן, זיינען איינגעלאָזן געוואָרן אויך נישט-יידישע פּערזענלעכקייטן פון דער שטאַט, צווישן זיי: דעפּוטאַטן, שריפטשטעלער, אַפיצירן פון דער סע-ר-בישער אַרמיי, מיט די שטאַטישע בירגערמייסטערס בראש, און אַנדערע חשוב'ע געסט.

די לערך 80 טויזנט יידן, וואָס האָבן דעמאָלט געלעבט אין יוגאָסלאַויע, פאַרטיילט אויף ספרדים און אשכנזים, זיינען געווען פאַרשיידנאַרטיק אין זייער

שפראך, קולטור, הלבשה און אין די פארמען פון זייער אלגעמיינעם לעבן. אבער זיי האבן צווישן זיך געלעבט בשלום און געבילדעט א פעסט-ארגאניזירטן קיבוץ, וואס האט געדינט ווי א באלערנדיקער ביישפיל פון יידישער אחדות.

די יוגאסלאווישע אויטאריטעטן האבן פאר דעם „עוורעסקע קאזעלישטע“ געמאכט כל'ערליי פארלייכטערונגען. מיר זיינען באפרייט געווארן פון צאלן די קאמונאלע שטייערן פאר די טעאטער-בילעטן; מיר האבן באקומען 50 פראצענט הנחה אויף די באנען, און די מאגיסטראטן האבן געשטעלט צו אונזער רשות די שטאטישע טעאטערס פאר די מינימאלסטע אפצאלן. מיר האבן פארדינט א סך געלט און אונזער טורנעע האט מצליח געווען ביז — אן אומגליק איז געשען.

ווען מיר האבן גאסטראלירט אין בעלגראד איז פארגעקומען אן אטענ-טאט אויפ'ן יוגאסלאווישן מיניסטער סטעפאן ראדיטש, און מיר האבן געמוזט איבעררייסן די פארשטעלונגען.

די שטימונג אין דער יוגאסלאווישער הויפטשטאט איז געווען א געשפאנגענע און אן אויפגערייצטע ביז גאר. פון שפילן טעאטער האט נישט געקענט זיין קיין רייד, ווייל ס'איז פראקלאמירט געווארן א נאציאנאלער טרויער און ס'זיינען אפגעזאגט געווארן אלע טעאטער און קינא-פארשטעלונגען, קאנצערטן און אנדערע פאראנשטאלטונגען.

ס'איז געווארן אומהיימלעך.

זיצן מיר אין אונזער האטעל און ווייסן נישט וואס מ'טוט. איינס איז פאר אונז קלאר געווען, אז אפילו ווען דער נאציאנאלער טרויער זאל דויערן בלויז א וואך צייט איז דאך נישט זיכער אויב צומארגנס, נאכ'ן טרויער, וועלן די יידן קומען צו אונזערע פארשטעלונגען.

נאך לאנגע חקירות באשליסן מיר צו פארלאזן בעלגראד און פארן אין דער פראווינץ פון קראאציען, ווו די שטימונג איז נישט געווען אזא טרויעריקע ווי אין בעלגראד. האט דאך א קראאטישער נאציאנאליסט געשאסן אויף ראד-דיטש'ן, ווייל די קראאטן האבן דעמאלט, (און אפשר אויך היינט), געהאט זייערע באזונדערע חשבונות מיט די סערבן, וואס זיינען געווען די הויפט-הערשער פון יוגאסלאווישן קעניגרייך.

מיר פארפאקן אונזער טשעמאדאנעס און פארן קיין אסיעק, (וו ס'האבן געוויינט א גרעסערע צאל יידן), מיט דער כוונה, דארט צו געבן א פארשטעלונג, כדי פון דער הכנסה צו דעקן די נויטיקע הוצאות פאר דער נסיעה קיין בודאפעשט.

א גאנצע נאכט האט געדויערט די רייזע, ביז מיר זיינען פארטאג אנגע-קומען קיין אסיעק. מיר זיצן אויפ'ן וואקזאל און שלאגן זיך מיט דער דעה, צי מיר זאלן אריינפארן אין שטאט און זיך איינקווארטירן אין א האטעל, אדער

מיר זאלן וואַרטן אויפ'ן וואַקזאַל אויף אַ תשובה פון די אַסיעקער יידישע כלל-טוער, וואָס מיר זאלן טון?

אונזער זיצן און וואַרטן אויפ'ן וואַקזאַל פון אַסיעק האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ ציגיינער-געצעלט.

אַרום אונז ליגן וואַליועס מיט קאַסטנס פון אונזער באַגאַזש. די פנימ'ער פון דער טרופע זיינען שטאַרק פאַרביטערט און פאַרזויערט. מיר פילן, אַז אונזער טורנעע, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אַזוי האַפנונגספול, וועט זיך פאַר-ענדיקן מיט אַ שלימ'מזל'דיקן סוף. . . .

אַ דעלעגאַציע פון אונזער טרופע איז אַוועק צו די פאַרשטייער פון דער דאַרטיקער קהלה זיך צו באַראַטן, צי מיר קענען אין אַסיעק געבן אַ טעאַטער-פאַרשטעלונג, אָדער אַ קאַנצערט, ווייל די אַקטיאָרן האָבן אין דער צווישנצייט פון דעם אומפאַרהאַפּטן טראַגישן „בינ'הזמנים“, פאַרצערט זייערע אַפּ-שפאַרונגען און זיי האָבן נישט קיין געלט פאַרצוועצן דאָס גע-זונד זיין, וואָס האָט פאַרשלונגען דעם גרעסטן טייל פון אונזערע פאַרדינסטן.

ענדלעך איז די דעלעגאַציע צוריקגעקומען פון איר מיסיע און אונז מודיע געווען, אַז ס'קאָן נישט זיין קיין רייד פון געבן אין אַסיעק אַ טעאַטער-פאַר-שטעלונג, אָדער אַ קאַנצערט, ווייל די יידן וועלן אונז אויסווייכן; די יוגאַ-סלאַווישע אויטאָריטעטן פון אַסיעק וואַלטן אַזאַ שריט באַטראַכט אַלס אַ מיאוס'ע פּראָוואַקאַציע און אויסגעטייטשט, אַז די יידן פון אַסיעק פרייען זיך מיט'ן טראַגישן טויט פון דעם מיניסטער ראַדיטש. פונדעסטוועגן האָבן די ראשי-העיר פון אַסיעק דערקלערט, אַז זיי וועלן אונז געבן אַ געוויסע סומע געלט, כדי מיר זאלן האָבן אויף די הוצאות פאַר אונזער ווייטערדיקער נסיעה.

אויפ'ן וואַקזאַל פון אַסיעק איז פאַרגעקומען אונזער טראַגישע צע-שיידונג: אַ טייל מיטגלידער פון אונזער טרופע איז געפאַרן קיין ווין, אַ טייל קיין בודאַפעשט און אַ טייל אין דער טשעכאָסלאַוואַקיי.

דער טויט פון אַ יוגאַסלאַווישן מיניסטער האָט אונז צעשיידט און צעריסן.

אן אקטיאר לאזט מיך איבער אין א קאפע-הויז אלס א „משכונ“

אין ש. אג-סקי'ס „דיבוק“ ווערט דערציילט דאס כאראקטעריסטישע מעשה'לע וועגן די דייטשע קונצנמאכער, וואס זיינען אמאל געקומען אינ'ם שטעטל מעזשיבוזש און האבן פארצויגן איבער דער ברייט פון טייך א שטריק, און איינער פון די קונצנמאכער איז געגאנגען איבער דער שטריק.

ווען די תלמידים האבן דערזען דאס גרויסע ווונדער, האבן זיי געפרעגט ביי זייער רבי'ן, דעם בעל-שם הקדוש, וואס דאס באטייט? דערויף האט ער זיי געענטפערט:

„איך בין געגאנגען אַנקוקן און זען ווי אזוי א מענטש גייט איבער א טיפן אפגרונט און איך האב מיר געטראכט: ווען דער מענטש וואלט אזוי געאר-בעט איבער זיין נשמה וויפיל ער אַרבעט אויפ'ן גוף, וואלט ער געקאנט ארי-בערגיין איבער דעם דיניקן שנירעלע פון לעבן.“

עס ווילט זיך אין דעם פאל מאַכן אַן ענלעכן פארגלייך:

ווען א יידישער אקטיאר, אימפרעסאריא, אדער אימיצער אַנדערש, וואס איז פאַרבונדן מיט'ן יידישן טעאַטער, וואלט פאַרוואַנדן אזוי פיל פלייס און ענערגיע אין מסחר, וואלט ער מיט דער צייט געוואָרן אַ דערפאַלגרייכער סוחר, אַדער פאַבריקאַנט; ווען ער זאָל אין זיינע געשעפטן אַנווענדן כאַטש אַ מינימום פון די אויסטערלישע קאַמבינאַציעס, המצאות און סתם איינמאַלן, וואָס עס ווערן פאַרוואַנדן אין דער יידישער טעאַטער-פּראָפּעסיע, וואָלט ער אפשר געוואָרן אַ מיליאָנער! אָבער ווי זאָגט דאָס אַקטיאָרישע ווערטעלע:

„ער האָט נישט געוואָלט ווערן קיין לייט, איז ער געוואָרן אַן אַקטיאָר.“

אין משך פון די יאָרן, וואָס איך האָב פאַרברענגט מיט'ן יידישן טעאַטער, האָט מיין קאָפּ געאַרבעט מעשים און איך פלעג ממש צוזאַמענפאַרן „א וואַנט מיט אַ וואַנט“. איך בין כסדר געווען פאַר'מוח'ט און פאַרנומען מיט קאַמבי-נאַציעס (אין תוך גענומען קליינלעכע, גראַשנדיקע קאַמבינאַציעס), ווי אזוי איך זאָל אָפּמאַרן דעם שטייער-אינספּעקטאָר און אים באַצאָלן עפעס, אַדער גאַרנישט קיין שטייער פון די פאַרקויפטע טעאַטער-בילעטן; איך פלעג אויס-טראַכטן די אויסטערלישסטע שקרים ביים דרוקער, וואָס האָט געדרוקט אונ-זערע טעאַטער-אַפּישן, ווייל ווען מיר האָבן אים געוואָלט באַצאָלן אַ חוב, איז אין דער קאַסע געווען „חושך מצרים“, אַדער מיר זיינען געווען „נקי-ריין“, ווי דאָס הייסט אויפ'ן אַקטיאָרישן לשון.

אין דער געשעפטלעכער וועלט, ווען אַ סוחר פאַרלייגט זיך אויף קאַמבינאַציעס, בלייבן אים טויזנטער. אָבער אין יידישן טעאַטער פלעגן פון אַזעלכע קאַמבינאַציעס פאַרבלייבן אין בעסטן פאַל, גראַנס, אַדער גאַרנישט. אַט איז אַ קליינער משל פון אַזאָ מין „קאַמבינאַציע“, ביי וועלכער איך

בין געוואָרן אזאָ ביטערער קרבן, אַז איך בין פאַרזעצט געוואָרן אַלס אַ
„משכון“ אין אַ קאַפּע-הויז . . .

די מעשה-שהיה איז געווען אזאָ:

צוליב איינער פון די „נישט פאַראויסגעזעענע סיבות“, וואָס איך האָב
שוין עטלעכע מאל דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלעך, בין איך און מיין
שותף, זכריה פראנצאס, געבליבן אָן אַ טרופּע, און דווקא פאַר'ן ווינטער-
סעזאָן, ווען די אויסזיכטן צו פאַרדינען אַביסל געלט זיינען געווען גוטע.

אַבער אין די לעצטע יאָרן פלעגן יידישע אַקטיאָרן אויסמיידן זיך צו
אנגאזשירן ביי פראנצאסן צוליב זיינע, איך וויל זאָגן, גראַנדיעזע „צילינדער-
לעך“, וואָס האָבן מיט דער צייט באַקומען אַ גאַר מיאוסן שם אין דעם יידיש-
אַקטיאָרישן וועלטל. אַקטיאָרן האָבן זיך געשראַקן, אַז פון זייערע פאַרדינסטן
אין פראנצאס'עס טרופּע וועט זיי בלייבן „וואַסער אויף קאַשע“.

ס'איז שוין געווען העט נאָך סוכות. מיר ביידע דרייען זיך אַרום פּוסט און
פאַס אין בראטיסלאווא, און ס'זיינען נישטאָ קיין שום אויסזיכטן אימיצן צו
אנגאזשירן. און ווען ס'איז שוין יאָ געווען אַן אַקטיאָר, וואָס האָט „דאָס לעצטע
מאל“ געוואָלט זיך אַנגאזשירן ביי פראנצאס'ן, כדי צו פרווון ס'מול, איז נישט
געווען קיין פרוטה „באש“ (געלט) צו שיקן דעם אַקטיאָר אויף רייזע-הוצאות.
הכלל, ס'איז געווען שלעכט און יעדער עקספּערימענט, וואָס מיר האָבן
געמאַכט אין דער ריכטונג פון אַנגאזשירן אַ טרופּע, האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר
„נעסקעמדיק“ (לא מיט אַן אַלף) און ס'איז געווען ווי אַקטיאָרן פלעגן זאָגן —
„אויף סיפקע צרות“.

נאָך לענגערע באַמיאונגען איז אונז געלונגען צו אַרגאַניזירן אַ קאַנצערט-
טורנעע איבער דער סלאַוואַקישער פראַווינץ און מיר האָבן פאַר דעם צוועק
אַנגאזשירט דעם אויבער-קאַנטאָר מאַן, און די אין יענער צייט פאַפּולערע
יידיש-העברעאישע פאַלקס-זינגערין, פרוי הילדע דוליצקא.

דער ערשטער קאַנצערט איז פאַרגעקומען אין דער סלאַוואַקישער שטאָט
נייטרא, וואָס האָט גאַר שטאַרק אויסגענומען ביים עולם. אַבער מאַטעריעל
איז געווען שלעכט.

דער חזן מאַן, וועלכער האָט זיך תיכף אַריענטירט אין דער לאַגע, אַז
„פון דעם קאַרן וועט קיין ברויט נישט זיין“, איז באַלד צוריקגעפאַרן קיין ברייז,
כדי דאָרט פאַרצוועצן דאָס חזנות. געבליבן איז די איינציקע שוואַלב (פרוי
דוליצקא), וואָס האָט נישט געקאַנט מאַכן קיין זומער, נישט געקוקט אויף איר
גרויסן דערפאַלג. די הוצאות האָבן פאַרשלונגען די הכנסות און אין משך פון
עטלעכע געציילטע טעג זיינען מיר געוואָרן „פליטה“, און „געגעסן אַ לאַקש“,
ווי אַקטיאָרן פלעגן אַנרופּן אַ דורכפאַל.

מיר האָבן ענדלעך זיך דערשלעפט ביז קיין קאַשיצע, די הויפטשטאָט פון
דער מזרח-סלאַוואַקישער פראַווינץ, וווּ מיר האָבן געפראַוועט די לוויה נאָך
אונזער נישט געלונגענער טורנעע.

ווען פרוי דליצקא איז צוריקגעפארן קיין ווין, האָב איך און פראנצאס באַשלאָסן, אַז מיר זאָלן פאַרן קיין מונקאַטש און דאָרט צוזאַמענשטעלן עפעס אַן אַמאַטאָרן־טרופּקע, ביז מיר וועלן זיך דערוואַרטן אויף עטלעכע אַרבעטס־לאַזע אַקטיאָרן פון לעמבערג, וואָס זיינען יאָ געווען מרוצה צו קומען שפּילן יידיש טעאַטער אין דער סלאָוואַקיי, אויב מיר וועלן זיי אַרויסשיקן אויף רייזע־הוצאות, און קיין געלט פאַר דעם צוועק איז נישט געווען. נאָך מער: מיר האָבן אַפילו נישט געהאַט צו באַצאָלן פאַר אונזער האַטעלעכל און פאַר דעם עסן, וואָס מיר זיינען שולדיק געווען אין אַ יידיש רעסטאָראַנדל אין קאַשיצע. פאַראַן אַזוי־גערופענע „יאַלדן“, „גוטע ברידער“, „טעאַטער־פאַטריאַטן“ און ענלעכע שלעק וואָס, ווען די געשעפטן אין טעאַטער זיינען גוט, זעט מען זיי אויף שריט און טריט. זיי קלעבן זיך צו די אַקטיאָרן און אַקטריסעס, פון וועלכע מ'קאַן זיך אַזוי לייכט נישט אָפּטשעפּן. אָבער קוים דערשפּירן זיי, אַז די אַקטיאָרן זיינען „גאַלע“, אַן געלט הייסט עס, דעמאָלט פאַרשווינדן זיי ווי אין וואַסער אַריין און מ'זעט זיי נישט. און טאַמער דערזעט מען זיי יאָ, מאַכן זיי אַ „בוּיגן“, כדי מ'זאָל זיי נישט דערזען . . .

דאָס איז אַזאַ מין שטילער „אינטערנאַציאָנאַלער אָפּמאַך“ ביי אַלע יידישע טעאַטער־פאַטריאַטן (מיט ווינציקע אויסנאַמען, פאַרשטייט זיך), וואָס ווערן נעלם גראַד דאָן, ווען מען נויטיקט זיך אין זייער הילף.

אין אַ פּראַסטיקן ווינטער־פּרימאַרגן, ווען מיר זיינען אויפגעשטאַנען האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז קיינער פון אונז פאַרמאָגט נישט קיין פּרוטה ביי דער נשמה! מיר האָבן נישט קיין פאַפּיראַסן, שוין אָפּגערעדט פון אַ מטבע, וואָס זאָל האָבן די ווערט צו באַצאָלן אַ קאַפע . . . אינדרויסן איז קאַלט, ביטער־קאַלט און מיר דרייען זיך אַרום אין גאַס, נישט האָבנדיק קיין חוצפה אַריינצוגיין אין אַ קאַפע־הויז צו טרינקען אַ „טעפּעלע וואַרימס“ און אויף איין וועגס זיך אַנוואַרימען די פאַרפּרויענע גלידער.

זאָגט צו מיר פראנצאס:

— לאָמיר אַריינגיין אין אַ קאַפע־בית. קודם־כל וועלן מיר אָפעסן פּריש־טיק, דו (געמיינט מיד) וועסט בלייבן אין קאַפע־הויז אַלס „משכּוּן“ און איך וועל אַרויסגיין אין גאַס אויפּזוכן אַ „יאַלד“, כדי ביי אים צו „כאַפּן“ (באַרגן) אַ פאַר קראַן, איך וועל דאָן קומען אין קאַפע־הויז דיך „אויסלייזן“ פון „לאָמ־באַרד“ . . .

געפעלט מיר די גוטע עצה, און מיר גייען אַריין אין אַ קאַפע־בית. נאָכ'ן אָפעסן פּרישטיק איז פראנצאס אַרויס אויף דער „יאַגד“ צו געפינען עפעס אַ „האַז“, ביי וועמען ער זאָל „אַ כאַפּ טאָן“ די אַזוי נויטיקע הלוואה און איך בין פאַרבליבן אַלס „משכּוּן“ . . .

אויפ'ן קאַנטינענט איז אַמאָל געווען אַ טייערע מידה: מען האָט געקאָנט זיצן אין אַ קאַפע־הויז שעה'ן־לאַנג ביי אַ גלאַז קאַווע און דער קעלנער פּלעגט

כסדר ליווערן צייטונגען, זשורנאלן, גלעזער וואַסער און אַפילו צוטראַגן אַ שוועבעלע צו אַ פּאַפּיראַס.

איך זײַ אין דעם קאַפּע־הויז שוין אַ מעשה פון דריי שעה. איך האָב אין משך פון דער צײַט באַוווּן אויסצולײענען פאַרשײדענע צײַטונגען, וואַכנבלע־טער, זשורנאלן — און פראנצאס קומט נישט.

איך ווער אַ שטיקל „האזארדער“. איך טרינק נאָך אַ קאַווע און פאַרבייס מיט אַ ווייך, פּוכקע זעמעלע, וועמעס טעם רײצט דעם אַפעטיט . . . איך נעם ביים קעלנער אַ פעקל פּאַפּיראַסן אויפֿן חשבון פון מיין פּערזענלעכער „משכנות“. דער קעלנער איז צו מיר זער העפלעך און גנעדיק; ער האָט פאַר זיך אַ „גוטן־גאַסט“, וואָס קאַנסומירט, און עס דערוואַרט אים אַ גוט טרינק־געלט . . .

דער זײַגער אויף דער וואַנט (מיין זײַגער איז שוין פון לאַנג פאַרזעצט געווען ביים „פעטער“ אין לאַמבאַרד...) ווייזט בולט, אַז ס'איז שוין צוויי נאָכ־מיטאַג און מיין „גואל“, זכריה פראנצאס, וועלכער דאַרף מיך אויסלייזן פון דעם ביטערן גלות, קומט נישט! ווער איך שוין נערוועז און האַלט אין איין רויכערן, דאָס פעקל מיט פּאַפּיראַסן, וואָס איך האָב גענומען ביים קעלנער, איז שוין אַוועק מיט'ן רויך און איך בעט נאָך אַ פעקל . . .

די קעלנער, דאַרף מען וויסן, זײנען שטיקלעך פּסיכאלאָגן און זײ דער־קענען דעם גאַסט זײערן, אויב עפעס איז מיט אים נישט אין אַרדענונג . . . דער קעלנער האָט אפנים באַמערקט מיין נערוועזיטעט, ווי איך קוק כסדר אַרויס אין גאַס און ווער ממש אויפגעציטערט פון דעם קלענסטן באַריר מיט דער טיר, ווהיין איך וואַרף אומגעדולדיקע בליקן אין מיין דערוואַרטונג, אַז פראנצאס קומט — און ער קומט נישט!

עס ווערט פיר נאָכמיטאַג! דער קעלנער טוישט זיך מיט דער אַרבעט און ער קומט צו מיין טיש מיט'ן חשבון . . . ער פאַרלאַנגט, אַז איך זאָל אים באַצאָלן, וואָס אים קומט. בעט איך אים, אַז ער זאָל דעם חוב מײנעם איבער־געבן צו זײן קאַלעגע דעם קעלנער, וועלכער לעזט אים אָפּ פון דער אַרבעט, ווייל איך וואַרט אויף מיין קאַלעגע, דעם „גואל“.

באין־ברירה נעמט דער צווייטער קעלנער איבער מיין חוב, און ער האָט אויף מיר אַ שטאַרקן פאַרדאַכט . . . ווען איך דאַרף גײן אין אַ מקום, ווו „דער קיסר גײט צופּוס“, קוקט ער אויף מיר מיט אַ סך חשד, ווי אַן אויפזעער פון אַ תּפּיסה קוקט אויף אַן אַרעסטאַנט.

איך בין אַבער אַלץ הונגעריק און באַשטעל נאָך אַ גלאַז קאַווע. דער קעל־נער ברענגט מיר די קאַווע און מאַכט מיך העפלעך אויפּמערקזאַם, אַז דאָס איז די לעצטע קאַווע, וואָס ער האָט מיר געגעבן, ביז איך וועל אים נישט באַצאָלן דעם חוב . . .

ענדלעך אַרום זיבן אַזײַגער אין אַוונט — ברוך הַבּא! — פראנצאס איז געקומען . . .

ווען איך האָב דערזען מיין „גואל“ האָב איך נישט געווסט וואָס איך זאָל טאָן: צי וויינען פאַר פרייד, אָדער אים אַנכאַפן ביים האַלז און וואַרגן . . . גאַנצע צען שעה, וואָס האָבן ביי מיר אויסגעזען ווי צען אייביקייטן, האָב איך אויף אים געוואַרט. אָבער ווען איך האָב דערזען זיין לאַנגע נאָז מיטן איינגע-פאַלענעם פנים און די אויסגעלאַשענע אויגן, האָב איך פאַרשטאַנען, אַז איך דאַרף אים באַדייערן און נישט ער מיך! אין יענעם שרעקלעכן אויגנבליק האָט פראַנצאַס אָנגעהויבן ממש צו וויינען און ער האָט מיר דערציילט די פאַלגענדע מעשה:

אַרום גיין אַזיגער אין דער פּרי, ווען ער האָט פאַרלאָזן דאָס קאַפּע-הויז, האָט ער געטראָפּן אַ „יאָלד“, ביי וועמען ער האָט זיך אויסגעבאַרגט הונדערט קראַן. אָבער אַנשטאַט ער זאָל צוריקקומען צו מיר אין קאַפּע-הויז מיך אויס-צולייזן פון גלות, האָט אים דער „יאָלד“ מיטגענומען אין אַ געהיימער „מלינה“ אַרײַן צו שפּילן אַ קערטל מיט אַ חברה „גוטע ברידער“. לכתחילה, האָט פראַנצ-צאַס געוואונען. ער האָט כסדר געוואַלט אויפשטיין און פאַרלאָזן די קנייפּע, אָבער ער איז ווי צוגעשמידט געוואָרן צום אַרט און האָט נישט געקאַנט אַוועקגיין.

דאָס מזל האָט מיט אים זיך געשפּילט, ווי אַ קאַץ מיט אַ מויז: אַט געווינט ער, אַט פאַרשפּילט ער און אַזוי דעם גאַנצן טאַג. ער האָט נישט געגעסן און נישט געטרונקען, און אין גאַנצן פאַרגעסן אין מיר . . . פראַנצאַס איז אויף אַן אמת געווען שטאַרק צעבראַכן. ער האָט ערשט דאָן פאַרשטאַנען די ביטערע מערכה פון אַ קאַרטנשפּילער, וואָס קוים פאַלט ער אַרײַן אין דער נעץ פון קאַרטן, פאַרגעסט ער אין אַלעם! גאַרנישט עקזיסטירט דאָן פאַר אים אין דער וועלט, אַחוץ די קאַרטן. אָבער נאָכ'ן שפּילן בלייבט עפעס אַזאַ פּוסטע ליידיקייט . . .

פראַנצאַס פאַרמאַגט נישט קיין פּרוטה ביי דער נשמה! די הלוואה האָט ער אויך פאַרשפּילט . . . ער וויל ווידער פאַרלאָזן דאָס קאַפּע-הויז, כדי אויפ-צוזוכן אַ פרישן „יאָלד“, וואָס זאָל ווערן אַ קרבן פון אַ פריש הלוואה/לע, אָבער איך לאָז פראַנצאַס'ן מער נישט פון די אויגן . . .

— „נישט ביי מאַטיען“, — מאַך איך אַ באַמערקונג. — גענוג געווען פאַר'משכונ'ט אין דעם קאַפּע-הויז . . . איצט בלייב דו אַביסל פאַר'משכונ'ט און פיל אויך פון דעם ביטערן טעם, וואָס איך האָב געפּילט גאַנצע צען שעה! צופעליק איז אין קאַפּע-הויז אַרײַנגעקומען אונזער ביידנס אַ באַקאַנטער סוחר, וועלכער האָט אונז אויסגעבאַרגט אַ פאַר קראַן, וואָס האָבן געסטייעט צו באַצאָלן דעם קעלנער, און איך בין אויסגעלייזט געוואָרן פון דעם ביטערן, פאַר'משכונ'טן גלות . . .

אויף פאַרבלאַנדזשעטע וועגן

יידישע פויערים פארן צו א טעאטער-פארשטעלונג און ווערן באפאלן פון א טאדע וועלף

אין קארפאטארוס איז פאראן א חצי-דארף און חצי-שטעטל מיט'ן נאמען יאסינא, וואס ליגט אין א טיפן טאל און איז ארומגערינגלט פון אלע זייטן מיט הויכע בערג, וואס שטאמען אוודאי נאך פון ששת ימי בראשית.

דאס דאזיקע דארף, וואס האט זיך געצויגן אויף א מהלך פון 15 וויארסט, האט זיך געגרענעצט מיט גאליציע. די טשעכישע באאמטע, וועלכע האבן געווינט אין יאסינא, האבן דאס מקום באצייכנט אלס „דאס סיביר פון דער טשעכאסלאוואקישער רעפובליק“, ווייל פון דארט ביז פראג האט די נסיעה געדויערט 25 שעה מיט'ן שנעלצוג.

יאסינא איז געווען באפעלקערט פון פראוואסלאוונע רוטענער, וואס האבן גערעדט אויף א לשון, צוזאמענגעשטעלט פון אוקראיניש, קליין-רוסיש און פון סלאוואקישע אויסדרוקן.

אין יאסינא האבן געווינט לערך 180 יידישע משפחות. אבער היות די דארטיקע יידן האבן געהאט א סך קינדער, א 10 נפשות אין יעדער משפחה, איז דער דארטיקער יידישער ישוב געווען א ניש-קשה/דיקער און ער האט געליווערט א סך קאנסומענטן פאר אונזערע פארשטעלונגען.

אין די שכנות/דיקער דערפער פון יאסינא האבן געווינט א גרעסערע צאל יידישע פויערים, וואס זיינען געווען שטארקע ליבהאבער פון יידישן טעאטער און זיי פלעגן קומען צו אונזער פארשטעלונגען מיט זייער גאנצן הויז-געזינט.

די דאזיקע ווילע יידישע פויערים, וואס זיינען געווען אין זייער פרי-מיטיוון לעבן תמימות/דיק, האבן אין דעם יידישן טעאטער געזען פאר זיך אן אנדערע, פאר זיי אומבאקאנטע וועלט.

ארים זיינען זיי געווען, די דאזיקע יידישע פויערים, ווי ארים ס'זיינען געווען די איינזאמע, אומעטיקע פייסאזשן פון זייער לענדעלע. אבער די ער-לעכקייט און דאס פשטות האט אראפגעשיינט פון זייערע אויגן.

אט די דאזיקע טייערע, פאלקסטימלעכע יידישע פויערים, פלעגן קומען צו אונזערע טעאטער-פארשטעלונגען פון די פארווארפנסטע ישובים, וואס זיינען געלעגן דערווייטערט פון יאסינא צו 30 וויארסט און פון נאך ווייטערע מקומות. געקומען זיינען זיי אויף דראבניאסטע וועגענער, איינגעשפאנט אין פערד אדער אין אקסן, וועמעס רייזע פלעגט דויערן שעה'ן-לאנג.

אבער געקומען זיינען זיי!

היות זיי זיינען געווען בלוטיקע ארימעלייט און זיי האבן נישט געהאט קיין געלט צו באצאלן פאר די בילעטן צו די פארשטעלונגען, פלעגן זיי זיך אפשפארן דעם ביסן פון מויל און מיטגעבראכט אביסל מעל, אייער, שוואמען,

אויבסט און אנדערע זאכן, וואס זיי האבן פארקויפט צו די דארטיקע יידן, כדי פאר דעם געלט צו קויפן בילעטן . . .

אין יאסינא פלעגט מען שפילן יידיש טעאטער ס'רוב אין ווינטער, ווייל אין זומער זיינען די דארטיקע יידישע פויערים געווען באשעפטיקט ביי דער ארבעט אויף די פעלדער. דער מורא'דיקער דלות האט די יידן נישט דער-לויבט דעם לוקסוס אפצודינגען די דארטיקע ארימע פויערים, וואס וואלטן די מלאכה געטון פאר פרוטות. דעריבער פלעגט דאס גאנצע יידישע הויז-געזינט זיך איינשפאנען אין דער ארבעט צו אקערן און פארזייען זייערע ביד-נע, פארשטייניקטע פעלד-נחלות, ווייל זיי האבן ממש נישט געהאט קיין איבעריקע פרוטה צו באצאלן פאר ארויסהעלפן זיי אין דער פעלד-פראצע.

צוליב מורא פאר וועלף, וואס האבן אין די שווערע, פראסטיקע ווינטער-צייט, גראסירט אין די דארטיקע וועלדער, פלעגן די יידן אנצינדן גרויסע שטורקאצן אויף זייערע שליטנס, כדי די ליכטער זאלן פארטרייבן די ווילדע חיות, וואס האבן געלויערט אויף מענטשלעכע קרבנות, צו שטילן זייער הונגער.

אין א ווינטערדיקן מוצאי-שבת, איידער מיר האבן אנגעהויבן מיט אונזער פארשטעלונג, איז געקומען צו לויפן א יידישער רייטער אויף א פערד און ביי אונז געבעטן, אז מיר זאלן אפוארטן מיט'ן "שפיל" (פארשטעלונג), ווייל א קאלאנע פון יידישע פויערים, וואס פארן קיין יאסינא, האט זיך פאר-האלטן אין וועג און פירט א מלחמה מיט א סטאדע וועלף, וואס איז זיי באפאלן . . .

מיר האבן געווארט מיט דער פארשטעלונג לערך צוויי שעה צייט, ביז מיר האבן פונדערווייטנס באמערקט א גרעסערע צאל אנגעצונדענע שטור-קאצן, וואס האבן אין דער נאכט-פינסטערניש באלויקטן דעם חלל, ווי הבדלות, און א מעכטיק געזאנג האט דורכגעריסן די דארפישע נאכט-שטילקייט. די דארפס-יידן האבן געזונגען דעם "בעל-ש'מ'ס ניגון", וועמעס טענער האבן גע-קלונגען ווי א מעכטיקע לויב-תפילה צום רבונ-של-עולם, וועלכער האט זיי אינמיטן וועג מציל געווען פון אן אומגליק.

טרערן האבן זיך באוויזן אין אונזערע אויגן, דערזענדיק אן עדה יידישע פויערים, וואס האבן איינגעשטעלט זייערע לעבנס און זיינען פון די מרחקים געקומען אין א שביתות-צו-נאכטס צו אונזערער א פארשטעלונג! זייערע אויגן האבן געשיינט פאר פרייד און דאנקבארקייט, ווייל מיר האבן געווארט אויף זיי מיט דער פארשטעלונג און זיי נישט פארשעמט, חלילה.

אנגעשיכור'ט א פראוואסלאוונע גלח'ל, כדי ארויסצוגבענען פון דער צערקווע א פוס-ארגל

געשפילט האבן מיר אין יאסינא אין א זאל, וואס האט געהערט צו א יידישן "האטעל", מיט'ן נאמען "קארנא".

די איינגטימערין פון דעם "האטעל" האט געהייסן רחל ציפסער; א פרוי, וואס הגם זי איז שוין געווען א זקנה פון קרוב 70, איז זי נאך געווען שטארק ווי א ריז און זי פלעגט פאטשן די פויערים, וואס האבן זי באליידיקט, אדער מיט עפעס בא'עוול'ט.

אט די אשת-חיל, א פשוט'ע יידישע פרוי מיט א פויערישן כאראקטער, האט שטארק ליב געהאט יידיש טעאטער און זי פלעגט וויינען מיט ביטערע טרערן ביי א פיעסע, וועמעס האנדלונג האט פארמאגט א דראמאטישע סיפור-המעשה.

דער זאל, ווו מיר האבן געשפילט, האט נישט פארמאגט קיין עלעקטריש ליכט, ווייל אין יאסינא האט מען זיך נישט גענויטיקט אין אזא "לוקסוס".

דאס אימפראוויזירטע בינעלע, וואס מיר האבן דארט אויפגעשטעלט, איז געווען אנגעלעגט אויף פעסער און ברעטער, און אינ'ם "טעאטער-זאל" זיינען געווען אויסגעשטעלט גרויסע פויערישע בענק, ווייל קיין בענקלעך זיינען נישט געווען.

ווען מיר האבן געוואלט אויפפירן א פיעסע, וואס אנטהאלט אויך עטלעכע נומערן מוזיק האט זיך ארויסגעשטעלט, אז אין גאנץ יאסינא איז נישט בנמצא קיין שום מוזיקאלישער אינסטרומענט, שוין אפגערעדט פון א קלאוויר, אדער א פיאנא.

די פרוי ציפסער לאזט רופן דאס גלח'ל פון דער דארטיקער פראוואסלאוו-נער צערקווע און בעט ביי אים, אז ער זאל אויסבארגן אויף עטלעכע טעג דעם ארגל, וואס פוסטעוועט אין זיין קירכע. דאס גלח'ל וויל אבער נישט הערן פון דעם פארשלאג און אנטשולדיקט זיך, אז ער קאן נישט לאזן פאר-אומרייניקן דאס "הייליקע אינסטרומענט" לטובת א יידישער טעאטער-פארשטעלונג.

איך גיי שפעטער אהיים צום גלח'ל און אפעליר צו זיין "קריסטלעך גע-וויסן", אז ער זאל נישט זיין אזוי איינגע'עקשנ'ט און אונז אויסבארגן דעם ארגל. איך מאך אים א פארשלאג צו געבן א נדבה לטובת דער פראוואסלאוו-נער צערקווע, אבער ס'העלפט נישט. דער גלח טענה'ט, אז ער קאן אויף זיך נישט נעמען אזא גרויסע "עבירה" און "מטמא זיין" זיין ארגל, וואס שפילט אין די פראוואסלאוונע ימים טובים הייליקע-תפילות. ניין, ער וועט בשום-אופן נישט דערלאזן פאראומרייניקן דעם ארגל מיט די "גאטלאזע לידער" פון יידישן טעאטער.

אין א מאמענט, ווען דאס גלח'ל איז אריין אין צווייטן חדר, גיט מיר זיין פלונית'טע אן עצה:

— גיט אים א טרונק בראַנפן און ער וועט שוין ווערן ווייכער . . .
געפעלט מיר גאר שטאַרק די עצה-טובה און איך פאַרבעט דעם פאַר-
שטייער פון דער „הייליקער פראוואסלאוונער קירכע“ אין אונזער האַטעלכל, און אין אַ שעה אַרום איז מיר געלונגען אים אַזוי אַנצו'שיכור'ן, אַז ער האָט נישט געווסט אויף וועלכער וועלט ער געפינט זיך.

איך האָב פון זיינע הויזן-קעשענעס אַרויסגענומען די שליסל פון דער צערקווע, וווּ ס'איז געשטאַנען דער קליינער פוס-אַרגל, און מיט דער הילף פון צוויי אַקטיאָרן האָבן מיר די כלי אויפגעלאָדנט אויף אַ וואַגן און זי גע-בראַכט אין זאָל, וווּ מיר האָבן געגעבן אונזערע פאַרשטעלונגען.

צומאַרגנס, ווען דאָס גלח'ל האָט זיך אויסגעניכטערט פון זיין פאַר-שיכור'טן טשאד, איז ער אונז באַפאַלן מיט אַ טענה, אַז ער וועט אונז פאַר-מסר'ן צו דער „פראוואסלאוונע צערקאווי וואַסט“, אַז איך האָב אים אַנגע-שיכור'ט מיט אַ כוונה, כדי פון זיינע הויזן-קעשענעס אַרויסצו'גנב'ענען די שליסל פון דער צערקווע.

ווען די אַלטע פרוי ציפסער האָט געהערט פון דער מעשה, האָט זי אים אַנגענומען פאַר די לאַצן פון זיין גלח'ישן בגד, און אַנגעהויבן מיט אים צו שאַקלען, ווי מיט אַ לולב . . .

— איך וועל דיר געבן „פראַסקעס“ (פעטש) — האָט זי אים געדראַט. —
מסר'ן וועסטו אונז, דו דוראַק, וואָס דו ביסט! . . . נאַ, מאַך אַ טרינק און שווייג . . .

דער סוף פון דער מעשה איז געווען אַזאַ:

דריי מעת-לעת איז דאָס פראוואסלאוונע גלח'ל געלעגן אַ שיכור'ער ווי לוט אין אַ פאַרשלאַסענעם חדר'ל פון פרוי ציפסערס „האַטעל“, וווּ מיר האָבן געווינט.

ערשט אויפ'ן לעצטן טאַג, ווען מיר האָבן מער זיך נישט גענויטיקט אין דעם פראוואסלאוונעם אַרגל, האָבן מיר די כלי צוריקגעבראַכט אין דער צערק-ווע, ווען דאָס גלח'ל האָט זיך געהאַט אויסגעניכטערט האָט ער מיר פאַרזי-כערט, אַז ווען מיר וועלן נאָך אַמאָל קומען קיין יאַסינאַ, זאָל איך קומען צו אים און ער וועט מיר אויסבאַרגן דעם אַרגל, אַפילו ווען איך וועל אים נישט אַנ'שיכור'ן . . .

צווישן חסידי'שע „דרעליעס“ און „שמויגערס“

איד האָב אין אַ פריערדיק קאָפיטל שוין דערציילט, ווי אזוי איך בין אין יאָר 1924 געקומען צו דער „שטראַמער-טרופע“, וואָס האָט דעמאָלט גאָסטראַ-לירט אין מונקאַטש, איינע פון די פרומסטע און מערקווירדיקסטע יידישע שטעט אין דעם קאַרפּאַטאַרוס'ער מדינה'לע, (וואָס איז אין יאָר 1945 „אַנגע-שלאָסן“ געוואָרן צו סאָויעט-רוסלאַנד און בילדעט איצט אַ פּראָווינג פון מערב-אוקראַינע).

מונקאַטש איז אין יענער צייט געווען טרויעריק באַרימט מיט אירע סקאַנדאַליעזע מחלוקות, וואָס האָבן זינט יאָרן זיך געפירט צווישן די מונ-קאַטשער מיט די בעלזער חסידים. די בעלזער האָבן באַצייכנט די מונקאַטשער אַלס „שמויגערס“, און די מונקאַטשער — די בעלזער — אַלס „דרעליעס“...

אין די יידישע לעקסיקאָנען, ווערטער-ביכער און ענציקלאָפּעדיעס וועט מען נישט געפינען די טערמינען — „דרעליעס“ און „שמויגערס“, אָדער זייער טייטש. אָבער ווען מען האָט פאַרברענגט אין מונקאַטש בלויז עטלעכע טעג און מען איז אַריינגעצויגן געוואָרן אינ'ם אומהיימלעכן לאַבירינט פון די חסידי'שע קאַמפּן און מחלוקות, וואָס זיינען דאָרט געפּראָוועט געוואָרן, האָט מען זיך דערוואַסט, וואָס אַט די ווערטער באַטייטן.

די מונקאַטשער חסידים, וואָס זיינען געווען אין אַ שטאַרקער מאַיאָריטעט, האָבן אויף אַ מוראַדיקן אופן פאַרפּאָלגט די בעלזער חסידים און זיי באַשימפּט אַלס „דרעליעס“, באַשר דאָס חסידות פון די בעלזער — האָבן זיי גע'טענה'ט — איז געגליכן צו אַ „גאַלעריטע“ (דרעליע, אויפ'ן מונקאַטשער לשון), וואָס איז קאַלט און שאַקלט זיך . . .

אַלס נקמה, האָבן די בעלזער חסידים באַשימפּט די מונקאַטשער מיט „שמויגערס“, וואָס די ראשי-תיבות פון דעם וואָרט באַטייטן: „שגן, מסור, ווויטיק“, וכדומה.

די בעלזער חסידים האָבן געטראָגן אַ בייז האַרץ אויפ'ן מונקאַטשער רבי'ן און אויף זיינע חסידים, וועלכע זיינען באַשולדיקט געוואָרן, אַז אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען צוליב דעם אַריינמאַרש פון די צאָרישע אַרמיען קיין גאַליציע, האָט דער בעלזער רבי געמוזט אַנטלויפן קיין מונ-קאַטש, וואָס האָט דעמאָלט געהערט צו אונגאַרן, וווּ ער האָט געהאַט אַ גע-וויסע צאָל חסידים. דער מונקאַטשער רבי האָט אָבער נישט געוואָלט האָבן אין זיין שטאַט קיין רבי'ישן „קאַנקורענט“ און ער האָט, (אזוי האָט מען דע-מאָלט מיך אינפאַרמירט), פאַר'מסר'ט דעם בעלזער רבי'ן ביי דער אונגאַרי-שער רעגירונג, אַז ער איז אַ „רוסישער שפיאָן“! . . .

די דאָזיקע גרויזאַמע באַשולדיקונג און מסירה האָט שטאַרק צעפּלאַקערט די מחלוקה צווישן די מונקאַטשער און די בעלזער חסידים, וועמעס מיאוס'ע

מעשים האָבן אָנגענומען סקאַנדאַליעזע און אָפּטמאַל אויך גראַטעסקע פּאַרמען. איינמאַל, אַ שבת ביים דאָווענען, האָב איך בייגעוויינט די פּאַלגענדע פיינלעכע סצענע אין דער מונקאַטשער שול.

דער גבאי איז געווען אַ היסער מונקאַטשער חסיד, וועלכער האָט בשום־אופן נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז אַ "דרעליע" (דאָס הייסט אַ בעלזער חסיד) זאָל באַקומען אַן עליה. אין דער שול האָט אויסגעבראַכן אַ ביטער געשלעג צווישן די זיך באַקעמפנדיקע צדדים, צו וועלכע עס זיינען אויך צוגעשטאַנען סתם יידן, וואָס האָבן געוואָלט צערייסן דאָס געשלעג, און ס'איז זיי נישט געלונגען!

פון די קעפּ זיינען געפּלויגען שטריימעלעך, שטיקער אויסגעפליקטע בערד און פיאות; גאַרטלען מיט טליתים, פּאַטשילעס און שטעק־שיך האָבן זיך אַריינגעפּלאַכטן אינים קנול צעהיצטע יידן, וואָס האָבן זיך געשלאַגן אויף גאַרנישט קיין יידישן, און אוודאי נישט קיין חסידישן שטייגער. . . .

* * *

נישט געקוקט אויף די פיינלעכע חסידישע מחלוקות צווישן די בעלזער און די מונקאַטשער, וואָס האָבן אָנגעהאַלטן דריי צענדליק יאָר, ביז צום היטלערישן חורבן אין דער טשעכאָסלאַוואַקיי, פונדעסטוועגן האָט צווישן זיי געהערשט אַ מין שטילער אחדות, אַז יידיש טעאַטער איז אַ מצווה צו באַקעמפן און אונזערע פאַרשטעלונגען זיינען טריפה ווי חזיר!

נישט איינמאַל האָט דער מונקאַטשער רבי, ר' חיים אליעזר שפירא, גע'אסר'ט דעם "דיבוק", "טאַג און נאַכט" און אַ ריי אַנדערע פּיעסן, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט אין מונקאַטשער שטאַטישן טעאַטער. נישט איינמאַל האָבן מיר געמוזט ענדערן דעם רעפּערטואַר, כדי נישט צו דערצאָרנען דעם רבי'ן פון מונקאַטש און אַ ריי אַנדערע רביים און רבנים פון קאַרפּאטארוס, וואָס האָבן אונז שטאַרק פאַרפּאַלגט און נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז מיר זאָלן "פאַרדאַרבן" די יידישע יוגנט, וואָס האָט אַ סך מאָל, אין געהיים, געבראַכן די איסורים און חרמות פון די דאָרטיקע רבנים און איז יאָ געקומען צו אונזערע פאַרשטעלונגען.

אין יענע יאָרן האָט אין קאַרפּאטארוס שוין עקזיסטירט אַ ציוניסטישע אַראַגאַניזאַציע, וואָס האָט אָנגעפירט אַן עקשנות'דיקן אַפּווער און פאַרטיידי־קונגס־קאַמף קעגן דעם מונקאַטשער רבי'ן, וועלכער האָט אויך מורא'דיק באַקעמפט דעם ציוניזם און די ציוניסטישע באַשטרעבונגען.

דער מונקאַטשער רבי האָט אויך אָנגעפירט אַ ביטערע מלחמה קעגן די העברעאישע שולעס און גימנאַזיעס, וואָס האָבן דעמאַלט עקזיסטירט אין אַ גרעסערע צאָל שטעט און שטעטלעך פון קאַרפּאטארוס. און ער האָט נישט געוואָלט דערלאָזן, אַז די טשעכאָסלאַוואַקישע רעגירונג זאָל סובסידירן די דאָזיקע ציוניסטישע לערן־אַנשטאַלטן מיט דעם אויסרייד, אַז די העברעאישע

שולעס פאַרשפרייטן אפיקורסות צווישן דער יידישער יוגנט און זיינען נעסטן פון „גאַטס־לעסטערונג“, וכדומה.

ווען איך בין צום ערשטן מאל געקומען קיין מונקאטש, האָבן די דאַרטיקע ציוניסטישע פירער מיר געמאַכט אַ פאַרשלאַג, אַז איך זאַל דאַרט פאַר־בלייבן און גרינדן אַ יידיש וואַכנבלאַט, וואָס וועט געשטיצט ווערן פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.

הגם די יידן פון דעם קארפּאטארוס־ער מדינה־לע האָבן גערעדט יידיש און שטאַרק ליב געהאַט אונזער מאַמע־לשון, פונדעסטוועגן איז דאַרט נישט דערשינען קיין שום יידישע צייטונג, ווייל ס'זיינען (מיט'ן אויסנאַם פון דעם איין און איינציקן יידיש־אונגאַרישן זשורנאַליסט, אַלעקסאַנדער זויבער) נישט געווען קיין יידיש־רעדנדיקע זשורנאַליסטן, וואָס זאָלן זיין אימשטאַנד צו רעדאַגירן אַ יידישע צייטונג. איך האָב געהאַט אַ פאַרגעפיל, אַז אַ יידישע וואַכנצייטונג וועט דאַרט מצליח זיין און איך האָב מיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט.

אין מונקאטש האָבן עקזיסטירט עטלעכע גאַר־קליינע יידישע דרוקערייען, וועלכע האָבן פאַרמאַגט אַ ביסל יידישע שריפט, וואָס האָט געקלעקט אויסצו־זעצן מיט דער האַנט אַ קליין בלעטל, אָבער נישט קיין צייטונג. קיינער פון די דאַרטיקע יידישע דרוקער, וועמען איך האָב געוואָלט פאַר־אינטערעסירן אין דער זאַך, האָבן אויסגעדריקט זייער צווייפּל, צי ס'לוינט זיך פאַר זיי אַרויסצוגעבן אַ „בלעטל“ אין יידישן לשון.

אַן אויסנאַם איז געווען דער יידישער דרוקער (מיזעלס האָט ער געהייסן), וועלכער האָט אין צענטער פון שטאַט געהאַט אַ גרויס פאַפּיר־געשעפט מיט אַ ניש־קשה־דיקער דרוקעריי און ער האָט יא אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע פאַר־אינטערעסירונג צו מיין פאַרשלאַג.

דער באַטרעפנדיקער יידישער בוך־דרוקער איז שוין געהאַט געווען אין אַמעריקע און ער האָט געוויסט וועגן דער וויכטיקער באַדייטונג פון אַ יידי־שער צייטונג. אָבער איין גרויסע מניעה איז אַנטשטאַנען, וואָס אויך זיין דרו־קעריי האָט נישט פאַרמאַגט די געהעריקע צאָל יידישע אותיות, וואָס זאָל זיין גענוג אויסצוזעצן מיט דער האַנט אַ קליינע צייטונג פון לפחות 4 זייטן, כדי צו באַשטעלן יידישע שריפט פון אויסלאַנד, וועט דויערן אַ לענגערע צייט, מינדעסטנס 2 חדשים און אפשר נאָך מער. אָבער דער עיקר איז געווען, אַז ער האָט מסכים געווען מיט מיין פאַרשלאַג.

מיר האָבן צווישן זיך גע'חמת'עט אַן אַפּמאַך, אַז איך זאַל זיין דער רע־דאַקטאָר פון דער צייטונג, און ביז די שריפט וועט אַנקומען האָב איך ווייטער עולה־רגל געווען מיט'ן יידישן טעאַטער, וועמעס טורנעע האָט מיך פאַרשילעפט איבער דער לענג און דער ברייט פון דער טשעכאָסלאַוואַקישער מדינה.

ענדלעך, נאָך 3 חדשים באַקום איך אַ פאַרשטענדיקונג פון דעם יידישן דרוקער, אַז די שריפט איז מיט מזל אַנגעקומען און ער בעט מיך, אַז איך זאַל

תיכף קומען קיין מונקאטש זיך נעמען צו דער אַרבעט, דאָס הייסט רעדאָגירן די נייע וואַכנצייטונג, וואָס וועט הייסן „דאָס יידישע פּאָלקסבלאַט“.

ווען איך בין אין עטלעכע טעג אַרום אָנגעקומען קיין מונקאטש האָב איך צו מיין גרויסן צער, זיך דערוווסט, אָט — וואָס: ווען די זעצער האָבן אָנגע- הויבן אויסצוסאַרטירן די בוכשטאַבן אין זייערע זעץ-קאַסטנס האָבן זיי אויס- געפונען, אָז ס'פעלן אויס די „אַלף'ן“. . . די דייטשע שריפט-גיסעריי אין לייפציג, וואָס האָט געליווערט די יידישע שריפט האָט געמאַכט אַ טעות און אַנשטאַט די „אַלף'ן“ האָט זי אונז געשיקט טאַפלטע פאַרציעס „בית'ן“. . . מיר הויבן אָן צו קאַמבינירן און זוכן עצות, אָבער ס'האָט נישט גע- האָלפן. ס'איז געווען קלאַר, אָז אָן די „אַלף'ן“ קען מען נישט זעצן קיין צייטונג. מען טעלעגראַפירט קיין לייפציג וועגן דעם ביטערן ענין און ס'קומט אָן אַ תשובה מיט דער דייטשער „העפלעכער“ אַנטשולדיקונג פאַר דעם באַגאַנ- גענעם טעות. אין דער תשובה ווערט פאַרויכערט, אָז העכסטנס אין אַ חודש אָדער אין זעקס וואָכן אַרום וועלן אַרויסגעשיקט ווערן די „אַלף'ן“. . .

איך הויב אָן צו מעסטן די גאַסן פון מונקאטש און ווער ממש משוגע פון אַרומדרייען זיך ליידיק, נישט טוענדיק די האַנט אין קאַלטן וואַסער אַריין. פאַלט מיר איין אַ געדאַנק.

אפשר זיך אַרויסלאָזן איבער די יידישע שטעטלעך פון קארפּאטארוס און פאַר די דאָרטיקע יידן רעציטירן דעם „דיבוק“? אפשר אויך מיט רעפּעראַטן, כדי דורכצושטופן די צייט, ביז ס'וועלן פון יעקע-לאַנד אָנקומען די אויס- פעלנדע אַלף'ן?

איך האָב מיין פאַרשלאַג איבערגעגעבן דער לייטונג פון דער ציוניסטי- שער אַרגאַניזאַציע אין מונקאטש און זי האָט תיכף פאַרשטענדיקט אַ געוויסע צאָל פון אירע פאַרטרויאונגס-מענטשן אין דער פּראָווינץ, אָז זיי זאָלן פאַר מיר איינאַרדנען רעציטאַציעס פון ש. אַנ-סקי'ס „דיבוק“, וועמעס פיעסע איז אין יענע יאָרן געווען שטאַרק פּאָפּולער, אַפילו אין אַזאַ אַפּגעשטאַנען לענדל, ווי קארפּאטארוס.

איך רעציטיר דעם „דיבוק“ און פאר שרעק האט א פרוי מפיל געווען . . .

מיין ערשטער אַרויספאַר איז געווען אין דעם חציי־שטעטל און חציי־דערפל מיט'ן נאָמען יאסינא, וואָס איך האָב שוין דערמאָנט אין אַ פּריערדיק קאַפּיטל. מיין „דעביוט“ אַלס רעציטאַטאָר איז פּאַרגעקומען אין דער דאָרטיקער העברעאישער שולע, וואָס איז געווען געפּאַקט מיט אַן עולם יידן, פּרויען און זקנים און בעיקר יונגוואַרג, וואָס האָבן מיט גרויס שפּאַנונג דערוואָרט דעם „אַונט“.

כדי די רעציטאַציע זאָל טראָגן אַ „מיסטישן כאַראַקטער“, האָב איך גע־הייסן אויסלעזשן די קאַרביד־לאַמפּן און ביי דעם שוואַכן שייך פון צוויי ליכט האָב איך אָנגעהויבן צו רעציטירן.

לייענענדיק די ערשטע בלעטלעך האָב איך געהאַט דעם איינדרוק, אַן די „שווערע עברי“, דאָס הייסט, די פּראָזע פון „דיבוק“ איז פאַר די דאָר־טיקע יידן אַ שווערער ביסן און זיי האָבן די „דיבוק“־פּראָזע נישט געקאַנט צעקייען . . . אָבער דער עולם זיצט מיט גרויס דר־ראַך און אינ'ם זאָל הערשט אַן אימה'דיקע שטילקייט, אַז מ'האַט געקאַנט דערהערן דאָס זשומען פון אַ פּליג.

נאָכ'ן ערשטן אַקט איז פּאַרגעקומען אַ קליינע הפּסקה. דער עולם שווייגט און איז קאַרג אויסצוריידן אַ וואָרט. דאָס איז פאַר מיר געווען נישט קיין גוטער סימן. אָבער איך נעם מיך צוזאַמען און הויב אַן מיט'ן צווייטן אַקט, וועמעס אַקציע איז שוין אַביסל אַן אויפגעהייטערטע. ס'איז דאָך אַ חתונה און די שטימונג איז ביים עולם שוין אַ בעסערע. ווען איך האָב אָנגעהויבן צו דעמאָנסטרירן די מיסטישע שטימע פון „משולח“ וועלכער זאָגט אַן די בשורה, אַז „אין דער כּלה איז אַריין אַ דיבוק“, איז צווישן דעם עולם אַנטשטאַנען אַ שטאַרקע סומאַטאַכע. ס'האַט זיך געהערט דאָס קרעכצן און שרייען פון אַ פּרוי, וועמעס יללות האָבן דעם עולם דער־שיטערט.

איך רייס איבער דאָס רעציטירן און ווער געווייר, אַז אַ שוואַנגערע פּרוי, אין די הויכע חדשים, האָט זיך אַזוי שטאַרק איבערגענומען מיט דעם ענין, אַז זי האָט פאַר פּחד (פּאַר'ן „דיבוק“) מפּיל געווען . . . איך האָב נישט פּאַרענדיקט דאָס רעציטירן דעם „דיבוק“ און האָב דעם זעלבן אַונט פּאַרלאָזן דאָס שטעטל. מער האָב איך דעם „דיבוק“ נישט רעציטירט . . .

יידישער „מארעוויכער“ דערלאזט נישט שפילן א פיעסע, וואס רירט אן זיין „כבוד“ . . .

די טראגישע געשעעניש אין יאסינא, וווּ אַ יידיש ווייבל האָט פאַר שרעק מפיל געווען בעת איך האָב רעציטירט דעם „דיבוק“, איז געווען פאַר מיר אַ ביטערע לעקציע און אַן אַנדייטונג, אַז איך מוז אויפגעבן מיין „קאַריערע“ אַלס רעציטאַטאָר און מוז זיך ווידמען עפעס אַן אַנדער באַשעפטיקונג, ביז ס'וועלן פון דייטשלאַנד אַנקומען די „אלף־ן“, כדי אַרויסצוגעבן די מונ־קאַטשער יידישע וואַכנצייטונג.

אין צווישן באַקום איך אַן איינלאַדונג פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע פון אונגוואַר, די הויפטשטאָט פון קאַרפּאַטאַרוס, אַז דאָרט האָט זיך גע־גרינדעט אַ יידישער אַמאַטאָרן־פאַריין, וועלכער וויל אויפפירן די פיעסע „גנבים“ פון פישל בימקא. היות זיי ווייסן, אַז איך בין אַ שטיקל טעאַטראַל בעטן זיי מיך, אַז איך זאָל צו זיי קומען און העלפן איינשטודירן די פיעסע.

מיך האָט שטאַרק דערפרייט דער פאַקט, אַז אין קאַרפּאַטאַרוס עקזיסט־טירט שוין אַ יידישער אַמאַטאָרן־פאַריין — דער ערשטער אין דעם מידינה'לע — וואָס וואָגט אויפצופירן אַזאַ פאַר זיי שווערע פיעסע, הגם איר טעמאַטיק איז גאַרנישט צוגעפאַסט פאַר די יידישע באַדינגונגען, וואָס הערשן אין דעם לאַנד. פונדעסטוועגן האָב איך אַקצעפטירט די איינלאַדונג און בין געפאַרן קיין אונגוואַר.

ווען ס'איז פאַרגעקומען מיין ערשטע באַגעגענונג מיט די פיינע און ווילע יידישע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געבילדעט די הויפט־„כוחות“ פון דעם אַמאַטאָרן־פאַריין, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די פיעסע איז פאַר זיי אַ צו שווערער ביסן; אַז אייניקע פון זיי רעדן גאַר שוואַך יידיש, וועמעס לשון וואַלגערט זיך אין זייער מיילער, ווי זיי וואַלטן, במחילה, געווען גרים.

איך האָב זיי דערקלערט און אַנגעוויזן, אַז דער דאָרטיקער יידישער עולם וועט בשום־אופן נישט פאַרשטיין דאָס ספעציפישע לשון פון די יידישע גנבים פון פוילן, און בכלל איז עס נישט קיין דאַנקבאַרע פיעסע פאַר זייער ערשטן אַרויסטריט.

דער אַנפירער פון דער אַמאַטאָרן־טרופע, וועלכער האָט געשטאַמט פון פוילן, האָט זיך אָבער שטאַרק פאַרעקשניט און גע'טענה'ט, אַז ער וויל יאָ אויפפירן די פיעסע, וועמעס אינהאַלט און כאַראַקטער וועט יאָ אויסנעמען ביים יידישן עולם. ער האָט מיר אויך דערקלערט, אַז אויב איך וועל זיי נישט אַרויסהעלפן אין דער רעזשי, וועלן זיי „די גנבים“ אויפפירן אַן מיר.

דערהערנדיק פון אַזאַ באַשלוס, האָב איך במילא מסכים געווען און באַ־שטימט אַ פאַרלייענען פון דער פיעסע פאַר דעם קומענדיקן אָונט.

צומאָרגנס אין דער פרי קלאַפט מען אין דער טיר פון מיין האַטעל־צימער און ס'קומט אַריין אַ פאַרשוין, וועמעס אויסזען האָט מיר שטאַרק דערשראָקן. — יאָך בין פרויקעלע גנב, — שטעלט ער זיך פאַר. — יאָך בין אַ וואַר־שעווער „יאַט“ און בין געקומען אייך וואַרנען, אַז איר זאָלט זיך נישט אַרייַן־מישן אין דער „גרענדע“ (געמיינט פיעסע), וואָס די „פראַנצעוואַטע“ יינגלעך ווילן אַ שפּיל טון אין אונגוואַר. זי פאַרשטייען, — האָט פרויקעלע מיר דער־קלערט, — יאָך האָב דאָ תנאים געשריבן מיט אַ מיידל, אַ „וויטישע נשמה“, וואָס שטאַמט פון אַ בעל־הבית־ישער היים. איר טאַטע איז אַ פּערדס־הענדלער, אָבער אַן ערלעכער ייד. מיין כלה און אירע עלטערן ווייסן נישט פון מיין „פּינוסע“, אַז יאָך בין אַ „מאַרעוויכער“ און צי אַרויס געלט־טייסטערס פון די פּויערישע סעמערינגעס, זי פאַרשטייען?

— ניין, איך פאַרשטיי נישט, — האָב איך געענטפּערט. — וואָס פאַר אַ שייכות האָט די פיעסע צו אייך? וואָס אַרט אייך — אַרגומענטיר איך מיט פרויקעלען, — אַז אַן אַמאַטאָרן־טרופּע וועט שפּילן „די גנבים“? וואָס קען דאָס אייך שאַטן?

— ווייל מיין כלה, בראַניעלע הייסט זי, וויל מיטשפּילן אין דער „גרענד־דע“! וויי איז מיר, — און יאָך האָב מורא, אַז ווען זי וועט זיך דערוויסן וואָס פאַר אַ „טריפה־נער ביין“ ס'איז איר חתן, וועט זי אַפּלאַזן דעם שידוך . . . יאָך ליב זי, יאָך שטאַרב נאָך איר, — צערעוועט זיך דער פרויקעלע גנב. — פאַרוואָס גייט איר נישט, — טענה איך צו פרויקעלען, — צו דעם אַנפירער פון דער אַמאַטאָרן־טרופּע? ער פירט דאָך אויף די פיעסע און נישט איך! איך בין בלויז איינגעלאָדן צו רעזשיסירן „דאָס שפּיל“ און איך בין פאַר גאַרנישט פאַראַנטוואָרטלעך.

— דער „וויטשאַק“ (געמיינט דער אַנפירער פון דער אַמאַטאָרן־טרופּע) איז אויך פאַרליבט אין מיין בראַניעלען און ער וויל זי ביי מיר צונעמען . . . אַט דערפאַר וויל ער שפּילן דאָס שטיק, כדי מיך צו „פאַרשיטן“. ער וויל פאַר מיין כלה שילדערן אויף דער בינע ווער יאָך בין . . . איצט פאַרשטייען זי שוין?

איך האָב צוגעזאָגט פרויקעלען, אַז איך וועל מיר דורכשמועסן מיט זיין „קאָנקורענט“, וואָס איז אויך פאַרליבט אין זיין כלה, און וועל אויף אים פרווון צו ווירקן, אַז ער זאָל נישט אויפפירן „די גנבים“, ווייל איך האָב עפעס אַרויס־געפילט, אַז ס'וועט אַנטשטיין אַ טראַגעדיע . . .

פרויקעלע האָט זיך שטאַרק באַדאַנקט פאַר מיין אינטערווענץ און ער האָט זיך געשווירן ביי זיין „גנבישן מזל“, אַז ער וועט ביי דעם „פראַנצעוואַטן יונג“ (דעם קאָנקורענט זיינעם) אַרויסרייסן אַ „זשעברע“; אַז ער וועט אים „צעפאַלמעסן אויף שטיקלעך“; אַז ער זאָל אַזוי האָבן די „פריי“, ווי ער וועט דעם „פראַנצעוואַטן וויטשאַק“ אַנטון אַ מעשה, וכדומה.

דער סוף איז געווען, אַז אַ דאַנק מיין אינטערווענץ האָט מען נישט גע־

שפילט „די גנבים“ און איך האָב געראַטעוועט דעם כבוד פון פרויקעלע, וועלכער האָט מיט מזל חתונה געהאַט מיט זיין בראַניעלען. אָבער אויסגעווירקט האָב איך — פרויקעלע האָט מיר געגעבן זיין גנב'ישן „נעמאַנעס“ — אַז ווען ער וועט חתונה האָבן, איז אויס מיט'ן „גאַלדענעם הענטל“! ער וועט מער נישט „ציען“ קיין געלט-בייטלען פון די פויערישע סעמערינגעס און פון די פריזישע בוים-טאַשן.

* * *

דאָס חתונה-געהאַטע צוזאַמענלעבן צווישן פרויקעלען מיט זיין בראַניעלען האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטן. זיין גנב'יש בלוט האָט נישט געקאַנט איינרווען. ער איז, אַחוץ זיינע גנב'ישע פרנסות, אויך געוואָרן אַ שותף צו זיין שווער'ס פערד-הענדלערישע מסחרים.

פרויקעלע פלעגט אַרויסשלעפּן פון די פריזישע שטאַלן זייערע אויסגע- כאַליעטע פערדלעך, וועלכע ער האָט, מיט דער הילף פון געניטע שמוגלער, געלאָזט אַריבערשוואַרצן קיין אונגאַרן און זיי פאַרקויפט אויף די דאַרטיקע יאָרדיים.

פרויקעלע איז אויך געוואָרן אַ „ספעציאַליסט“ אַפצוקויפן ביי די דאָר- טיקע רוטענישע פויערים זייערע הונגעריקע און אויסגעדאַרטע שקאַפעס פאַר גראַשנס, וועלכע ער פלעגט „פאַרוואַנדלען“ אין חוצפה'דיקע לאַשיקעס, און אויך ביי די מסחרים האָט ער פאַרדינט שטיקער גאַלד.

אין די טעג, ווען ס'זיינען אין מונקאַטש און אין אַנדערע רוטענישע שטעט פאַרקומען די יאָרדיים, פלעגט ער די פערדישע פגרימ'לעך אַנשיכור'ן און זיי פלעגן פאַר שיכרות האַפקען, ווי זיי וואַלטן געווען יונגע זשרעביקעלעך. אָבער ווען די דאָזיקע פערדלעך פלעגן זיך אויסניכטערן פון זייער שכרות, זיינען זיי געפאַלן פון די פיס און האָבן נישט דערלעבט אַנצוקומען אין זייערע שטאַלן . . .

דער סוף איז געווען, אַז די פאַליציי האָט אָנגעהויבן אַרומזוכן פרויקעלען, און מען האָט אים געפאַקט.

איך האָב בייגעוווינט זיין פראַצעס, וואָס איז פאַרגעקומען אין דער סלאַ- וואַקישער שטאָט קאַשיצע, און ער האָט אַריינגעכאַפט זעקס יאָר תפיסה פאַר זיינע גנב'ישע „מעשים טובים“.

ווען בראַניעלע האָט זיך דערוויסט ווער ס'איז איר „באַשרטער“, האָט זי אים אָפגעגוט און חתונה געהאַט מיט דעם בחור פון אונגוואַר, וועלכער האָט געוואַלט אויפפירן „די גנבים“, אַלס סימבאָלישע אַנדיטונג פאַר בראַ- ניעלען, אין וועלכער ער איז געווען פאַרליבט ביז איבער די אויערן, ווער ס'איז פרויקעלע מאַרעוויכער . . .

מונקאטשער „פורים-שפילער“ באטן מיר אן צו ווערן א שותף צו זייערע „גרענדעס“

דער פאקט, אז אין אונגוואר האט זיך געבילדעט א פאריין פון יידישע אמאטארן, האט מיך באווייגן נאכצוטון דעם זעלבן ביישפיל און גרינדן א יידישן אמאטארן-פאריין אויך אין מונקאטש.

איך האב באקומען א פארזיכערונג פון די מונקאטשער ציוניסטישע פני, אז זיי וועלן מיך אין דעם פרט אונטערשטיצן, און דאס האט נאך מער פאר-שטארקט מיין מיינונג, אז איך וועל מצליח זיין.

ווען די זאך איז מפורסם געווארן אין שטאט, האבן זיך צו מיר געיאוועט פארשיידענע בחורים און מיידלעך פון ארימע און אפילו פון בעל-הבית'ישע יידישע היימען, ווי אויך בחורים פון מונקאטשער רבי'נס ישיבה, וועלכע זיינען שוין געווען „געכאפט“ אין ציוניזם און השכלה, וואס איז געקומען קיין קאר-פאטארוס מיט א פארשפעטיקונג פון צענדליקער יארן.

די יידן פון די קארפאטארוס'ער שטעטלעך האבן געהאט א סך צייט און נאך מער געדולד. זיי האבן זיך נישט געאיילט נאכצוואגן דעם פראגרעס, וואס האט שוין געהאט דורכגעשפאנט כמעט איבער גאנץ אייראפע. דאס געזאמטע יידישע לעבן איז דארט געווען ארומגעהילט מיט א חסידיש-פאטריארכאלישן לבוש און די יידישע „פאליטיק“ האט זיך געדרייט ארום די רבי'ישע און רבנישע מחלוקות.

די געשיכטע וועגן דער גרינדונג פון א יידישער אמאטארן-טרופע, האט אויך דערגרייכט צו די אויערן פון דעם מונקאטשער בדחן, ר' אשר זעליג ווייס (אדער ווי ער איז בעסער געווען באקאנט ביי די דארטיקע יידן אלס „אשר זעליג נאָניע“), און צו „ר' קלמן פורים“, וועלכער איז פון דער פראַ-פעסיע געווען אן ארימער שוסטער און האט געמאכט א הונגער-לעבן פון קלאפן זוילן און ציען דראטוועס איבער אלטע, צעריסענע שיד און שטיוול פון די מונקאטשער פארקבצני'טע יידן.

אט די צוויי יידן, נישט האבנדיק דאס קיילעכדיקע יאר קיין פרנסה, פלעגן לכבוד פורים צוזאמענשטעלן א „טרופע“ פון די מונקאטשער ישיבה-בחורים און מיט זיי געמאכט „די גרענדע“ (פארשטעלונג).

די פורימ'דיקע „שאַו“ (אזוי האט מען אויך אנגערופן א פארשטעלונג אויפ'ן מונקאטשער יידישן לשון) פלעגט פארקומען אין א „סאלוען“ (זאל), וועלכער איז געווען אנגעפראפט מיט פרויען און מיידלעך, וואס זיינען געזעסן אפגעזונדערט פון די מאַנסבילן, דורך א מחיצה פון א לייזונטן פארהאנג.

אויף דער אימפראוויזירטער בינע (וועמעס ברעטער זיינען געווען אנגע-לענט אויף גרויסע פעסער און קלעצער) האבן די בחורי'ישע אַקטיאָרן פאַר-געשטעלט די „שאַו“, וואס איז פארפאסט געווארן פון ר' אשר זעליג „נאָניע“.

די פורים-שאַו"ה האָט אַנטהאַלטן מוסר-פּראָזע אויף די "ציוניסטישע פּושעים" און "טרייפּניאַקעס", וואָס וועלן אין גיהנום קיין מנוחה נישט האָבן; זיי האָבן געזונגען "שירים" לכבוד דעם מונקאַטשער רבי'ן און זיינע חסידים און לכבוד די ווילע און פרומע לייט, וואָס טיילן צדקה פאַר דער ישיבה, וכדומה.

די דאָזיקע פורים-פּאַרשטעלונגען פלעגן אויך חוץ מאַכן פון די "דרע-ליעס" (די בעלזער חסידים) באשר זיי זיינען, מכלומר'שט, געווען סימפּאַטיש גענייגט צו די ציוניסטן און צו דער העברעאישער גימנאַזיע אין מונקאַטש, און דאָס גלייכן.

ר' אשר זעליג ווייס איז געווען נישט קיין קלענערער קבצן פון זיין שותף, ר' קלמן-פורים". פון די אַרימע, אביונישע חתונות, וועלכע פלעגן פאַרקו-מען אין די קארפּאטארוס'ער שטעטלעך, האָט ער נישט געהאַט קיין פרנסה. חוץ דעם איז ער, נעבעך, געווען אַ בעל-מום. פון זיין נאָז, וואָס איז אים אַפּערירט געוואָרן ווען ער איז נאָך געווען אַ קליין קינד, איז אים פאַר-בליבן עפעס אַ כוית'ל פון אַ נעזל, פון וועלכן ס'האָבן אַרויסגעסטאַרטשעט צוויי קלייניקע לעכעלעך, גרויס ווי די אויגן פון אַ נאַדל. . . אַט דערפאַר האָבן אים די מונקאַטשער יידן געקרוינט אַלס "נאַניע", ווייל מ'האַט קוים פאַרשטאַנען וואָס ער רעדט און צוליב זיין שוואַכן כוח-הדיבור האָט מען אים זעלטן מצרף געווען אַלס בדחן אויף די יידישע חתונות.

אַבער איין מאָל אין יאָר, לכבוד פורים, האָבן די מונקאַטשער יידן פאַר-געסן אין ר' אשר זעליג ווייס' פּעלער און מען איז געקומען מאסנווייז צו זיינע "גרענדעס".

ר' קלמן פורים", זיין שותף, איז געווען דער "דירעקטאָר" פון דער אונטערנעמונג און ער האָט זיך פאַרנומען מיט די גשמיות'דיקע ענינים פון די "ביזנעס". ער האָט צוזאַמענגעשטעלט די "טרופע", אַרגאַניזירט דעם פאַר-קויף פון די בילעטן צו דער "שאַו", אויפגעשטעלט די "בינע" און באַזאָרגט די ישיבה-בחור'ישע "אַקטיאָרן" מיט די געהעריקע קאַסטיומען, פאַריקן, וכדומה.

אינם טאָג פון דער גרענדע, איז ר' קלמן פורים געגאַנגען אַנגעטון אין אַ מיליטערישן מונדיר פון די אַמאַליקע "קינערלעך-קעניגלעכע" הוסאָרן אַפּיצירן און אויפ'ן קאַפּ האָט ער דווקא געטראָגן אַ שוואַרצן, גלאַנצעדיקן צילינדער, פון וועלכן עס האָבן זיך אַרויסגעזען צוויי לאַנגע אויסגעצוואַגענע פּיאַות. . .

ר' אשר זעליג ווייס, דאַקעגן, האָט זיך אַפּגעגעבן בלויז מיט דעם רוחניות'דיקן טייל פון דער "אונטערנעמונג". ער האָט אַנגעשריבן דאָס גאַנצע פּראָ-גראַם פאַר דער "שאַו" און עס איינשטודירט מיט די ישיבה-בחורים.

תיכף נאָך חנוכה, ווען די גרויסע פרעסט און שטורעמדיקע זאווערעכעס האָבן ממש גע'שדימ'ט איבער די בערג און טאָלן פון קארפּאטארוס, האָבן די

צוויי שותפים זיך גענומען צו דער עבודה און אָנגעהויבן אויסצואַרבעטן דאָס פראַגראַם פון זייערע פּוּרִים־דיקע „גרענדעס“.

פון אַט די פּוּרִים־פאַרשטעלונגען האָבן זיי ביידע פאַרדינט אויף פּסח, און זייערע הונגעריקע הויז־געזינטן פלעגן, כאַטש איין מאָל אין אַ וואָך פון אַ גאַנץ יאָר, עסן מצה מיט קאַרטאָפּל צו דער זעט . . .

קומען די ביידע יידן צו מיר מיט אַ טענה, אַז איך גיי זיי „קוילן אָן אַ מעסער“; אַז איך פאַרלייג מיך אויף דעם לייב־און־לעבן פון זייערע פּרויען און קינדער, ווייל אויב איך וועל גרינדן אַ „טריאַטער“ פון די מונקאַטשער „ביטאַנגעס“ און „לינגאַרעס“ (געמיינט לאַבוועס, שקצים און ווייסע־חברה), וועט דאָס זיין אַ שטער צו זייערע פּרנסות.

די ביידע יידן באַשווערן מיך מיט אַלע הייליקע שבועות, אַז איך זאָל ביי זיי נישט צונעמען דאָס ברויט פון זייערע משפּחות.

אויף מיינע אַרגומענטן, אַז זייערע פּוּרִים־גרענדעס האָבן נישט קיין שום שייכות מיט טעאַטער, האָט גאַרנישט געהאַלפּן. איך האָב זיי בשום אופן נישט געקענט איבערצייגן, אַז דאָס זיינען, אין תּוֹך גענומען, צוויי גאַנץ באַזונדערע ענינים.

ווען איך בין געבליבן פאַר־עקשנ'ט ביי מיינע באַהויפטונגען, האָבן די צוויי יידן מיר געמאַכט דעם פּאָלגענדן פאַרשלאַג: איך זאָל ווערן אַ שותף צו זייערע גרענדעס, בתנאי אַז . . . און די יידן שווייגן פּלוצים . . . — וואָס איז אייער תנאי? — בין איך ניגערדיק צו וויסן.

— אַז איר זאָלט, לכבוד פּוּרִים, זיך לאָזן פאַרוואַקסן אַ שטיקל בערדל, כאַטש אַ קמצי'ל, כדי איך זאָל נישט זיין קיין גלוח . . .

— איר פאַרשטייט? — האָט ר'קלמן־פּוּרִים אָנגעהויבן מיר „אויפצור־קלערן“ דעם תנאי, — ווען דער מונקאַטשער רבי, זאָל לעבן, וועט זיך דער־וויסן, אַז מיר האָבן צוגענומען אַלס שותף אַ ייד, אַ גלוח, וועט ער, חלילה, נאָך אסר'ן אונזער פּוּרִים־גרענדע און מיר וועלן בלייבן אַן מצות אויף פּסח. ווען איך האָב נישט געוואָלט מסכים זיין צו ווערן אַ „שותף“ צו זייערע פּוּרִים־גרענדעס און אויך נישט צו לאָזן זיך וואַקסן כאַטש אַ סימן פון אַ קמצי'דיק בערדעלע, זיינען די יידן אַוועק שטאַרק אָפּגע־ברוג'ט.

אַבער דער ענין איז נישט געוואָרן דערליידיקט.

אין אַ שעה אַרום, ר' אשר זעליג ווייס און ר'קלמן־פּוּרִים זיינען ווידער דאָ . . . אַבער זיי זיינען נישט געקומען אַליין, נאָר אין באַגלייטונג פון זייערע פאַרביטערטע ווייבער און זייערע הונגעריקע קינדער, וואָס האָבן מיר געמאַכט דעם אמת־דיקן „קאַנצערט“. . . זיי האָבן געשריגן מיט באַנומענע קולות און מיט טרערן אין די אויגן מיך געבעטן רחמים, אַז איך זאָל נישט צונעמען זייער ברויט; אַז איך זאָל נישט גרינדן קיין „טריאַטער“ פון די „לינגעוואַטע“ בחורים און מיידלעך . . .

צוועענדיק דאָס גרויסע צער פון די פּרויען און קינדער, וועמעס בקשות

און יללות האבן געקאנט רירן א שטיין, בין איך ווייכער געווארן און זיי מבטיח געווען, אז איך וועל נישט גרינדן קיין יידישן אמאטארן-פאריין אין מונקאטש און אז איך וועל נישט ווערן קיין שותף צו זייערע פורים-גרענדעס . . . אויב מיר איז זינט יענער צייט באשערט געווען איבערצוקומען פארשיי-דענע צרות, האב איך דאס געוויס צו פארדאנקען די הייסע ברכות פון ר' אשר זעליג ווייס און ר' קלמן-פורים, פון זייערע פרויען און קינדער . . .

אן אקטיאר וויל האבן א „דין-תורה“ מיט א רבי'ן צוליב א גע'אסר'טער טעאטער-פארשטעלונג

ביז צום היטלערישן חורבן איז קראפאטארוס געווען א פעסטונג פון חסידות און פרומקייט. די דארטיקע רביים און רבנים זיינען געווען די העכ-סטע אויטאריטעטן איבער'ן לעבן פון די דארטיקע 120 טויזנט יידישע איינ-וווינער, און די טשעכישע רעגירונג האט זיך שטארק גערעכנט מיט דעם פאקט.

אין דער דורכאויס יידישער שטאט מונקאטש האט עקזיסטירט א „רבני'שע קאנצליי“, וואס איז אנגעפירט געווארן פון דעם פריער דערמאנטן מונקאטש-שער רבי'ן, וועלכער האט געהאט זיינע אויסטערלישע דרכים אין פראגן, וואס זיינען נוגע די יידן אין אלגעמיין, און פון דעם קארפאטארוסער מדינה'לע בפרט. דער מונקאטשער רבי איז געווען א גרויסער קנאי קעגן אלץ, וואס איז נישט געווען אין הסכם מיט זיין שיטה פון חסידות. ער האט גע'רודפ'ט אויף רעכטס און לינקס און איז אפילו געווען שטארק צעקריגט מיט דער אולטרא-ארטאדאקסישער „אגודה“, באשר די באטרעפנדע באוועגונג איז, לויט זיין קנאי'שער אויפפאסונג, נישט גענוג פרום געווען און ער האט אויף איר געהאט א חשד, אז זי איז „סימפאטיש“ געשטימט צום ציוניזם, וואס דער מונקאטשער רבי האט ביטער און מורא'דיק באקעמפט, ביז צו די לעצטע טעג פאר זיין פטירה.

אויך אין דעם קארפאטארוסער שטעטל כוסט, איז געווען א שטרענג-פאנאטישער רבי, וועלכער פלעגט אפט אסר'ן דאס יידישע טעאטער און די יידישע וואנדער-טרופעס פלעגן פון דארט פשוט אנטלויפן ווו דער פעפער וואקסט. די דארטיקע יידן, הגם זיי האבן שטארק ליב געהאט יידיש טעאטער, האבן איינפאך מורא געהאט פאר זייער רבי'ן, וועלכער פלעגט פאר דעם טעאטער-בנין אוועקשטעלן א וואך פון פרומע יידן, וואס האבן פארשריבן די נעמען פון די „בוגדים“, וועלכע האבן עובר געווען אויפ'ן איסור און זיינען יא געקומען צו די פארשטעלונגען.

זומער 1930, ווען מיר האבן גאסטראלירט אין כוסט, האט אין אונזער

טרופע זיך געפונען דער אַקטיאָר יידל גוטמאַן פון לעמבערג, וועלכער איז געווען אַ שטיקל יודע־ספר, (ער איז געווען אַ ברודער פון לעמבערגער אוי־בער־ראַבינער ד״ר שמואל גוטמאַן).

איז געשען אַזאַ געשיכטע:

נאָך איידער עס זיינען פאַרטיק געוואָרן די אַפישן וועגן אונזערע גאַסט־ראַלף, זיינען אונזערע פאַרשטעלונגען גע׳אָסר׳ט געוואָרן פּונם דאָרטיקן רבי׳ן, נאָך איידער מיר האָבן באַוויזן צוצוקומען צום פּסוק . . .

דער איסור האָט אַרויסגערוּפּן אַ רעש אין שטעטל און ביי די מיטגלידער פון אונזער טרופע, בפרט. מיר פּלאַנעווען צו פאַרלאָזן כּוּסט און זיך אַריבער־צופּעקלען אין אַ צווייט שטעטל, ווייל מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז ס׳איז צוועק־לאַז צו פירן מלחמה מיט׳ן כּוּסטער רבי׳ן.

יידל גוטמאַן, דאַקעגן, האָט געהאַלטן, אַז מיר דאַרפן גישט קאַפּיטולירן, נאָר אויפּנעמען דעם קאַמף, אַפילו ווען מיר זאָלן אים פאַרלירן!

גייט יידל גוטמאַן צום כּוּסטער רבי׳ן און וויל אים רופּן צו אַ דינ־תּורה!

ווען דעם רבי׳נס גבאי האָט פאַר זיך דערזען דעם אַקטיאָרישן „גאַלע־בראַדע“, וואָס האָט די חוצפה מורד צו זיין קעגן דעם רבי׳ן און וואָגט אים אַרויסצורופּן צו אַ דינ־תּורה, האָט ער אָנגעהויבן אים צו דראַען מיט די פּויסטן, אַז ער וועט אים דורס זיין! אַז אַט־אַט און ער שניידט זיך נאָך אים „צען טויזנט קופּערנע קריעות“. (דאָס איז געווען אַ „גאַנגבאַרע“ קללה ביי די יידן פון קאַרפּאַטאַרוס).

דער שטאַרק אויפּגעקאַכטער אַקטיאָר האָט אָבער זיך נישט געלאָזט איבערשרעקן פון די דראַאונגען און האָט זיך אַריינגעריסן אין רבי׳נס חדר. — רבי, — האָט יידל גוטמאַן זיך אָנגערופּן, — איך בין געקומען אייך רופּן צו אַ דינ־תּורה! איר האָט אָן שום באַגרינדונג גע׳אָסר׳ט אַ פאַרשטעלונג פון אַ יידישן טעאַטער און איר האָט אונז גורם געווען אַ גרויסן מאַטעריעלן שאַדן.

דער כּוּסטער רבי האָט מיט אַ געלאַסענער מינע אויסגעהערט די טענות און מיט קאַלטבלוטיקייט געזאָגט פּאַלגענדעס:

— כל זמן איך בין מרא־דאתרא פון כּוּסט וועל איך נישט דערלאָזן, אַז אייערע קאַמעדיאַנטשיקעס זאָלן אין מיין שטאַט שפּילן טריאַטער . . . ווען יידל גוטמאַן האָט געוואָלט מיט דעם רבי׳ן פירן אַ וויכוח וועגן דעם ענין, איז דער רבי אויפּגעשטאַנען פון זיין שטול און געזאָגט:

— אונזער „דינ־תּורה“ איז געענדיקט, — און האָט גוטמאַנען געוויזן די

טיר . . .

— רבי, — האָט גוטמאַן אים צוריקגעענטפערט פאַר׳ן אַוועקגיין, — זייט וויסן, אַז מיר וועלן יאָ שפּילן יידיש טעאַטער, דווקא היינט אין אָונט, אַפילו איר זענט דער מרא־דאתרא פון כּוּסט . . . מיר וועלן דאָ שפּילן יידיש

טעאטער אזוי לאנג, ביז מיר וועלן האבן פאר'אפיקורס'ט די פרומע בחורים פון אייער ישיבה . . .

— עזות פנים! — האט דער רבי זיך צעשריגן, — ארויס פון מיין חדר! אין דעם זייערן פנים פון יידל גוטמאן האבן מיר פארשטאנען, אז ער האט ביים רבי'ן גארנישט אויסגע'פועל'ט און אז זיין מיסיע האט געליטן א מיאוס'ן דורכפאל . . .

— חברה, — האט גוטמאן זיך אנגערופן, — מיר פארבלייבן אין כוסט, און מיר וועלן א שפיל טון יידיש טעאטער — אויף להכעיס דעם רבי'ן! מיר מוזן די דאזיקע מענטשן באווייזן, אז יידיש טעאטער איז א סך שטארקער און מעכטיקער פון זייערע איסורים און חרמות!

מיר האבן ארויסגעשטעלט עטלעכע געשריבענע אפישן פאר דעם קינא-זאל, וווּ ס'האבן געזאלט פארקומען אונזערע פארשטעלונגען און אנאנסירט, אז אין דעם באטרעפנדן אונט וועט געשפילט ווערן „שולמית“.

די דארטיקע ציוניסטישע פני האבן אונז מיטגעהאלפן אין דער אגיטאציע און א גס איז געשען — דער עולם האט אנגעהויבן צו שטראמען צו דער קאסע און געקויפט בילעטן פאר דער פארשטעלונג.

ווען דער רבי האט זיך דערוויסט, אז זיין איסור האט נישט געהאט קיין שום ווירקונג אויף זיין עדה יידן, און אים אויף להכעיס קומען זיי יא אין יידישן טעאטער אריין, האט ער זיך געשעמט ארויסצושיקן זיינע משגיחים, אז זיי זאלן פארנאטירן די נעמען פון די יעניקע „בוגדים“, וואס קומען צו דער פארשטעלונג. נאך מער: ווען די בחורים פון דער כוסטער ישיבה האבן זיך דערוויסט, אז דער רבי האט נישט ארויסגעשיקט קיין שפיאנען פאר'ן טעאטער, זיינען זיי אויך געקומען, אין געהיים פארשטייט זיך.

יידל גוטמאן האט געהייסן, אז מען זאל די ישיבה-בחורים אריינלאזן אויף „גאפע“ (דאס הייסט בגניבה, אן בילעטן), און מען זאל זיי באהאלטן אינ'ם קליינעם שטיבל, וווּ ס'האט זיך געפונען דער קינעמאטאגראפישער אפאראט. נאך דער פארשטעלונג, האט יידל גוטמאן געהאלטן א דרשה פאר'ן עולם אין וועלכער ער האט זיי דערציילט די מעשה וועגן זיין „וויזיט“ ביים כוסטער רבי'ן און אויפגעקלערט, אז יידיש טעאטער האט נישט בדעה צו קעמפן קעגן די רבי'שע און רבנישע אויטאריטעטן. אבער דאס יידישע טעאטער וועט קעמפן קעגן די אומזיניקע איסורים און חרמות, וואס באצוועקן צו פאר-טרייבן דאס יידישע טעאטער פון דעם דאזיקן מדינה'לע.

דאס איז געווען דער גרעסטער מאראלישער נצחון, וואס דאס יידישע וואנדער-טעאטער אין קארפאטארוס האט אפגעהאלטן נאך א ביטערער „שלאכט“, וואס האט אנגעהאלטן צענדליקער יארן.

יידישע קור-געסט דעמאנסטרירן קעגן א פאר-גוי-אישטער „שולמית-פארשטעלונג“ אין אן אונגארישן טעאטער

אין סלאָוואַקיי איז פאַראַן אַ קור-אַרט מיט'ן נאָמען פּישטיאַן (פּיעש-טאַני, אויף סלאָוואַקיש), וואָס איז וועלט-באַרימט מיט אירע בלאַטיק-שוואַרצע בעדער קייגן רעוומאַטישע קראַנקייטן. צענדליק טויזנטער שווער-קראַנקע פּאַ-ציענטן פון דער גאַרער וועלט פלעגן אין די זומער-חדשים קומען קיין פּיש-טיאַן, כדי צו געפינען אַ רפואה מיט דער הילף פון די דאָזיקע בלאַטע-בעדער, וועלכע זיינען געווען די ווירקזאַמסטע היילונג פאַר כל-ערליי רעוומאַטישע חולאת'ן.

די אומגליקלעכע, רעוומאַטיש-קראַנקע חולים, וואָס פלעגן קומען קיין פּישטיאַן און מען האָט זיי געמוזט טראָגן אויף קראַנקען-בעטלעך, אָדער זיי פלעגן זיך שלעפּן אָנגעלענט אויף קוליעס און אויף שטעקענס, פלעגן ממש משוגע ווערן פון די שרעקלעכע יסורים, וואָס זיי האָבן געליטן אין אַלע זייערע אברים, איינגעשלאָסן אויך אויף די הענט און בעיקר אויף די פיס. אָבער אין אַ צוויי-דריי וואָכן אַרום, נאָכדעם ווי זיי האָבן באַקומען אַ צוויי צענדליק בלאַטע-בעדער, זיינען די שמערצן אַוועק און די מענטשן האָבן זיך געפילט ווי ניי-געבוירן.

די דאָזיקע בלאַטע-בעדער האָבן אין זיך פאַרמאָגט אַ נאַטירלעכע היי-לונג און די באַרימטסטע דאָקטוירים פון ענגלאַנד, אַמעריקע, דייטשלאַנד און פון אַנדערע לענדער האָבן געוויסט, אַז אויסער פּישטיאַן איז נישט פאַראַן קיין בעסערע און ווירקזאַמערע היילונג פאַר די פאַרשיידנסטע רעוומאַטישע קראַנקייטן.

ס'איז בכּן נישט קיין ווונדער, וואָס דער שטאַטישער עמבלעם פון פּיש-טיאַן האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אַטלעטיש-געבוטן מענטש, וועלכער צעברעכט מיט'ן כּח פון זיינע אויסגעהיילטע פיס אַ שטעקן, כדי צו סימבאָלי-זירן זיין שטאַרקייט.

פּישטיאַן האָט אויך פאַרמאָגט אַ מערקווירדיקן מוזעאום פון צענדליק טויזנטער קוליעס און סתם-שטעקענעס פון דער גאַרער וועלט, וואָס די געזונט-געוואָרענע פּאַציענטן פלעגן איבערלאָזן אין דעם מוזעאום, אַלס אַ זכר פון זייערע צרות און פּיין.

* * *

אין פּישטיאַן האָבן געווינט לערך טויזנט יידישע פּאַמיליעס, וואָס האָבן געהאַט געשעפּטן, האַטעלן, פענסיאָנאַטן, רעסטאָראַנען, קאַפּע-הייזער און פאַרשיידענע אַנדערע אונטערנעמונגען. דאָרט האָבן אויך געווינט דייטשן, מאַדיאַרן, טשעכן, און, פאַרשטייט זיך, די מאַיאָריטעט סלאָוואַקן.

אין די זומער-חדשים, אנהויבנדיק פון מאי, ביז סוף-חודש סעפטעמבער, האט מען דארט געשפילט טעאטער, איינגעטיילט אויף אַזאָ אופן: פאַר יידיש טעאטער — אַ חודש; סלאָוואַקיש טעאטער — אויך אַ חודש און אַזוי כסדר. יעדע נאַציאָנאַליטעט, די אונגאַרישע, דייטשע, טשעכישע, יידישע און די סלאָוואַקישע, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט די 10 טויזנט איינ-וווינער פון פּישיטאָן, האָבן געהאַט דאָס רעכט צו באַנוצן דאָס דאָרטיקע שטאַטישע קור-טעאטער צו 4 וואָכן אין יאָר. דער אָפּצאל פאַר דעם טעאטער איז געווען אַ שיבוש: אדרבה: די קור-פאַרוואַלטונג פלעגט פאַר די טעאטער-פאַרשטעלונגען מאַכן די ווייט-גייענדסטע הנחות און פאַרלייכטערונגען, ווייל דאָס איז דאָך געווען אין זייערע געשעפטלעכע אינטערעסן, צו געבן פאַר די קור-געסט כל-ערליי פאַרוויילונגען. נאָכמער: אויב אַ טעאטער — איינגע-שלאָסן דאָס יידישע — האָט אויפגעפירט אַן אָפּערעטע, וואָס האָט זיך געניי-טיקט אין מוזיקער, האָט די קור-פאַרוואַלטונג געגעבן אין נדן אַריין אויך דעם קור-אַרקעסטער, וואָס איז באַשטאַנען פון 20 מוזיקער.

אין די פאַרמיטאָג-שעה'ן, פון 10 ביז 12, און נאָכמיטאָג, פון 3 ביז 5 דעם זייערע, פלעגט דער אַרקעסטער שפּילן פאַר די קור-געסט די פאַרשיידנסטע אַריעס פון די באַרימטסטע אָפּערעס און אָפּערעטעס, איינגעשלאָסן אויך יידישע, בעיקר די מוזיק פון אברהם גאַלדפּאַדנ'ס „שולמית“, „בר-כוכבא“, „די כישוף-מאַכעריין“ און פון אַנדערע יידישע פּיעסעס.

די גאַר-גרויסע צאָל יידישע קור-געסט פון פּוילן, רומעניע, ענגלאַנד און פון אַנדערע לענדער האָבן געשטראַלט פאַר פּרייד, דערהערנדיק אין דעם פאַר זיי פּרעמדן פּישיטאָן די האַרציקע יידישע געזאַנגען, און האָבן אונטער-געברומט די שיינע מעלאָדיעס און ניגונים פון „פלאַקער פּייערל, פלאַקער“, „ראַזשינקעס מיט מאַנדלען“, „שבת יום-טוב און ראש-חודש“, וכדומה, און זיי פלעגן גאַר שטאַרק אַפּלאַדירן דעם קאָפעלמייסטער און די מוזיקער פאַר דעם גרויסן נחת-רוח, וואָס די גאַלדפּאַדנ'ישע מוזיק האָט זיי פאַרשאַפט.

אין די יאָרן, ווען אונזער טרופע האָט גאַסטראַלירט אין די סלאָוואַקיי, פלעגן מיר אויסנוצן דעם, פאַר דעם יידישן טעאטער צוגעטיילטן חודש, און געשפילט אין פּישיטאָן מיט גרויס דערפאַלג און הצלחה. די יידישע קור-געסט פלעגן יעדע נאָכט באַלאַגערן דאָס קור-טעאטער און אויספילן ביז צום לעצטן שטיי-פלאַץ אונזערע פאַרשטעלונגען, וועמענס רעפּערטואַר איז באַ-שטאַנען פון לייכטע אָפּערעטקעס, מעלאָדראַמעס און קאַנצערטן פון יידישע פּאָלקס-לידער, איינאַקטערס, אדג"ל.

די איינטיילונג איז געווען, אַז נאָכ'ן חודש, ווען מיר האָבן פאַרענדיקט אונזערע גאַסטראַלן אין פּישיטאָן, פלעגט דאָרט אַנהויבן צו שפּילן אַן אונ-גאַרישע וואַנדער-טרופע, וואָס איז באַשטאַנען פון גאַר-שוואַכע אַקטיאָרן און אַקטריסעס.

דער טעאטער-דירעקטאָר פון דער אונגאַרישער וואַנדער-טרופע, פאַראַ-

גאָ. האָט ער געהייסן, (ער איז, דוכט זיך, געווען אַ ייד). האָט זיך נישט געקאָנט פאַרגינען דעם לוקסוס, צו אָנגאַזשירן אַ טרופּע פּון אָנגעזעענע אַקטיאָרן. זיין אַנסאַמבל איז, אין דער מאַיאָריטעט, באַשטאַנען פּון דילעטאַנטן, וואָס האָבן געשטרעבט צו מאַכן זייער שווישפּילערישע קאַריערע אויף דער אונגאַרישער בינע.

נישט געקוקט דערויף, וואָס די סלאָוואַקישע יידן האָבן גערעדט און בע-סער פאַרשטאַנען דאָס אונגאַרישע לשון ווי דאָס יידישע, פּונדעסטוועגן האָבן זיי אויסגעמידן די אונגאַרישע טעאַטער-פאַרשטעלונגען. די פּיעסן, וואָס זיי-נען אויפגעפירט אין דעם אונגאַרישן, דייטשן, סלאָוואַקישן, אָדער טשעכישן טעאַטער, האָבן נישט אָפּעלירט צו זייערע הערצער און געפּילן, ווי דאָס פּלעגט יאָ זיין דער פּאַל ביי די יידישע פּיעסן, וועמענס אינהאַלט און די טעמאַטיק פּונ'ם יידישן טעאַטער-רעפּערטואַר, אומאַפּהיינגיק פּון זיין אָפּטמאַל גאַר-נאַיוון אינהאַלט, פּלעגט זיי באַגייסטערן. זיי האָבן מיטגעפּילט דעם יידישן קרעכץ; געלאַכט פּון אַ יידישן וויץ און זיך מחיה געווען מיט אַ יידיש לידל. עפּעס אַ געהיימער כּח האָט די סלאָוואַקישע יידן פאַרבונדן מיט'ן יידישן אַקטיאָר אויף דער בינע . . .

* * *

אין יאָר 1931, נאָך אונזערע דערפּאָלגרייכע פאַרשטעלונגען אין פּישטיאָן, האָט דאָרט אָנגעהויבן גאַסטרעאָלירן דאָס אונגאַרישע טעאַטער און זיי האָבן אָנגעהויבן אַזוי שטאַרק צו "ברענען", אַז ס'איז געווען סכּנות-נפּשות! די אַקטיאָרן און אַקטריסעס, מיט'ן דירעקטאָר פאַראַגאַ, בכבוד-ובעצמא, האָבן ממש געהונגערט און גע'חלומ'ט פּון אַ שטיקל טרוקן ברויט.

זיי האָבן אָנגעהויבן אַרומצופּענטן איבער די יידישע געשעפטן און אין די פּריוואַטע הייזער, כּדי צו פאַרקויפּן די בילעטן פאַר זייערע פאַרשטעלונגען. אָבער די יידן האָבן זיך אַרויסגעדרייט מיט די פאַרשיידנסטע תּירוצים, כּדי נישט צו קויפּן קיין בילעטן צו די אונגאַרישע פאַרשטעלונגען.

ווען דער טעאַטער-דירעקטאָר פאַראַגאַ איז אַמאַל געזעסן צווישן די קור-געסט און געטראַכט כל-ערליי עצות, ווי-אַזוי ער זאַל אַרויסקריכן פּון דער פּישטיאָנער "טעאַטער-בלאַטע", האָט ער געהערט ווי דער קור-אַרקעסטער שפּילט די האַרציקע לידער פּון גאַלדפּאַד'ס "שולמית", און נאָך יעדן נומער האַלט דער יידישער עולם אין איין אַפּלאַדירן.

האָט דער דירעקטאָר זיך פאַרטראַכט און איז געקומען צום באַשלוס, אַז "שולמית", און נאָר "שולמית" קען אים ראַטעווען פּון אַן אומגליק . . . דאָס הייסט: ער וועט אויפּפירן די פּיעסע אין דער אונגאַרישער שפּראַך, וואָס האָט אַמאַל, מיט צענדליקער יאָרן צוריק, געהאַט אַן אויסערגעוויינטלעכע דערפּאָלג אויף דער אונגאַרישער בינע אין בודאַפּעשט, מישקאַלץ, דעברעצין און אין אַנדערע אונגאַרישע שטעט.

פאַראַגאַ האָט אָבער נישט געהאַט אין זיין רעפּערטואַר דעם טעקסט פּון

„שולמית“ און די מוזיק פון דער פיעסע. ער האָט בלויז געוואוסט, אָז אין בודאַ-פעשט וועט ער יאָ געפינען דעם „שולמית“-טעקסט, איבערגעזעצט אין דער אונגאַרישער שפראַך. ער באַשליסט נאָך אין דעם זעלבן טאָג צו פאַרן קיין בודאַפעשט, כדי זיך איינצוהאַנדלען די פיעסע.

דאָס מוזל האָט אים צוגעשפילט און ער האָט אין בודאַפעשט געפונען אַן אַלטן אונגאַרישן טעקסט פון „שולמית“, אָבער די מוזיק, האָט נישט געשטאַמט פון גאַלדפאַדנ'ען, נאָר איז געווען עפעס אַ באַאַרבייטונג, בעסער געזאַגט — אַ שלעכטער פלאַגיאַט פון דער יידיש-האַרציקער „שולמית“-מוזיק.

ווען פאַראַגאַ איז פון בודאַפעשט צוריק געקומען קיין פּישיאַן מיט'ן טעקסט און די פלאַגיאַט-מוזיק פון „שולמית“, האָט ער זיך גענומען צו דער אַרבעט. ער האָט אָנגעהויבן צו פאַרטיילן די ראַלן צווישן די מיטגלידער פון זיין שוואַכן אַנסאַמבל און ס'האַבן זיך אָנגעהויבן די פּראַבעס.

ס'איז נישט אין מיין קאַמפּעטענץ צו קריטיקירן די רעזשיסאַרישע פּי-אי קייטן פון דעם באַטרעפּנדן פאַראַגאַ. אָבער ווען ס'איז געקומען צו רעזשי-סירן די פאַר אים אומבאַקאַנטע פיעסע פון „שולמית“, האָט ער „געטאַפט אַ וואַנט“ און נישט געוואוסט, וווּ גאָט וווינט. ער האָט, אפּנים, נישט געזען, (אָדער ער האָט די אויפפירונג פון „שולמית“ געהאַט געזען נאָך מיט צענדליקער יאָרן צוריק), און אין דער גרויסער צווישן-צייט געהאַט פאַרגעסן, ווי אַזוי די פיעסע האָט אויסגעזען אויף דער בינע; וואָס פאַר אַ קאַסטיומען ס'האַבן גע-טראָגן די מיטבאַטייליקטע שוישפילער אין דער דאָזיקער היסטאָרישער אַפע-רעטע; ווי אַזוי זיי זאָלן ריידן און זינגען, וכדומה.

הכלל: פאַראַגאַ האָט נישט געקאַנט צעקייען די פאַר אים שווערע טעאַטער-נוס, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר די ממש אַזוי „אינפאַכע“ אויפ-פירונג פון „שולמית“ אין אַ יידישן טעאַטער, און די אַזוי גאַר-שווערע, סיווילט זיך זאַגן, עבודת-פּרד'דיקע אויפפירונג פון אַ יידישער פיעסע (איינגערעכנט אויך „שולמית“), אויף אַ נישט-יידישער בינע.

* * *

די נייעס, אַז פאַראַגאַ וועט אין פּישיאַנער שטאַט-טעאַטער אויפ-פירן „שולמית“ אין דער אונגאַרישער שפראַך, האָט מיך דערגרייכט אין דעם שכנות'דיקן סלאָוואַקישן קור-אַרט מיט'ן נאָמען טרענטשין-טעפּליץ (טרענ-טשיאַנסקע טעפּליצע, אויף סלאָוואַקיש), וווּ מיר האָבן דעמאָלט גאַסטראָלירט.

מיך האָט שטאַרק פאַראינטערעסירט צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן, ווי אַזוי די פיעסע וועט אויפגעפירט ווערן אין אַ נישט-יידישן טעאַטער, און ווי אַזוי די ראַלן פון דער „שולמית“-פיעסע וועלן געשפילט ווערן פון נישט-יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס. איך באַפריי מיך פאַר דעם אָונט און פאַר אַריין קיין פּישיאַן לכּבוד דער פרעמיערע פון דער באַרימטער גאַלדפאַדנ'ע-

ישער פיעסע, וואָס איז טויזנטער מאל געשפילט געוואָרן אויף די יידישע ביי-נעס אויף דער גארער וועלט און האָט דערצויגן דורות פון יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס.

ווען איך בין אָנגעקומען קיין פּישיאַן, איז די גאַנצע שטאַט געווען פאַר-פלייצט מיט גרויסע אַפּישן, וואָס זענען געווען אויפגעקלעבט אויף די מויערן און ווענט.

די בילעטן פאַר דער ערשטער פאַרשטעלונג זיינען נאָך מיט אַ וואָך פריער געווען אויספאַרקויפט און דער אנסאמבל פון פאַראַגאַ'ס טעאַטער האָט צום ערשטן מאל זינט וואָכן, געזען פאַר זייערע אויגן אַ שטיקל לחם מיט פוטער . . .

אַ שעה פאַר דער פאַרשטעלונג, איז דאָס שטאַטישע קורטעאַטער געווען באַלאַגערט פון די פאַרשיידנסטע קורטגעסט, צווישן זיי די מאַיאָריטעט יידן, וואָס זיינען געווען זשענדע צו זען די אויפפירונג פון „שולמית“ אין אַ פאַר זיי אומפאַרשטענדלעכן לשון. אָבער „שולמית“ פאַרשטייט יעדער ייד, אַפילו ווען די פיעסע וועט געשפילט ווערן אויף דער כינעזישער שפראַך. „שבת יום-טוב און ראש-חודש“, „פלאַקער פייערל, פלאַקער“, וכדומה, זיינען ספּעציפּיש-יידישע געזאַנגען און זייערע האַרציקע טענער קריכן אַריין אין די ביינער, ממש.

ענדלעך הויבט זיך אָן די פאַרשטעלונג.

אויף דער בינע באַווייזן זיך עפּעס מאַדנע געשטאַלטן, זיי טראַגן נישט די טראַדיציאָנעלע היסטאָרישע קאַסטיומען, וועלכע דער יידישער טעאַטער-באַ-זוכער איז געווען געוויינט צו זען בעת די „שולמית“-אויפפירונגען אין אַ יידישן טעאַטער. אויך די מוזיק איז נישט די זעלבע. דער עולם ווייס נישט פון דעם סוד: צי די מוזיק פון „שולמית“ אויף דער אונגאַרישער שפראַך איז געוואָרן „מאַדערניזירט“, אָדער זי איז אַ פלאַגיאַט.

הכלל: די אַנדלונג איז נישט פון „שולמית“ און די מוזיק אויך נישט. די אַקטיאָרן און די אַקטריסעס האָבן אויף דער ברייטער בינע זיך אַרומגעדרייט ווי די שדים און נישט געוויסט, וואָס עס טוט זיך מיט זיי . . .

דער ענין האָט שטאַרק פאַרדראַסן די יידישע טעאַטער-געסט! זיי האָבן אָנגעהויבן שטאַרק צו פראַטעסטירן קיינן דער פאַר-גוי'אישער אויפפירונג פון דער פיעסע און אָנגעהויבן צוריק צו פאַרלאַנגען דאָס געלט פאַר זייערע בילעטן . . .

אויף דער אָפּענער בינע איז אַרויסגעקומען דער דירעקטאָר פאַראַגאַ, כדי צו פאַרטיידיקן די מיטגלידער פון זיין אנסאמבל און זיין „רעזשי“ פון „שולמית“. ער האָט דערציילט, אַז ער איז געפאַרן קיין בודאַפּעשט ספּעציעל פאַר דעם צוועק, כדי זיך איינצוהאַנדלען די פיעסע; אַז ער איז אויסן געווען בלויז די „טובה“ פון די אינטערנאַציאָנאַלע קורטגעסט פון פּישיאַן און זיי „מהנה“ זיין מיט דער אויפפירונג פון „שולמית“, וואָס האָט זיך דערוואַרבן

אזא גרויסע רעפוטאציע אויף די פארשיידנסטע אינטערנאציאנאלע בינעס, וכדומה.

אבער דער יידישער עולם האט כסדר פראטעסטירט קייגן דער פראפאזיציע פון אזא מורא'דיקער אויפפירונג פון „שולמית“ און עקשנות'דיק צוריק פארלאנגט דאס געלט פאר זייערע בילעטן . . .

דער סוף איז געווען, אז די פארביטערטע טעאטער-געסט האבן זיך א לאז געטון צו דעם קאסע-פענסטערל פון טעאטער, וואס איז, במחילה, געווען פארמאכט און זיי האבן דאס געלט נישט צוריקבאקומען. ס'האט זיך ארויס-געשטעלט, אז פאראגא האט נישט פארמאגט קיין פרוטה אין זיין קבצנישן געלט-טייסטער, ווייל די הכנסה פון דעם גרויסן „סבאר“ איז אינצווישן פאר-טיילט געווארן צווישן די מיטגלידער פון זיין טרופע, וועמען ער איז שולדיק געווען פאר חדשים גאנצע, און חוצדעם האט ער מיט דעם געלט פון דער שולמית-פארשטעלונג באצאלט פארשיידענע חובות.

ווען די דירעקציע פון פישטיאנער קור-ארט האט זיך דערוויסט פון דעם מיאוסן דורכפאל, וואס ס'האט געליטן די אונגארישע „שולמית“-אויפפירונג, האט זי פארארדנט דעם אונגארישן טעאטער-דירעקטאר, אז ער זאל תיכף זיך אפטרעגן פון פישטיאן און אים גלייכצייטיק מודיע געווען, אז דאס אונגארישע טעאטער האט מער נישט וואס צו זוכן אין זייער קור-ארט . . .

אפגעשפארט אן אפתיקא ביים טעאטער און באגראב זי

אין א יידישער צייטונג

אין הערבסט, 1930, צוריקקומענדיק קיין ווין פון א לענגערער טורנעע איבער די יידישע ישובים פון טשעכאסלאוואקיי, האב איך באשלאסן צו פרווון ס'מזל ביי מיין זשורנאליסטישער פראפעסיע. צו גרינדן אין ווין א יידישע וואכנצייטונג, וואס זאל דערזעצן די אונטערגעגאנגענע „יידישע מארגנפאסט“ און „די נייע צייט“, אין וועלכע איך בין געווען א שטענדיקער מיטארבעטער. איך האב דעמאלט געהאט אפגעשפארט עטלעכע הונדערט דאלאר, וואס האבן געזאלט „זיכערן“ די עקזיסטענץ פון מיין צייטונג פאר א געוויסער צייט, ביז זי וועט אנהויבן צו געבן געוויסע „פראפיטן“, אדער לפחות זיך דערהאלטן פון אבאנענטן און אגאנסן.

די צייטונג האב איך א נאמען געגעבן „יידישע וואכנפאסט“, וואס האט געזאלט באדינען דעם יידיש-ליינענדיקן עולם פון עסרייך, אונגארן און סלא-וואקיי. אין דער קאראפאטארוסער שטאט מונקאטש, זיינען דעמאלט דערשינען דריי יידישע וואכנבלעטער, „דאס יידישע פאלקסבלאט“, א אומפארטייאישע צייטונג, וועלכע איך האב געגרינדעט אין יאר 1925; די ציוניסטישע „יידישע

שטימע, און דעם מונקאטשער רבי'נס אַרגאָן „די יידישע צייטונג“. די דאָזיקע דריי יידישע וואַכנבלעטער, (וועלכע מ'האַט איראַניזירט אַלס „דער קאפּאַ-לאַטש“, „די יאַרמולקע“ און „דאָס שטריימל“), זיינען דערשינען ביז צום היטלערישן חורבן אין אייראָפּע.

נאָך די געהעריקע הכנות, וואָס האָבן פאַרשלונגען אַ געוויסן טייל פון מיין אָפּגעשפּאַרטן פאַרמעגן, האָט די „יידישע וואַכנפּאַסט“ אָנגעהויבן צו דער-שיינען. די הכנסות פון די אָנאַנסן און אַבאָנענטן זיינען אָבער געווען קלאַר-געדיקע, און זיי האָבן נישט געסטייעט צו דעקן די גאַר-גרױסע הוצאות פאַר דעם דרוקער, לאַקאַל פאַר דער רעדאַקציע און אַדמיניסטראַציע, און פאַר אַנדערע אויסגאַבעס, נישט אַריינרעכנענדיק מיך גופאַ, דעם בעל-הבית פון דער צייטונג, וועלכער האָט זיך נישט פאַרגונען קיין איבעריקן ביסן. יעדע פּרוטה האָב איך אַריינגעשטעקט אין דעם שלימזל'דיקן עסק אַריין.

ווען ס'זיינען פאַרגאַנגען לערך 4 חדשים און מיין גאַנצער קאַפיטאַל איז שוין געווען אויסגעשעפט ביז צום סאַמע דנאָ, האָט דער אייגנטימער פון דער דרוקעריי געוואַלט ירש'ה'נען די צייטונג. ער האָט איינגעזען, אַז די „יידישע וואַכנפּאַסט“, וועלכע האָט אין דער צווישנצייט זיך דערוואַרבן אַ געוויסע רע-פּוטאַציע, קען מען ראַטעווען פון אונטערגאַנג, אויב זי וועט באַפּרייט ווערן פון געוויסע לאַסטן, למשל: די רעדאַקציע און די אַדמיניסטראַציע זאָל זיין ביי אים אין דער דרוקעריי; עס זאָלן פאַרקלענערט ווערן, ביז צו אַ מינימום, די פאַרשיידענע, זייטיקע הוצאות, וואָס האָבן פאַקטיש אויפגעגעסן מיין פּאַלשן, דילעטאַנטיש-צוזאַמענגעשטעלטן בודזשעט פון דער „יידישער וואַכנפּאַסט“. הכלל: דער אייגנטימער פון דער דרוקעריי האָט געאַרבעט מיט אַלע כוחות, אַז ער זאָל ווערן דער בעל-הבית פון דער צייטונג.

אין אַ געוויסן דאַנערשטאַג, ווען ס'איז פאַרטיק געוואָרן דער נומער פון דער צייטונג און מ'האַט זי באַדאַרפט עקספּעדירן צו די אַבאָנענטן האָב איך מיך אַרומגעזען, אַז כ'האַב נישט קיין פּרוטה אין טאַש! איך פאַרמאַג אַפילו נישט די נייטיקע פאַר גראַשן פאַר'ן טראַמוויי, וואָס זאָל מיך פירן צו דעם שכנות'דיקן פּאַסט-אַמט, כדי צו עקספּעדירן די צייטונג. איך האָב אין מיין גרויסער פאַרצווייפּלונג אַפילו פאַרגעסן, אַז אַחוץ געלט פאַר אַ טראַמוויי-בילעט דאַרף איך אויך האָבן אַ פאַר שילינג אויף פּאַסט-מאַרקעס, וואָס מען דאַרף אויפקלעבן אויף די צייטונגס-באַנדעראַלן, כדי זיי צו עקספּעדירן.

נעם איך דעם גרויסן פאַק מיט די צייטונגען און לאָן מיך סתם-אַזוי, אין גאַס אַריין. אפּשר וועט אַ נס געשען און אליהו הנביא וועט מיר אַנטקייגן קור-מען מיך מזכה זיין מיט די פאַר שילינג אין וועלכע איך נייטיק מיך, ווי אַ חולה-מסוכן, אין אַ רפואה-שלימה! איך טראַג דעם שווערן פאַק מיט די ציי-טונגען אויף מיינע אַקסלען און דער נס קומט נישט! נישט געקוקט אויף דער ביטערער קעלט, שוויץ איך און טראַפנס מיט שווייס באַנעצען מיין אויסגעצערטן פנים.

ווען איך האָב מיך דערשלעפט צו איינער פון די בריקן איבער דעם דאנוי־טייך, האָב איך געוואָלט מיך אַפרוען און כאַפֿן דעם אַטעם, ווייל די שווערע משא האָט געהאַט אויסגעשעפט מיינע כוחות. דעם פּאַק מיט די צייטונגען האָב איך אָנגעלעגט אויפֿן אַנלען פון דער אייזערנער בריק און, כּווייט נישט עד־היום, וואָס ס'איז דעמאָלט געשען מיט מיר: אָדער איך האָב מיט אַ באַשטימ־טער כּוונה, און אפשר צוליב אומפּאַרויכטיקייט, געלאָזט דעם פּאַק מיט די צייטונגען אַריינפּאַלן אינ'ם דאנוי־טייך! איך געדענק מער נישט ווי־אָזוי דאָס אומגליק איז געשען! אָבער איך האָב געפילט עפעס אַ מאַדנע גוטסקייט און אַ פּאַרלייכטערונג אין מיינע גלידער . . .

טרערן פון מיינע אויגן האָבן באַגלייט די זיך טובל־דיקע צייטונגען אינ'ם געפרוירענעם וואַסער, וועמענס צעיושעטע כּוואַליעס האָבן, מיט אַ כּהרף־עינ־דיקער געשווינדקייט, פּאַרשלעפט, העט־ווייט אינ'ם דאנוי־טייך . . . די ״ידישע וואַכנפּאַסט״ איז טאַקע איבערגענומען געוואָרן פון דעם יידישן דרוקער. אָבער זי האָט נישט געהאַט קיין אריכת ימים. נאָך עטלעכע חדשים מוטשען זיך האָט זי אויפּגעהערט צו דערשיינען.

יידן ווילן פירן א נעגער־חזן אין באד אריין . . .

אין די יאָרן, ווען איך בין מער נישט געווען פּאַרבונדן מיט'ן יידישן טעאָטער און האָב געווינט אין פּראַג, אַפּגעבנדיק זיך מיט זשורנאַליסטישער טעטיקייט, פלעגן די פּאַרשיידנסטע יידישע טעאָטער־דירעקטאָרן און אימ־פּרעסאַריאַס זיך ווענדן צו מיר, אַז איך זאָל זיי אַרויסהעלפֿן אין די אַראַנזשי־רונגען פון זייערע אימפּרעזעס אין דער טשעכאָסלאַוואַקישער הויפּטשטאָט, אָדער אין די גרעסערע שטעט פון דער טשעכישער פּראָווינץ. איך האָב זייער גערן מקיים געווען די דאָזיקע בקשות, ווייל זיי האָבן מיך דערמאַנט אין מיינ פּאַרגאַנגענהייט, אַלס אַ ״כל־ולך״ ביים יידישן טעאָטער. איך האָב גערנוויליק אַראַגאָניזירט די טעאָטער־פּאַרשטעלונגען פון דער ״ווילנער טרופּע״, וואָס האָט גאָסטראָלירט אין פּראַג אין יאָר 1933; אַביסל שפּעטער פון דער ״זיג־לער־טרופּע״, און פון אַ צאָל יידישע קאָנצערטן, וואָס זיינען פּאַרגעקומען אין פּראַג, ברין, מערישאַסטרוי, קאַרלסבאַד און אין אַנדערע שטעט פון מערען און בעמען.

אין יאָר 1935, האָב איך באַקומען אַ בריוו פון אַ יידישן אימפּרעסאַריאַ פון בראַטיסלאַווא אין וועלכן ער האָט מיר מודיע געווען, אַז ער פּאַרט אַרום איבער די סלאַוואַקישע שטעט מיט אַ יידישן נעגער־חזן פון ניו־יאָרק, וועל־כּער נעמט דעם יידישן עולם מיט ״שטורם״; אַז די יידן לעקן ממש די פינגער פון זיינע חזנישע שטיקלעך. דער אימפּרעסאַריאַ פּרעגט אַן ביי מיר, אויב

איך וואָלט נישט געווען קיין בעלזן צו ווערן אַ שותף צו אַזאַ חזני'ישן קאַנצערט אויך אין פראַג, און אין די אַנדערע גרעסערע שטעט פון בעמען און מערען.

די מעשה האָט מיך שטאַרק פאַראינטריגירט: אַ יידישער נעגער־חזן פון ניו־יאָרק, וועלכער נעמט דעם יידישן עולם מיט „שטורם“? — האָב איך מיר געטראַכט, איז סתם אַן אינטערעסאַנטער ענין. אָבער קודם־כל וויל איך מיט מיינע אייגענע אויגן זען דעם חזני'ישן בעל־דבר און דאַן וועל איך אַנטשיידן, וואָס איך האָב צו טאָן.

איך פאַר קיין בראַטיסלאַווא און, אין באַגלייטונג פון דעם אימפרעסאריאַ, באַזוכן מיר דעם נעגער־חזן אין זיין האַטעל־צימער.

איך הויב אָן אויסצופרעגן דעם נעגער־חזן, פּונוואַנען ער שטאַמט? ווו און ביי וועמען ער האָט געלערנט חזנות? וכדומה, אַלץ פראַגן, וואָס זאָלן גיט אַרויסרופן דעם מינדעסטן חשד, אַז איך האָב זיינע תשובות בדעה אויסצונוצן פאַר אַ סענסאַציאָנעלער קאַרעספּאַנדענץ אין די יידישע צייטונגען אין וועלכע אין האָב דעמאָלט מיטגעאַרבעט.

דער נעגער־חזן האָט אין אַ גוטן, זאַפטיקן יידיש מיר דערציילט, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין דעם האַרלעם־דיסטריקט אין ניו־יאָרק ביי יידישע עלטערן, וואָס שטאַמען פון אַביסיניע; אַז ער האָט געלערנט אין אַ חדר ווו ס'לערנען די קינדער פון שוואַרץ־הויטיקע יידן; אַז ער האָט נישט געלערנט חזנות ביי קיין שום חזן און דאָס, וואָס ער זינגט, האָט ער זיך אויסגעלערנט פון חזני'ישע גראַמאַפּאָן־פּלייטן.

דער נעגער־חזן האָט בעת'ן שמועס זיך באַקלאַגט פאַר מיר, אַז די יידן, וואָס קומען אויסהערן זיינע קאַנצערטן, הגם זיי זיינען זיך מחיה פון זיין נגינה, ווילן מיט אים נישט רעדן אין דער עפּנטלעכקייט; אַז ער איז דעם גאַנצן טאָג אין האַטעל, ווייל ער פילט די פרעמדע, אומפריינטלעכע בליקן פון יידן און קריסטן.

— דאָס ערגסטע איז, — האָט מוסיף געווען דער יידישער נעגער־חזן, — וואָס מיינע ווייס הויטיקע יידישע ברידער צווייפלען, אויב איך בין אַ ייד, און אויב מיין שוואַרץ פנים איז נישט אַנגעשמירט מיט אַ ספּעציעלער סאַזשע, כדי מיינע חזני'ישע קאַנצערטן צו פאַרוואַנדלען אין אַ סענסאַציע . . . אָבער איך בין אַ ייד, — באַגייסטערט זיך מיין שוואַרצער ברודער, — איך היט אַפּ אַלע יידישע מצוות; איך עס אויסשליסלעך יידישע מאַכלים און איך טראַג אַ טלית־קטן . . .

איך פון מיין זייט האָב געגלויבט אַז דער נעגער־חזן איז אַ ייד, איך בין אָבער אויך געווען אַ בעלזן צו הערן, ווי אַזוי ער וועט דערלאַנגען די „חזני'ישע סחורו“ און דאַן וועל איך אַנטשיידן, אויב מ'קען אים מצרף זיין פאַר די, מיר פאַרגעשלאַגענע חזני'ישע קאַנצערטן, אין פראַג און אין די אַנדערע טשעכישע שטעט.

דעם חזני'ס אימפרעסאריאַ האָט מיר געמאַכט אַ פאַרשלאַג, אַז היות ווי

דעם זעלבן אָוונט וועט פאַרקומען אַ קאַנצערט פון דעם נעגער־חזון אין דער שכנות־דיקער שטאָט מיט'ן נאָמען טירנאַוואָ. זאָל איך מיטפאַרן און איך וועל מיך איבערצייגן, וואָס פאַר אַ טייערע חזונישע כלי עם פאַרמאַגט אונזער שוואַרצער ברודער.

איך האָב אָנגענומען די איינלאָדונג און נאָך צוויי שעה רייזע מיט'ן שנעל־צוג זענען מיר אָנגעקומען אין דער שטאָט, וואָס איך האָב גוט געקאַנט פון די פריערדיקע יאָרן, ווען איך בין דאָרט געווען מיט די פאַרשיידנסטע יידישע וואַנדער־טרופּעס.

* * *

דער וועג, וואָס האָט געפירט צום דאָרטיקן שטאָטישן טעאָטער וווּ עס האָט געזאָלט פאַרקומען דער חזונישער נעגער־קאַנצערט, איז געווען באלאָ־גערט פון הונדערטער יידן, וועלכע האָבן זיך געאַמפּערט וועגן דעם „שוואַרצן חזון“. עס האָבן זיך געשאַפן צדדים, וואָס האָבן אויסגעדריקט זייער השערה, אַז דער חזון איז נישט קיין ייד, נאָר אַ נעגער, וועלכער האָט זיך אויסגעלערנט אַכטיל חזונישע נגינה און פאַרט אַרום איבער דער וועלט בלאָפּן די יידן. אַ צווייטער צד האָט באַהויפטעט, אַז דער נעגער־חזון איז אַ ייד און אַז מען טאָר מען אים נישט פאַרשעמען, ווייל גאָט האָט אים שוין גענוג פאַרשעמט צוליב זיין שוואַרצער הויט; אַז ס'איז אַ רחמנות אויף אים און ס'איז אַ גרויסע זינד אים מצער צו זיין.

בינוליבניו האָט זיך געשאַפט אַ דריטער צד, דער „אומפאַרטייאישער“, וואָס איז אָנגעפירט געוואָרן פּונ'ם דאָרטיקן ראש־הקהל, וועלכער האָט אַזוי גע'טענה'ט:

— הלמאי זאָלן מיר זיך אַמפּערן צוליב אַן ענין, וועלכער לאָזט זיך אויפֿ־קלערן אַזוי פשוט:

— אדרבה — האָבן זיך פאַסמאַקעוועט די יידן, — וואָס מיינט דער ראש־הקהל?

— לאָמיר דעם שוואַרצן חזון פירן אין מרחץ אַריין, — האָט געענטפּערט דער ראש־הקהל, דאָן וועלן מיר זיך איבערצייגן, אויב דער נעגער־חזון איז אַ ייד, אָדער נישט!

— אין באָד אַריין! — האָבן די יידן אָנגעהויבן צו ליאַרמען, — זאָל ער גיין אין באָד אַריין, דער שוואַרצער חזון און דאָרט זאָל ער „איבערצייגן“ אונזער ראש־הקהל, צי ער איז גע'מל'ט . . .

ווען דער נעגער־חזון האָט דעהערט, אַז די יידן בונטעווען זיך און מען וויל אים פירן אין באָד, כדי ער זאָל דאָרט „איבערצייגן“ דעם ראש־הקהל, אַז ער איז גע'מל'ט, האָט ער זיך שטאַרק צעוויינט און קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער וועט זיך נישט לאָזן דערנידעריקן.

— יידן, בני־רחמים, — האָט דער נעגער־חזון אָנגעהויבן ממש צו שרייען אויפ'ן קול, — איך שווער אייך ביי אונזערע הייליקע אבות, אַז איך בין אַ ייד

און אז איך בין גע'מל'ט, כדת משה וישראל! ווילט איר מיר גלויבן — איז גוט; ווען נישט — דאן בין איך אנטשלאסן אפצוזאגן דעם היינטיקן קאָנצערט און איר וועט צוריק באַקומען דאָס געלט פאַר די געקויפטע בילעטן.

נישט געקוקט אויף די ווייכהאַרציקע בקשות פון זיין יידישן אימפרע־סאריא. אז ער זאָל „צוליב טון“ דעם ראש־הקהל און מיט אים מיטגיין אין באַד אַרײַן, האָט נישט געהאַלפן! דער נעגער־חזן איז געבליבן פאַר'עקשנ'ט און ער האָט אויסגעפירט דאָס זייניקע.

דער באַליידיקטער נעגער־חזן האָט דעם באַטרעפנדן אָונט נישט גע'קאָנצערטעוועט פאַר די יידן פון טירנאווא און איז צוריק געפאַרן קיין בראַד טיסלאווא. ער האָט פאַר כעס און פאַרדרוס איבערגעריסן דעם קאָנטראַקט מיט זיין אימפרעסאריא, און איך בין מיט גאַרנישט צוריקגעפאַרן קיין פראג. אין אַ צייט אַרום, ווען איך האָב שוין געהאַט פאַרגעסן אין דער געשיכטע האָב איך, צו מיין גרויסער דערשטוינונג, געלייענט אין אַ פראגער טשעכישער צייטונג אַ מודעה, אַז אין אַ געוויסן קאבארעט וועט אויפטרעטן אַ באַרימטער נעגער־זינגער פון ניו־יאָרק.

אין דער מודעה איז אויך געווען דאָס בילד פון דעם „נעגער־חזן“ . . . עד־היום קאָן איך נישט צעקייען דעם רעטזעלהאַפטן ענין: איז דער באַטרעפנדער „נעגער־חזן“ געווען אַ ייד, אָדער ער איז געווען אַ נעגער און ער האָט פאַרשטאַנען צו בלאָפּן די יידן פון סלאָוואַקיי, מיט מיין ווייניקייט, בתוכם, אַז ער איז אַ יידישער נעגער־חזן . . .

אַן אַקטיאר ווערט אַן עושר פון זאגן קדיש נאך זיינעם אַ פאַרשטאַרבענעם „פאַטריאַט“

אין די פריערדיקע קאָפיטלעך איז אויסגעקומען צו דערציילן וועגן דעם קאָמיקער הערמאַן ראַבינאוויטש וועלכער איז געווען אַ מייסטער אין דער קונסט פון „קאַלעכן“; וועגן זיינע אויסטערלישע אויפפירונגען אַלס אַקטיאָר און זיינע טשיקאַווע מסחרים מיט די פאַרשיידענע לאַמבאַרדן. איצט וועל איך דערציילן אַ געשיכטע, ווי אַזוי דער זעלבער אַקטיאָר איז פלוצים, פון דער העלער הויט, געוואָרן אַ גביר. הערמאַן ראַבינאוויטש האָט באַוווּזן אַנצו'— „קאַלעכן“ זיינעם אַ „פאַטריאַט“, אַז אויב ער וועט אים פאַרשרייבן אַ געוויסע סומע פון זיין פאַרמעגן, וועט ער נאָך זיין טויט זאָגן קדיש נאָך אים . . .

אין יאָר 1930, ווען הערמאַן ראַבינאוויטש האָט, צוליב פאַרשיידענע סיבות, זיך צעשיידט פון אונזער טרופע, האָט ער געמאַכט „שבת פאַר זיך“ און אַנגעהויבן צו „קאָנצערטעווען“ איבער דער סלאָוואַקישער מדינה. ער האָט געוונגען אויף חתונות און אויף ברית'ן; אויף בר' מצוות און אויף אַנדערע יידישע

שמחות, און פון די דאָזיקע הכנסות האָט ער זיך מפרנס געווען. נישט האָבן-
דיק אויף זיך קיין עול צו מאַכן פראַבעס און צו שפילן טעאטער, פלעגט ער
זיין גאַנצע פריי צייט זיצן אין די שטעטלדיקע קאָפּע-הייזער און „קאַלעכן“
די דאָרטיקע יידן אויף זיין געוויינטלעכן שטייגער.

אין דער צייט, ווען ער האָט נישט געהאַט קיין קונים פאַר זיינע קאַ-
לעכדיקע מעשיות, האָט ער — ווי ס'איז געווען זיין שטייגער — געשריבן
בריוו צו די לאַמבאַרדן, וווּ ס'זיינען געלעגן פאַרזעצט זיינע זאַכן, אָדער ער איז
געזעסן ביי די פענסטער פון די קאָפּע-הייזער און פאַר גרויס לאַנגווייליקייט
געגריסט די פאַרבייגייענדיקע „טשיזשעס“ (פרויען, אָדער מיידלעך) אויף אַן
אופן, ווי זיי וואַלטן, מכלומר'ט, געווען זיינע באַקאַנטע. אַ דאַנק אַזעלכע
פראַוואַצירנדיקע מעטאָדן פלעגט ער טאַקע שליסן באַקאַנטשאַפט מיט דעם
ווייבערישן מין.

הערמאַן ראַבינאַוויטש איז אין דעם פרט געווען אַ גאַר-גרויסער „דאָך-
זשוואַן“. ער איז נישט געווען קיין גרויסער מפונק צווישן אַ „זשאַלע-קלישע“
(מיאוס פנים) און אַ קליפע פאַדסטאַווע“ (אַ שיינע געשטאַלט). דער עיקר איז
ביי אים געווען, אַז אַ פרוי האָט געהאַט שיינע „מאַטרעס“ (אויגן) און פאַר
אַזאַ אשה פלעגט ער פשוט איינגעמען די ניכפה!

* * *

אין זומער, 1937, ווען איך האָב געוויינט אין פראג, האָט אין מיין טיר
אַנגעקלאַפּט אַ פאַרשוין, וועלכער איז געווען אַנגעטון אין אַ מונדיר ווי עס
טראַגן די פארטיערס פון די מאַדערנסטע האַטעלן, און ער דערלאַנגט מיר אַ
בריוועלע מיט דער באַמערקונג, אַז דאָס איז פון זיין „שעף“.
איך עפן דעם קאַנווערט און געפין דאָרט אַ בריוועלע, געשריבן אין יידיש,
בוה הלשון:

„איך, הער הערמאַן ראַבינאַוויטש פאַרבעט אייך צו קומען אין האַטעל
„אַמבאַסאַדאָר“ וווּ איך שטיי איין אין דער צייט פון מיין אויפגעטאַלט אין
פראג“.

— ווער זייט איר? — האָב איך געפרעגט דעם פאַרשוין, וואָס האָט אין
זיין שיינעם מונדיר אויסגעזען ווי אַ גענעראַל פון אַ אַפּערעטע-פאַרשטעלונג.
— איך בין דער „קאַמער-דינער“ פון מיין „שעף“, — ענטפערט דער
פאַרשוין אין אַ מונקאַטשער יידישן לשון. — איך באַגלייט מיין „שעף“ אויף
זיינע רייזעס, און איך בין אויך זיין מאַסער . . . איך רייב אים יעדן אָוונט
אויס זיינע פלייצעס . . .

געפעלט מיר דאָס דאָזיקע מעשה'לע, און דער „קאַמער-דינער“ פון דעם
יידישן קאַמיקער הערמאַן ראַבינאַוויטש, פירט מיך צו זיין „שעף“ אין האַטעל
„אַמבאַסאַדאָר“, וואָס האָט פיגורירט צווישן די פראַמינענטסטע האַטעלן פון
דער טשעכאָסלאַוואַקישער הויפט-שטאָט.

ווען איך בין אריין אין האַטעל-צימער, איז הערמאַן ראַבינאָוויטש געווען אַנגעטון אין אַ פּאַנטאַסטישן מאַרגן-ראַק פּון זייד, באַנייט און באַצירט מיט כּל־ערליי סטענגעלעך און בלומען. איך האָב לכתחילה געהאַט דעם איינדרוק, אַז דאָס איז נישט מיין אַלטער באַקאַנטער ראַבינאָוויטש, נאָר עפעס אַ מאַהאַ-ראַדזשאַ. אָדער אַ פּאַרשטעלטער לץ, וואָס האָט זיך פּאַרקליידט פּאַר אַן אויפ־טריט אויף דער בינע.

אַבער איך האָב אַ טעות געהאַט. ס'איז טאַקע געווען הערמאַן ראַבינאָוויטש, מיט די ביינער, און פּון זיין פּליישיקן פּנים האָט געשפּראַצט כּח און גבורה! נאָך דער ערשטער באַגריסונג, האָט ער מיך אַ „קאַלעך“ געטון אויף זיין שטייגער . . .

ראַבינאָוויטש האָט געגעבן אַ באַפעל זיין „קאַמער-דינער“, אַז ער זאָל „ווערן אַ האַז“ און דער יונג האָט פּאַרלאָזן דאָס צימער.

פּאַר גרויס איבערראַשונג האָב איך ממש נישט געקאַנט אויסריידן קיין וואָרט. עפעס קומט מיר פּאַר אונזער באַגעגעניש ווי אַ מעשה־לע פּון „טויזנט און איין נאַכט“. הערמאַן ראַבינאָוויטש גייט אַנגעטון אין אַ זיידענעם מאַרגן-ראַק! ער וווינט אין אַ טייערן האַטעל און דערצו נאָך מיט אַ „קאַמער-דינער“, וואָס גייט אַנגעטון אין אַ מין גענעראַלסקען מונדיר, באַצירט מיט גלאַנציקע קנעפּ און מיט גאָלדענע עפּאַלעטן . . .

ענדלעך קום איך צו זיך און פרעג אים:

— ראַבינאָוויטש, וואָס איז מיט אייך געשען? איר האָט געמאַכט דאָס „גרויסע געווינס“? איר האָט גע'ירשנ'ט אַ ירושה? . . .

— ברודער זיסער, — כאַפט מיך אַרום ראַבינאָוויטש און באַנעצט מיין פּנים מיט קושק, — ס'איז מיר וויל ווי די וועלט, — צעוויינט ער זיך ממש פּאַר עמאַציע. — ס'איז מיר נאָך בעסר ווי גוט . . . גאָט האָט צוגעהערט מיין געבעט און מיך געמאַכט פּאַר אַן עושר!

ווער איך שוין גאָר געשפּאַנט און וויל וויסן, וואָס פּאַר אַ גליק ס'האַט געטראָפּן מיט דעם קאַמיקער פּון יידישן טעאַטער. אַבער ראַבינאָוויטש האָט צייט, ער איילט זיך נישט . . .

— קודם כּל, — זאָגט ער צו מיר, — לאַמיר אויסטרינקען אַ גלעזעלע, און בשעת־מעשה גיט ער מיך אַ „קאַלעך“־אונטער . . . ער פּאַרגעסט זיך, אַז איך בין „אַן אייגענער“ און אַז איך בין שוין אַ שטיקל מבין אויף אים. אַבער דאָס מין „קאַלעכן“ איז געוואָרן ביי אים אַזאַ רגילות, אַ שטענדיקע געווינהייט, און ער האָט פשוט פּאַרגעסן, וווּ ער האַלט אין חשבון.

— זיסער ברודער, — הויבט אָן ראַבינאָוויטש, — איך בין געוואָרן אַ „סטאַטעק“, דאָס הייסט אַ לייט. איך האָב אויפגעגעבן אַלע מיינע „לינקע עסקים“ מיט וועלכע איך האָב מיך פּאַרנומען אין די פּריערדיקע יאָרן. אויס „טשיזשעס“, אויס לאַמבאַרדן, אויס חתונות און אויס בריית'ן. איך מאַך איצט אַ לעבן פּון לויטער מצוות און מעשים־טובים . . . איך בין געוואָרן אַ פּרו־

מער ייד און איך גיי צוויי מאל אין טאג אין שול אריין דאווענען. דאס הייסט, איך גיי זאגן קדיש נאך מיינעם א גוטן ברודער, א יידיש-נפש, וועלכער איז נעבעך געשטארבן מיט עטלעכע חדשים צוריק.

פארשטיי איך פונדאסניי נישט, וואס ראבינאוויטש רעדט צו מיר און מיי, אז דאס איז זיינע א שפאגל-נייע „טעכניק“ פון „קאלעכן“. אבער ניין. דאס איז נישט געווען קיין „קאלעך“, נאך א פאלגענדע, ווארע געשיכטע: אין דער סלאוואקישער שטאט נייטרא, וואס האט זיך געציילט צו איינע פון די בעסטע שטעט פאר יידיש טעאטער, האט געווינט א יידישער האלץ-סוחר מיט'ן נאמען גרשון פאליאנסקי, וועלכער האט געשטאמט פון אדעס און איז געווען א לאנדסמאן פון דעם אקטיאר הערמאן ראבינאוויטש.

פאליאנסקי איז, אלס יינגל, געקומען קיין נייטרא, ווו ס'האט געווינט זיינער אן אַנקעל, וועלכער האט נישט געהאט קיין קינדער. ווען גרשון איז אונטערגעוואקסן, האט אים דער אַנקעל אריינגענומען אין זיינע האלץ-מסחרים און ער האט שטארק מצליח געווען. ווען דער אַנקעל איז געשטארבן, האט דער יונגער פאליאנסקי גע'ירשנט דעם גאנצע פארמעגן, וואס איז בא-שטאנען אין געלט, הייזער, פעלדער און טייערע צירונג.

גרשון פאליאנסקי, וועלכער איז געווען א גאר-טיכטיקער סוחר, האט נאכמער פארגרעסערט דאס גרויסע פארמעגן, וואס ער האט גע'ירשנט פון זיין אַנקעל און ער האט זיך געציילט פאר איינעם פון די רייכסטע יידן אין נייטרא.

צוליב פארשיידענע סיבות, האט פאליאנסקי קיינמאל נישט חתונה געהאט און איז פארבליבן אן אייביקער בחור. ער האט אין די סלאוואקיי נישט געהאט קיין שום קרובים, מיט'ן אויסנאם פון אדעס. אבער צוליב דער באלשעוויס-טישער הערשאפט, איז אים אנגעקומען זייער שווער זיך צו קאמוניקירן מיט די קרובים פון זיין אמאליקער היים-שטאט, וועלכע ער האט מיט דער צייט פארגעסן.

מיט אט דעם גרשון פאליאנסקי, איז ראבינאוויטש געווען גאר שטארק באפריינדעט און ער איז געווען איינער פון די בעסטע „קרובות“, וועמען רא-בינאוויטש פלעגט „קאלעכן“ שעה'ן-לאנג, און זיי זיינען מיט דער צייט גע-ווארן אינטימע ידידים.

פאליאנסקי איז אבער געווען א גרויסער קמצן און איז געזעסן אויף זיין געלט. ער האט זעלטן-ווען געגעבן א גרעסערע נדבה, לויט זיינע מאטעריעלע מעגלעכקייטן, דאס האט גורם געווען, אז די יידן פון נייטרא פלעגן אים אויס-מידן, ווי מען מיידט אויס א דבר-אחר.

פאליאנסקי האט גאנץ גוט געוויסט, אז ער האט א מיאוס'ע טבע — אין פרט פון געלט. אבער ער האט נישט געקאנט זיך באפרייען פון זיין קארג-שאפט, וואס איז געווען א געוויסער „אינהאלט“ פון זיין איינזאמען, בחור'ישן לעבן, אין דער קליינער סלאוואקישער שטאט.

ווען פאליאנסקי איז פלוצים קראַנק געוואָרן און ער האָט געהאַט אַ געפיל, אַז דאָס זיינען די לעצטע טעג פון זיין לעבן, האָט ער צו זיך גערופן זיין אַדעסער לאַנדסמאַן ראַבינאוויטש און זיך באַקלאַגט, אַז ער האָט נישט גע- קוקט אויף זיין גרויס עשירות, אַפגע'חור'ט זיין גאַנץ לעבן; ער האָט זיך נישט פאַרגונען קיין איבעריקע פרוטה, וויל, ווען מען איז יונג מיינט מען, אַז מען וועט אייביק לעבן, און ווען דער מענטש פאַרמאַגט אַ סך וויל ער האָבן נאָכמער; ער האָט נישט חתונה געהאַט אויס מורא, אַז זיין פרוי זאָל אים נישט מאַכן פאַר קיין אַרימאָן, וכדומה, אַלץ אַזעלכע נאַרישע איינבילדונגען, וואָס ווערן געבוירן אין די קראַנקשאַפטע פאַנטאַזיעס פון קמצינים. אָבער ווען דער שטיין-רייכער גרשון פאליאנסקי איז געלעגן צוגעשמידט צו זיין קראַנקען בעט, האָט אין אים זיך דערוועקט עפעס אַ מערקווירדיקער חשק, אַז זיין אַנ-דענק זאָל נישט פאַרגעסן ווערן; ער וויל, אַז זיינע שלעכטע מעשים זאָלן באַלוינט ווערן, כאַטש נאָך זיין טויט. ער האָט דעריבער באַשלאָסן אוועקצו- געבן דעם גרעסטן טייל פון זיין פאַרמעגן פאַר כל-ערליי יידישע צדקה-צוועקן און אים, זיין פריינט הערמאַן ראַבינאוויטש, האָט ער באַשטימט, אַז ער זאָל נאָך זיין טויט קדיש זאָגן נאָך אים דאָס גאַנצע יאָר, און ער זאָל פראַווען די געהעריקע יאַרצייטן, אַזוי לאַנג ווי ראַבינאוויטש וועט לעבן. פאַר אַט דעם „דזשאַב“, האָט גרשון פאליאנסקי פאַרשריבן אין זיין צוואה, דאַרף הערמאַן ראַבינאוויטש באַקומען אויסגעצאָלט די סומע פון 25.000 טשעכישע קראַן! לויט דער צוואה, האָט ראַבינאוויטש באַדאַרפן באַקומען אויסגעצאָלט דאָס געלט ביסלעכווייז, יעדן חודש פון די ערשטע 12 חדשים, צו טויזנט קראַן אַ חודש, און דאָן טויזנט קראַן אַ יאָר פון די יאַר-צייטן.

וואָס-זישע האָט געטון ראַבינאוויטש?

ניט האַבנדיק קיין געדולד צו וואַרטן אַזאַ לאַנגע צייט פון יאָרן, איז ער מיט דעם לעגאַט געגאַנגען צו אַ סלאַוואַקישער באַנק און ער האָט, פאַר אַ געוויסן פראַצענט, באַקומען אויסגעצאָלט די גאַנצע סומע אויף איינמאַל, און דאָס איז געווען דער גרויסער סוד פון זיין פלוצימ'דיקן עשירות . . .

* * *

ראַבינאוויטש האָט זיך פלוצים דערמאַנט אַז ס'איז מנחה-צייט און ער דאַרף גיין אין שול זאָגן קדיש נאָך דעם פאַרשטאַרבענעם פאליאנסקי. — איך האָב אים אויפ'ן טויטן-בעט געגעבן תקיעת-כף, אַז איך וועל אַפהיטן די קדישים און איך האָלט איין דעם צוזאַג מיט דער גרעסטער פינקטלעכקייט. — האָט ראַבינאוויטש באַמערקט מיט אַ געמאַכטער טרויעריקייט, און ער האָט מיך איינגעלאָדן אין שול צו זיין אַן עדות, אַז ער איז מקיים זיין תקיעת-כף און זאָגט קדיש נאָך זיין פאַרשטאַרבענעם בן-עיר. מיר זיינען געגאַנגען אין דער פראַגער, היסטאָרישער „מהרל"-שול און

ראַבינאָוויטש האָט, אויף זיין שטייגער, אָפּגעקאלעכט אַ „קדיש“, אַז גאָט האָט זיך געמעגט מרחם זיין . . . פון זיין מויל האָט מען געהערט בלויז די ערשטע ווערטער „יתגדל ויתקדש“ און דעם סוף-זאָץ פון „ואמרו אמן“ . . . דער סוף פון דעם מעשה'לע איז אַזאַ:

אין עטלעכע חדשים אַרום, ווען ראַבינאָוויטש האָט, מיט מזל, געהאַט גע'פּטר'ט די גרויסע ירושה, וואָס ער האָט באַקומען פון זיין אַדעסער לאַנדס-מאַן פאַר „זאָגן“ קדיש, האָט ער קודם-כל אויסגעטון דעם גענעראַלסקען מונד-דיר פון זיין „קאַמער-דינער“ און אים צוריקגעשיקט קיין מונקאַטש . . . ווען ראַבינאָוויטש האָט מער נישט פאַרמאַגט קיין פּרוטה ביי דער נשמה, איז ער נישט געוואָרן פאַרצווייפלט. ער האָט ווידער זיך גענומען צו זיין אַמאָליקער באַשעפטיקונג: געזונגען יידישע טעאַטער-לידלעך אויף חתונות. ברית'ן, אויף בר-מצווה פּייערונגען און האָט „געקאלעכט“ דעם עולם אויף זיין שטייגער.

לויט ווי איך האָב געהערט, האָט ראַבינאָוויטש נעבעך געהאַט אַ גאַר-מיאוס'ן טויט. ער זאַל אין יאָר 1941, ווען די סלאָוואַקיי איז שוין געווען נאַ-ציסטיש, האָבן געשטאַרבן אין דער סלאָוואַקישער שטאַט פּרעשאָוו. קיי-נער איז נישט געווען ביי זיין קראַנקען בעט, ווען דער גרויסער לץ האָט אויס-געהויכט זיין נשמה און מען האָט אים מקבר געווען אין קהלי'שע תּכריכים...

פֶּאָרן אָפּענעם פֶּאָרהאַנג

„ישראל, מאך א שפרונג“ . . .

ישראל דייטש (א ברודער פון ווינער יידישן אַקטיאָר און רעזשיסאר פון דער „פרייע יידישע פּאַלקס-בינע“, איטשע דייטש) איז געווען חזן אין אַ ווינער שולעכל. היות ער האָט שטאַרק ליב געהאַט יידיש טעאַטער און די פריילעכע סביבה פון די יידישע אַקטיאָרן, האָט ער זיך „געדרייט“ אַרום זיי און מען האָט אים שטאַרק מקרב געווען.

אַמאַל, האָט דער ווינער קאָמיקער, מוניע שטרענג, אויפגעפירט אַ פיעסע אין ווינער יידישן טעאַטער „אסטאָר“ אויף דער פראטער-שטראָסע. נישט האַבנדיק קיין סופלאר, האָט ער געבעטן ישראל דייטש צו שטיין הינטער די קוליסן און אַרויסהעלפן די אַקטיאָרן מיט אַ „וואָרט“ פון דער פיעסע, וואָס זיי האָבן, ווי דער שטייגער איז, נישט געקאָנט . . .

ס'איז געווען אַ לאַנגווייליקע פיעסע און די פראזע האָט זיך געצויגן ווי שטרוי. זעענדיק ווי דער עולם אין טעאַטער איז שטאַרק אומצופרידן און הויבט אָן צו געניצן, האָט שטרענג געוואָלט אַביסל שניידן די פראזע און זיך געוואָנדן צום חזן'ישן סופליאר מיט דער בקשה:

— ישראל, מאַך אַ שפרונג! (אויף טעאַטער-לשון האָט עס געמיינט איבערמישן אייניקע בלעטלעך פון דער פיעסע, כדי מ'זאל גיכער קענען פאַר-ענדיקן די פאַרשטעלונג).

ישראל דייטש האָט אָבער נישט פאַרשטאַנען וואָס עס מיינט „מאַך אַ שפרונג“, און האָט ווייטער סופלירט.

— ישראל גזלן, — האָט שטרענג, וועלכער איז געווען אויף דער בינע, זיך געבעטן, — מאַך אַ שפרונג!

ישראל דייטש האָט אָנגענומען, אַז מוניע שטרענג בעט אים צו מאַכן אַ שפרונג, ווייל דאָס האָט אַ שייכות מיט דער האַנדלונג פון דער פיעסע . . . איז ער אַרויס אויף דער אָפענער בינע, זיך העפלעך פאַרנויגט פאַר'ן עולם און געמאַכט דעם אמת'ן שפרונג! ער האָט זיך ווידער פאַרנויגט און אַראָפּ הינטער די קוליסן . . .

דער קאָמיק פון דער זאך האָט, פאַרשטייט זיך, אַרויסגערופן אַ שטאַרק געלעכטער ביי די אַקטיאָרן, בעיקר אָבער ביים פובליקום, וואָס האָט זיך יאָ אַריענטירט אין דער לאַגע. און די פיעסע האָט ערשט דאָן געהאַט דעם ריכטיקן תיקון . . .

דער עולם וויל זען אויף דער בינע די תליות פון „די זיבן געהאנגענע“ . . .

אין יאר 1932, האָט איינע פון די געשפּאַלטענע „ווילנער טרופּעס“, אונ-
טער דער אָנפירונג פון אַלעקס שטיין, גאַסטראָלירט אין קאַרפּאַטאַרוס. איינע
פון זייערע דערפּאָלגרייכסטע פּיעסעס איז געווען לעאַניד אנדרעיעוויס „די
זיבן געהאנגענע“, וואָס איז געווען זער פּאָפּולער ביים יידישן טעאַטער עולם,
און האָט אַריינגעבראַכט גרויסע אייננאַמעס.

דער אימפּרעסאַריא פאַר די טשעכאָסלאָוואַקישע גאַסטראָלן פון דער
„ווילנער טרופּע“ איז געווען זכריה פראנצאס, מיט וועמען דער לייענער האָט
זיך שוין באַקאַנט אין די פריערדיקע קאַפיטלעך.

ווען די „ווילנער טרופּע“ האָט אויפגעפירט „די זיבן געהאנגענע“ אין
שטאָטישן טעאַטער פון אונגוואר (אוזשגאַראַד, אויף רוטעניש), האָבן די אַק-
טיאָרן אויף דער בינע באַמערקט, אַז צווישן עולם הערשט אַ געוויסע נערווע-
זיטעט. מען האָלט אין איין קוקן אַרויף צו דער בינע און מען שווקעט זיך.
עס פאַרגייט דער ערשטער און דער צווייטער אַקט, און די באַאומראַי-
קונג האָלט כסדר אין איין שטייגן. ווען דער פאַרהאַנג פאַלט, רירט זיך אַפילו
נישט קיין איין האַנט צו אַפלאַדירן. דער פאַרהאַנג פאַלט נאָכ'ן לעצטן אַקט,
דאָס זעלבע — דער עולם אַפלאַדירט נישט, נאָר בלייבט זיצן אין טעאַטער.
די אַקטיאָרן הויבן אָן זיך אויסצוגרימירן. אייניקע האָבן זיך שוין אַפילו
איבערגעטון אין זייערע ציווילע מלבושים, אָבער דער עולם זיצט נאָך אַלץ
אין טעאַטער און וואַרט!

ענדלעך קומט אַ דעלעגאַציע פון עולם צו אַלעקס שטיין און מאַכט אים
פאַרוורפן, הלמאי די „ווילנער טרופּע“ האָט זיי אַפגענאַרט! מ'האַט פון דער
פּיעסע „געשניטן“, און אַלס „באַווייז“ אויף זייערע באַשולדיקונגען ווייזן זיי אָן,
אַז מ'האַט אויף דער בינע נישט געזען די תליות פון „די זיבן געהאנגענע“.
הכלל, דער עולם איז ווייטער געזעסן און געוואַרט, וועלנדיק זען ווי מען
הענגט אויף זיבן לעבעדיקע מענטשן . . .

זכריה פראנצאס, דער מייסטער אויף זאָגן וויצן, איז אַרויף אויף דער
בינע און דערקלערט פאַר'ן אומצופרידענעם עולם, אַז די פאַרשטעלונג איז
געענדיקט.

- מ'האַט אונז אַפגענאַרט! — האָבן זיך דערהערט פראַטעסטן.
- ווו זיינען די תליות? — האָט מען געשריגן.
- ווו זיינען די געהאנגענע? — האָט מען געליאַרעמט, וכדומה.
- איר האָט אַ גרויסן טעות, — ענטפערט פראנצאס קאַלטבלומיק. —
- די „ווילנער טרופּע“ האָט אייך נישט אַפגענאַרט. אַלס יידן, מוזט איר, חשוב'ער
עולם, פאַרשטיין, — האָט פראַנצאס ווייטער אויסגעפירט. — אַז די תליות

פאַר „די זיבן געהאַנגענע“ ווערן אויפגעשטעלט בלויז איין מאָל אין יאָר, פורים, ווען מ'הענגט המנען . . . אָבער היינט איז דאָך נישט פורים; ס'איז ערשט נאָך שבועות. טאָ ווי קאַנט איר פאַרלאַנגען אַזאַ זאָך, אַז מ'זאָל פאַר זיבן יידישע אַקטיאָרן אויפשטעלן תליות אין אַ פּראָסטן מיטוואָך? . . .

— בראַוואָ! — האָט מען געשריגן מצד דעם עולם . . .

— דאָס „שטיקל“ (אַזוי האָט מען אויך אָנגערופן אַ פּיעסע אין קאַרפּאַטאָ-רוס) איז אויך גוט געווען אָן די תליות! . . .

דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט דער כאַראַקטעריסטישער אינצידענט.

אַן אַקטיאָר פאַרבעט דעם עולם צו „צלאל ראפאפארט׳ס לוויה“ . . .

אין יאָר 1933, האָט אַ יידישע וואַנדער־טרופּע אויפגעפירט אין דער סלאָוואַקישער הויפטשטאָט בראַטיסלאַווא, „די שחיטה“, פון יעקב גאַרדין. די ראַלע פון „צלאל ראפאפארט“ האָט געשפּילט דער אַקטיאָר אהרן לע־רער, און די ראַלע פון „אסתר׳קע“ האָט געשפּילט זיין פרוי. ביידע זיינען גע־ווען גאָר שלעכט אין זייערע ראָלן און דער עולם האָט נישט „געגליכן“ זייער שפּילן.

צום סוף פון דער פּיעסע ווען „אסתר׳קע“ קוילעט „צלאל ראפאפארט“ קומט זי אַרויף אויף דער בינע מיטן פאַרבלוטטיקטן חלף, און דער פאַרהאַנג פאַלט.

דער עולם אין טעאַטער האָט אַביסל אַפּלוידירט ביי דער דראַמאַטישער סצענע, אָבער ער האָט נישט באַגריפּן, אַז די פאַרשטעלונג האָט זיך געענדיקט און איז ווייטער פאַרבליבן אין טעאַטער, וואַרטנדיק אויף נאָך אַן אַקט . . . די אַקטיאָרן האָבן אין זייערע גאַרדעראַבעס אָנגעהויבן זיך איבערצו־קליידן און אַפּגעווישט די שמינקע פון די פּנימ׳ער.

זכריה פּראַנצאַס, וועלכער האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער פּיעסע, איז דער ערשטער אַרויסגעקומען פון דער גאַרדעראַבע און האָט, צו זיין גרוי־סער איבערראַשונג באַמערקט, אַז דער טעאַטער איז נאָך אַלץ פול מיט מענטשן.

פּרעגט ער זיך ביי איינעם פון די טעאַטער־באַזוכער, אויף וואָס דער עולם וואַרט?

— וואָס הייסט אויף וואָס? — ענטפּערט צוריק דער „יאַלד“. — אויף נאָך אַן אַקט וואַרט מען! די מענטשהייט (געמיינט דער עולם), וויל זען דעם סוף . . .

פּראַנצאַס האָט זיך אַריענטירט אין דער לאַגע און איז אַרויף אויף דער בינע, זאָגנדיק צום עולם פּאָלגענדעס:

— האַכגעשעצטעס פובליקום, אייער וואַרטן אויף נאָך אַן אַקט איז אומ-
זיסט. איר ווייסט דאָך, אַז דער הויפט-העלד, „צלאַל ראַפּאָפּאַרט“ איז געקוי-
לעט געוואָרן און איז טויט. דעריבער לאָדן מיר אייך אַלע איין צו זיין לוויה,
וואָס וועט פאַרקומען מאָרגן . . .

„די דאקטוירים האבן אים אנגעזאגט אז ער זאל נישט לאכן“

איינמאָל האָבן מיר גאָסטראַלירט אין דעם קאַרפּאַטאַרוסער שטעטל
בערגסאָס, וואָס ליגט האַרט ביי דער אונגאַרישער גרענעץ.
לכבוד דער אָפּשידס פאַרשטעלונג האָבן מיר אַנאַנסירט אַ קאַנצערט און
זיך באַנוצט אין די אָפּישן מיט דעם אַלט-באַקאַנטן דעוויוז, אַז „לאַכן איז גע-
זונט, דאָקטוירים הייסן לאַכן“. חוץ דעם האָבן מיר אויך אַביסל אונטערגע-
בלאַפט מיט אַ באַמערקונג, אַז „די יעניקע, וואָס וועלן נישט לאַכן, וועלן מיר
אומקערן דאָס געלט פאַר זייערע געקויפטע בילעטן“ . . .
נאָך דעם קאַנצערט קומט צו מיר צו אַ קליין דאַר יידל, וואָס האָט געהאַט
אַ קרענקלעך אויסזען און פאַרלאַנגט צוריק דאָס געלט פאַר זיין בילעט! . . .
— וואָס איז? — פּרעג איך דעם ייד. — דער קאַנצערט איז אייך נישט
געפעלן? איר האָט נישט געלאַכט פון די וויצן און פון דעם הומאַריסטישן
איינאַקטער, וואָס מיר האָבן אויפגעפירט?
— ניין, — ענטפּערט דאָס יידל מיט אַ טרויעריק שטימעלע, — איך האָב
נישט געלאַכט . . . איך לייד אויף דער „בלינדער קישקע“ און די דאָקטוירים
האָבן מיר פאַרבאָטן צו לאַכן“ . . .

ער איז א מונקאטשער חסיד און האט פיינט א דבר-אחר

אין יאָר 1925, ווען די „שטראַמער טרופע“ האָט גאָסטראַלירט אין טשע-
כישן קור-אַרט, קאַרלסבאָד, איז געקומען צופּאָרן דער באַרימטער יידישער
אַקטיאָר, ד״ר פּאָל באַראַטאָוו, כדי דאַרט צו פּראָווען קוראַציע. אָפּזייענדיק
דאַרט עטלעכע טעג, האָט ביי באַראַטאָוו זיך צעוואַרעמט דער חשק, און ער
האָט זיך געלאָזט אַנגאַזשירן צו שפּילן בערקאָוויטשעס פּיעסע „מאַשקעלע
חזיר“.

נאָכ'ן ערשטן אַקט קומט צו אַ ייד צו דער קאַסע פון טעאַטער און בעט,
אַז מ'זאָל אים צוריקגעבן דאָס געלט פאַר'ן בילעט.
— פאַרוואָס ווילט איר צוריק ס'געלט? — פּרעגט אים דער קאַסירער, —
די פּיעסע געפעלט אייך נישט? איז ד״ר באַראַטאָוו שלעכט אין דער ראַלע?
— „דאָס שטיקל“ (געמיינט די פּיעסע) — ענטפּערט דער ייד, — איז גאָר
וויל! אָבער איך בין אַ מונקאטשער חסיד און וויל נישט זען פאַר מייענע אויגן
אַ ייד, וואָס הייסט „מאַשקעלע חזיר“ און פּרעסט דבר-אחר . . .

דער פארהאנג איז געפאלען...

דער אנסאמבל פון ווינער יידישן טעאטער „רעקלאם“ אין יאָר 1937.

(אויסגענומען נאָך דער פאַרשטעלונג פון אַרנאָלד צווייגס פּיעסע „דעם שטניס שליוות“, מיט דעם אַקטיאָר לעאַ רויס אין דער ראַלע אַלס „אונטערזוכונגס־ריכטער“. די פּיעסע באַהאַנדלט די עלילת־דם געשיכטע אין דעם אונגאַרישן שטעטל טיסאַעסלאָר אין יאָר 1882). ערשטע ריי, זיצנדיק (פון רעכטס צו לינקס): ה. לעווין, י. גאַלדפּליס, לעאַ רויס, פ. הירש־פעלד, זשעני לאַוויטקי, לאַרקע גליקסמאַן; צווייטע ריי, שטייענדיק (פון רעכטס צו לינקס): ה. טויניס, שלום צוקער, א. בעל, מ. הירשפעלד, דאָלי נאַכבאַר, א. מייזעלס, ע. שאַר, רחל ווייסבערג, קלאַראַ מייזעלס, מ. קלוגער, ב. אַלשאַנסקי; דריטע ריי (רעכטס צו לינקס): א. בעלמאַן און מ. שוואַרץ; פּערטע ריי (רעכטס צו לינקס): בן־ציון סיגאַל, א. קריגער, מיכאל פּרייס און אשר גרימינגער.

אין די סוף־זומער־חדשים פון יאָר 1938, איז די פּאָליטישע לאַגע אין אייראָפּע געווען אַ געשפּאַנטע ביז־גאַר. די היטלערישע סכּנה איז געוואָקסן פון טאָג צו טאָג און מען האָט געהאַט דאָס ביטערע געפּיל, אַז די וועלט, — בעיקר די יידישע וועלט — גייט אונטער. די טשעכאָסלאַוואַקישע רעגירונג האָט, אַלס אַ פּעל־יוצא פון דער פּאָליטישער סכּנה בנוגע דעם „סודעטן־לאַנד“, פּראַקלאַמירט אַן אַלגעמיינע מאַביליזאַציע, כדי דאָס לאַנד צו פּאַרהייטן פון אַ מעגלעכער נאַציסער אינוואַזיע. צענדליק טויזנטער יידן אין די באַ־דראַטע שטעט און שטעטלעך פון דער „סודעטן־פּראָווינק, האָבן זייער האַב

און גוטס איבערגעלאזט אויף הפקר און זיינען אנטלאפן קיין פראג, כדי צו ראטעווען דאָס נאַקעטע לעבן. אַ סך פון די דאָזיקע יידישע פּלטים האָבן אַנגעהויבן צו לויפן קיין סלאָוואַקיי און קאַרפּאַטאַרוס, כדי פון דאָרט צו אַנטלויפן קיין רומעניע און אין אַנדערע לענדער, וואָס זיינען דעמאָלט געווען דער-ווייטערט פון דער נאַצישער סכּנה.

די „זיגלער־טרופע“ אין קארלסבאד אין יאָר 1937

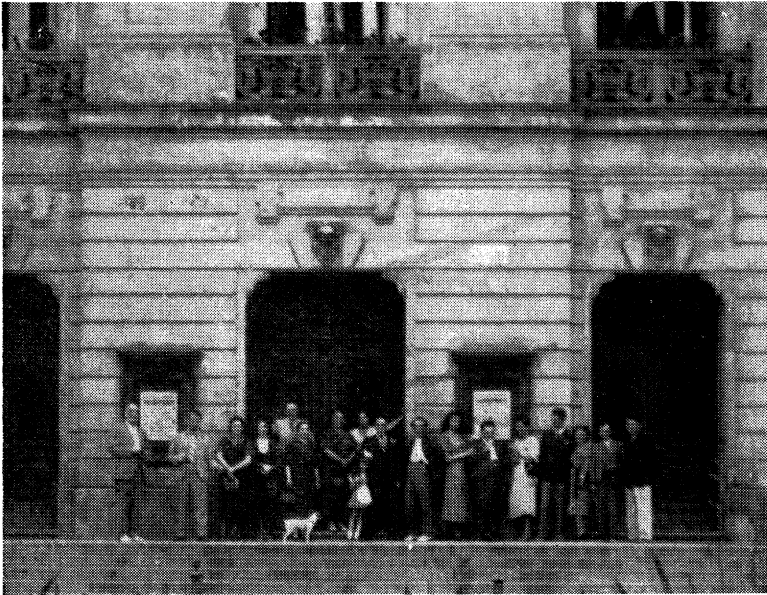
ערשטע ריי (פון רעכטס צו לינקס) : אַבראַשאַ, ערנאָ זיגלער, קלאַראַ מייזעלס, עריקאַ זילבערמאַן, סעווילאַ פּאַסטאָר, ד״ר פּאַול באַראַטאַוו (האַט געוויילט אין קארלסבאד אַלס אַ קור־גאַסט), עלאַ זילבערמאַן און מוניע פּאַסטאָר ; צווייטע ריי (פון רעכטס ביז לינקס) : א. מייזעלס, דאָלי נאַכבאַר, ראָזאַ זיגלער, משה זיגלער און כאַוויס. (די אַנדערע אויף דעם בילד, זיינען קור־געסט).

צוויי טעג ערב ראש־השנה פון דעם באַטרעפנדיקן יאָר, האָב איך פּלוצים באַקומען אַ בריוו פון מיין אַלטן באַקאַנטן זכּריה פּראַנצאַס, וועלכער האָט דענסטמאַל זיך געפונען אין מונקאַטש. אַלס אימפּרעסאַריאַ פון דער משה „זיגלער־טרופע“, וואָס האָט גאַסטראָלירט אין דער קאַרפּאַטאַרוס־ער פּראַג־ווינץ. אין זיין בריוו האָט פּראַנצאַס מיר געמאַכט אַ פּראַקטישן פּאַרשלאַג, אַז איך זאָל תּיכּף קומען קיין מונקאַטש און דאָרט איבערוואַרטן די בהלה־דיקע טעג, ביז די לאַגע וועט זיך אויפקלערן. דער חשבון איז געווען אַ פּשוט־ער : וועט טאַקע קומען צו אַ מלחמה, איז מונקאַטש לכל־הדעות אַ מער זיכערער מקום ווי פּראַג, וואָס די נאַציס זיינען געווען קאַפּאַבל צו אַקופּירן אין משך פון שעה־ן.

די דאָזיקע אומפאַרהאַפּטע איינלאַדונג, אַרויסגעשיקט מיט דער הסכּמה פון דער „זיגלער־טרופע“, איז פאַר מיר געווען אַ ישועה. הגם כּ״בין אין יענער

צייט געווען דער פראגע קארעספאנדענט פון פארשיידענע יידישע צייטונגען אין אויסלאנד האב איך אבער פארשטאנען, אז לאנג וועל איך נישט קענען אנגיין מיט מיין טעטיקייט. נאך א קורצן ישוב-הדעת האב איך באשלאסן צו פארן קיין מונקאטש און האב מיט מיר מיטגענומען די גאר נויטווענדיקסטע זאכן.

די „זיגלער-טרופע“, מיט וועלכער איך האב שוין פריער געהאט געוואגן דערט איבער די טשעכאסלאוואקיי, האט מיר געגעבן א ביזגאר פריינטלעכן

די „זיגלער-טרופע“ פארן בנין פון מונקאטשער טעאטער.

קבלת-פנים. נישט געקוקט אויף דער פאליטיש-געשפאנטער לאגע אין לאנד, האט מען דעמאלט געשפילט יידיש טעאטער אין די פארשיידענע שטעט און שטעטלעך פון דער קארפאטן-רוס'ער פראווינץ. לגבי דעם בהלה-דיקן פראג, וואס האט אין יענע קריטישע טעג געמאכט א ביזגאר שווערן איינדרוק, ווייל צוליב דעם פראקלאמירטן אויסנאם-צושטאנד, האט מען דערלויבט צו זיין אין די שטאק-פינסטערע גאסן ביי צען אין אונט, און אין די פרוואטע היימען האט מען געמוזט פארשטעלן דאס ליכט, כמו א סגולה, קייגן דער מעגלעכקייט פון נאצישע באמבארדירונגען, איז אין מונקאטש געווען ליכטיק און היימעלעך. עס האט זיך אויסגעדוכט, אז מונקאטש איז נישט א שטאט אין דער טשעכא-סלאוואקישער רעפובליק, נאר ערגעץ אין א נייטראלער מדינה, ווו מ'האט נישט קיין מורא פאר דער מלחמה-געפאר.

אפזייענדיק אין מונקאטש לערך 10 טעג. האָט דער פּאָליטיש-פּאַרכמוּרע-טער הימל זיך אויסגעלייטערט; די „סודעטן“־פּראָווינץ איז אָפּגעריסן גע-וואָרן פון דער טשעכאָסלאָוואַקיי און איז איינגעגלידערט געוואָרן אַלס אַ טייל פון היטלער'ס „גרויס־דייטשן רייך“. איך בין צוריק געפּאַרן קיין פּראָג און איבערגעלאָזט אין מונקאטש די „זיגלער טרופע“. לאַנג האָט אָבער אויך דאָרט נישט אָנגעהאַטן די לוסטיקע פּריילעכקייט. דאָס קאַרפּאַטאַרוס'ער מדינה'לע איז אָפּגעריסן געוואָרן פון דער טשעכאָסלאָוואַקיי איז פּאַרטיילט געוואָרן צווישן אונגאַרן און די רוטענער.

די לעכערלעכע חלוקה פון קאַרפּאַטאַרוס, האָט געהאַט אַ פּאַטאַלע וויר-קונג אויף דעם דאָרטיקן יידישן ישוב, און אויף דער „זיגלער-טרופע“, בתוכם פון שפּילן יידיש טעאַטער, האָט נישט געקאַנט זיין קיין רייד. היות ווי ס'רוב מיטגלידער פון דער „זיגלער-טרופע“ זיינען געווען רומענישע בירגער, האָבן זיי זיך „געראַטעוועט“ אויף יענער זייט רומענישע גרענעץ, ביז די נאַצישע לאַפּע האָט זיי דערגרייכט אויך אין זייער רומענישן „פּאַטערלאַנד“.

זכריה פּראַנצאַס מיט די שוישפּילער בן-ציון סיגאַל, זיין פּרוי רחל ווייס-בערג, זייערע ביידע קינדער און דער קאַמיקער דאָלי נאַכבאַר, וועלכע זיינען נישט געווען קיין רומענישע בירגער, זיינען אַ שטיקל צייט פּאַרבליבן אין דעם טייל, וואָס האָט אָנגעהערט צו דער „סאַמאַטאַנאַ פּידקאַרפּאַסטקאַ רעספּובליקאַ“, כדי דאָרט צו שפּילן יידיש טעאַטער. אָבער די אילוזיע איז געווען אַ פּאַטאַלע. סיי די מאַדיאַרן, און די מושלים פון די ניי-אַנטשטאַנענער רוטענישער רעפּובליק, האָבן אויף אַ מורא'דיקן אופן פּאַרפּאַלגט די דאָרטיקע יידן. די מאַדיאַרישע סאָלדאַטעסקאַ — פון איר זייט, און די רוטענישע „סי-טשיקעס“ (מיליטערישע אַרגאַניזאַציע) פון זייער זייט, האָבן זיך ווי איבער-ליציטירט אין זייערע פּאַגראַמעלעך, קאַנפּיקאַציע פון יידישע פּאַרמענגנס, אַרעסטן פון די אָנגעזעענסטע יידיש-געזעלשאַפטלעכע טוער און אין כל-ערליי רדיפות און נגישות.

זכריה פּראַנצאַס און די סיגאַל-משפּחה האָבן, אַלס פּוילישע בירגער, מיט גרויס שוועריקייטן זיך „געראַטעוועט“ קיין לעמבערג. דאָרט זיינען זיי אַ געוויסע צייט געווען אינ'ם יידישן טעאַטער, ביז ס'האַט אויסגעבראַכן די דייטש-סאָויעטישע מלחמה. דער קאַמיקער דאָלי נאַכבאַר, האָט מיט נסים זיך געראַטעוועט קיין פּראָג און דאָרט אָפּגעוואַרט אַ געוויסע צייט, ביז ער האָט באַקומען זיינע איינוואַנדערונגס-פּאַפּירן קיין אַמעריקע.

ווען די נאַציס האָבן אָקופּירט לעמבערג, איז זכריה פּראַנצאַס, צוזאַמען מיט אַ גרעסערע צאָל יידישע אַקטיאָרן, אַנטלאָפּן קיין סאָויעט-רוסלאַנד. לויט די אינפּאַרמאַציעס, וואָס איך האָב באַקומען פון גאַר-באַגלויביקטע מקורות, איז זכריה פּראַנצאַס אַרעסטירע געוואָרן פון די רוסן אונטער דער זינלאָזער באַשולדיקונג, אַז ער איז אַ „דייטשער שפּיאָן“ און פּאַר אַט דעם ממש אומ-גלויבלעכן בלבול האָבן זיי אים דערשאָסן!

עפילאָג

ס'איז געפאלן „דער לעצטער פארהאנג“ פונ'ם יידישן טעאטער אין די לענדער און שטעט, ווו כ'בין געווען אַ מיטוואַנדערער מיט פאַרשיידענע יידישע טעאטער-טרופעס. די היטלערישע געטאַס, קאַנצענטראַציע-לאַגערן, גאַז-קאַמערן און פאַרשיידענע פאַבריקן פון טויט, האָבן אומגעבראַכט הונדערטער יידישע אַקטיאָרן און אַקטריסעס, פיעסן-שרייבער, מוזיקער, קאַמפּאָניסטן, מאַלער און פאַרשיידענע אַנדערע יידישע קינסטלער, וואָס האָבן געהאַלפּן, יעדער אויף זיין שטייגער, ממשיך צו זיין אונזער טעאטער-קולטור. אַלע, מיט גאָר קליינע אויסנאַמען, זיינען אומגעקומען, און צוזאַמען מיט זיי איז אויך אומגעקומען דאָס יידישע טעאטער.

אין דער הקדמה צו מיין באַשיידענער אַרבעט האָב איך אונטערגעשטראַכן, אַז איך האָב נישט בדעה צו שרייבן די געשיכטע פון יידישן טעאטער אין די לענדער, ווו איך האָב אַרומגעוואַגלט. כ'האָב בלויז דערציילט אַ ריי מעשה'— לעך און עפיואַדן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער צייט, ווען איך בין גע-ווען אַן עדות פון זייערע פאַסירונגען און — דירעקט צי אומדירעקט — אויך געווען אַ מיטבאַטייליקטער אין זייערע געשעענישן.

קייגן מיין ווילן, האָבן אין מיין אַרבעט זיך אַריינבאַקומען אַ געוויסע צאָל אויטאָביאָגראַפישע פרטים, וועלכע כ'האָב נישט געקאַנט אויסמיידן, ווייל זיי האָבן אַ דירעקטן שייכות צו דעם, וואָס איז דערציילט געוואָרן אין מיינע עפיואַדן.

זאָל מיין באַשיידענע אַרבעט זיין אַ יראת-הכבוד'יקע דערמאַנונג פאַר די אַקטיאָרישע קדושים, מיט וועלכע כ'האָב עטלעכע יאָר געוואַגלט איבער פאַר-שיידענע לענדער און שטעט פון די, דורך די נאַציס פאַרטיליקטע יידישע ישובים. זאָל זייער טראַגישער אומקום געהייליקט ווערן אין אונזערע הערצער, און איך באַשטייער מיך מיט דעם בוך — כמו אַ מצבה — אויף זייערע אומבאַקאַנטע קברים.

די געשיכטע פון א דערפאָלג

„דער קעניג פון לאמפעדוסע“

א ווערטל זאגט:

„קיין זאך איז נישט אזוי דערפאלגרייך, ווי דער דערפאלג גופא“.

למען-האמת, איז גאר-שטארק פריקע צו דערציילן וועגן דעם אייגענעם שאפונגס-דערפאלג, כדי נישט געשטרויכלט צו ווערן פון א געוויסן פערזענ- לעכן פרסום, וואס איז מיר שטארק דערווידער. אבער גראד דערפאר, ווייל די אויסערגעוויינלעכע מעשה-שהיה פון מיין פיעסע „דער קעניג פון לאמ- פעדוסע“, האט בשעתו ארויסגערופן א אומגעהויערע סענסאציע אויף דער גארער וועלט, איז כדאי (אזוי דענק איך), די געשיכטע צו דערציילן אינ'ם ליכט פון אמת, ווי זי האט זיך פארלאפן אין דער ווירקלעכקייט.

דעם 13-טן יוני, 1943, ווען די מוראדיקע מלחמה האט געבושעוועט אויף די יבשות, אין די ימים און אין דער לופט, האבן די ענגלישע צייטונגען פארעפענטלעכט אויף די פראנט-זייטן א ידיעה, וועמענס נוסח האט געקלונ- גען אויסערליש און טשיקאווע ביז-גאר.

אין דער ידיעה איז דערציילט געווארן פאלגענדעס:

„דער 22-יאריקער פילאט סידני כהן, דער זון פון אן ארימען יידישן שניידער פון דעם לאנדאנער, מיט יידן-באווינטן „וויטשעפל“-קווארטאל, האט איינער אליין דערארבערט דאס איטאליענישע אינזלע לאמפעדוסע, וואס ליגט אויפ'ן מיטלענדישן ים. דער געזאמטער איטאליענישער גארניזאן פון 4.000 סאלדאטן, גענעראלן און אפיצירן, האבן באדינגונגסלאז קאפיטולירט, און די אינזל איז דערארבערט געווארן פון די ענגלענדער אן שום בלוט- פארגיסונג“.

די ממש שטוינענדע קאפיטולאציע פון לאמפעדוסע, איז געשען ביי די פאלגענדע, פאנטאסטישע אומשטענדן:

דעם 12-טן יוני, 1943, האבן ענגלישע עראפלאנען שטארק באמבארדירט דאס לאמפעדוסע-אינזלע, וואס איז געווען א וויכטיקע דייטשע און איטאליע- נישע ים-באזע. ס'פלעגן זיך דארט באהאלטן די נאצישע און איטאליענישע סובמארינעס, כדי צו אטאקירן די בריטישע מיליטערישע קאנוואיעס, וואס האבן געפירט לעבנסמיטל און אמוניציע פאר דער וויכטיקער בריטישער ים- באזע פון מאלטה, וואס איז דענסטמאל געווען אינזלירט צוליב דער טעטיקייט פון די פיינטלעכע אונטער-וואסער שיפן. נישט געקוקט אויף די פערמאנענטע לופט-באמבארדירונגען פון די דייטשע און איטאליענישע עראפלאנען, האט מאלטה אויסגעהאלטן אלע צרות און פייגען פון דער פיינטלעכער באלאגערונג און האט נישט קאפיטולירט צום שונא! וואכן און חדשים האבן אנגעהאלטן די טאג-טעגלעכע באמבארדירונגען אויף דער סטראטעגיש-וויכטיקער מאל- טא, כדי צו פאראליזירן ענגלאנד'ס שיף-פארקער אויפ'ן מיטלענדישן ים.

וואָס האָט, אונטער די שווערסטע און סכנות'דיקסטע באַדינגונגען, אויפגע-
האַלטן די בריטישע ים-פאַרבינדונג מיט אירע דאַמיניעס, קאַלאָניעס און
פראַטעקטאָראַטן-לענדער.

„דער קעניג פון לאַמפעדוסע“

דער יידישער פּילאַט סידיני כהן, העלכער האָט
„דעראַבערט“ דעם איטאַליענישן אינזל לאַמפעדוסע.

אין דעם פריער־דערמאָנטן 13־טן יוני, האָט דער יידישער פּילאָט סידיני כהן, וועלכער איז געווען סטאַציאָנירט אין מאלטא, געמאַכט אַן אויסשפּירונגס־פּלי איבער'ן מיטללענדישן ים, כדי צו אָבסערווירן דעם שונא'ס באַוועגונג־גען. בשעת זיין פּלי־נסיעה האָט ער באַמערקט, אַז ער פּאַרמאָגט נישט קיין טראַפּן אויל אין זיין טאַנק און ס'האָט אים געדראָט אַן אומגליק! אין זיין גרויסער פּאַרצווייפלונג האָט ער דערזען פּון דער לופט אַ פּיצעלע שטח מיט ערד און ער האָט באַשלאָסן דאָרט צו מאַכן אַ נויט־לאַנדונג, כדי צו ראַטעווען זיין עראָפּלאַן און דאָס אייגענע לעבן.

דאָס פּיצעלע ערד, אויף וועלכן ס'האָט אַראָפּגענידערט סידיני כהן מיט זיין בריטישן עראָפּלאַן, איז געווען דאָס איטאַליענישע אינזעלע מיט'ן נאָמען „לאַמפּעדוסע“, וואָס איז אַנדערטהאַלב מייל די לענג און אַ מייל די ברייט. ווען די איטאַליענער האָבן דערזען דעם ענגלישן „אורח“ האָבן זיי גע־מיינט, אַז דאָס איז אַ מיליטערישער פּאַרפּאַסטן, און אין אַ ליאָדע שעה וועלן אַנקומען אַ מחנה מיט בריטישע עראָפּלאַנען, כדי צו דעראַבערן די אינזל. דער איטאַליענישער מיליטער־קאָמאַנדאַנט פּון לאַמפּעדוסע האָט, נאָך אַ קורצן ישוב־הדעת, פּאַרגעשלאָגן דעם ווייטשעפעלער יידישן בחור — די קאַ־פיטולאַציע פּון דעם אינזעל . . .

סידיני כהן איז, וואָס אַן אמת, געווען שטאַרק איבערראַשט פּון דעם אומ־פּאַרהאַפּטן אַנגעבאַט, ווייל ווען ער האָט געמאַכט זיין פּאַרצווייפלע נויט־לאַנדונג איז ער געווען איבערצייגט, אַז ער וועט ווערן אַ געפּאַנגענער ביי די איטאַליענער. אָבער פּלוצים שלאָגט מען אים פּאַר די קאַפיטולאַציע פּון דער אינזל! דער יידישער פּילאָט האָט זיך אַריענטירט אין דער טראַגיק־קאַמישער סיטואַציע און מיט אַ געמאַכטער גדלות געענטפּערט דעם קאָמאַנדאַנט:

„איד אַקצעפּטיר אייער פּאַרשלאָג, אָבער איר מוזט מיר געבן אַ שריפּט־לעכע באַשטעטיקונג פּון דער באַדינגונגסלאָזער קאַפיטולאַציע פּון לאַמפּעדוסע. ד.ה. עס טאָרן נישט צושטערט ווערן די אַמוניציע און די מיליטערישע איי־סטאַלאַציעס, וואָס געפינען זיך אויף דער אינזל. אַלץ מוז איבערגעגעבן ווערן צו די ענגלענדער אין דער בעסטער אַרדענונג.“

דער איטאַליענישער מיליטער־קאָמאַנדאַנט האָט מסכים געווען צו סידיני כהן'ס „באַדינגונגסלאָזער קאַפיטולאַציע“ פּון לאַמפּעדוסע, און ער האָט אים דערויף געגעבן אַ שריפּטלעכע באַשטעטיקונג.

ווען דער יידישער פּילאָט האָט געהאַט אין זיין קעשענע די שריפּטלעכע קאַפיטולאַציע פּון דער אינזל, האָט ער מכלומרש'ט געוואַלט זיך אַריינזעצן אין זיין עראָפּלאַן, כדי אַפּצופּליען קיין מאלטא און איבערגעבן דעם דאָרטיקן בריטישן קאָמאַנדאַנט די בשורה וועגן דער „באַדינגונגסלאָזער קאַפיטולאַציע“ פּון לאַמפּעדוסע.

— גיט מיר אַביסל פּעטראָל פּאַר מיין עראָפּלאַן, — האָט סידיני כהן גע־

בעטן ביים איטאליענישן מיליטער-קאמאנדאנט, כדי איך זאל וואס-גיכער אַנקומען קיין מאלטא . . .

דער איטאליענישער קאמאנדאנט, מיט'ן ראנג פון א גענעראל, האט זיך נישט אריענטירט אין דער קאמעדיע, וואס דער יידישער בחור האט אזוי פֿיין אָפּגעשפּילט פֿאַר אים און ער האט פֿאַראַרדנט אַנצופּילן מיט אויל דעם טאַנק פֿון סידני כהנ'ס עראָפּלאַן, כדי ער זאל וואָס-גיכער אָפּפּליען קיין מאַלטאַ מיט דער „באַדינגונגסלאָזער קאַפיטולאַציע“ פֿון זיין לאַמפּעדוסע אינזל.

ווען סידני כהן איז בשלום צוריקגעקומען קיין מאַלטאַ און געוויזן פֿאַר דעם בריטישן קאמאנדאנט די שריפטלעכע קאפיטולאציע פון לאַמפּעדוסע, האט ער אים שטאַרק געלויבט פֿאַר דעם ממש אומגלויבלעכן „שטיקל אַר-בעט“ און דער יידישער בחור סידני כהן איז מצד זיינע פּילאַטן-קאַלעגן גע-קרויט געוואָרן מיט דעם צונאַמען: „דער קעניג פֿון לאַמפּעדוסע“.

אַ סקוואַדראַן ענגלישע עראָפּלאַנען און אַ גרעסערע צאָל שיפּן האָבן זיך תּיכּף אַ לאַזגעטון קיין לאַמפּעדוסע און דאָס אינזעלע איז, אָן אַ טראָפּן בלוט-פֿאַרגיסן, דעראַבערט געוואָרן פֿון די ענגלענדער. לאַמפּעדוסע איז שפּעטער געוואָרן אַ וויכטיקע מיליטערישע ים-באַזע אינ'ם קאמף קייגן די דייטשן און איטאליענער, וואָס האָט אַ סך פֿאַרהאַלפּן צו זייער ביטערער מפּלה אויפֿן מיטנלענדישן ים.

דאָס איז די וואַרע, אויטענטישע געשיכטע פֿון דעם מלחמה-עפּיזאָד, וואָס הייסט „לאַמפּעדוסע“.

* * *

די דאָזיקע אויסטערלישע עפּאפּי, האָט שטאַרק גערייצט דעם אָפּעטיט פֿון יעדן ענגלישן זשורנאַליסט, אַ פּשיטא פֿון אַ יידישן, מיט מיין ווייניקייט, בתּוכם.

די יידישע לאַגע איז דענסטמאַל געווען אַ טרויעריקע, ביזגאַר, הגם ס'האָבן זיך שוין אַנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע סימנים פֿון דער היטלערי-שער מפּלה, האָט אָבער די נאַצישע אויסראַטונגס-מאַשין געאַרבעט אויף אַלע כּלים און צענדליק טויזנטער יידן זיינען טאַג-טעגלעך אומגעקומען אין די פֿאַרשיידנע געטאַס און אין די כּל-ערליי היטלערישע טויט-פּאַבריקן, פּלוצים האָט אויפּגעבליצט דער פּריער-דערציילטער העלדישער עפּיזאָד פֿון דעם יידישן פּילאַט סידני כהן, וועלכער איז געוואָרן דער יידישער „קעניג“ פֿון לאַמפּעדוסע! אַן עפּיזאָד, וועלכער האָט שטאַרק אויפּגעהייטערט דאָס טרויער-ריקע יידישע געמיט אויף דער גאַרער וועלט, איינגעשלאָסן אין די נאַצי-אַקופּירטע לענדער, ווייל אויך די דייטשע צייטונגען און זייערע ראַדיאָס האָבן דערציילט די מעשה-גורא וועגן סידני כהן און זיין דעראַבערונג פֿון לאַמפּע-דוסע, אין אַ קאַמיש-לעכערלעכער אינטערפּרעטאַציע, פֿאַרשטייט זיך, איך בין אין יענער צייט געווען טעטיק אַלס לאַנדאַנער קאַרעספּאַנדענט

פאר'ן „מארגן-זשורנאל“ פון ניו-יאָרק און ס'איז מיר אָפֿט אויסגעקומען צו באַזוכן דאָס ווייטשעפעלער געסל אין די היימען פֿון סידני כהנ'ס קרובים. איך פלעג דאָרט באַגעגענען צענדליקער רעפּאָרטערס פֿון די וויכטיקסטע, נישט-יידישע צייטונגען, וואָס זיינען געווען שטאַרק זשענדע צו באַקומען אינפֿאר-מאַציעס וועגן דעם יידישן פּילאָט, וועלכער איז אין משך פֿון געציילטע טעג געוואָרן אַ לעגענדאַרע פיגור! די ענגלישע צייטונגען האָט נישט אַזוי שטאַרק אינטערעסירט די אינזל פֿון לאַמפּעדוסע, נייערט די טשיקאַווע אומשטענדן, און אונטער וועלכע קאָמישע באַדינגונגען דער יידישער פּילאָט, אינ'ס ראַנג פֿון אַ פּשוט'ן „סערזשאַנט“, האָט איינער אַליין, אַזוי צו זאָגן, „דעראַבערט“ די אינזל.

אַן שום ספק, אַז די אינטעליגענץ און שאַרפע חריפות פֿון דעם יידישן פּילאָט, האָט אים פֿאַרהאַלפֿן זיך צו אַריענטירן אין דער פּינלעכער סיטואַציע. ווען דער איטאַליענישער קאָמאַנדאַנט פֿון דעם אינזלע וואָלט געוויסט דעם אמת, אַז סידני כהן איז געווען געצווונגען צו מאַכן די נויט-לאַנדונג אויף לאַמפּעדוסע, ווייל אין זיין עראָפּלאַן איז געשען אַ טעכנישער דעפּעקט און ס'האָט אים אויסגעפעלט דער פּליסיקער שטאַף פֿאַר זיין פּליינסיעה, וואָלט ער אים נישט געווען געגעבן די שריפטלעכע קאַפיטולאַציע פֿון דער אינזל. . . .

* * *

אין דעם געיעג נאָך אינפֿאַרמאַציע וועגן דער לעבנס-געשיכטע פֿונ'ם יידישן פּילאָט סידני כהן, האָב איך, ווי שוין פּריער דערמאָנט, אָפּטמאָל באַ-זוכט דעם לאַנדאַנער „ווייטשעפּל“-קוואַרטאַל, כדי צו זאַמלען וואָס מער פּרטים וועגן דעם העלדישן יידישן כּהור און זיין משפּחה; איך האָב אויסגע-פֿאַרשט די יידישע שכנים און גערעדט מיט סידני'ס יוגנט-חברים, וועמענס אויגן און פּנימ'ער האָבן ממש געשטראַלט פֿאַר שמחה צוליב דעם געשעעניש, וואָס דווקא זייערס אַ בן-עיר האָט באַוווּזן אַזאַ גרויסע העלדישקייט — צו „דעראַבערן“ איינער אַליין אַ איטאַליענישע אינזל, און ווי אַ פֿאַרדינטע באַ-לוינונג פֿאַר זיין גרויסער טאַט, איז ער געקרוינט געוואָרן אַלס „דער יידישער קעניג פֿון לאַמפּעדוסע“ . . .

די יידישע שכנים און פּריינט פֿון סידני כהן, האָבן דעם פּאַקט נישט אויסגעטייטשט אַלס אַ וויץ. פֿאַרקערט: די יידישע פּאַלקס-פּאַנטאַזיע האָט אַנגעהויבן צו אַרבעטן מעשים און די לעגענדע (וועגן אַ יידישן קעניג פֿון לאַמפּעדוסע), האָט באַקומען פּליגל! די פּשוט'ע יידישע פּאַלקס מענטשן פֿונ'ם לאַנדאַנער ווייטשעפּל-קוואַרטאַל, האָבן אין דעם געזען עפעס אַ סימן פֿון אַ „אתחלתא-דגאולה“ . . .

די יידישע פּאַלקס-פּאַנטאַזיע האָט פֿאַר יעדן פּרייז געוואָלט זען אין דעם אויסטערלישן געשעעניש אַ נס מן-השמים, אַז אויף דער אינזל פֿון לאַמפּעדו-סע (אַ נאַמען), וואָס זיי הערן צום ערשטן מאל און זיי קענען אַפּילו נישט ריכ-

טיק נאָכזאָגן דעם נאָמען פון דער אינזל, וואָס קלינגט עפעס מאַדנע פרעמד אין זייערע אויערן). ווערט געשאַפן אַ יידישע מלוכה, וואָס וועט רעגירט ווערן פון אַ יידישן קעניג סידיני כהן, וועמענס נאָמען איז אַ סינאָנים פון שלמה המלך. . . . אין די יידישע הערצער און נשמות האָט זיך אויפגעוועקט דאָס ביינקעניש נאָך אַ יידישן קעניגרייך, וואָס זאָל זיין אַ קאָמפּענואַציע פאַר די מורא'דיקע יידישע שחיטות און יסורים, זינט דעם צוויי טויזנט יאָריקן גלות פון אונזער פאָלק.

די יידישע פאָלקס־פּאַנטאַזיע האָט, פאַר איין ברירה, פאַרשטאַנען, אַז לאַמפּעדוסע איז נישט אַרץ־ישׂראל, דאָס לאַנד פון אונזערע אבות. אָבער זיי האָבן זיך באַנוגנט דערמיט, וואָס לאַמפּעדוסע וועט זיין אַ מין צייטווייליקע לייזונג פון די יידישע גלות־פּראָבלעמען; ס'וועט זיין אַ יידיש מלכות אויף דערווייל, ביז די יידן וועלן באַקומען זייער מלוכה'שע זעלבסטשטענדיקייט אין אַרץ־ישׂראל.

* * *

ווען איך האָב שוין געהאַט אויסגעשעפט אַלע נייעס און מקורות, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער געשיכטע אַרום דעם „יידישן קעניג פון לאַמפּעדוסע“ האָב איך אָנגעהויבן תּופּס צו זיין, אַז פון רייך־יידישן שטאַנדפּונקט איז דאָס נישט רק אַ זשורנאַליסטישע סענסאַציע, נייערט אַ נאַציאָנאַל־יידישע, פון אַלע אַספּעקטן.

ס'קען זיין, אַז אויך דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות איז, אין זיין אונטערבאווסטזיין, שטאַרק באַאיינפלוסט געוואָרן פון דעם אויסטערלישן גע־שעעניש און איך האָב אין סידיני כהנ'ס „דעראַבערונג“ פון לאַמפּעדוסע גע־האַט די זעלביקע וויזיע פון אַ יידישער מדינה אויף דעם איטאַליענישן אינזעלע, ווי די פּשוט'ע יידן פון ווייטשעפּל.

לכתחילה, האָב איך בדעה געהאַט דאָס וויכטיק געזאַמלטע מאַטעריאַל צו באַנוצן פאַר אַ סעריע אַרטיקלען. אָבער איך האָב איינגעזען, אַז די דאָזיקע טעמאַטיק איז צוראַקטועל און איז נישט אויסשעפּנדיק, אַפילו פאַר אַ בוך. נאָך אַ לענגערן ישוב־הדעת האָב איך מיך אַנטשלאָסן, דעם דאָזיקן צאַפּלדיקן שטאַף צו באַנוצן פאַר אַ פּיעסע, וואָס זאָל זיין באַזירט אויף דעם אַקטועלן געשעעניש און זי זאָל טאַקע הייסן „דער קעניג פון לאַמפּעדוסע“.

ווען כ'בין מיט אַ פיבערהאַפטן ווילן צוגערעטן צו דער אַרבעט האָב איך איינגעזען, אַז די פּיעסע מוז, צוליב איר טשיקאַווען תּוכן, זיין אַ קאָמעדיע. בעסער געזאָגט — אַ יידישע פּאָלקס־קאָמעדיע מיט טרערן אין וועלכער ס'זאָל אָפּגעשפּיגלט ווערן די יידישע ביינקשאַפט נאָך אַן אייגענער יידישער היים; נאָך אַ פּיצל יידישער מדינה, באַדיי אויף דעם אינזעלע פון לאַמפּעדוסע, וואָס איז בלויז אַנדערטהאַלב מייל די ליינג און אַ מייל די ברייט. . . . מיינע יאָרן־לאַנגע דערפּאַרונגען אַלס מיטוואַנדערער מיט פאַרשיידענע

יידישע טעאָטער־טרופּעס, האָט מיר שטאַרק פאַרהאַלפּן גובר צו זיין פאַר־שיידענע טעכנישע מניעות, וואָס האָבן געהאַט אַ שייכות מיט'ן סצענישן און דיאַלאָגישן אויפבוי פון דער פּיעסע. איך האָב באַגריפּן, אָז נישט פון דעם דיאַלאָג, וואָס ווי קאַמיש ער זאָל נישט זיין, איז אָפּהיינגיק די פאַראינטערעסיר־רונג פון דער פּיעסע, נאָר אין דער זאַכלעכער האַנדלונג. איבעריקנס: ס'האַט אין דעם פּאַל זיך נישט גענייטיקט אין גרויסע גאונות אַנצושרייבן די דאָזיקע פּיעסע, ווייל די סיפּור־המעשה גופא, איז געווען אַ ביזגאָר דאַנקבאַרער שטאַף פאַר דער „לאַמפּעדוסע“ פּיעסע, וועמענס אינהאַלט און דיאַלאָגן האָבן געשפּודלט מיט לעבעדיקער אַקטואַליטעט.

* * *

דער ערשטער אַקט פון דער „לאַמפּעדוסע“ פּיעסע שפּילט אין אַן אַר־י מער קעלער־שטוב ביי אַ יידישן שניידער־פאַרפאַלק אין „ווייטשעפל“. זיי זיינען שטאַרק באַזאָרגט, ווייל זיי האָבן זינט אַ לענגערער צייט נישט באַקומען קיין ידיעה פון זייער זון, (סעם, הייסט ער אין דער פּיעסע), וועלכער דינט אַלס פּילאָט אין דער בריטיש־קעניגלעכער אַוויאַציע, ערגעץ אין מיטלען מזרח. פּלוצים ווערט דאָס געסל פול מיט מענטשן, וועלכע ווינטשן די אַרימע יידישע עלטערן אַ „מזל־טוב“, באַשר זייער זון איז געוואָרן אַ מלך! „דער קעניג פון לאַמפּעדוסע“ . . . די טאַטע־מאַמע פון סידני כהן, פּשוט'ע יידישע פּאַלקס־מענטשן, ווילן לכתחילה נישט גלויבן אין דער מעשה. זיי מיינען, אָז מ'וויל פון זיי חוץ מאַכן. אָבער ווען דאָס געזעמל מיט מענטשן ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער און מען ווייזט זיי די ענגלישע צייטונגען מיט דעם בילד פון זייער זון אין וועלכע ס'ווערט באַשריבן די מעשה־נורא, ווי אַזוי ער האָט איינער אַליין „דעראַבערט“ דאָס אינזעלע פון לאַמפּעדוסע, ערשט דאָן הויבן זיי אָן צו „גלויבן“, אָז זייער „סעמעלע“ איז געוואָרן דער „יידישער קעניג פון לאַמפּעדוסע“ . . .

אינ'ם ערשטן אַקט פון דער פּיעסע קומען פאַר אַ צאָל קאַמישע סיטואַציעס, וואָס שטייגערן פון סצענע צו סצענע, למשל: צו „כאַצקל לאַטוטניק“ (אַזוי הייסט אין דער פּיעסע דער פּאַטער פון דעם יידישן פּילאָט), קומען אַ צאָל יידישע שכנים און סתם יידן, וואָס דעקלאַרירן זיך אַלס זיינע „קרובים“ און, אַלע אָן אויסנאַם, בעטן ביי דעם אויפגעריכטן „אַביה'קעניג“ אַ שטיקל פּראַטעקציע. איינער וויל ווערן דער „אויסערן־מיניסטער“ אין זיין זונ'ס „קע־ניגרייד“, דער אַנדערער וויל ווערן דער „פינאַנץ־מיניסטער“ און אַ דריטער וויל סתם־אַזוי ווערן כאַטש אַ „שטיקל מיניסטער“, וכדומה. אָט די דאָזיקע יידן, ביטערע קבצנים און אביונים, ווילן געהאַלפּן ווערן מיט אַ פּרנסה־לע אין דעם „יידישן קעניגרייך פון לאַמפּעדוסע“.

דער ערשטער אַקט פאַרענדיקט זיך מיט דער פּאַטעטישער סצענע, ווען אַן אַדיטאָנט, אַנגעטאָן אין פּאַנטאַסטיש מיליטערישע בגדים, קומט קיין

„ווייטשעפל“ מיט אַ מיסיע פון דעם יידישן קעניג פון לאַמפעדוסע, אַז זיינע עלטערן, קרובים, פריינט, ווי אויך זיין כלה, די טאַכטער פון אַ לאַנדאַנער יידישן „אַלרייטניק“ (וועלכער איז, לכתחילה, קייגן דעם שידוך פון זיין טאַכטער מיט אַ פשוט'ן שניידער-יונג פון „ווייטשעפל“), זאָלן קומען קיין לאַמפעדוסע, אַ לאַנד פון זבת-חלב-ודבש, וווּ ס'איז נישטאָ קיין אַנטיסעמיטיזם, ווייל דאָרטן זיינען נישט פאַראַן קיין יידן . . . און טייטלען מיט באַקסערן, דער גאַנצער חמשה-עשר, וואַקסט ממש אין די גאַסן . . . —

* * *

די האַנדלונג פון צווייטן אַקט קומט פאַר אינ'ם קעניגלעכן פּאַלאַץ פון לאַמפעדוסע, וועמענס כסא-הכבוד ווערט באַוואַכט פון צוויי יידישע סאַלדאַטן מיט בלאַנקע שווערדן . . . איבער דעם קעניגלעכן שטול הענגט דער יידישער עמבלעם, אַ מגן-דוד אין וועלכן ס'זיינען איינגראַוירט די עשרת-הדברות, וואָס ווערן באַשיצט פון צוויי לייבן. פון רעכטס און לינקס פּלאַטערן בלויז-ווייטע פּאַנען. דער קעניג טראַגט אַ שיינע אונפאַרם פון אַן אַדמיראַל, וועלכער נעמט אויף מיט האַרציקער ליבשאַפט זיינע עלטערן, קרובים און געסט, וואָס זיינען אַנגעטון אין אַלט-מאַדישע, פּאַנטאַסטישע בגדים.

היות ווי דער צווייטער אַקט שפילט זיך אָפּ אין אַ חלום, איז געווען אַ מעגלעכקייט צו לאַזן אַ שפּיל-טאַן די פּאַנטאַזיע פּונ'ם מחבר און פון דעם טעאַטער-עולם, וועלכער האָט זיך איינגעלעבט אין דער „איבערצייגונג“ אַז אַלץ וואָס ער זעט אויף דער בינע, איז אַ מיין „ווירקלעכקייט“; אַז ס'האַנדלט זיך אויף אַן אמת אין אַ יידישן מלכות אויף דער אינזל פון לאַמפעדוסע; אַז די צוויי טויזנט יאַריקע מלוכה/שע אַספּיראַציעס פון יידישן פּאַלק נאָך זיין נאַציאָנאַלער זעלבסטשטענדיקייט, איז געוואָרן אַ פּאַקט פון דער ווירקלעכקייט. אַט דאָס איז, אפשר, געווען דער עיקר „טשוואַק“ פּונ'ם גרויסן דערפאַלג פון דער פּיעסע, וואָס האָט דעם יידישן טעאַטער-עולם אַוועקגעפירט אין אַ וועלט פון פּאַנטאַזיע, ווייט-ווייט פון דער טראַגישער גרוילעכקייט.

ווען דער „יידישער קעניג פון לאַמפעדוסע“ פּראַקלאַמירט דאָס פּראַ-גראַם פון זיין קאַנסטיטוציע, וואָס וועט זיין באַזירט אויף דער תורה; אַז ער וועט ווידער אויפבויען דעם בית-המקדש, אויפלעבן דעם סנהדרין און אַנ-דערע מנהגים, וואָס האָבן עקזיסטירט אין דער צייט פון דער יידישער, מלוכה/שער זעלבסטשטענדיקייט אין ארץ ישראל מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק, האָט מען געשפּירט דעם גרויסן ציטער אין די הערצער פון דער יידישער אוידיטאָריע.

אויך דער צווייטער אַקט האָט פאַרמאַגט אַ שלל מיט קאַמישע סצענעס און סיטואַציעס, אָבער זיי זיינען פאַרבאַסט געוואָרן אין די אַבסטראַקטע מאַנאַלאָגן פּונ'ם קעניג און זיין וויזיע — אויף וואָס פאַר אַ יסודות ער וועט אויפבויען זיין יידישע מלוכה אויפ'ן פּיציניקן אינזלעל פון לאַמפעדוסע . . .

* * *

דער דריטער אַקט שפּילט זיך ווידער אָפּ אין דעם אַרימען קעלער־שטיבל פון דעם יידישן לאַטוּניק פון „וויטשעפל“, וועלכער דערוואַכט פון זיין שייִ-נעם יידישן חלום אויף דער לאַמפעדוסע־אינזל . . . אויס יידישער מלך, אויס יידישע מלוכה, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דער צעהיצטער יידישער פּאַנטאַזיע . . .

ווען „כאַצקל לאַטוּניק“, דער האַרציקער פּאַטער פון דעם יידישן פּילאַט וואָס האָט „דעראַבערט“ די אינזל פון לאַמפעדוסע, דערזעט פאַר זיך די גרויע טאַג־טעגלעכע ווירקלעכקייט, באַדויערט ער נישט דעם חלום, פאַרקערט: ער איז גליקלעך, וואָס ער האָט, באַדיי אין אַ חלום, געזען זיין זון סעמעלע אַלס דעם יידישן קעניג פון לאַמפעדוסע, אמת איז, אַז ס'איז געווען בלויז אַ חלום, אַבער אַ שיינער יידישער חלום.

אין דער צייט, ווען די „לאַמפעדוסע“ פּיעסע איז געשריבן געוואָרן, האָט די „יידישע אַגענץ“ געפירט ענערגישע פאַרהאַנדלונגען מיט דער ענגלישער רעגירונג וועגן דערלויבן צו שאַפן אַ יידישע בריגאַדע פון דער ארץ־ישׂראל יוגנט, כדי זי זאָל זיך באַשטייערן אין דעם הייליקן קאַמף קעגן דעם גרעסטן נאַצי־שונא אין דער יידישער געשיכטע. היות ווי דער דאָזיקער וויכטיקער ענין איז אין יענער צייט געשטאַנען אויפ'ן סדר־היום, האָב איך אין דער פּיעסע אַריינגענומען צוויי יידישע „רעפּאָרם־ראַבייס“, וועלכע קומען צו דעם „יידישן קעניג פון לאַמפעדוסע“ מיט אַ פעטיציע, אַז עס זאָל נישט געשאַפן ווערן קיין יידישע אַרמיי, ווייל דאָס וועט נאַכמער פאַרשטאַרקן דעם אַנטיסעמיטיזם אין די גלות־לענדער . . . די דאָזיקע אַסימילירטע ראַבייס האָבן נישט געוואָלט לערנען פון אונזער פּאָלקס־טראַגעדיע אין דער צייט פון דער היטלערישער ממשלה איבער גאַנץ אייראָפּע, כמעט!

ווען די דאָזיקע „רעפּאָרם־ראַבייס“ פלעגן אַרויפקומען אויף דער בינע, האָט דער טעאַטער־עולם ממש געשטורמט קעגן זיי און געשריען: „שאַדאַפּ“ אַראָפּ! און זיי מכבד געווען מיט אַנדערע באַליידיקענדע באַמערקונגען . . .

די פאַרשטייער פון די לאַנדאַנער רעפּאָרם־סינאַגאָגעס האָבן עטלעכע מאָל אינטערווענירט ביי דעם שרייבער פון די שורות, אַז איך זאָל באַזייטיקן פון דער פּיעסע די דאָזיקע צוויי טיפּן, אַדער לפחות מילדערן דעם אינהאַלט פון זייערע פעטיציעס צו דעם „יידישן קעניג פון לאַמפעדוסע“, ווייל דאָס ברענגט אַ גרויסן מאַראַלישן שאַדן זייער „דזשודאַאיסטישער“־באַוועגונג אין מלכות ענגלאַנד . . . פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב נישט מקיים געווען זייערע בקשות, ווייל די שאַפונג פון אַ יידישער בריגאַדע און אפילו די אַנטשטייאונג פון מדינת ישׂראל איז, אין תוך גענומען, קעגן זייער אַסימילאַטאָרישער קאַנ־צעפּציע! והשנית, האָבן די צוויי ראַביי־אישע „קוויזלינגס“ געשפּילט אַ וויכ־טיקע ראַלע אין דעם פינאַל פונם צווייטן אַקט, ווען „דער קעניג פון לאַמפע־דוסע“ איז נישט מסכים מיט די טענות פון די צוויי „רעפּאָרם־ראַבייס“ און

צערײסט פאַר כעס זייער פעטיציע — פאַלט דער פאַרהאַנג און דער עולם פלעגט ממש שטורמען דאָס טעאַטער פאַר באַגײסטערונג . . .

דאָס „פּינטעלע ייד“ האָט מנצח געווען די אַסימילאַטאַרישע קאַנצעפּציע. פאַרשטייט זיך, אַז איצט, אַ דאַנק די עקזיסטענץ פון מדינת ישראל, איז די טעמע פון דער „לאַמפּעדוסע“ פּיעסע, נישט מער אַקטועל. אָבער דעמאָלט, אין די פּינסטערע מלחמה־יאָרן פון 1939-45, ווען דער נאַצישער מולך האָט געהאַלטן אין פאַרטיליקן מיליאָנען יידן און די, פון אים אַקופּירטע לענדער, און מיר זיינען געווען אַזוי מורא'דיק מאַכטלאָז און הילפּלאָז, איז די טעמאַטיק פון „לאַמפּעדוסע“ געווען אויפ'ן סדר־היום.

אין דער יידישער געשיכטע, איז דער לאַמפּעדוסע־עפּיזאָד נישט קיין פאַראיינצלטער. אַן אַ צאָל לעגענדעס וועבן זיך אין דער יידישער פאַלקס־פּאַנטאָזיע וועגן יידישע מלכים און מלוכות, וואָס האָבן עקזיסטירט אין פאַר־שיידענע לענדער פון אונזער צעשפּרייטקייט, און זייערע טעמעס זיינען עקס־פּלאָאטירט געוואָרן פון פאַרשיידענע יידישע מחברים פאַר דער יידישער בינע.

די פרעמיערע

די פרעמיערע פון דער „לאמפעדוסע“ פיעסע איז, נאך לענגערע און שווערע הכנות, פארגעקומען אין דער לאַנדאַנער יידישן „גרענד־פּאַלעי“ טעאַטער, דעם 31-טן דעצעמבער, 1943. די פיעסע איז געשפילט געוואָרן לויט דער פּאַלגענדדיקער באַזעצונג, וואָס ווערט אָנגעגעבן אין דעם פּראָגראַם־צעטל:

„דער קעניג פון לאמפעדוסע“

מוזיקאַלישע קאַמעדיע אין 3 אַקטן מיט אַ פּאַרשפּיל

פון ש. י. הארענדארף

רעזשי: מאיר צעלניקער. מוזיק לייטער: פהיל בערנשטיין.

באַטייליקטע:

כאַצקל קאַגאַן, אַ שניידער..... מאיר צעלניקער
שרה־הינדע, זיין פרוי..... קלאַראַ מיזעלס
סעם, (קעניג פון לאַמפעדוסע)..... יודל גאַלדבערג
דייוו, זיין ברודער..... סעם גאַלדבערג
בעזשיקע, זיין כלה..... מאַרדזשי שערמאַן
איזאַק אַלרייטניק..... מאַקס איצקאָוויטש
בעקי, זיין פרוי..... אָנאַ בויס
לילי, זייער טאַכטער..... חנה צעלניקער
איטשע מאיר דיפּלאַמאַט..... יאַזעף שערמאַן
יונה פעפּערל, שמש פון דער חברה „עוזר דלים“..... מאַקס בויס
מעק קוקו, אַ צייטונגס־רעפּאָרטער..... עלען ווינאַגראַד
אַדיוטאַנט פּונ'ם קעניג פון לאַמפעדוסע..... נייטען שוואַרץ
1-טער סאַלדאַט..... סעם בערנשטיין
2-טער סאַלדאַט..... באַרני לערנער
1-טער רעפּאָרם־ראַביי..... מ. שטיין
2-טער רעפּאָרם־ראַביי..... בער מעלאַמעד
אַ פּאַליציאַנט..... ס. בענאַ

אַרט און צייט פון דער האַנדלונג:

ערשטער אַקט: אינ'ם לאַנדאַנער ווייטשעפּל־קוואַרטאַל, 1943

צווייטער אַקט: אויף דער אינזל לאַמפעדוסע

דריטער אַקט: עטלעכע וואָכן שפּעטער אין ווייטשעפּל.

איך האָב געהאַט דעם גרויסן „כבוד“, אַז אויך די היטלערישע צייטונגען זאָלן אַרויסווייזן אַ גאַר-שטאַרקן אינטערעס צו מיין ווייניקייט, אַלס דער מחבר פון דער „לאַמפעדוסע“-פּיעסע. ביי מיר האָבן זיך אָפּגעהיטן עטלעכע עקזעמפּלאַרן פון פּאַרשיידענע נאַצי-צייטונגען פון דייטשלאַנד און פון די נאַצי-אַקאַפּירטע לענדער, ווי למשל די „פּאַריזער צייטונג“ (פון 22-סטן יאַנואַר, 1944). די „בריסעלער צייטונג“ (פון 27-סטן יאַנואַר, 1944) און אַ צאָל אַנדערע, וועלכע מאַכן חוּזק פון די ענגלענדער, וועמענס צייטונגען לויבן אַזוי

לכבוד די 50-סטע אויפפירונג פון „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“.

דער ערשטער (פון רעכטס צו לינקס), מאיר צעלינקער אין זיין גלענצענדיקער קרעאַציע אַלס „כאַצקעל לאַטוטניק“, דער „אַבי-המלך“; מאַדאַם נ. אייזיקאַחיש, די פאַרוואַלטערין פון דעם „גרענדיפּאַלע“ טעאַטער; חנהלע צעלינקער אין דער ראַלע פון „ליילי“; דער טעאַטראַל א. מייזעלס; יודל גאַלדבערג (אינס חייסן אונגפאַרם) אין זיין פּרעכטיקער ראַלע אַלס „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“; קלאַראַ מייזעלס — אין דער ראַלע פון „שרה-הינדע“; סעם גאַלדבערג אין דער ראַלע פון „דייח“; דער לעצטער, לינקס (אין צילינדער), א. בוים, אין דער ראַלע פון „יונה פעפּערל“. ש. י. האַרענדאַרף, מחבר פון „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“ באַגרייט דעם טעאַטער-עולם אין שייכות מיטן דערפּאָל פון זיין פּיעסע.

שטאַרק אַ יידישן פּילאַט, באשר ער האָט „אויסגענאַרט“ ביי די איטאַליענער עפעס אַ אומוויכטיק אינזעלע ווי עס איז לאַמפעדוסע, וואָס האָט נישט קיין שום סטראַטעגישע באַדייטונג פאַר די דייטשן און איטאַליענער אינ'ם מיטל-לענדישן ים, וכדומה.

אויך „לאַרד האַר-האַו“, דער ענגלישער קוויזלינג און ביטערער שונאַ-ישראל, וואָס האָט אין משך פון דער מלחמה-צייט אָנגעפירט מיט דער אַנט-בריטישער פּראָפּאַגאַנדע אויף דעם דייטשן ראַדיאָ, האָט געשאַטן פעך און

שוועבל אויף דער ענגלישער פרעסע פאר אירע גינסטיקע רעצענזיעס וועגן דער „לאַמפעדוסע“ פיעסע און געדראַט, אַז די דייטשע אוואַזיע וועט חרוב מאַכן דעם לאַנדאַנער יידישן ווייטשעפּל-קוואַרטאַל, וווּ עס געפינט זיך דאָס „גרענד-פּאַלעי“ טעאַטער, וואָס פירט אויף „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“.

צום באַדויערן איז דאָס נישט געווען קיין פּוסטע דראָאונג, נאָר אַ טרויער־קער פּאַקט. נאַכט־אין, נאַכט־אויס, פּלעגן די נאַצישע עראַפּלאַנען באַוואַרפן מיט שווערע באַמבעס דעם ווייטשעפּל-קוואַרטאַל און זיך באַמיט צו טרעפן דעם בנין אין וועלכן עס געפינט זיך דאָס יידישע „גרענד-פּאַלעי“ טעאַטער. די היטלערישע משחיתים האָבן געזייט טויט און פּאַרוויסטונג איבער ווייטשעפּל, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען געדיכט באַפעלקערט מיט יידן, אַבער דאָס טעאַטער האָבן זיי, צום גליק, נישט געטראָפן!

נישט געקוקט אויף די פּערמאַנענטע באַמבאָדירונגען אויף לאַנדאָן, איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן פּולע זעקס חדשים (צו 9 פּאַרשטעלונגען אַ וואָך, איינגעשלאָסן „מאַטינעס“), ביי פּול-געפּאַקטע הייזער. די פּיעסע וואָלט גע-שפּילט געוואָרן נאָך לענגער, נאָר צוליב די נאַצישע „ראַקעטן“ באַמבעס, וואָס האָבן אין יענע בהלה־טעג פון חודש יוני, 1944, געהאַלט איבער לאַנדאָן און גורם געווען מורא־דיקע מענטשלעכע קרבנות און גרויסע מאַטעריעלע שאַדנס, אין „לאַמפעדוסע“ באַזייטיקט געוואָרן פון רעפּערטואַר. די טרופּע האָט מיט דער פּיעסע אָנגעהויבן גאַסטראָלירן איבער די ענגלישע פּראַווינץ־שטעט, מיט נישט קיין קליינערן דערפּאַלג ווי אין לאַנדאָן.

איך דערמאָן זיך, אַז אַפּטמאַל, אין מיטן די פּאַרשטעלונגען, איז מען גע-ווען געצוונגען צו מאַכן אַ „הפּסקה“, ווייל נאַצישע עראַפּלאַנען זיינען באַפּאַלן דעם „ווייטשעפּל“־קוואַרטאַל און אים באַוואַרפן מיט שווערע באַמבעס. דער טעאַטער-עולם פּלעגט בעת אַזעלכע אומהיימלעכע „הפּסקות“, זוכן אַ באַשיי-צונג אין דעם קעלער-באַהעלטניש פון טעאַטער און צוריק קומען צו דער פּאַרשטעלונג, ווען די ענגלישע קאַמף-עראַפּלאַנען האָבן פּאַריאָגט דעם שונא'ס מחבלים.

עס פּלעגט גאָר אַפּט פּאַסירן, אַז מחמת די דאָזיקע הַפּסקות, האָט די פּאַר-שטעלונג זיך פּאַרצויגן ביז גאַר־שפּעט אין דער נאַכט. אַ צאָל טעאַטער-געסט, וואָס האָבן געוויינט אין די ווייטע לאַנדאַנער באַצירקן, האָבן געמוזט איבער-נעכטיקן אין דעם קעלער-באַהעלטעניש פון טעאַטער, אָדער אין אַן אַנדערן שכנות־דיקן באַהעלטעניש („שעלטער“, האָט מען דאָס גערופּן), ווייל די באַמ-באַרדירטע גאַסן זיינען געווען באַלייגט מיט אַרויסגעריסענע טירן און פענ-סטער פון די חרוב־געוואַרענע הייזער; ס'האַבן נישט קורסירט קיין אויטאָבוסן און אַנדערע קאַמוניקאַציע-מיטלען, ביז די חורבות זיינען אָפּגערייניקט געוואָרן.

נישט געקוקט אויף דעם נאַצי־טעראָר, זיינען די לאַנדאַנער יידן געקומען אין טעאַטער, כדי צו געניסן פון אַ „לאַמפעדוסע“־פּאַרשטעלונג. דער גרויסער

מאַראַלישער דערפאלג פון דער פיעסע, האָט מנצח געווען די נאַצישע באַמ-
באַרדירונגען. אַ דאַנק דער גרויסער פאַראינטערעסירונג, וואָס די ענגלישע
צייטונגען האָבן געשאַנקען דער פיעסע וועט נישט זיין איבערגעטריבן צו
זאָגן, אַז לאַנדאָן איז דעמאָלט ווי באַהערשט געווען פון אַ „לאַמפּעדוסע-
פּסיכאָז“. די ענגלישע קאָנדוקטאָרן פון די אויטאָבוסן און „טראַליס“, וואָס

JEWISH FOLK THEATRE * GRAND PALAIS

גרענד פאלעי

Telephone B.S. 2646
COMMERCIAL ROAD, E.1
Licensed by the Lord Chamberlain to Mr. M. L. Greenby
Man. : Mrs Nathan Hasceviton Musical Director, Phil Scorsone

יובל וואך * יובל וואך

27-11-1944 100 31-10-1943

דער קעניג פון לאַמפּעדוס

THE KING OF LAMPEDUSA

מוזיקאלישע קאמפּעדיע אין 3 אַקטען מיט א פּראָלאָג
פון ש. י. דאָפּואַ (האַרנאָדאָרף) דעזיין מיט צעליניקער

אַן אַפּיש פון לאַנדאָנער יידישן „גרענד־פּאַלעי“ טעאַטער, לכּבּוד די 100־סטע
אויספירונג פון דער „לאַמפּעדוסע“ פיעסע.

שטעלן זיך אָפּ פאַר דעם „גרענד־פּאַלעי“ טעאַטער, פּלעגן די סטאַציע נישט
אַנרופן ביים ריכטיקן נאָמען, נאָר פּשוט: „לאַמפּעדוסע סטיישאַן“ . . .
ס'זיינען געווען אַ גרעסערע צאָל טעאַטער־געסט, וואָס האָבן די פיעסע
געהאַט געזען צום 20־סטן מאַל און זיי זיינען נישט מיד געוואָרן צו זען די

זעליביקע האנדלונג און אויסצוהערן די זעליביקע פראזע. פון אקטיאריש-פרא-פעסיאנעלן שטאנדפונקט, זיינען דאס נישט געווען קיין סתם פארשטעלונגען, נאר טעאטער-קאנצערטן. דער גאנצער אנסאמבל, וואס האט זיך באטייליקט אין די אומפארגעסלעכע לאמפעדוסע-סעפטאקלען, האט בייגעטראגן צו די טעאטראלישע „לאמפעדוסע“-דערפאלגן.

שוין אפגערעדט פון די לאנדאנער יידישע פערזענלעכקייטן וואס האבן געשטראמט אין דעם באשיידענעם יידישן „גרענד-פאלעי“ טעאטער (אפשר צום ערשטן מאל אין זייער לעבן), זיינען אויך געקומען בייווינען א „לאמ-פעדוסע“-פארשטעלונג א גרעסערע צאל דעפוטאטן פון בריטישן פארלא-מענט; אונגעזענע שריפטשטעלער, אקטיארן, טעאטער און פילם-רעזשיסארן, ווי אויך אפיצירן פון דער בריטישער אויפאציע. עס האט זיי שטארק פאראיני-טערעסירט צו זען אויף דער בינע די געשטאלט פון זייער „תלמיד“ סידיני כהן, וועלכער האט פארשריבן א הערלעך קאפיטל אין דער געשיכטע פון דער בריטישער אויפאציע אינם קאמף צו באהערשן דעם מיטלענדישן ים . . .

גאר גרויס איז געווען די צאל יידישע סאלדאטן פון די אלאאירטע אר-מייען אין ענגלאנד, וואס פלעגן באקומען א ספעציעלן אורלויב, כדי צו פארן קיין לאנדאן זען א „לאמפעדוסע“-פארשטעלונג. די נישט-יידישע טעאטער-באזוכער, הגם נישט פארשטאנען דאס יידישע לשון, האבן זיך דאך אביסל אריענטירט אין דער האנדלונג פון דער פיעסע, לויט דעם קורצן ענגלישן אינ-האלט, וואס איז געווען אונגעגעבן אין די פראגראמען.

* * *

ווען משה שרת, איצטיקער פרעמיער-מיניסטער פון מדינת ישראל, איז אין די ווינטער-חדשים פון 1944, געווען אין לאנדאן אין א וויכטיקער שליחות פון דער „יידישער אגענץ“ אין ירושלים, האט ער בייגעוויינט א פארשטעלונג פון „לאמפעדוסע“. ווען ער איז צוריק געקומען קיין ארץ-ישראל, האט ער בעת אן עפנטלעכער פארזאמלונג אויסגעדריקט זיין באגייסטערונג, נישט בלויז וועגן דער פיעסע, נאר אויך וועגן דעם נאציאנאלן ווערט און אינהאלט פון „לאמפעדוסע“ פאר די יידישע פאלקס-מאסן.

איך האב מיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם סאטירישן טעאטער „המאטא“ אין תל-אביב, וואס האט אקצעפטירט אויפצופירן די פיעסע. דעם 30-סטן נאוועמבער, 1944, איז פארגעקומען די העברעאישע פרעמיערע פון „מלך למפדווה“, וואס איז געשפילט געווארן איבער זעקס חדשים אין תל-אביב, חיפה, ירושלים און אין א צאל אנדערע שטעט און קאלאניעס. דאס העברעאישע פראגראם-צעטל לויטעט:

„המטאטא“

התיאטרון הסטירי הא"י

מלך למפדוזה

קומדיה מוסיקלית ב־3 מערכות מאת ש. י. דורפזון

מוסיקה: ש. פרשקו

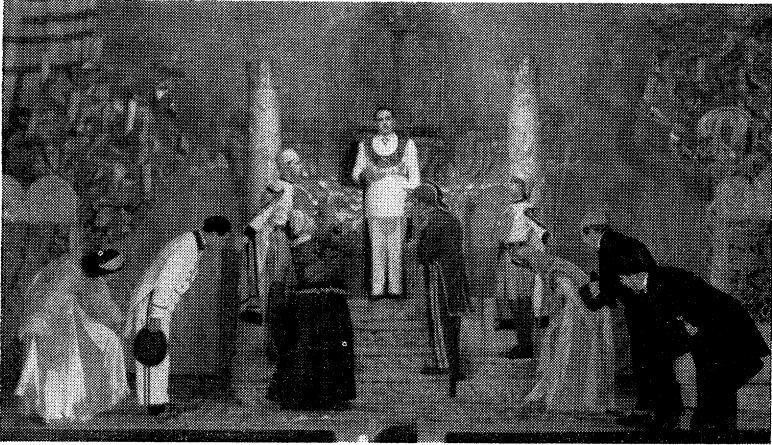
עברית, עבוד ופזמונים: א. לוינסון

הצקל קאגאן, חייט.....מ. חורגל
שרה־הינדה, אשתו.....ר. ליכטנשטיין
סעם (מלך למפדוזה), בנם.....ש. רודנסקי
דייוו, אחיו.....י. טימן
בזיקה, כלתו של דייוו.....ב. זלצמן
אייזיק אולרייטניק.....י. פסובסקי
בקי, אשתו.....ח. רוזובסקה
ליל, בתם.....מ. שינדלר
איצ'ה־מאיר — דיפלומט.....ב. לונדון
יונה פפרל, שמש בבית המדרש.....י. אבא
מק קוקו, עתונאי.....א. בן־צבי
אדיוטנט של מלך למפדוזה.....מ. ביקל
חייל א'.....א. בן־צבי
חייל ב'.....ו. יבנאי
אדיוטנט ב'.....א. בן־צבי
שגיר.....מ. ביקל
רבני הרפורמה:.....י. פסובסקי
י. בנאי
שוטר.....מ. ביקל

המקום: המערכה הראשונה — לונדון, ווייטשפיל. הזמן: ימי המלחמה

המערכה השניה — בלמפדוזה

המערכה השלישית — בלונדון

דער קעניג פון לאמפעדוסט אין „המטאטא“ טעאטער אין הלאב ב
 „דער קעניג קומט!“ א סצענע אין 2טן אקט. (פון רעכטס צו לינקס): „יונה פעפערל“
 (א. אבא), „איטשע מאיר דיפלאמאט“ (ב. לאנדאן), „לילי“, (מ. שידלער), „כאצקעל
 לאטוטניק“ (מ. חורגל), „סעם“, „דער קעניג“ (ש. רודנסקי), „שרה-הינדע“ (ר. ליטענשטיין),
 „דעיוו“ (י. טימן), „בעזשיקע“ (ב. זלצמאן).

דער אנטאמבל פון „המטאטא“ טעאטער נאך דער פרעמיערע פון „קעניג פון לאמפעדוסט“.
 דעם 30סטן נאוועמבער, 1944
 פון רעכטס צו לינקס, (ערשטע ריי): ע. לופטגלס (הצייר), ר. ליכטנשטיין, ר. טימן (הנהלת
 הלבשות), ב. גוריץקוב (המנהל), ב. פינקלשטיין (ההגלה המוסיקלית), מ. חורגל, י. אבא,
 ח. רוזובסקה, י. פוסובסקי; (צווייטע ריי): י. אוקסנברג (הבמאי), ש. שטינגל (פועל במה),
 א. בן-צבי, י. טימן, ב. לונדון, ש. רודנסקי, ב. זלצמן, מ. ביקל, ג. מרגולית (פועל במה),
 ד. הרצוג (השמלאי), (דריטע ריי): י. בנאי, י. רוזנבלום (תפאורות וטיכן הבמה).

„דער קעניג פון לאַמפעדוסע“ איז דעם 1-טן סעפטעמבער, 1944, אויך אויפגעפירט געוואָרן אין דעם טעאטער „מיטרע“ אין בוענאַס-אירעס און איז געשפילט געוואָרן עטלעכע וואָכן מיט אַ גרויסן דערפאַלג.

דעם 17-טן מאי, 1944, האָט די בריטישע ראַדיאָ-געזעלשאַפט („ביי-בי-סי“) איבערגעבן אַ ענגלישע טראַנסמיסיע פון דער „לאַמפעדוסע“ פּיעסע. דער ערשטער אַקט פון „לאַמפעדוסע“ אין יידישן לשון איז אויך אויפגענומען גע-וואָרן פון דער „ביי-בי-סי“, ספּעציעל פאַר ארץ-ישראל.

וועגן דער „לאַמפעדוסע“ פּיעסע זיינען דערשינען אַפּהאַנדלונגען און רעצענזיעס אין יידיש, העברעאיש, ענגליש, פראַנצויזיש, שפּאַניש, רוסיש און אין דער יידיש-דייטשער פּרעסע.

ווען די ענגלישע פּרעסע האָט אויסגעפּויקט די נייעס, אַז די „לאַמפע-דוסע“ פּיעסע איז פאַרקויפט געוואָרן צו אַ בריטישער פּילם-געזעלשאַפט, בין איד ממש פאַרפאַלגט געוואָרן פון פאַרשיידענע לעבנס-פאַרזיכערונגס-אַגענטורן, פון כל-ערליי אַקציע-געזעלשאַפטן און פון אַנדערע אונטערנעמונגען, אַז איד זאָל ווערן אַ שותף צו זייערע „ביזנעס“ . . .

וועגן די פאַרשיידענע קאַמישע פאַסירונגען, וואָס האָבן זיך פאַרלאָפּן אין דער צייט, ווען די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן אין לאַנדאָן, האָט זיך גע-האַט אַנגעזאַמלט אַ דאַנקבאַרער שטאַף פאַר אַ שפּאַגל-נייער קאַמעדיע . . .

* * *

למען-האַמת: איך האָב, שרייבנדיק די פּיעסע, נישט געהאַט קיין שום „ליטעראַרישע אַמביציעס“. איך האָב בלויז אויפגעכאַפט און איבערגעגעבן די מעשה-היה, אויף אַ זשורנאַליסטישן (און אפשר אויך אויף אַ געשיקטן אופן), און דאָס איז, ווי ס'האַט זיך אַרויסגעוויזן, געווען דער פאַר מיר איבערראַשנדיקער דערפאַלג, וואָס „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“ האָט אַרויס-גערופן אין דעם יידישן, און אין דעם נישט-יידישן טעאטער-וועלטל פון ענגלאַנד.

בעת „דער קעניג פון לאַמפעדוסע“ איז געשפילט געוואָרן פון דעם „המטאטאָ“-טעאטער, האָט ס'דיני כהן, וועלכער איז אַמאָל געקומען אויף אור-לויב קיין ארץ-ישראל, געהאַט די געלעגנהייט צו זען די פּיעסע — געשפילט אין העברעאיש, ווען „המטאטאָ“ האָט גאַסטראָלירט אין רחובות און זיך דער-וויסט, אַז ס'דיני כהן איז אין שטעטל, האָט די פאַרוואַלטונג פון טעאטער אים אַיינגעלאָרן אַלס איר ערן-גאַסט צו דער „לאַמפעדוסע“-פאַרשטעלונג. דער עולם האָט תּיכף דערקאַנט דעם „קעניג“ און אים געמאַכט אַ שטורמישע אַוואַציע.

ס'דיני כהן האָט געהאַט די סאַטיספאַקציע — צו זען די פּיעסע שפּילן אין אַ העברעאישן טעאטער אין ארץ-ישראל.

מיין גרעסטער ווונש איז געווען, אז סידני כהן, דער אייגנטלעכער העלד פון דער עפאפיה, זאל זען די פיעסע אויפגעפירט אין לאַנדאָן. אָבער מיין ווונש איז, צום באַדויערן, נישט מקוים געוואָרן.

דעם 1-טן אָקטאָבער, 1946, ווען סידני כהן איז דעמאָביליזירט געוואָרן פון דער בריטישער אויפציע איז ער, בעת זיין צוריק פליען קיין לאַנדאָן, אומגעקומען אויף אַ מיסטעריעזן אופן בעת אַן אערפלאַן-קאטאסטראַפּע אויפן מיטלענדישן ים . . .

דער יידישער פּילאָט, וועמענס העלדישע טאַט האָט אינספּירירט דעם שרייבער פון די שורות אַנצושרייבן די פיעסע, האָט נישט זוכה געווען צוריק צו קומען אין דעם לאַנדאָנער „ווייטשעפּל“ קוואַרטאַל, וווּ די יידן האָבן פאַר זייער לעגענדאַרן בן-עיר צוגעגרייט אַ מלכות'דיקן קבלת-פנים, ווי ס'האָט זיך געפאַסט פאַר דעם „יידישן קעניג פון לאַמפּעדוסע“ . . .

זאַל מיין פיעסע זיין אַ באַשיידענער דענקמאַל פאַר דעם העלדישן יידישן פּילאָט סידני כהן, וועמענס נאַמען איז פאַראייביקט געוואָרן אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אין ענגלאַנד.

נאַכוואַרט

אין אָנהויב פון דעם אַרטיקל איז באַמערקט געוואָרן, אז „ס'איז אַביסל פּריקרע צו דערציילן וועגן דעם אייגענעם שאַפונגס-דערפאַלג.“ נישט דאָס איז געווען די כוונה — צו לויבן זיך גופאַ.

איך האָב דערציילט די מעשה-שהיה, ווי-אזוי און ביי וואַסערע אומ-שטענדן איך האָב געשריבן די „לאַמפּעדוסע“-פיעסע, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסן דערפאַלג.

אין יענע ביטערע וואַכן און חדשים, ווען די היטלערישע וועלט-מלחמה האָט געבושעוועט אויף אַלע פּראָנטן, האָט מיין פיעסע אויסגעפירט אַ געוויסע שליחות פון יידישן בטחון. דער אינהאַלט פון דער פיעסע האָט אַפעלירט צו דעם יידישן עולם, אַז ער זאל נישט פאַרצווייפלען און געוועקט אין אים דאָס נאַציאָנאַל-יידישע באַווסטזיין.

„דער קעניג פון לאַמפּעדוסע“, וועמענס אינהאַלט איז געווען באַזירט אויף אַ וואַרער געשעעניש פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, איז געווען אַ באַ-שיידענע ביישטייערונג צו די נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס פון אונזער פּאָלק — פאַר זיין מלוכה'שער זעלבסטשטענדיקייט.

טייטש-צעטל

אקטיאריש-קלעזמערישע און אנדערע ווערטער, וואָס ווערן גענוצט אין דעם בוך.

ז
„זשאלע“ — מיאוס; „זשאלע קלישע“ — אַ מיאוס פנים.

ט
„טשיזשע“ — אַ מיידל; „שיינע טשיזשע“, „מיאוסע טשיזשע“, וכדומה; „טויבער מאיר“ — איינער וועלכער מאַכט זיך תּמיעוואַטע.

י
„יאַט“ — ווילער יונג; „יאַלד“, „יאַלדן“, „יאַלדעווקעס“, — נאָווע, בעל-הבית'ישע מענשן. „יאַקעלע“ — אַ מטבע.

כ
„כיליע“ — גיין, אַנטלויפן; „כיליע איבער די ראַטשקעס“ — גיין איבער די הייזער (פאַרקויפן בילעטן צו אַ בענעפיס, קאַנז צערט. אַדער טעאַטער פאַרשטעלונג); „כאַפּן“ — באַרגן, שאַפן אַ הלוואה, אַ גמילת-חסד.

ל
„לאַבעשניק“ — אַ פּיאַניסט, קלאַוויר-שפּילער; „לאַבעשניצע“ — פּיאַניסטן, קלאַוויר-שפּילערין; „לאַטכענען“ — גנב'ענען; „לאַטעק“ — אַן אַפּגעריסענער, אַ באַרווע סער; „לינגאַר“ (אונגאַריש), — אַ ווייסער חברה'ניק; „לאַמבאַרד“ — אַן אַנשטאַלט צו פאַרזעצן פאַרשיידענע זאַכן; „לאַקשן“ — דאַלאַרן.

מ
„מאַטרע“ — קוקן, זעען; „מאַטרעס“ — אויגן; „מאַרוויכער“ — אַ גנב; „מאַכן אַ בויגן“ — אויסמיידן איינעם, וועלכן מען וויל נישט זען.

נ
„נעסקעס“, „נעסקעמדיק“ — שלעכט; אַ נעסקעמדיקע פעסע; — שלעכטע פּיעסע; „נעמאַנעס“ — אַ גנב'ישע שבועה; „נקי“ — אַן געלט.

ס
„סאַלעפּ“ — זנב, שוטה, נאַר; „סבאַר“ — אייננאַמעס; „סמוכען“ — לאַכן; „סליחה“ — נען; — מסורין; „סלינקע“ — ווען אַן אַקטיאָר וויל נישט צאָלן; „סמוריאַן“ — יונגל; „סנעק“ — שווינגן; „סראַקער“ — קאַרטן-שפּילער; „סאַלוען“ (מונגאַטשער לשון) — אַ זאַל וווּ ס'קומען פאַר חתונות, קאַצערטן, טעאַטער-פאַרשטעלונגען.

א
„אַרויסריטשן“ — אַוועק גיין, אַנטלויפן.

ב
„באַש-געלט“; „ביטאַנג“ (אויף אונגאַריש) — לאַבן; „ביטאַנגעס“ — לאַבזעס; „בעריען“ — עסן; „ברענען ווי קיין“ — אַ שלעכטע הכנסה אין טעאַטער; „בולבע“, „בולבעניק“ — קען נישט די פּראַזע, רעדט נישט צו דער זאַך, נישט אויסגעלערנט די ראַלע.

ג
„גאַפע“ — אַריינגיין אין טעאַטער אָן אַ בילעט, אַדער פאַרן אויף דער באַן בגנבה; „גאַלע“ — אַן געלט; „געטאַפט אַ וואַנט“, „געגעסן אַ לאַקש“, „געכאַפט דעם פּויגל“, „געליטן אַ מיאוסן אַפּשיט“; ווען אַן אַקטאָר איז געווען שלעכט אין זיין ראַלע, אַדער די פּיעסע האָט געליטן אַ דורכפאַל; „גרענדע“ פאַרשטעלונג, אַדער אַ פאַרווייזונג.

ד
„דויל“ — דאַסזעלבע, וואָס „יאַלד“; „דווי לעחקע“ — אַ יאָלדישע מיידל, אַדער אַ פּרוי; „דראַליע“ — גיין, וואַנדערן, וכוּ; „דראַנג“ — שלעכטער אַקטיאָר; „דערלאַנג“ — גען די סתורה; — אַפּשפּילן אַ פּיעסע; אַן אַקטיאָר זאָל באַווייזן, וואָס ער קאַן; „דער קנאַסט“ — דערקאַנט; „דר. קאַניושנע“ — איינער, וועלכער הענגט זיך אָן דעם טיטול אַלס אַ דאַקטאָר; „דווינע“ — רומעניש — סענטימענטאַלע גנינה; „דרעליע“ (גאַלע) ריטען, ס'איז קאַלט און ס'שאַקלט זיך.

ה
„העדיעלעך“ — פּיצניקע שטעטלעך; „האַרטער קעגנשטאַנד“ — אַ ווערטפולער חפץ צו פאַרזעצן אין לאַמבאַרד.

וו
„וויטשאַק“ — אַ נאָווער מענש; „וויאַ-טער“ (אַדער „מאַכן אַ וויאַטער“) — אויפן שפּילן אַ פּריילעכס ווען אין טעאַטער זיינען פאַראַן ווייניק מענשן; „וויטישע נשמה“ — דאַסזעלבע, וואָס „וויטשאַק“; „ווערן אַ האָז“ — אַנטלויפן, מאַכן אַ ויברה.

ק

„קאיאף“ — נישט קיין פארגינער ; „קאָ
 ניאָק“ — הויפט־ראַלע אין אַ פּיעסע ;
 „קאַלעכער“ — פאַרריידן די ציין ; דערציילן
 אַ מעשה, וואָס האָט נישט קיין שום
 ממשות ; „קליף“ — וויל, גאַר־וויל ;
 „קליפטל“ — אַ באַחניט מיידל ; „קילע“
 (דייטשמעריש) — קהילה ; „קליסאָוויק“ —
 אַ גנב, גע׳גנב׳עט ; „קליפע פּאַדסטאַווע“
 — אַ שיינע געשטאַלט ; „קלישע“ — פּנים.

ר

„ריטשן“ — אַרויסגיין, נעלם־ווערן ; „ראָס־
 קאַשנע בראַך“ — אַ בכבוד־יקער דורכפאַל
 פון אַ פּיעסע, אָדער פון אַן אַקטיאָר.

ש

„שאַלעט“ (דייטשמעריש) — טשאַלנט ;
 „שקויאַך“ (דייטשמעריש) — יי־שריכה.

ת

„תורה־לע“ — אַ גוטע, מול־דיקע פּיעסע.

פ

„פּאַפע“ — עסן, קייען ; „פּינוסע“ —
 פּרנסה ; „פּעכנע“ — הונגערן ; „פּענטאַק“
 — שלעפּער ; „פּליטה“ — באַנקראַט ;
 „פּעסנע“ — שלעכטע פּיעסע .

פ

„פּעטער“ — אייגנטימער פון אַ לאַמבאַרד ;
 „פּלעק“ — אַ שקן, איינער, וואָס האַלט
 נישט קיין וואָרט ; „פּיש־שמויִש“ (דייטש־
 מעריש) — אַ פּיש־סעודה ; „פּלאַסקעדריגע“
 — אַ חסידישער כּניאַק.

צ

„ציבעלע“ — זייגער ; „ציבעלע־כלי“ — אַ
 פּשוטער זייגער, נישט קיין גאַלדענער ;
 „ציימען“ — צאַלן ; „צעלייגער“ — אַ
 שלעכטער אַקטיאָר.

דאנק־אויסדרוק

איך דריק אויס אַ האַרציקן דאַנק און אַנערקענונג די חשובע
פריינד ע. וו. פּאָדאָלסקי, ברכוכבא און כרמל נאָראַד,
י. גאַלדבערג, י. גלאָזער, שלמה סיערעס, ז. עלענבערג,
זשאַזע קאַסטנער און י. שינדלער פאַר זייער מיטהילף, אַז
מיין בוך זאָל דערשיינען.
ש. י. האַרענדאָרף.